

№ Εφαρμογῶν Διατίθησις
εἰς τὴν Κεκολλημένην
Μουσικὴν Ἰωάννου
Ρόδοῦ τῆς 31 - 1 - 58 59

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written in blue ink and is somewhat faded. It appears to be a list or a series of entries, possibly related to a collection or inventory. The text is arranged in several lines, with some words appearing to be repeated or listed in a sequence.

10 Νοε. 2008
Φιλοσοφία

"ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ,"

Π. ΒΡΑΪΛΑ ΑΡΜΕΝΗ

πρω. 700

4206 11

ΠΕΡΙ

ΠΡΩΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΩΝ

ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 2284

464
190
384

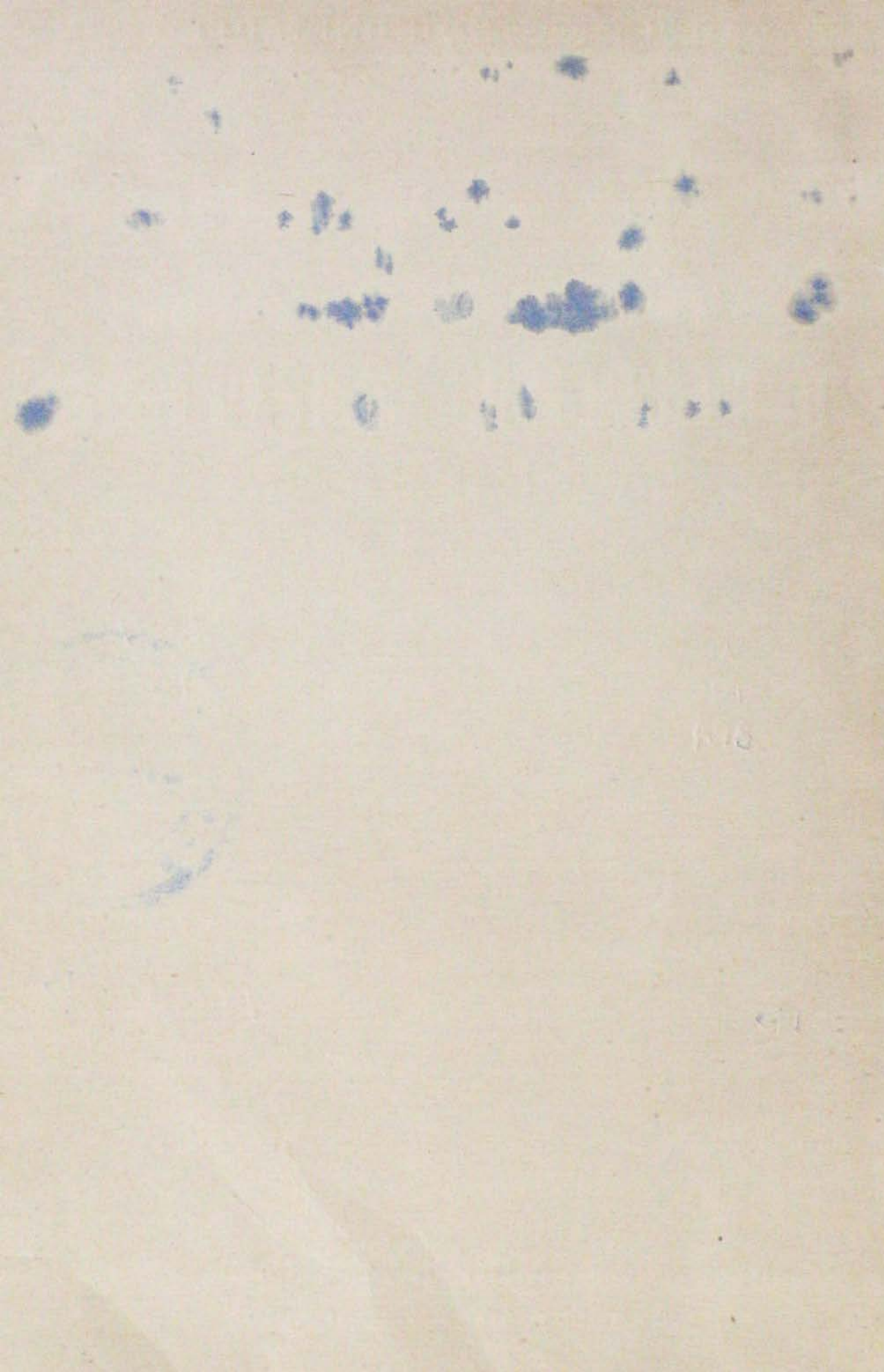

11 153614

90 9,09

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΜΙΧ. Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ

ΣΤΑΔΙΟΥ 14-ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ ἔθνη καὶ πολιτικὰ ζητήματα, βαθέως διαταράσσοντα τὰς κοινωνίας, ἀπορροφῶσιν ὅλην σχεδὸν τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων μας, ἀγνοοῦμεν ἂν τὰ ἀσθενῆ ταῦτα δοκίμια θέλουν τύχει εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἐπιεικοῦς κρίσεως.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης, καίτοι πρῶτα κατὰ τὴν τάξιν τῆς γενέσεως, εἶναι, κατὰ τὴν τάξιν τῆς γνώσεως, ὕστερα καὶ τελευταῖα. Στενοχωρούμενος ἀπὸ ἀκαταπαύστους καὶ κατεπειγούσας ἀνάγκας, βασανιζόμενος ἀπὸ διαφόρους καὶ ἀκορέστους ἐπιθυμίας, ἀσθενῆς καὶ ἀπροστάτευτος ἐν μέσῳ τῶν πολεμίων στοιχείων, ὅσα τὸν περικυκλοῦσιν, ὁ ἄνθρωπος, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ἔπρεπεν εἰς τὴν θεραπείαν τῶν πρώτων χρειῶν του νὰ διευθύνῃ κατὰ πρῶτον τὰς προσπάθειάς του. Ὅθεν ἐκαλλιέργησε τὴν γῆν, συνέλεξε τοὺς καρπούς της, ἐφεῦρε τέχνας, ἐσύστησε πόλεις, ἔθεσε νόμους, πρὶν ἢ ὑψωθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν καθολικῶν ἐκείνων ἀρχῶν, αἵτινες ἐξηγοῦσι καὶ τὰ ὕλικά φαινόμενα ὑφ' ὧν κυριεύεται, καὶ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν προορισμὸν του, καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀποστολὴν του καὶ ἐπομένως τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ τὰ δικαιώματα. Ὁ πρῶτος ὅστις ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ζήτησιν τῶν ἀρχῶν τούτων, καὶ ἐπροσπάθησε νὰ εὕρῃ τὴν λύσιν τῶν οὐσιωδεστάτων καὶ ἀναποφεύκτων ἐκείνων προβλημάτων, ὅσα ἀναφύονται ἐκ τῆς μελέτης τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως, ἐδημιούργησε δι' αὐτοῦ τούτου καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ πράξις προηγείται πάντοτε τῆς θεωρίας, καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν συνεπειῶν πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων πρὸς τὰς αἰτίας ἐκφεύγει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς ἀποκλειστικῶς ἀσχολουμένους εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν πάλιν τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἢ ἐπιπολαίως θεωροῦντας τὴν ἀναγκαίαν διαδοχὴν τῶν ἀνθρώπινων γεγονότων, συμβαίνει ὄχι σπανίως εἰς τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀνησυχῶσι, νὰ ταράττωνται, νὰ στασιάζωσι, νὰ ἐγείρωνται κατὰ τῶν καθεστώτων, καὶ ν' ἀγωνίζωνται ὑπὲρ τῆς ἀπολαβῆς ἐκείνων τῶν μέσων, τὰ ὅποια θεωροῦσι κατάλληλα πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν των καὶ κατάπαυσιν τῆς ἀνησυχίας των, ἐν ᾧ ποσῶς δὲν γνωρίζουσιν οὔτε τὰ ἀληθῆ αἰτία τῶν βασάνων των, οὔτε τὰ πρόσφορα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέσα τῆς θεραπείας των.

Ἐκ τούτου προέρχονται φαινόμενά τινα ἄξια παρατηρήσεως καὶ ἐμβριθοῦς μελέτης.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ εὐχαριστηθῆ εἰς τὰς λύσεις τὰς ὁποίας δίδει ἡ θρησκεία εἰς τὰ μεγάλα ζητήματα, ὅσα παρουσιάζονται εἰς αὐτὸν ἀμυκασκεφθῆ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς υπάρξεώς του, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἤθελεν ἐπαναπαύεσθαι εἰς τὸ σύνολον ἐκεῖνο τῶν δογμάτων, τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν ὑποσχέσεων, τὰ ὅποια συνιστῶσι τὴν οὐσίαν ἐκάστου θρησκευήματος. Λαβὼν παρὰ Θεοῦ τὰς ἀρ-

χάς, ἤθελεν ἀσχολεῖσθαι μόνον εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ πραγματοποίησιν τῶν συνεπειῶν τῶν. Αἱ περὶ τὴν ὕλικὴν φύσιν ἔρευναί καὶ μελέται ἤθελον προβαίνειν ἀτάραχοι καὶ ἀδιάκοποι μέχρι τοῦ τέρματος, ὃ ἔθεσεν εἰς αὐτάς ἡ βουλή τοῦ Θεοῦ, αἱ πολιτικαὶ ἀρχαί, οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ δὲν ἤθελον εἶσθαι εἰμὴ πορίσματα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας, ἡ ὕλικὴ εὐημερία ἤθελε προοδεύει ἀκατάπαυστα, καὶ ἡ νοητικὴ, ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἤθελεν ἀπαντᾶ ἄλλα ὄρια καὶ ἄλλα προσκόμματα, εἰμὴ ὅσα ἐγείρει ἀνυπερβλήτως ἡ ἀσθένεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς ἠθέλησε πλησίον τῆς θρησκείας νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ φιλοσοφία, πλησίον τῆς πίστεως καὶ τῆς παραδόσεως νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ ἀνεξάρτητος ἔρευνα τοῦ ἀτομικοῦ λόγου. Προπαίδευσις καὶ ἐπαλήθευσις τῆς θρησκείας ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ἀποδείξῃ ὅ,τι ἡ θρησκεία ἐπιβάλλει εἰς τὴν πίστιν ὅθεν περὶ τὰ αὐτὰ ζητήματα ἀσχολουμένη εἰς ὅσα ἀφορᾷ καὶ ἡ θρησκεία, ἀν' ὅχι τὴν αὐτὴν ἀρχὴν καὶ τὰ αὐτὰ μέσα, ἔχει ὅμως τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος. Εἶναι δὲ ἐκ τούτου φανερόν, ὅτι ἡ ἀληθὴς θρησκεία πρέπει νὰ συμφωνῇ κατὰ πάντα μετὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν, καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἡσυχάσῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰμὴ διὰ τῆς πλήρους ἁρμονίας τῆς πίστεως καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Ἄλλ' ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ μόνη ἀληθὴς θρησκεία, δὲν πρεσβεύεται εἰμὴ ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ μεταξὺ τῶν λεγομένων Χριστιανῶν τὸ ἐλάχιστον μέρος αὐτῶν συγκροτεῖται ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῶν ὀρθοδόξων.

Τίς δὲ δύναται ἀφ' ἐτέρου νὰ δυσχυρισθῇ, ὅτι ἀνεκάλυψε καὶ ἐγνωστοποίησιν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν; Τίς δύναται νὰ ἐλπίσῃ ὅτι παρῆλθεν ἀνεπιστρέπτως ἡ ἐποχὴ τῶν φανταστικῶν συστημάτων καὶ τοῦ αὐθαιρέτου, καὶ ὅτι ἤδη εἰσῆλθομεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης;

Ἐκ τούτου καταφαίνεται, πόσον εἶναι εὐρύ καὶ δυσχερὲς τὸ στάδιον τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων καὶ πόσον φυσικὴ εἶναι καὶ εὐεξήγητος ἡ ἀνώμαλος ἐκείνη κατάστασις, τὴν ἐποχὴν ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, καὶ εἰς ἣν εὐρίσκονται κατὰ δυστυχίαν τὰ περισσότερα ἔθνη τοῦ κόσμου.

Καὶ τῶνόντι, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἀναγάγῃ εἰς τὴν πρώτην καὶ κυριωτέραν αὐτῶν αἰτίαν τὰ μεγάλα συμβάντα τῆς ἐποχῆς μας, ἐὰν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ φαινόμενα θελήσῃ ν' ἀναβῇ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ ἀπὸ τούτων εἰς τὰ νοητικά, πηγὴν ἀμφοτέρων, ἐὰν συνδέσῃ τὰ συμβεβηκότα τῆς ἤδη μεσαζούσης 18^{ης} ἑκατονταετηρίδος μετὰ ἐκείνα τῆς 17^{ης} καὶ τῶν παρελθουσῶν, καὶ ἀνατρέξῃ οὕτω μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τελειώνει ὁ ἀρχαῖος κόσμος, καὶ ἀνατέλλει ὁ νέος, δὲν θέλει βραδύνει νὰ ἐνοήσῃ ὅτι ἡ τωρινὴ ἀναρχία τῶν πνευμάτων, ἡ ἀνησυχία ἣτις κυριεῖται τὰ ἔθνη, αἱ καταστροφαί, οἱ πόλεμοι, αἱ ἐπαναστάσεις, αἵτινα κατέθλιψαν τὴν ἀνθρωπότητα, καίπερ ἐπισπεύσαντα ἐνίοτε τὴν πρόσοδόν τῆς, ἐπήγασαν ἀπὸ δύο αἰτίας ἀναγομένας καὶ αὐτάς εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν νόθευσιν ἢ παραμόρφωσιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἄγνοιαν ἢ παραμόρφωσιν τῆς φιλοσοφικῆς.

Ὁ ὕλικὸς κόσμος προχωρεῖ εἰρηνικῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως εἰς τὴν ὁδόν, τὴν ἐποχὴν ἐχάραξεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν πορείαν του, διότι ἐνεργεῖ τὸν νόμον του χωρὶς νὰ τὸν γνωρίζῃ, καὶ χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὸν παραδιάσῃ. Ὁ λόγος καὶ ἡ ἐλευθερία πολῦτιμα δῶρα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ἐνδοξα προνόμια τῆς φύ-

σεώς του, και άέναι πηγαί του μεγαλείου του είναι έν ταύτῳ αί άφορμαί τῆς πτώσεως και τῶν δεινῶν ὅσα ταλαιπωροῦσι τόν βίον του, και άνθίστανται κατά τῆς προόδου και τελειοποιήσεώς του. Ὅταν ἤ δέν γνωρίζῃ τόν νόμον του ἤ δέν δύναται νά τόν πραγματοποιήσῃ, ὁ άνθρωπος ἐξ ανάγκης πάσχει και κακοδαιμονεῖ.

Και ἡ ἀποκάλυψις τοῦ νόμου γίνεται ὄχι μόνον διά τῆς θρησκείας, ἀλλά και διά τῆς φιλοσοφίας, ἣτις ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι ἐξάγει τόν νόμον τῆς πράξεως και ἐνεργείας. Ὅταν λοιπόν ἡ θρησκεία του ἦναι ψευδῆς ἢ, ἀληθῆς οὔσα, νοθεύεται ἀπό τοὺς ἐρμηνεῖς και λειτουργοὺς τῆς, ἢ ὅταν κατά τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας ἐγείρεται ἡ φιλοσοφική πλάνη και ἡ αἰρετική κακοδοξία, τότε φυσικῶ τῶ λόγῳ, διασχίζεται ἡ ἠθική και νοητική ἐνότης τοῦ ἀνθρώπου, και εἰς τήν σύμπνοιαν και ἀρμονίαν τῶν δυνάμεων ἀντικαθίσταται ὁ πόλεμος μεταξῦ τῆς καρδίας και τοῦ νοῦ, ὁ πόλεμος μεταξῦ τῆς φυσικῆς τάσεως, ἣτις ὠθεῖ τόν ἀνθρωπον πρός τι τέλος, και τῆς τεχνητῆς και ψευδοῦς διευθύνσεως, εἰς ἣν παρασύρεται ἀπό τήν ἄγνοιαν ἢ ἀπό τήν ἀτελεῖ και διεστραμμένην γνῶσιν τοῦ τέλους τούτου. Ἀχαλίνωτος εἰς τὰς κτηνώδεις ὀρέξεις του, κυριευόμενος ἀπό μόνου τοῦ ἐγωισμοῦ τό αἶσθημα, ἐξαπτόμενος και ἀτάκτως παραφερόμενος ἀπό τὰς ὀρμὰς τῶν παθῶν του, ὁ ἀνθρωπος ὁμοιάζει τότε τόν ἐν σκότει παλαιόντα και πρός ἄγνωστον ἐχθρόν διαπληκτιζόμενον. Ὁ λόγος ἤ δέν τόν φωτίζει διόλου, ἢ τῶ ἀποπέμπει μόνον ἀπατηλάς ἀκτῖνας ἀποπλανώσας αὐτόν εἰς τόν ζοφώδη λαβύρινθον τῆς πλάνης και τῆς ἀμαρτίας, ἀντί νά τόν ὀδηγῶσιν εἰς ὁδόν σωτηρίας.

Ὁ Χριστιανισμός, μεταβάς εἰς τὰ ἔθνη τῆς δύσεως, ἐνοθεύθη προφανῶς εἰς τὰ δόγματά του, ἠλλοιώθη κατά τήν ἐξωτερικήν λατρείαν του, ἀνεμίχθη μέ κοσμικά και πολιτικά και πρόσκαιρα στοιχεῖα και, ἀπεκδυθεῖς τήν ἀποστολικήν ἀπλότητα και τήν παρθενικήν ἀφέλειαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, κατέστη κράτος πολιτικόν, θεσμός ἀνθρώπινος, ὑποκαίμενος ἐπομένως εἰς τοὺς κινδύνους και τὰς περιπετειάς ὄλων τῶν ἀνθρωπίνων. Δεσμεύσας τήν διάνοιαν διά τῆς ἱεράς ἐξετάσεως, ὑποστηρίξας διά τὰ κοσμικά του συμφέροντα τόν ἀπολυτισμόν, κατήντησεν ἐπί τέλους πρόσκομμα εἰς τήν πρόοδον τῆς νοητικῆς ἀναπτύξεως και τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ὅθεν ἡ θρησκευτική ἀναμόρφωσις ἔπρεπεν ἐξ ανάγκης νά προηγηθῇ τῆς φιλοσοφικῆς και πολιτικῆς ἔπρεπε ν' ἀποχωρισθῇ ἡ φιλοσοφική ἀλήθεια ἀπό τήν θρησκευτικήν πλάνην και ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας νά ἐξαχθῶσιν ὡς λογικά πορίσματα αἱ ἄλλαι πᾶσαι ἐπιστημονικαί και πολιτικαί θεωρίαι. Και ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου ἀδύνατον ἦτο νά φθάσῃ τό ἀνθρώπινον πνεῦμα διά μιᾶς εἰς τήν πλήρη γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἐπόμενον ἦτο νά διαιρεθῇ ἡ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων εἰς τὰς πολυειδεῖς και πολυμόρφους ἐκεῖνας αἰρέσεις, αἰτινες και πρός ἀλλήλας και πρός τόν κοινόν ἀντίπαλον διαμαχόμεναι ἐπέφερον ἐπί τέλους τήν πνευματικήν και κοινωνικήν ἐκείνην ἀταξίαν, ἣτις χαρακτηρίζει τήν σημερινήν κατάστασιν τῶν μὴ ὀρθοδόξων λαῶν τῆς οἰκουμένης.

Ἡ Ἑλλάς, τό κατά τόσους λόγους προνομιούχον τοῦτο ἔθνος, ἀφ' οὔ κατά τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλοσοφίας, ἐγίνε κατά τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ και ἡ ἔδρα τῆς ὀρθοδοξίας. Διατηρήσασα διά τῆς πίστεως τήν ἐθνικήν της ἀτομικότητα ἄθικτον ἀπό τήν λύμην τοῦ καταπλημμυρισαντος αὐτήν βαρβαρισμοῦ, και διά τῆς πίστεως ἀναγεννηθεῖσα, δι' αὐτῆς μόνης δύναται νά προβῇ εἰς τόν νέον πολιτισμόν της, και νά καταλάβῃ θέσιν ἀξίαν και

τῆς ἀρχαίας τῆς δόξης καὶ τῶν χρηστῶν τοῦ μέλλοντος ἐλπίδων. Ἀλλὰ συνεργός εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ λαμπροῦ τούτου προορισμοῦ πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ᾔηται καὶ ἡ φιλοσοφία. Εἰς ἀνάπτυξιν δὲ τῆς νέας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐνομίσαμεν ὅτι δὲν ἤθελον ἀποδοῆ ὅλως ἀσυντελή καὶ τὰ ἀσθενῆ ταῦτα δοκίμια.

Ἡ φιλοσοφία, μία οὐσα οὐσιωδῶς, καθὼς εἶνε μία ἢ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν διώκει, καὶ ἡ φύσις τῆς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ μυστήρια, διηρέθη ἀπ' ἀρχῆς καὶ διαφόρους ἔλαβε διευθύνσεις κατὰ τὰ τρία μεγάλα ἀντικείμενα τῶν ἐρευνῶν τῆς. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος καὶ ὁ Θεός εἶναι τὰ τρία μεγάλα προβλήματα, τὰ ὁποία εὐρίσκει ἐνώπιόν του ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ τέλος τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν του. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀλήθεια ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ σαφὴς καὶ πλήρης γνῶσις τῶν ὄντων καθ' ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεώς των καὶ κατὰ τὴν ἐλότητα τῶν πρὸς ἀλληλα σχέσεων, ἔπεται ὅτι ἡ πλάνη ἄλλο δὲν εἶνε εἰμὴ τὸ σκότος καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς γνῶσεως, τὰ ὁποία πηγάζουσιν ἢ ἀπὸ τὴν ἀτέλειαν τῆς παρατηρήσεως, ἢ ἀπὸ τὰ ἑλλείμματα τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἀφ' ἑτέρου, ὅσῳ καὶ ἂν πλανᾶται ὁ ἄνθρωπος, ὅσῳ καὶ ἂν ψεύδεται, πρέπει νὰ ἀληθεύῃ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦλάχιστον, ἀφ' οὗ ὀρμᾶται, ἂν ὄχι κατὰ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ τελευτᾷ, διότι δὲν δύναται νὰ ὀρμηθῇ εἰμὴ ἀπὸ τινος πραγματικοῦ διδομένου νοερῶς ἢ ὑλικῶς ὑπάρχοντος, ἔπεται ὅτι ἀρχὴ τῆς ἀληθείας εἶνε ἡ πλήρης καὶ ἀπροκατάληπτος ἐρευνα καὶ σκέψις, καὶ ἀρχὴ τῆς πλάνης ἡ πρόληψις, ἡ ἐπιπόλαιος καὶ ἀτελής ἐξέτασις καὶ τὸ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα. Ἐκ τοῦ ἀποκλειστικοῦ τούτου πνεύματος προῆλθεν ὅτι ὁ ἀνακαλύψας ὀπωσδήποτε μέρος τῆς ἀληθείας διασχυρίσθη ὅτι ἀνεκάλυψεν ὅλην τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐμυθώσατο ὅλα τὰ στοιχεῖα ὅσα παρέβλεψεν ἢ παρεγνώρισε, πρὸς ὄφελος ἐκείνων, τὰ ὁποία ἀνεγνώρισεν ὡς νομίμως καὶ πραγματικῶς ὑπάρχοντα. Ἐντεῦθεν ἐκ τῶν τριῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης ἔτεινεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ μηδενώσῃ πρὸς ὄφελος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐθεώρει ὡς οὐσιωδέστερον, τὰ ἄλλα δύο, καὶ ἐταύτισεν ἢ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν Θεόν μετ' ὃν κόσμον, καὶ ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ὁ ὑλισμὸς, ἢ τὸν Θεόν καὶ τὸν κόσμον μετ' ὃν ἄνθρωπον, ἐξ οὗ ὁ ἰδαγισμὸς, ἢ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον μετ' ὃν Θεόν, ὅθεν προῆλθεν ὁ πανθεῖσμός, τρία συστήματα πρὸς ἃ τείνουσιν ἢ εἰς ἃ ἀνάγονται τὰ ἄλλα πάντα, τρεῖς μεγάλοι διακρίσεις τῆς φιλοσοφικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου, καὶ, ὅλως εἰπεῖν, τρεῖς παρεκτροπαὶ τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ τρεῖς αὗται διευθύνσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος χαρακτηρίζουσι καὶ τὴν σήμερον τὴν κατὰ τὰ διάφορα ἔθνη διάφορον κατάστασιν καὶ τάσιν τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Οὐδεμία αὐτῶν ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικῶς εἰς οὐδὲν ἔθνος, ἀλλὰ συνυπάρχουσι κατὰ διαφόρους βαθμούς καὶ ἀναλογίας ἀναμειγμένα εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ὅσα δύναται νὰ καυχηθῶσιν ὅτι ἔχουσιν ἴδιον φιλοσοφικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ἐνότης καὶ τὸ ὁμοιόμορφον δὲν εἶναι βέβαια οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τῆς συγχρόνου εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας.

Ἐκτός τῶν πρεσβευόντων ἀποκλειστικῆν τινὰ ἀρχὴν δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ ἐν-
συνειδητῶς καὶ ἀμερολήπτως ἐρευνήσαντες ὅλα τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα τῆς
ἀνθρωπίνης φύσεως ἐπὶ σκοπῇ νὰ τὰ συμπεριλάβωσι πάντα εἰς τὰς θεωρίας των,
καὶ νὰ κατατάξωσιν αὐτά, εἰ δυνατόν, εἰς τὸν οἰκτεῖον τόπον κατὰ τὴν τάξιν, ἐν ἣ

τὴν
καὶ
ἀπαντῶ
τοῦ

κατὰ
καίπε
καὶ α
ἴσια

ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός καὶ κατὰ τὰς ἀληθείας καὶ νομίμους σχέσεις τῆς συνυπάρξεως καὶ τῆς πρὸς ἀλληλα ἐνεργείας.

Ὅθεν, ἐκτὸς τῶν ἀποκλειστικῶν συστημάτων, τοῦ ἰδανισμοῦ δηλαδή, τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ πανθεισμοῦ, οἵτινες εἶναι ὡσανεὶ σκόπελοι δεικνύοντες τὸν κίνδυνον εἰς ὃν ἐκτίθεται ὅστις θέλει νὰ διατρέξῃ τὴν ἐν μέσῳ αὐτῶν δυσεύρετον ἀλλ' ὄχι ὄλως ἀδιάγνωστον τῆς ἀληθείας ὁδόν, ἀνεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ πάνσεπτος καὶ πάντιμος χορεία φιλοσόφων, οἵτινες φρονίμως ἀποφυγόντες τοῦ ἀποκλειστικοῦ πνεύματος τοὺς σκοπέλους ἐβάδισαν μᾶλλον ἢ ἤττον ἀκριβῶς καὶ σταθερῶς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἐνομίσαμεν δὲ ὅτι τούτους ὤφειλε νὰ λάβῃ ὁδηγούς ὁ ἐπιλαμβανόμενος τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ ἀνθρώπου μελέτης, ὅτι μεταξὺ τούτων πολὺ μείζων τῆς διαφορᾶς ὑπάρχει ἢ ὁμοιότης, καὶ ὅτι τὰ συστήματά των ὡς βεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν ἐρχόμενα εἰσέρρεον ὁμως πάντα εἰς τὸν ἀέναν τῆς ἀληθείας ποταμόν.

Τούτου ἕνεκα δὲν ἐδιστασαμεν νὰ καταταχθῶμεν ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς συγχρόνου ἐκλεκτικῆς σχολῆς, διότι ἐν αὐτῇ εὕρομεν καθιερωμένας καὶ τὰς πλέον ἀναμφισβητήτους θεωρίας, μὲ τὰς ὁποίας ἡ ἀρχαιότης ἐπλούτισε τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τῆς μελλούσης αὐτῆς προόδου καὶ τελειοποιήσεως.

Ὁ ἐκλεκτισμὸς δὲν εἶναι σύστημα· εἶναι μία τῶν ἀρχῶν τῆς ὀρθῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ. Ἡ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἔλαβε δι' ἀποκαλύψεως ὅλας τὰς ἀληθείας, ὅσας δύναται νὰ γνωρίσῃ κατὰ τὴν ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ πρόσκαιρον διαμονήν του, καὶ τότε πᾶσα φιλοσοφία καὶ πᾶσα ἐπιστήμη εἶναι περιττή, ἢ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δύναται διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν νοητικῶν του δυνάμεων νὰ ἀνακαλύψῃ νέας ἀληθείας καὶ νέας ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς πρὸς ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν τελειοποίησιν καὶ εὐημερίαν. Καὶ ἐὰν ἡ γέννησις, ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν ἦναι πρᾶγμα ὄχι μόνον ἀναντιρρητον, ἀλλὰ καὶ νόμιμον καὶ ἀναγκαῖον καὶ σωτήριο, ἔπεται ὅτι ἢ πρέπει ν' ἀποκλείσωμεν ἀπὸ τὸν χορὸν τῶν ἐπιστημῶν τὴν φιλοσοφίαν, ἢ ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προοδεύσῃ καὶ νὰ τελειοποιηθῇ εἰμὴ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου, διὰ τῆς ὁποίας καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀνθρώπιναι μαθήσεις προώδευσαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν. Αὕτη δὲ ἡ μέθοδος ἐκ τριῶν σύγκειται στοιχείων ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένων πρὸς ἀλληλα καὶ εἰς τὸ σύνολον τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀκριβῶς ἀντιστοιχούντων· εἶναι δὲ ταῦτα ἡ παρατήρησις, ἡ ἐπαγωγή καὶ ὁ συλλογισμὸς, τρεῖς δυνάμεις καὶ ἐργασίαι, αἵτινες συνιστῶσι τὸ μόνον ὄργανον τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς ἀποδείξεως τῆς ἀληθείας. Παρὰ ταῦτα ἄλλα μέσα δὲν ἔχομεν πρὸς σύστασιν ἐπιστήμης, παρεκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀμέσως καὶ ἀδιακόπως ἀποκαλύπτει δι' ὑπερφυσικῶν μέσων πᾶσαν ἀλήθειαν, ἢ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος δύναται νὰ τεθῇ εἰς ἄμεσον κοινωνίαν καὶ νὰ συνενωθῇ μὲ τὸν θεῖον, καὶ ἀπ' εὐθείας νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐξήγησιν καὶ ἐρμηνείαν παντός αἰνίγματος καὶ παντός μυστηρίου. Ἡ πρέπει δηλαδή νὰ περιορίσωμεν τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, καὶ νὰ ὑποθέσωμεν διηγενῆ καὶ ἀκατάπαυστον ὑπερφυσικὴν τινα ἀποκάλυψιν ἢ νὰ συνταυτίσωμεν τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεὸν καὶ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐνυπάρχει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου. Τὸ πρῶτον σύστημα εἶναι ἡ ἀρνήσις πάσης φιλοσοφίας καὶ πάσης ἐπιστήμης, τὸ δεύτερον εἶναι ὁ τετρα-

τώδης και παράλογος πανθεισμός, εις ὃν ὑπέπεσαν κατὰ δυστυχίαν και τινες τῶν διασημοτέρων ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσοφούντων.

Τῆς ὀρθῆς και ψυχολογικῆς λεγομένης μεθόδου λαμπρά και ὄχι ὀλίγα παραδείγματα κατέλιπον εις τὸν κόσμον οἱ ἐνδοξότεροι τῶν ἀρχαίων και νέων φιλοσόφων. Τὴν μέθοδον ταύτην και ἡμεῖς παραδεχθέντες ἐπροσπαθήσαμεν, κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀσθενῶν μας δυνάμεων, νὰ διαφωτίσωμέν τινα ἐκ τῶν κυριωτέρων ζητημάτων, ὅσα παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς νοητικῆς και ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως. Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι πολλὰ και ἴσως οὐσιώδη και τοῦ πρώτου τούτου και τῶν ὅσον οὐπω ἐκδοθησομένων ἄλλων δοκιμίων θέλουν εἶσθαι τὰ ἐλλείμματα. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι ἀνεκαλύψαμεν, ἢ ὅτι συνεπληρώσαμεν ὅλον τὸν ἰστόν τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἀγαπῶντες τὴν ἀλήθειαν δι' ἑαυτὴν και ὄχι διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς προερχομένην ἀτομικὴν ὠφέλειαν ἢ δόξαν, ἔχοντες ὡς πρώτην και θερμοτάτην τῶν εὐχῶν μας και ἱερὸν πάσης ἡμῶν προσπαθείας ἀντικείμενον τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔθνους και τὴν εὐκλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος, θέλομεν νομισθῆ εὐτυχεῖς, ἂν και ἡμεῖς συντελέσωμεν κατὰ τι εις τὴν σύστασιν τῆς νέας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἣτις εις πάντα νουνεχῆ ἀναφαίνεται σήμερον ὡς τὸ πρῶτον καθῆκον και ἡ πρώτη ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς μας.

Σημ. Ἐν τέλει τοῦ πονήματος δύο προσετέθησαν διατριβαί, ἡ μὲν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας, δημοσιευθεῖσα τῷ 1843 ἐν τῷ Εὐρωπαικῷ Ἑραριστῇ (Φυλλάδ. τῆς 1 Ὀκτωβ.), ἡ δὲ περὶ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ συστήματος τοῦ Καντίου, ἀναγνωσθεῖσα τῇ 14 Μαΐου 1847 εις τὴν ἐν Κερκύρᾳ Ἐταιρείαν τῶν φιλομαθῶν. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ἐπισυνάπτομεν πρὸς πλειοτέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ Κεφ. ΙΖ' τοῦ Δοκιμίου λεγομένων περὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου κλάδου τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, τὴν δὲ ἄλλην πρὸς διαφώτισιν πληρεστέραν τῶν πρώτων τοῦ Καντίου ἀρχῶν, αἵτινες ἐκτίθενται ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Κεφ. Θ', και τῶν σχέσεων τοῦ συστήματός του πρὸς ἐκεῖνα τῶν συγχρόνων και τῶν προκατόχων του.

ΠΕΡΙ
ΠΡΩΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΩΝ
ΔΟΚΙΜΙΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οσοι νομίζουν ὅτι φιλοσοφικόν τι σύστημα οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ πλάσμα αὐθαίρετον τῆς φαντασίας, γεννώμενον μὲν ἐξ ἧς πάντες ἔχομεν φυσικῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ γνωρίζωμεν τὸ εἶναι, τὴν ἀρχὴν ἡμῶν καὶ τὸ τέλος, ἀλλὰ μὴ ἀντιστοιχοῦν εἰς οὐδὲν πραγματιῶδες, δύνανται νὰ μὴ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀνα χεῖρας πονήματος. Ὡσαύτως, ὅστις πιστεύει ὅτι ἡ ἀλήθεια ἐνυπάρχει μόνον εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν πίστιν, καὶ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ἀνίκανος νὰ λύσῃ προβλήματα τινὰ, καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν τινῶν ἀρχῶν, δύναται ἐκ προοιμίων ν' ἀποβάλλῃ πᾶσαν πρότασίν μας καὶ νὰ μὴ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τὸν λόγον μας. Δὲν δυμιλοῦμεν λοιπὸν οὔτε πρὸς τοὺς σκεπτικοὺς, οὔτε πρὸς τοὺς δογματικοὺς, ἀλλ' ἀπευθυνόμεθα πρὸς μόνους ἐκείνους, οἵτινες νομίζουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τοῦ λογικοῦ τῶν νοητικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, οἵτινες ἐπομένως θεωροῦσιν ὡς δυνατὴν πρώτην τινὰ ἐπιστήμην, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Φιλοσοφίαν καλουμένην, κυριαρχικὴν καὶ νομοθετικὴν ἐπιστήμην, ἣτις, ἐν ᾧ διὰ τοῦ ὕψους τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐφίσταται παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ, εἶναι συγχρόνως στερεὸν καὶ ἀσάλευτον θεμέλιον πάσης ἀνθρωπίνης μαθήσεως.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ἐπιστήμης ταύτης ὡς δυνατῆς καὶ νομίμου, ἠθελήσαμεν νὰ ἐρευνήσωμεν ποῖα εἶναι αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς καὶ ποῖα τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, ποῖα ἢ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς ἀπαιτουμένη μέθοδος, ποῖα τελευταῖον αἱ σχέσεις, δι' ὧν συνδέεται πρὸς τοὺς ἄλλους κλάδους καὶ τὴν διεύθυνσιν καὶ τοὺς κανόνας τῆς προδευτικῆς αὐτῶν πορείας.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ διάφορος λύσις, τὴν ὁποίαν οἱ φιλόσοφοι ἔδωκαν εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω ζητήματα, προῆλθε, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς ἐφάνη, ἐξ ὧν εἶχον διαφόρων δοξασιῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, τοῦτέστι, ἐκ τῆς ἐρεύνης εἰάν τι προϋπάρχῃ ἐν τῷ νῷ πρῶτον καὶ ἀνεξάρτητον τῆς πείρας, ἢ, ὡς λέγουσι, στοιχεῖον τι καθαρὸν

καὶ ἐκ τῶν προτέρων, παρεκινήθημεν νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἔρευναν ταύτην ὡς κύριον θέμα τοῦ λόγου μας. Θέλομεν προσπαθήσει λοιπὸν νὰ διαφωτίσωμεν κατὰ δύναμιν τὸ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων τοῦτο στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ὄν εἰμὴ ἢ καθολικὴ ταυτότης τοῦ λόγου, ἀποτελεῖ, συζευχθὲν μὲ τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων στοιχεῖα, τὴν ἀρχικὴν ὕλην ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ, καὶ εἶναι ἢ πηγὴ πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἐπιστήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς

Ἐὰν δὲ ἡ φιλοσοφία ἦναι ἐπιστήμη, πᾶσα δὲ ἐπιστήμη ἄλλο δὲν ἦναι εἰμὴ σειρὰ ιδεῶν οὕτω πως συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλας, ὥστε ἢ μία νὰ γεννᾶται ἐκ τῆς ἄλλης, καὶ ὅλαι διαδοχικῶς νὰ ἐξέρχονται ἐκ τινων πρώτων, αἵτινες ἀναγνωρισθεῖσαι ὡς ἀναμφισβήτητοι, βεβαιουῖσι πᾶσας τὰς ἐξ αὐτῶν ἐξαγομμένας, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχη μίαν τινὰ ἢ πλείονας ἀρχὰς πρώτας, μίαν ἢ πλείονας ιδέας πρώτας καὶ ἀναμφιβόλους. Καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὴν λογικὴν τάξιν τοῦ ἐπιστητοῦ, ἡ φιλοσοφία εἶναι πρώτη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην προϋποθέτει, εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι αἱ πρώται αὐτῆς ιδέαι πρέπει νὰ ἦναι δι' ἑαυτῶν ἀναμφίβολοι καὶ ἐναργεῖς.

Πρώτην δὲ τῆς φιλοσοφίας ιδέαν τολμῶμεν νὰ θέσωμεν τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος.

Δὲν λέγομεν μετὰ τοῦ Καρτεσίου νοῶ, ἄρα ὑπάρχω, διότι ἡδύνατό τις νὰ μᾶς ἀπαντήσῃ μετὰ τοῦ Γασένδου καὶ ἄλλων, ὅτι οὗτος εἶναι συλλογισμὸς προϋποθέτων καθολικὴν τινὰ πρότασιν, τοῦτέστιν, ὅτι πᾶν τὸ νοῦν ὑπάρχει, ὅτι τὸ νοῶ εἶναι κατηγορούμενον ὑποθέτων ὑποκείμενόν τι, καὶ ὅτι κατὰ πάντα τρόπον δὲν εἶναι οὗτος ὁ τύπος διὰ τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἐκφέρηται οἰκδῆποτε ἀρχή. διότι καθ' ἃ λέγει αὐτὸς ὁ Καρτέσιος, *notitia principiorum non fit dialectice*, ἢ γινῶσις τῶν ἀρχῶν δὲν γίνεται διαλεκτικῶς.

Ἐὰν ὀρθῶς ἢ μὴ τὸν ἀθωόνωσιν ἀπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ τε Κουσίνοσ (Fragm. Phil. σελ. 129 ἐκδ. Παρισ. 1833) καὶ ἄλ-

λοι του ὑπερασπισταί, ἀγνοοῦμεν (1). Δὲν θέλομεν κατὰ τὸ παρὸν ν' ἀμφισβήτησωμεν περὶ ζητήματος ἀνήκοντος μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἢ εἰς τὴν καθ' αὐτὴν φιλοσοφίαν· ἀρκεῖ νὰ θέσωμεν τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ πρώτη ἰδέα τῆς φιλοσοφίας εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἐγὼ ὑπάρχω εἶναι γινόμενον περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφιβάλη, διότι καὶ αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ ἀμφιβολία, ἀλλ' ἡ κατάφασις. Καὶ τὸ μὲν εἶναι ἢ τὸ ὄν παρίσταται ὄχι μόνον γινόμενον πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἰδέα πρῶτη, τὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ γινώσκειν τὸ εἶναι ταυτίζονται. Τὸ ἐγὼ εἶμαι εἶναι πρότασις, ἐν ἣ τὸ ὑποκείμενον συνταυτίζεται μὲ τὸ κατηγορούμενον καὶ ὁ νοῦς μὲ τὸ ἀντικείμενόν του. Νὰ ἀναβῶμεν περαιτέρω εἶναι ἀδύνατον. Εἶναι αὕτη πρώτη ἀλήθεια ἀκταμάχητος, ἀπόφασις καὶ κατάφασις ἀναμφισβήτητος.

Τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος τεθείσης ὡς βάσεως, εὐκόλως ἀποδεικνύεται·

α'.) "Ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι πρώτη, διότι λογικῶς προϋπάρχει πασῶν τῶν ἄλλων, οὐδεμίαν προϋποθέτει καὶ ὑπὸ πασῶν προϋποτίθεται, διότι αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι τύποι καὶ τρόποι αὐτῆς (2).

β'.) "Ὅτι εἶναι πασῶν ἡ ἀπλουστάτη, καθ' ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνάγονται ἐν τέλει, ἀφ' οὗ ἀναλυθῶσιν, αἱ ἰδέαι πᾶσαι· τοῦτο εἶναι τὸ θεμελιῶδες καὶ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ἀδικίρετον καὶ μὴ ἀναγόμενον, ἡ ἀρχὴ πάντων τῶν ἄλλων.

γ'.) "Ὅτι εἶναι ἡ γενικωτάτη καὶ μάλιστα εἶναι καθολικὴ, διότι περιλαμβάνεται εἰς πάσας τὰς ἰδέας, οἷαιδήποτε ἦναι, πάντων τῶν μερικῶν ἀντικειμένων, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἢ δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γνῶσιν.

δ'.) "Ὅτι εἶναι ἡ μόνη ἀναγκαία, διότι αἱ ἄλλαι πᾶσαι δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἢ νὰ μὴ ὑπάρχωσιν ὡς πρὸς ἡμᾶς· εἶναι λοιπὸν ἐνδεχόμενα, καὶ ἡ ὑπαρξίς των ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν ταύτης.

ε'.) "Ὅτι εἶναι μόνη ἀναμφισβήτητος καὶ ἐπομένως πασῶν ἡ

1) "Ὅρα σημ. Α. ἐν τέλει τοῦ πονήματος.

2) Παραθέτομεν ἀσμένως ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρουσίας διατριβῆς τὸ ἐξῆς τεμάχιον τοῦ περικλεοῦς τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Ἑλλάδος φωστῆρος Εὐγενίου. «Ἀρχὴ ἡ πρῶτιστη τῶν καθ' ἀπλὴν ἐπιβολὴν γνώσεων ἐστὶν ἡ τοῦ ὄντος ἢ ὄν ἐννοια. Καὶ ἡ ἀριδηλοτάτη ὦν ἂν ὁ νοῦς ἐπιδράξαιτο. Οὐχ ὀρίζεται δὲ, ἀλλὰ προσαπαυγάξει ἢ διὰ πάντων καὶ ὑπὲρ ἅπαντα τοῦ ὄντος ἐννοια, οὗ στερήσεις ἢ ἀποφάσεις αἱ ἄλλαι πᾶσαι». Μεταφ. Α.

ἐναργεστάτη, διότι, ὡς ἤδη εἶπομεν, περὶ πάσης ἄλλης δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ τις, οὐδέποτε ὁμῶς περὶ αὐτῆς καθότι, καὶ αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως ἢ τοῦ ὄντος.

ς'.) "Ὅτι, τελευταῖον, εἶναι ἔμφυτος, διότι, ὡς ἤδη εἶπομεν, τὸ εἶναι καὶ τὸ γινώσκειν τὸ εἶναι ταυτίζονται. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ὑπάρχει ἄρα ἐν ἡμῖν εἰς τὸ ἐνδότερον καὶ ἀποκρυφότερον μέρος τοῦ ἐγῶ· καὶ καθὼς εἶναι ἡ ἐσχάτη εἰς τὴν ὁποίαν φθάνομεν διὰ τῶν εἰδοποιήσεων καὶ κατατάξεων, οὕτως εἶναι ἡ πρώτη ἀφ' ἧς ὀφείλομεν νὰ ἀρχίσωμεν. Εἶναι ἐν ἡμῖν, μ' ὅλον ὅτι δὲν συνορῶμεν αὐτήν, καθὼς δὲν συνορῶμεν κατ' ἀρχὰς οὐδεμίαν τῶν πρώτων καὶ καθολικῶν ἐκείνων ἀληθειῶν, αἵτινες, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετὰ ταῦτα, εἶναι καὶ αὐταὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἔμφυτοι. Καὶ καθὼς αἱ ἀλήθειαι αὗται κανονίζουσι τὰς νοητικὰς ἐργασίας, ἅμα ὁ νοῦς ἀρχίσῃ νὰ ἐνεργῇ, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος πάντοτε ἐντυπώνεται καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, διὰ τινος ἀναγκάσιου καὶ μυστηριώδους νόμου τῆς διανοίας, ἐπὶ πάσης τῆς ὑπὸ τῆς πείρας παρεχομένης ὕλης.

Ἐὰν πάντα ταῦτα ἀληθεύωσι, μόνη ἀληθὴς ἐπιστήμη θέλει εἶναι ἡ ἐξαγομένη ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πρώτην ταύτην ἰδέαν. Καὶ ὅστις εὐτυχίῃ νὰ ἐξαγάγῃ ὡς ἀναγκαστικῶς αὐτῆς συνεπέως τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας, θέλει κατασκευάσει μὲ μαθηματικὴν ἐνάργειαν καὶ βεβαιότητα τὴν πρώτην τῶν ἐπιστημῶν.

"Ἄς ἀναλύσωμεν λοιπὸν τὴν πρώτην ταύτην ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ ἅς ἴδωμεν τί περιέχει.

Τὴν καθαρὰν ἰδέαν τοῦ ὄντος οὐδέποτε ἔχομεν μόνην. Τὸ ὄν μᾶς παρουσιάζεται πάντοτε ὑπὸ τινος μορφῆς νοερᾶν ἢ αἰσθητῆν. Τὸ ὄν ἄνευ μορφῆς, τὸ ὄν μόνον, ἢ καθαρὰ ὑπόστασις δὲν συλλαμβανονται ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας εἰμὴ δι' ἀφαιρέσεως. Καὶ τὸ ἐγὼ καὶ πᾶν τὸ ὄν ὑπάρχει κατὰ τινος τρόπου, ἢ ἄλλως, ὑπὸ τινος μορφῆν.

"Ἄς διαιρέσωμεν λοιπὸν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος εἰς τὸ καθαρὸν ὄν, ἢ τὴν ὑπόστασιν, καὶ εἰς τὴν μορφὴν τοῦ ὄντος. Τὴν ἰδέαν ταύτην τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος θέλομεν ἀναπτύξει ἀλλαχοῦ· ἅς ἦναι ἐν τοσοῦτῳ ἢ δευτέρῳ ἰδέᾳ τῆς ὁποίας διώκομεν ἐπιστήμης.

Ἄλλὰ τῶν δύο τούτων ἰδεῶν τεθειμένων, φανερόν ὅτι ἐκ τῆς συνυπάρξεως αὐτῶν γεννᾶται καὶ τρίτη ἐπίσης ἀπλή καὶ ἀναγκαστικῶς, ἢ τῆς σχέσεως.

Ἐὰν πᾶν ὄν ἔχῃ καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ τινὰ μορφὴν, δῆλον ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ὑπάρχει σχέσις συνενοῦσα αὐτὰ ἀχωρίστως καὶ ἀναποσπαστῶς, σύνδεσμος μὴ δυνάμενος νὰ διαλυθῇ χωρὶς νὰ καταστραφῶσιν ἐνταυτῷ καὶ τὸ ὄν καὶ ἡ μορφὴ του.

Ἴδου λοιπὸν αἱ τρεῖς ἔννοιαι, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ τὴν πρῶ-
την ἀνάλυσιν τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος·

Τὸ καθαρὸν ὄν, ἢ ἡ ὑπόστασις.

Ὁ τρόπος τοῦ εἶναι, ἢ ἡ μορφή.

Ἡ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς σχέσις.

Τούτου τεθέντος, εἶναι ἄρα αὗται αἱ μόναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄν-
τος περιεχόμεναι ; Τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἢ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, περιέχει μόνον
τὴν ὑπόστασιν, τὴν μορφήν καὶ τὴν σχέσιν, ἢ καὶ ἄλλο τι ;
'Αφ' οὗ εἶπω· ἐγὼ εἶμαι καὶ εἶμαι ὑπὸ τινος μορφῆς, καὶ ὑπάρχει
σχέσις τις μεταξὺ τοῦ καθαρῦ μου ὄντος καὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ,
ἐξήντηλα ἄρα ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως ;

Ὅχι· πρέπει νὰ προσθέσω· εἶμαι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ.

Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἄλλα δύο στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος.

Ὅστις θελήσῃ νὰ ἀποχωρίσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρό-
νου ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ τὸ κάμῃ. Καὶ
περὶ μὲν τῶν ὑλικῶν ὄντων, τοῦτο εἶναι πρόδηλον. Ἐὰν δέ τις εἴπῃ
ὅτι τὰ ἄϋλα οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὸν τόπον, ἀπαντῶμεν ὅτι τὸ
ἄϋλον ὄν δὲν κατέχει τόπον, ἀλλ' εἶναι ἐν τῷ τόπῳ. Ἡ ψυχὴ μου,
καὶ τοὶ ἄϋλοι, εἶναι ἐν τῷ σώματί μου καὶ ὄχι ἐν ἄλλῳ. Τοιοῦτο-
τρόπως καὶ ὁ Θεὸς, καθὼς πληροῖ τὴν ἀϊδιότητα τοῦ χρόνου, οὕτω
πληροῖ καὶ τὸν ἀπειρον τόπον χωρὶς νὰ κατέχη αὐτὸν ὑλικῶς. Ἀδύ-
νατον εἶναι νὰ φαντασθῶμεν πρᾶγμα τι ὑπάρχον, χωρὶς νὰ φαντα-
σθῶμεν δι' αὐτοῦ τούτου ὅτι ὑπάρχει ἐν τινὶ στιγμῇ τοῦ χρόνου
καὶ ἐν τινὶ σημείῳ τοῦ τόπου. Ἐὰν ἦναι, εἶναι ἐν τινὶ τόπῳ καὶ
ἐν τινὶ χρόνῳ· καὶ καθὼς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσπάσωμεν τὴν ὑπό-
στασιν τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν μορφήν αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἀμφοτέρως
συνδέουσιν σχέσιν, ὡσαύτως καὶ τὰς τρεῖς ταύτας ἰδέας συμπυκνω-
μένας εἰς τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἐνότητα, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποχω-
ρίσωμεν ἀπὸ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι
λοιπὸν ἄλλα δύο στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος.

Ἄλλ' ἐνταῦθα δύο ἀναφύονται ἀπορίαι.

α'.) Ἐὰν ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος ἦναι ἡ ἀπλουστέρα, εἴαν, ὡς εἴρηται,
ἦναι τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ἀδιαίρετον καὶ μὴ ἀναγόμενον, πῶς
ἐπιδέχεται ἀνάλυσιν ; πῶς δύναται νὰ περιέχῃ ἄλλα στοιχεῖα
ἀπλουστάτα καὶ ἄλλας ἰδέας ;

Ἀπαντῶμεν· γὰρ μὲν εἶναι σχετικῶς ἡ ἀπλουστέρα, ἀλλ' αὐτὴ
καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπλή. Ὑπόθετες ὅτι ἡδυνάμεθα νὰ
ἀναγάγωμεν ὑπὸ μίαν μόνην ἐπωνυμίαν καὶ νὰ συμπεριλάβωμεν εἰς
μίαν μόνην ἰδέαν ὅλα τὰ ἀπλᾶ σώματα, εἰς τὰ ὅποια ἔφθασεν ἄχρι
τουῦδε ἡ χημικὴ ἀνάλυσις, ἡ ἰδέα αὕτη ἤθελεν εἶναι καθ' ἑαυτὴν

σύνθετος, ἀλλὰ ἀναμφιβόλως ἤθελεν εἶναι ἐνταυτῷ καὶ ἀπλουστέρα πάσης ἄλλης ιδέας τῶν σωμάτων. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ τοῦ ὄντος καθὼ συμπεριλαμβάνουσα τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν ἄλλων ιδεῶν, οὐσα ἐπομένως πασῶν ἢ ἀπλουστάτη καὶ σχετικῶς πρὸς αὐτὰς τὸ πρῶτον καὶ θεμελιώδες στοιχεῖον, τὸ ἀδιαίρετον καὶ μὴ ἀναγόμενον.

β'.) Οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆ ὅτι ἡ ὑπόστασις, ἡ μορφή καὶ ἡ σχέσις εἶναι στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ ὄντος, εἶναι ταῦτα τὰ δύο, ὡς λέγουσιν, ἐνδεχόμενα, ἐν οἷς περιέχονται, κινουῦνται καὶ ζῶσι τὰ ὄντα. Ἐάν λοιπὸν ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι μέρη τοῦ ὄντος, πῶς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς στοιχεῖα τῆς τοῦ ὄντος ιδέας;

Συμφωνοῦμεν ὅτι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι μέρη τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται καὶ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἦναι στοιχεῖα τῆς ιδέας αὐτοῦ. Εἶναι μὲν τὰ δύο ἐνδεχόμενα τῶν ὄντων· ἀλλ' ἐάν ἡ ιδέα τῶν περιεχόντων τούτων εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς τοῦ περιεχομένου, καὶ τόσον ἀχώριστος ὥστε, μολονότι δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον χωρὶς νὰ συνεννοήσωμεν καὶ τὸ ὄν, οὐδέποτε ὅμως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ὄν χωρὶς νὰ συνεννοήσωμεν ἐν ταυτῷ καὶ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, ἀνάγκη πᾶσα νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συμπληρωματικὰ στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς προμνησθείσας τρεῖς πρώτας ιδέας καὶ τὰς δύο ταύτας, ἐξ ἴσου πρώτας, ἀπλᾶς, ἀναγκαίας καὶ καθολικᾶς, ὥστε θέλομεν ἔχει ὡς στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος τὴν ὑπόστασιν, τὴν μορφήν, τὴν σχέσιν, τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον.

Καὶ ἐνταῦθα περὶνομεν τῶν πρώτων ιδεῶν τὴν ἀπαρίθμησιν πεποιθότες ὅτι οὐδὲ νὰ προσθήσῃ, οὐδὲ ν' ἀφαιρέσῃ δύνατ' ἰς τις εἰς τὸν ἀνωτέρω κατάλογον. Αὗται εἶναι αἱ ἐννοιαὶ ὅσας περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ εἰς ἃς ἀναλύεται ἡ πρωταρχικὴ τοῦ ὄντος ιδέα. Δυνατὸν νὰ διαιρεθῶσι καὶ ὑποδιαιρεθῶσι κατὰ γένη καὶ εἶδη, νὰ πολυπλασιασθῶσι καὶ συνδυασθῶσιν ἐπ' ἀπειρον· ἀλλ' ὅσαι καὶ ἂν ἦναι αἱ παράγωγοι τούτων ιδέαι, ὅλαι ἐν τέλει ἀνάγονται εἰς αὐτὰς, αἷτινες ἀποτελοῦσι τὸν τύπον, ἢ ὡς ἤθελεν εἰπεῖ Καντιανός τις, τὸ σχῆμα πασῶν τῶν ἄλλων. — Περὶ τούτου πλαγίως πῶς μᾶς ἐδίδαξε πρὸ δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ὁ ὑπερφυῆς νοῦς τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ κατάταξις διὰ τοῦτο ὑπερτερεῖ καὶ ἀναφίνεται πλήρης ἂν ὅχι ἐντελεστάτη, διότι ἐκδήλοῖ αὐτὴν τὴν κατὰ φύσιν τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος κατάταξιν. Τὸ περὶ Κατηγοριῶν ἄλλο δὲν εἶναι, καθ' ἡμετέραν γνώμην, εἰμὴ κατάταξις τῶν στοιχείων τοῦ προφορικοῦ λόγου ἀντιστοιχοῦντων εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Αἱ κατηγορίαι εἶναι τὰ κατηγορούμενα, ἢ μᾶλλον ὅλα τὰ δυνατὰ ὑπο-

κειμενα καὶ κατηγορούμενα, δηλ. ὅλα τὰ στοιχεῖα πάσης δυνατῆς κρίσεως καὶ προτάσεως. Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι, ἵνα προσδιορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν στοιχείων τούτων, ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῶσι τὰ πρῶτα καὶ ἀρχικά καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, οὗτινος ἐρμήνευται καὶ εἰκῶν εἶναι ὁ λόγος (1). Καὶ ἐὰν δυνηθῶμεν τὰς δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους Κατηγορίας νὰ ἀνυψώσωμεν εὐκόλως εἰς τὰς προδηλωθείσας πέντε ιδέας, βεβαίως τοῦτο θέλει εἶναι ἐλπίς καὶ ἐμφύχως ὄχι εὐκαταφρόνητος.

Αἱ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι εἶναι αἱ ἐξ᾽ ἧς οὐσία, ποσόν, ποιόν, πρὸς τι, ποῦ, ποτέ, κείσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη, εὐκόλον εἶναι νὰ κατανόησωμεν ὅτι ἡ ἄλλο δὲν εἶναι εἰ μὴ ἡ ιδέα τοῦ καθαροῦ ὄντος, τούτέστι τῆς ὑποστάσεως, τῆς καθ' ἑαυτῆς τῶν πέντε, ἡ αὐτὴ ἡ πλήρης ιδέα τοῦ ὄντος (2)· καθότι καὶ αἱ πρῶται καὶ αἱ δευτέραι οὐσίαι ὅσας ἀριθμεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, δηλ. καὶ αἱ ἀτομικαὶ καὶ αἱ κατὰ γένος, ἀνάγονται μᾶλλον εἰς τὴν γενικὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἢ εἰς τὴν καθαρὰν ιδέαν τῆς ὑποστάσεως· καὶ μολονότι ὁ ὅρος οὐσία ἀντιστοιχεῖ καὶ εἰς τὴν *essentiam* καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπόστασιν (*substantiam*), εἶναι ὅμως φανερόν ὅτι ἡ οὐσία δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ διάφορος καὶ ἀτομικὴ φύσις τῶν ὑποστάσεων, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων πηγάζει ἡ διαφορὰ τῶν οὐσιῶν· ὅθεν καὶ αἱ οὐσίαι ἀνάγονται εἰς ὑποστάσεις.

Αἱ δὲ ἄλλαι κατηγορίαι τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ, τοῦ ἔχειν (3), τοῦ ποιεῖν, τοῦ πάσχειν, φανερόν ὅτι ἀνάγονται εἰς τὴν καθ' ἑαυτῆς δευτέραν, δηλ. εἰς τὴν ιδέαν τῆς μορφῆς, διότι τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, τὸ ἔχειν, τὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν, εἶναι τρόπον τινὰ τὸ περιελάττωμα, ὁ ἐξωτερικὸς τύπος, ἡ φανέρωσις καὶ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς ὑποστάσεως. Τὸ πρὸς τι τελευταῖον δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις· καὶ τὸ μὲν ποῦ καὶ τὸ κείσθαι ἀνάγονται εἰς τὸν τόπον, τὸ δὲ ποτέ εἰς τὸν χρόνον.

1) Εἶδομεν εὐχαρίστως τὰς παρατηρήσεις ταύτας ἐπιβεβαιωμένας ὑπὸ τοῦ Κ. Βαρθελεμῆ Δασεντιλιέρ εἰς τὰ προλεγόμενα τῆς ἀξιολόγου μεταφράσεώς του τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν οἷς παραδέχεται καὶ αὐτὸς τὴν γνώμην ὅτι αἱ κατηγορίαι δὲν εἶναι εἰμὴ τὰ στοιχεῖα τοῦ προφορικοῦ λόγου ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Ὁρ. καὶ Ἀμμων. εἰς τὰς κατηγ. σελ. 14 ἐκδ. Ἀλδου 1545.

2) Ἐν τῷ Α' θ'. τῶν Τοπικ. ἀντὶ τοῦ ὅρου οὐσία μεταχειρίζεται τὸ τί ἐστί.

3) Ἡ κατηγορία τοῦ ἔχειν δύναται νὰ ὑπαχθῇ καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν καὶ ὑπὸ τὴν σχέσιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω.

Ἴδου πῶς αἱ δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι ἀνάγονται εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος (1), καὶ ἰδοῦ πῶς ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ πέντε ἐκεῖναι ιδέαι εἶναι ἀπλαῖ καὶ πρῶται καὶ ἐμφυτοί, εἰς τὰς ὁποίας ἀνάγονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι. Ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος ὄχι μόνον περιλαμβάνει ὅλα τὰ κατηγορήματα (prædicata), ἀλλὰ περιέχει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν ἀρχὴν ὄλων τῶν κατηγορητῶν (prædicabilia), τὰ ὁποῖα εἶναι κλάσεις κατηγορημάτων σχηματισθεῖσαι κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις ὅσας ἔχουσι ταῦτα πρὸς τὰ ὑποκειμένα των, δηλ. καθ' ὅσον τὸ κατηγορήμα εἶναι γένος τοῦ ὑποκειμένου, ἢ εἶδος, ἢ διαφορὰ, ἢ ἴδιον ἢ συμβεβηκός. Διότι τὸ ὄν εἶναι τὸ γένος ὑπὲρ ὃ, κατὰ Πορφύριον, οὐκ ἂν εἶη ἄλλο ἐπαναβεβηκός γένος (2), ἢ τὸ κοινότατον ὄν (ens comunissimum) τῆς σχολῆς, ἐξ οὗ πάντα τὰ εἶδη καὶ πάντα τὰ ἄτομα. Καὶ τῶντι, ἐὰν ἡ ιδέα τοῦ ὄντος ἦναι, ὡς εἴπομεν, καθολική, εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ γενικωτάτη, πᾶσαν περιέχουσα ιδέα γένους ἢ εἶδους ἢ ἀτόμου, οὐσα ἐπομένως βᾶσις καὶ ἀρχὴ πάσης φυσικῆς, ἢ λογικῆς, ἢ ἐπιστημονικῆς κατατάξεως.

Ἐπροχωρήσαμεν λοιπὸν ὄχι ὀλίγον εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἀπολύτων ιδεῶν, τῶν ἐμφύτων ἀρχῶν, τῶν νόμων τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου (ζήτημα ἐπὶ τοσοῦτον ἀμφισβητούμενον ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, καὶ διαστέλλον διαφοροτρόπως τὰς σχολὰς, καθ' ἣν ἔλαβε διάφορον παρ' αὐτῶν λύσιν), ἐὰν, ἀφήσαντες πρὸς τὸ παρὸν κατὰ μέρος τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς μόνας τὰς ιδέας ἐνασχοληθέντες, ἐδυνήθημεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν, τὴν παραγωγὴν, καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν, ἐπικυρώσαντες τρόπον τινὰ τὴν ἀσθενῆ μας ἀνάλυσιν μὲ τὸ ὄνομα καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεγίστου τῶν φιλοσόφων.

Ἄς θέσωμεν λοιπὸν τὸ ὄν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἅς ἴδωμεν τὸ πρῶτον τοῦτο διδόμενον τί ἄλλο περαιτέρω μᾶς δίδει καὶ εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐννοιαν τί ἄλλο ἐμπεριέχεται.

1) Εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν, τὴν ὁποίαν θέλομεν κάμει μετὰ ταῦτα, τῆς περὶ ιδεῶν Ἀριστοτέλους θεωρίας, θέλομεν τολμήσει νὰ ἐνδείξωμεν ποῖα εἶναι τὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῆς κατατάξεως ταύτης.

2) Εἰσαγ. κεφ. Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ.

Τὸ ὄν εἶναι τὸ ἐγώ. Κατ' ἀρχὰς δὲν βλέπομεν τὸ ὄν εἰμὴ εἰς τὸ ἐγώ. Ἀλλὰ τὸ ἐγώ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τοῦ οὐκ ἐγώ.

Εἶναι ταῦτα δύο ὄροι συσχετικοί. Ἡ ἰδέα τῆς προσωπικῆς ταυτότητος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς διαφορᾶς τοῦ οὐκ ἐγώ, ὥστε μέχρι τινὸς ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγώ περιλαμβάνεται εἰς τὴν τοῦ ἐγώ. Εἰ μὴ ὑπῆρχε τὸ οὐκ ἐγώ, οὐδὲ τὸ ἐγώ ἤθελεν ὑπάρχει, οἷον τὸ συνκισθανόμεθα καὶ τὸ συλλαμβάνομεν. Προσεκτικὴ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις ἀποδεικνύει ὅτι χρονολογικῶς ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγώ εἶναι σύγχρονος τῆς ἰδέας τοῦ ἐγώ, καὶ ὅτι λογικῶς ἡ πρώτη εἶναι ἀχώριστος τῆς δευτέρας. Μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς βλέπομεν εἰς τὸ ἐγώ· ἀλλὰ μόλις ἔχομεν συνείδησιν τοῦ ἐγώ, συνκισθανόμεθα καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, οὗ τινος ὁμῶς ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἔμφυτος.

Ἀνακλύπτομεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ οὐκ ἐγώ ὄχι μόνον διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πρότερον διὰ τινος ἀπλῆς καὶ ἀμέσου ἐνοράσεως ἢ εὐθυωρίας (intuition), δηλ. διὰ τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως, καθὼς κρίνομεν, λ. χ. ὅτι τὸ δεῖναι αἴσθημα, ἢ τὸ δεῖναι μέρος τοῦ σώματος, δὲν εἶναι τὸ δεῖναι ἄλλο, καὶ τοῦτο τὸ ὄν δὲν εἶναι ἐκεῖνο. Ἄλλως παρὰδεχόμενοι μόνον τὸν συλλογισμόν, π. χ. τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῆναι νὰ ἐξέλθωμεν ἀπὸ τοῦ ἐγώ, διότι καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι κατὰ τινὰς ὑποκειμενικὴ, ὡς παρετήρησεν ὁ Φίχτης· ἢ ἔπρεπε νὰ προστρέξωμεν εἰς τὸ ἐπινόημα τοῦ Καρτεσίου, ἐξάγοντος τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ κόσμου πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ἀψεύδειαν τοῦ Θεοῦ ὡς μὴ δυναμένου νὰ μᾶς ἀπατᾷ.

Ὁ Καρτέσιος, καὶ τοι ἀντίδοξος τοῦ Ἀριστοτέλους, παρεδέχθη ὅμως καὶ αὐτὸς ἔμμεσόν τινα ἀντίληψιν (perception indirecte) ὄχι διὰ μέσου εἰδῶν, ὡς οἱ ἐκ τοῦ Περιπάτου, ἀλλὰ διὰ μέσου ἰδεῶν. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἀμέσως τῶν ἀντικειμένων (καθὼς πιστεύει τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων), ἀλλὰ ἔμμεσως, τούτέστι, δι' ἰδεῶν, πρέπει ἄρα κατ' αὐτὸν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰς τὰς ἰδέας ἀντιστοιχοῦσιν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα· ἐντεῦθεν ἢ ἐκ τοῦ ἀψευδοῦς τοῦ Θεοῦ ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου. Τὴν δὲ ἔμμεσον

ταύτην αντίληψιν, τὴν ὁποίαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν παρεδέχθησαν, ἐντελῶς ἀνεσκεύασεν, ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σκωτικῆς σχολῆς Θ. Ρεΐδης.

Ἄλλ' εἰς τί κατανατᾶ ἡ ὑποτιθεμένη αὕτη ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου ; Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἠθέλησεν ὥστε ἡ πραγματικότης νὰ ἀνταποκρίνηται ἀκριβῶς εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων· τοῦτο ἄρα δηλοῖ ὅτι αἱ αἰσθήσεις μαρτυροῦσιν ἀληθῶς, ὅταν μαρτυρῶσι τὴν ἀντικειμενικὴν τῶν ἐκτὸς ἡμῶν πραγματικότητα. Ἄλλὰ τότε διατί κάλλιον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἔκαμεν ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ πιστεύωμεν κατ' εὐθεΐαν καὶ ἀμέσως εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων ; τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ κόσμου πραγματικότητα δὲν μᾶς βεβαιοῖ μόνη ἡ αἴσθησις.

Ἡ αἴσθησις χωρὶς τὸ ἐγὼ εἶναι οὐδέν. Πᾶσα αἴσθησις πρέπει νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἐγώ, ἵνα γνωρισθῇ ὑπ' αὐτοῦ· τοῦτο καὶ φυσιολογικῶς ἀποδεικνύεται. Ἡ δὲ ἀντίληψις τοῦ ὁποίου αἰσθανόμεθα ἀντικειμένου γίνεται διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ αὕτη συνείδησις, ἥτις μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγώ, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξίν καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ. Εἶναι αὗται δύο ἔννοιαι σύγχροναι, ἀλλὰ σαφεῖς, διακεκριμέναι καὶ δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς. Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν μαρτυρίαν καὶ τὸ κῦρος τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε καὶ τὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ οἰονδήποτε ἄλλο ψυχολογικὸν σύστημα καταρρέει, ἢ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, τὸ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἀποκαλυπτόμενον, τὴν αὐτὴν ἔχει ἀνχμφίβολον ὑπαρξίν τοῦ ἐγώ.

Καὶ ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὴν πρώτην καὶ ἀπλὴν ταύτην ἐνόρασιν τοῦ οὐκ ἐγώ, δυσκόλως δυνάμεθα, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον δι' ἄλλης ὁδοῦ· διότι πᾶν ἄλλο μέσον δὲν θέλει εἶναι εἰμὴ ἀπόδειξις μᾶλλον ἢ ἥττον ἔλλογος καὶ κατὰ πειστικὴ, τοῦτέστι συλλογισμὸς. Καὶ τότε ἢ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου, ὡς ἔκαμεν ὁ Βερκελεύος καὶ ὁ Φίχτης, ἢ ταυτίζομεν τὸν κόσμον μὲ τὸ ἐγώ, ὡς ἔκαμεν ὁ Σχελλίγγος καὶ ὁ Ἐγκελος. Ὁ ἰδανισμὸς, ἡ ὑποκειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος, εἶναι ἀφευκτος. Ἐκ τοῦ ἐνκντίου δέ, παραδεχόμενοι τὴν πρώτην ἐνόρασιν, περὶ ἧς μαρτυροῦσι καὶ ἡ προσεκτικὴ καὶ ἀκριβὴς παρατήρησις καὶ ὁ κοινὸς νοῦς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἀποφεύγομεν καὶ τὸν ἰδανισμὸν καὶ τὸν ὕλισμὸν καὶ τὸν πηνθεισμὸν (οἵτινες εἶναι αἱ τρεῖς τάσεις, ἢ μᾶλλον αἱ τρεῖς παρεκτροπαὶ τῆς φιλοσοφίας), διότι δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ταυτίσωμεν οὔτε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον

μέ τὸ ἐγὼ, οὔτε τὸ ἐγὼ καὶ τὸν Θεόν μέ τὸν κόσμον, οὔτε τὸ ἐγὼ καὶ τὸν κόσμον μέ τὸν Θεόν.

Ὁφείλομεν προσέτι νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ Καρτεσιανὴ ἀποδείξις προϋποθέτει ἀποδεδειγμένην ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξίν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ· ἀμφοτέρως δὲ ἐξάγει ὁ Καρτέσιος ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, τὴν ὁποίαν πιστεύει ἔμφυτον ἐν τῇ διανοίᾳ.

Ἐγὼ εἶμαι, λέγει ὁ Καρτέσιος, διότι νοῶ, ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι ἀτελὴς καὶ πεπερασμένος, ἄρα ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ τελείου, ἄρα τὸ ἀπειρον καὶ τὸ τέλειον ὑπάρχει, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου περιέχει καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, ἄλλως τὸ ἀπειρον ἤθελεν εἶναι ἀτελές. Ἐὰν δὲ ὑπάρχη, εἶναι ἐντελῶς ἀγαθὸν καὶ σοφόν, ἄρα ἀδύνατον νὰ μὲ ἀπατᾷ, ἄρα αἱ κρίσεις μου δὲν μὲ ἀπατῶσι καὶ ὁ κόσμος ὑπάρχει. Περὶ τούτης τῆς ἀποδείξεως τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπαρξεως, ὄντολογικῆς ἐπωνομασθείσης, θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Ἄς λάβωμεν ἐν τοσούτῳ τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ μακρὸς οὗτος κύκλος τῶν ἀποδείξεων δὲν εἶναι διόλου ἀνγκαῖος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀντικειμενικῆς τοῦ κόσμου πραγματικότητος, ὅτι τοῦ οὐκ ἐγὼ καὶ τοῦ ἐγὼ συνάμα ἀντιλαμβάνεται ἡ συνείδησις, καὶ ἄς συμμορφωθῶμεν μέ τὴν ἀπλήν καὶ ὀρθὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἢ μέ τὴν ὑπὸ τοῦ Σχελλίγου κελουμένην πρόληψιν τοῦ ὄχλου, ὅστις ἤθελε κατὰ γέλασει τὴν φιλοσοφίαν ἐὰν ἤκουεν, ὅτι, ἵνα παραδεχθῆ τις τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐκτός, χρειάζεται τόσον διεξοδικῆς ἀποδείξεως. Ἡ φιλοσοφικὴ πλάνη κατὰ πλεῖστον μέρος προήλθεν ἀπὸ τὸ πρῶτον βῆμα τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖον ὅθεν ὠρμήθησαν· διότι ἡ παρεκτροπή, ἣτις κατ' ἀρχὰς φάνεται ἀσήμαντος, παραταθεῖσα καταντᾷ μεγίστη καὶ ἀθεράπευτος. Ἐὰν δὲν παραδέχηται τις τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου ὡς ἀμέσως γνωστὴν διὰ τινος πρώτης ἐνοράσεως, τότε ὀφείλει, ὡς ἤδη προεῖρηται, ἢ νὰ τὴν ἀποδείξῃ διὰ τινος ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν τινές, καίτοι παραλόγως, θεωροῦσιν ὡς ὑποκειμενικὴν, ὅπερ εἶναι ἄτοπον, ἢ πίπτει ἀναποφεύκτως εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν ἰδανισμόν τοῦ Φίχτου, ἢ ἀναγκάζεται ἀπαραιτήτως νὰ συνταυτίσῃ τὸ ἐγὼ μέ τὸν κόσμον, ἢ τὸν κόσμον καὶ τὸ ἐγὼ μέ τὸν Θεόν, καὶ φέρεται ἐπομένως ἢ εἰς τὸν ὕλισμόν, ἢ εἰς τὸν πικθηισμόν, ὅστις, καθ' ὅσον ὀρμάται ἢ ἀπὸ τὸ ἐγὼ, ἢ ἀπὸ τὸν κόσμον, ἢ ἀπὸ τὸν Θεόν, δύναται νὰ ἦναι, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν του, ὑποκειμενικός, ἀντικειμενικός ἢ ἀπόλυτος. Ἀρκούντως μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἡ ἱστορία.

Ἄλλο παράδειγμα τῶν ἀτοπημάτων, ὅσα προσέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς παρεκτροπῆς ὡς πρὸς τὰ πρῶτα τῆς ψυχολογίας θεμέλια, παρέ-

χει εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Καρτέσιος. Ὁρμηθεὶς ἀπὸ τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἐγὼ εἶμαι, ἐθεώρησε τὴν νόησιν ὡς οὐσιῶδες καὶ συστατικὸν μῦρον τοῦ ἐγὼ, καὶ ἀδύνατον ἐπομένως ἦτο νὰ ἀποκτήσῃ διὰ μόνης τῆς νοήσεως τὴν βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῶν ἐκτός· ἐπομένως δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ εἰμὴ δι' ἧς ἔχομεν περὶ αὐτοῦ ἰδέας, οὐδὲ τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου εἰμὴ ὡς πόρισμα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀψευδείας τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸ ἀφορμητικὸν τοῦτο σημεῖον τοῦ Καρτεσίου προῆλθε καὶ ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεβράγχου, καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σπινόζα. Ἄλλ' ἐάν, ἀντὶ νὰ ὀρμηθῇ ἀπὸ τὸ ἐγὼ νοῶ, ὅπερ εἶναι ἐν τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ, ὠρᾶτο καὶ ἀπὸ τὴν μορφήν καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐγὼ, τούτέστιν, ἀπὸ τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἰδέαν, ἤθελεν ἰδεῖ ὅτι τὸ ἐγὼ νοῶ δὲν ἔχει περισσύτερον κῦρος τοῦ ἐγὼ αἰσθάνομαι, ἢ βούλομαι, ἢ ἐνεργῶ, καθ' ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος, καὶ προϋποθέτουσι τὸ ἐγὼ εἶμαι. Ἄλλὰ τὸ ἐγὼ εἶμαι μόνις βεβαιούται, συναποφάνεται ἐνταυτῷ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ· διότι ἀπὸ τῆς πρώτης δηλώσεως τοῦ νοῦς καὶ τῆς αἰσθήσεως πᾶν λογικὸν ὄν ἐνορᾷ ἐν ἑαυτῷ φαινόμενά τινα, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι αἷτιον αὐτὸ, ἀλλ' ἕτερόν τι ὄν ἄγνωστον εἰς αὐτό, πάντι ὅμως διάφορον τοῦ ἐγὼ. Καὶ ἄς ἐπαναλάβωμεν ὅτι πάντα ταῦτα γινώσκει ὄχι διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τινος πρώτης εὐθείας καὶ ἀμέσου ἐνοράσεως, καὶ ὅτι ἐπομένως ἀπὸ τὴν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ ἢ γνῶσιν τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι ἀχώριστος.

Ἄλλ' ἐάν τὸ ἐγὼ ἦναι ψυχολογικῶς ἀχώριστον τοῦ οὐκ ἐγὼ, εἶναι ὅμως κεχωρισμένον ἀπ' αὐτὸ ὄντολογικῶς.

Καὶ τῶντι, τὸ ἐγὼ δύναται μέχρι τινὸς νὰ συλλάβῃ ἑαυτὸ ἀνεξαρτήτως τοῦ οὐκ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶμαι δηλοῖ καὶ τὸ ἐγὼ ἐνεργῶ καὶ τὸ ἐγὼ νοῶ. Αἱ προτάσεις αὗται εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν ἐξῆς· ὁ κόσμος ὑπάρχει. Αἱ πρῶται ὑφίστανται καὶ χωρὶς τῆς δευτέρας, διότι καὶ μὴ ὑπάρχοντος τοῦ κόσμου, ἐγὼ ἤθελον νοεῖ καὶ ἐνεργεῖ. Τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ ἐγὼ ἐνεργῶ εἶναι ἄρα ὑποκειμενικά. Δι' αὐτῶν γνωρίζω ὅτι εἶμαι, καὶ τὸ γνωρίζω ἀμέσως καὶ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως, καὶ ἐν ᾧ λέγω, ἐγὼ εἶμαι, ἀγνωῶ ἐάν ἐκτός ἐμοῦ καὶ παρ' ἐμὲ ἦναι καὶ ὑπάρχωσιν ἄλλα ὄντα.

Ἄλλ' ἐάν προχωρήσω περὶτέρω εἰς τὴν περὶλήρησιν τῶν ἐσωτερικῶν γινομένων, ἐάν συμπληρώσω τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐάν εἴπω, ἐγὼ αἰσθάνομαι, τότε μορφῶν νέναν πρότασιν καὶ τότε γεννᾶται ἡ ἀπορία, αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν ἢ ἄλλο τι; Ἡ ἐσωτερικὴ περὶλήρησις εἶναι καὶ ἐνταῦθα ὁ μόνος ἀσφαλῆς ὁδηγός. Τὸ ζήτημα δύναται νὰ τεθῇ καὶ οὕτως· εἶμαι ἄρα ἐγὼ τὸ μόνον αἷτιον τῶν αἰσθήσεων

μου, τῆς ὀράσεως, τῆς γεύσεως, τῆς ἀφῆς, τῆς ὀσφρήσεως, κτλ. ὄχι βέβαια· τοῦτο ἐπιβεβαιουῦται καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὡς προείρηται, καὶ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ.

Διότι, ἐὰν ἤμην αἴτιον τῶν αἰσθήσεων μου, ἤθελεν ἐξαρτᾶσθαι ἀπὸ ἐμὲ νὰ τὰς παράγω κατ' ἀρέσκειαν, ἤθελον γνωρίζει τίνι τρόπῳ γεννῶνται ἐν ἐμοί, καθὼς ἤξευρω τίνι τρόπῳ γεννῶνται αἱ βουλαὶ μου καὶ τὰ διανοήματά μου. Ἐὰν τὸ ἰδικόν μου ἐγὼ συνταυτίζεται μὲ τὸ ἐγὼ τῶν ἄλλων καὶ μὲ τὸ οὐκ ἐγὼ, ἤθελον γνωρίζει καὶ τὰ ἄλλα ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, καθὼς γνωρίζω τὸν ἑαυτόν μου· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω. Περιπλέον ἤθελον αἰσθάνεσθαι τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας, τὰς κλίσεις καὶ τὰ κινήματα ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῶν ζώων, τῶν φυτῶν, τῆς ὑλικῆς κτίσεως, καὶ ἤθελον φρονεῖ καὶ βούλεσθαι ὅ,τι ὅλοι βούλονται καὶ φρονοῦσι· διότι αὕτη εἶναι ἡ ἀναγκαία συνέπεια τῆς ταυτότητος τῆς ὑποστάσεως. Ἐὰν, τελευταῖον, τὸ οὐκ ἐγὼ δὲν ἦτο ἀνεξαρτητὸν τοῦ ἐγὼ, καὶ τὸ ἀνάπλιον, οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆ νὰ ἐναντιωθῶ εἰς τὰς αἰσθήσεις, νὰ ἀντενεργήσω κατ' αὐτῶν καὶ νὰ τὰς ὑπερνικήσω. διότι τότε ἤθελον ὑπάρχει ταυτοχρόνως δύο ἐναντία θελήματα τῆς αὐτῆς θελήσεως, δύο ἐναντία ἀποτελέσματα τῆς αὐτῆς αἰτίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀτοπον καὶ ἀδύνατον.

Ἄς συμπεράνωμεν λοιπὸν ὅτι ἡ συνείδησις μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγὼ συγχρόνως, ἀμέσως, ἀπ' εὐθείας, καὶ ὅτι τὸ ἐγὼ, μολοντί ψυχολογικῶς ἀχώριστον ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγὼ εἶναι ὅμως ὄντολογικῶς διακεκριμένον.

Ἄς δώσωμεν τώρα ἀνάπτυξιν τινὰ καὶ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου.

Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου συνήθως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν διαδοχὴν τῶν φαινομένων. Ἀλλὰ πᾶσα διαδοχὴ προϋποθέτει ἤδη τὸν χρόνον. Ὅσον μακρὰν διαδοχὴν καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, δὲν θέλει εἶναι αὕτη εἰμὴ διάρκειά τις, μοῖρα τις τοῦ χρόνου μᾶλλον ἢ ἥττον μακρὰ, καὶ θέλει ὑπάρχει πάντοτε χρόνος τις πρότερος καὶ ὕστερος, καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Λοιπὸν ὁ ἀπειρος εἶναι ὁ χρόνος, διότι οὔτε ἔχει, οὔτε δύναται νὰ ἔχη ὅρια, τοιοῦτος ὢν φύσει, ὥστε ἀποκλείει πᾶσαν ἰδέαν περιορισμοῦ, διότι καὶ τὰ ὅρια αὐτὰ ἤθελον εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ὁ χρόνος ἤθελε τὰ περιλαμβάνει· ὥστε ὄχι ἀπεριόριστος (indefinit), ἀλλὰ καθ' αὐτὸν καὶ φύσει ἀπειρος εἶναι ὁ χρόνος, οἷος συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἡμετέρας διανοίας. Ὅρισμὸν τῆς τοῦ χρόνου φύσεως οὐδεὶς δύναται νὰ δώσῃ, διότι ἐπὶ τῶν ἀπλῶν πᾶς ὁρισμὸς ἀδύνατος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ χρόνος σχέσις τις ἢ τάξις διαδοχῆς, ὡς εἶπεν ὁ

Λειβνίτιος, διότι πᾶσα τάξις, πᾶσα σχέσις τὸν προϋποθέτει, καὶ ἡ περὶ τούτου ἀπόδειξις τοῦ Καντίου εἶναι ἀνκντήρητος.

Τοῦτ' αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ τόπου (espace). Ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοιαι, τὴν ὁποίαν ἔχομεν τοῦ τόπου, εἶναι μερικοῦ τινος τόπου, χώρου τινός (lieu), ἢ τῆς ἐκτάσεως, καθὼς ἡ ἐμπειρικὴ ἔννοιαι τοῦ χρόνου εἶναι ἢ τῆς διαρκείας, ἢ τῆς διαδοχῆς τῶν φαινομένων. Ἀλλὰ καθὼς ἡ διάρκειαι δὲν εἶναι ὁ χρόνος, οὕτως ὁ χώρος δὲν εἶναι ὁ τόπος, καὶ προϋποθέτει αὐτὸν, καθ' ὅσον εἶναι μοῖρα αὐτοῦ. Ὅσω μεγαλύτερη δὲ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν μοῖραν ταύτην, ἐπέκεινα αὐτῆς θέλει ὑπάρχει τόπος, οὐδὲ ὁ τόπος δύναται νὰ ἔχη ὄρια, καθότι καὶ ταῦτα ἠθέλον εἶναι ἐν τῷ τόπῳ, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον. Ὡστε καὶ ὁ τόπος, οἷος συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ νόου μας, εἶναι καὶ αὐτὸς ἄπειρος, εἶναι κατὰ τὸν Θάλητα τὸ μέγιστον τῶν ὄντων, ἅπαντα γὰρ χωρεῖ, ἢ κενὸν ἄμετρον, ὡς εἶπεν ἄλλος τις τῶν ἀρχαίων. Καὶ τῶντι ὁ τόπος εἶναι ἢ ἄπειρος ἐκτασις, τὸ ἄμετρον κενόν, ἐν ᾧ τὰ φαινόμενα διαδέχονται ἀλλήλα, ἐν ᾧ τὰ πάντα κινουῦνται, καὶ γίνονται, καὶ μεταβάλλονται.

Ἐκ δὲ τοῦ ὅτι ἀμφοτέροι εἶναι στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ παντός ὄντος, ἔπεται ὅτι μὲ πᾶν ὄν συνυπάρχουσι, μὲ τὸ ἡμέτερον καὶ μὲ τὸ ἐκτός ἡμῶν, περὶ ὧν ἄλλως δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν, καὶ ἐπομένως ὅτι ἔχουσιν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν, καὶ ὄχι ἀπλῶς ὑποκειμενικὴν, ὡς πρὸςβέουσιν οἱ Καντιανοί. Καθ' ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξις τῶν ἐκτός, ἀναπόσπαστος οὖσα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, συνεπιβεβαιοῖ καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν τούτων πραγματικότητα.

Εἶδομεν λοιπὸν ὅτι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἄπειροι, ὅτι αἱ ιδέαι αὐτῶν δὲν προσγίνονται ἐκ τῶν ἐκτός, ἀλλ' εἶναι ἐμφυτοί. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι ἔχομεν τὴν ιδέαν ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, ἔπεται ἄρα ὅτι ἔχομεν ἐμφυτον ιδέαν ὄντος τινός ἀπείρου :

Τοιαύτη ἦτο, ὡς ἤδη προείπομεν, ἡ γνώμη τοῦ Καρτεσιῦ, (1) ὑπὸ διαφόρους μορφὰς πρὸςβευομένη καὶ ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων, καὶ κατὰ πρῶτον ἐκτεθεῖσα ὑπὸ Ἀνσέλμου Ἀρχιεπισκόπου Καντοβερρείας, ὡς πρὸςβέησεν ὁ Λειβνίτιος (2). Νομίζομεν ὅτι ἀπὸ μόνην τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος δὲν πηγάζει ἡ ιδέα ἀπείρου τινός ὄντος, διότι τὸ ἄπειρον ὄν, καθὼς ὄντοτης καὶ ὄχι ποιότης, δὲν ἐνυπάρχει εἰς τὸ πεπερασμένον ὄν, καθὼς ἢ ποιότης τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει εἰς τὴν

1) Méditat. III.

2) Ess. κλ. Βιβλ. Δ' Κεφ. 1. §. 7.

ιδέαν παντός ὄντος, καθὸ ἐνυπάρχουσιν εἰς τὴν ιδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τούτέστι, τῶν δύο στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἄπειρον ὄν, ἢ μᾶλλον ἢ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος, δὲν ἐνυπάρχη καὶ δὲν ἦναι ἐμφυτος εἰς τὸ πεπερασμένον, ὀφείλει τοῦτο γὰρ τὴν ζητήσῃ, καὶ δὲν δύναται γὰρ τὴν ζητήσῃ εἰμὴ δύναμει καὶ βοηθείᾳ τινῶν ἀρχῶν. Ἄλλ' ἄς μᾶς συγχωρηθῇ γὰρ ἀναβάλωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ἐξ ὅσων ἄχρι τοῦδε ἀνεπτύξαμεν, δυνάμεθα ἐν τοσοῦτῳ γὰρ συμπεράνωμεν·

α.) Ὅτι ἡ πρώτη ιδέα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος·
β.) ὅτι περιέχει τὰς ιδέας τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς, τῆς σχέσεως, τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου· γ.) ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ ὄν καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἐγὼ περιέχεται καὶ ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ· δ.) ὅτι τελευταῖον ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ἄπειρα.

Θέσαντες τὰς πρώτας ταύτας ἐννοίας, καὶ κλείσαντες οὕτω τὸν κατάλογον τῶν ἀπολύτων, ἀπλῶν, πρώτων καὶ ἐμφύτων ἰδεῶν, ὀφείλομεν τώρα γὰρ ἐξετάσωμεν ἐάν, ἐκτὸς τῶν ἰδεῶν, ἔχωμεν καὶ ἀρχὰς ἐμφύτους, καθολικὰς καὶ ἀπολύτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν.

Ὅσοι τῶν φιλοσόφων ἐπραγματεύθησαν ἄχρι τοῦδε περὶ τῶν τοιούτων, πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως παρεξεστράπησαν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ ἐξῆς λόγους·

α.) διότι ἔκαμαν σύγχυσιν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἀποκαλοῦντες ἀρχήν, ὅ,τι εἶναι ἰδέα, καὶ τὸ ἀνάπαλιν.

β.) διότι καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν δευτέρων ἔκαμαν ἀτελεῖ ἀπαρίθμησιν.

γ.) διότι δὲν ἔφθασαν εἰς τὰς ιδέας καὶ τὰς ἀρχὰς ταύτας δι' ἀκριβοῦς μεθόδου ὀρμηθέντες ἐκ τινος πρωταρχικῆς ἐννοίας ἐμφύτου καὶ μόνης βεβαίης καὶ ἐναργοῦς.

Περιττὸν εἶναι γὰρ φέρωμεν παραδείγματα, διότι οἱ τῶν τοιού-

των εἰδήμονες εὐκόλως θέλουν τὰ εὐρεῖ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων.

Ἐλπίζοντες ὅτι ἤδη ἀπεφύγομεν τὸ πρῶτον τῶν ἀνωτέρω ἀτοπημάτων ὀφείλομεν, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δύο ἄλλων, νὰ ἐξετάσωμεν

α.) ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀπόλυτοι ἀρχαὶ ἔμφυτοι.

β.) ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον

Χωρὶς νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὴν γνώμην τῶν ἐπισήμων ἐκείνων φιλοσόφων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, οἵτινες τὰς παρεδέχθησαν, θέλομεν παρατηρήσει ἐν συντομίᾳ, ὅτι πᾶσαι αἱ νοητικαὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐργασίαι ἀνάγονται κυρίως εἰς δύο, τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἀπόδειξιν αὐτῆς. Οἷαδὴποτε ἦναι ἡ μελέτη, εἰς ἣν καταγίνεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθειαν, ἢ τὴν ἐκφράζει εἰς τοὺς ἄλλους καὶ τὴν ἀποδεικνύει. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ἦναι ὀρθά, δὲν εἶναι εἰμὴ πραγματοποιήσεις τῆς ἀληθείας.

Τούτου τεθέντος, λέγομεν ὅτι ἵνα ἐρευνησῆς πρέπει νὰ ἔχη τι ὄχι μόνον προτρέπον αὐτὸν εἰς τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ καὶ ὀδηγοῦν αὐτὸν κατὰ τὴν ἔρευναν. Καὶ ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἄλλους τὸ ὑπ' αὐτοῦ νομιζόμενον ἀληθές, πρέπει νὰ ἔχη διδόμενόν τι κοινὸν εἰς αὐτούς, ἤτοι ἀλήθειάν τινα, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ ἐξ ἴσου μὲ αὐτὸν νὰ παραδέχωνται, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν νὰ στηρίξῃ τὰς ἀποδείξεις του. Καὶ ἵνα εἴπωμεν τὸ πᾶν δι' αὐτῶν τοῦ ἐνδόξου Σταγειρίτου τῶν λόγων πᾶσα διδασκαλία καὶ πᾶσα μάθησις διανοητικὴ ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως (1).

Ἄλλὰ λέγοντες τοῦτο, ἄλλο δὲν λέγομεν εἰμὴ ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει, καὶ πρέπει νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῷ ἀρχὰς τινὰς ἀπολύτους, ἀναγκασίας, καθολικὰς, προϋπαρχούσας πάσης νοητικῆς ἐργασίας, καὶ ἐπομένως ἐμφύτους καὶ χρησιμευούσας ὡς κανόνας καὶ νόμους πάσης ἀποδείξεως. Καὶ τῶντι παράδοξον ἠθέληεν εἶναι, ἐν ᾧ τὰ πάντα ἔχουσι νόμους, μόνον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ μὴ ἔχη.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν, ἃς προβῶμεν εἰς τὸ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι. Ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις, ἣτις μᾶς ὠδήγησεν ἄχρι τοῦδε, θέλει ἵ-

1) Ἀναλ. Ὑστέρ. Α'. α. Ὅρ καὶ Μέταφ. (Α'. ζ'.) Πᾶσα μάθησις διὰ προγνωσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστὶ, καὶ ἡ δι' ὀρισμῶν δεῖ γὰρ ἐξ ὧν ὁ ὀρισμὸς προσιδέναι καὶ εἶναι γνώριμα· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ δι' ἐπαγωγῆς. Ὅρ. καὶ Μέταφ. Α' α. Δ'. γ'. Περὶ ψυχ. Γ'. α'. 5

σως μᾶς φέρει καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἔρευναν εἰς τι εὐχάριστον ἀποτέλεσμα.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐκ νέου τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος.

Ἀνελύσαμεν αὐτὴν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς, εἶδομεν πᾶν τὸ ἐξ οὗ συνίσταται ὡς ἴδωμεν τώρα πᾶν ὅ,τι συνέχεται μὲ αὐτὴν. Διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐλαβομεν τὰς πέντε ἀπολύτους καὶ ἀπλᾶς ἐννοίας τὰς περιεχομένας εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ὡς ἴδωμεν μὴπως δυνηθῶμεν διὰ βαθυτέρας παρατηρήσεως νὰ εὕρωμεν καὶ τὰς καθολικὰς καὶ ἀπολύτους ἀρχάς, τὰς ὁποίας ζητοῦμεν.

Ἐὰν μόνη ἔμφυτος ἦναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος, καὶ ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ ἀρχαὶ ἔμφυτοι, καὶ ἐὰν ἐνόησεν τις συνδέη προφανῶς ὅλα τὰ νοητικὰ τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖα, εἶναι φανερόν ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη σχέσεις τις μεταξὺ τῆς ιδέας καὶ τῶν ἀρχῶν, ὅτι ἐπομένως αὗται πρέπει νὰ ἀντιστοιχῶσιν εἰς ἐκείνην καὶ ὅτι ἡ ὑπαρξίς των πρέπει νὰ ἦναι ἀδιακλύτως καὶ ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ὑπαρξίν ἐκείνης.

Ἄς προσπαθῆσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τοῦτον τὸν σύνδεσμον.

Ἡ ιδέα τοῦ ὄντος ἀποκλείει τὴν ιδέαν τοῦ μὴ ὄντος, εἶναι μάλιστα εἰς αὐτὴν ἐκ διαμέτρου ἀντικειμένη καὶ ἐναντία. Πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι. Ἴδου ἡ πρώτη ἀρχή, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν συνδεδεμένην μὲ τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, καὶ τὴν ὁποίαν ὀνομάζουσιν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως, θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς λογικῆς, καὶ βάσιν πικτῶς συλλογισμοῦ καὶ πάσης ἀποδείξεως.

Διὰ τῆς ἐπὶ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος σκέψεως ἀναβρίνομεν εἰς δευτέραν ἀρχήν.

Λέγοντες πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι, περιλαμβάνομεν εἰς τὴν φράσιν μᾶς τόσον τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος, ὅσον τὴν μορφήν αὐτοῦ, τοῦτέστι, λέγομεν, ὅ,τι εἶναι ὑπόστασις, δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι ὑπόστασις ὅ,τι εἶναι μορφή, δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι μορφή, ἐπομένως οὔτε ἡ ὑπόστασις δύναται νὰ ἦναι μορφή, οὔτε ἡ μορφή ὑπόστασις ἀφ' ἑτέρου, οὔτε ἡ μορφή δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὴν ὑπόστασιν, οὔτε ἡ ὑπόστασις ἀπὸ τὴν μορφήν ἄρα ὑπάρχει σχέσις ἀναγκαία μεταξὺ μορφῆς καὶ ὑποστάσεως, λόγος ἀναγκαῖος δι' ὄν ἐκάστη αὐτῶν εἶναι, καὶ δὲν δύναται νὰ μὴ ἦναι ὅ,τι εἶναι. Ἀλλὰ σχέσις ἀναγκαστικὴ καὶ λόγος ἀναγκαστικὸς δὲν εἶναι εἰμὴ αἴτιον ἀναγκαῖον, διότι πᾶν τὸ ὅπως δήποτε ὄν ἔχει τι αἴτιον τοῦ εἶναι. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ἀρχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναβρίνομεν διὰ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ὁποία κλειῖται ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος.

Ἄλλ' ἐὰν πᾶν τὸ ὄν δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι, καὶ ἐὰν πᾶν τὸ ὄν ἔχη τι αἷτιον τοῦ εἶναι, φανερόν ὅτι ἔχει καὶ τι τέλος τοῦ εἶναι· πᾶν τὸ ὄν εἶναι πρὸς τι τέλος. Δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ ὄν, τὸ αἷτιον τοῦ ὄντος, χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ἐν ταυτῷ καὶ τὸ τέλος τοῦ ὄντος. Εἶναι αὗται τρεῖς ἀρχαί, αἷτινες ἐφελεύουσιν ἀλλήλας, μένουσιν ἀτελεῖς ὅταν ἀποχωρισθῶσι, καὶ τότε μόνον τελείαν λαμβάνουσι συμπλήρωσιν καὶ πλήρη παρέχουσι ἀρμονίαν, ὅταν συνενωθῶσι.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος τρίτην ἀρχήν, συνήθως καλουμένην τῶν τελικῶν αἰτίων καὶ τὴν ὁποίαν συντομίως χάριν θέλομεν ὀνομάσει, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἄλλας, ἀρχήν τῆς τελεότητος.

Αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ συνηνωμέναι παρέχουσι τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως, διότι ὁ λέγων τάξιν ἐννοεῖ ὄν, αἷτιον τοῦ εἶναι, καὶ τέλος τοῦ εἶναι· ὥστε ἡ τάξις τοῦ παντός εἶναι ὁ ἐν τοῖς οὖσιν ἀναγκαῖος συνδυασμὸς αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, τούτέστι τὸ σύνολον τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκῶν, ἢ τὸ σύνολον τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων, διότι νόμος ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη. Ὅθεν ἡ τάξις εἶναι ἡ πραγματικὴ συνένωσις τῶν εἰρημένων ἀρχῶν.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀπόλυτοι, καθολικαί, ἔμφυτοι ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὡς εἶναι ἔμφυτος ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντιστοιχοῦσι, καὶ μετὰ τῆς ὁποίας, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἀναποσπᾶστος συνδεδεμέναι.

Ἄς σημειώσωμεν δὲ ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀναβάντες εἰς τὰς τοῦ ὄντος ἀρχὰς, ἀνεγνωρίσκαμεν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν· ἀλλὰ μὴ νομίση τις διὰ τοῦτο ὅτι ἠθελήσαμεν νὰ ἐξχαγάγωμεν ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, ἢ ν' ἀποδείξωμεν δι' αὐτῆς, τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀρχῶν τούτων καὶ τὴν καθολικότητα.

Ὅχι· αἱ ἀρχαὶ εἶναι δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς, ἄλλως δὲν θὰ ἦσαν οὔτε ἔμφυτοι, οὔτε ἀπόλυτοι, οὔτε καθολικαί, οὔτε ἀναπόδεικτοι, οὔτε κανόνες πάσης ἐρεῦνης καὶ βάσεις πάσης ἀποδείξεως. Ἄφ' ἐτέρου δὲ ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν μᾶς ἀποκλύπτεται κατ' ἀρχὰς εἰμὴ εἰς τὸ ἐγώ, τὸ ὅποσον εἶναι ἀτομικὸν καὶ μερικόν, οὐδέποτε ἠθέλαμεν δυνηθῆ ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης νὰ ἐξχαγάγωμεν ἀρχὰς καθολικάς. Αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἔμφυτοι ὡς ἡ ἰδέα, συνυπάρχουσι μετ' αὐτῆς καὶ εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦσι, καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς σχέσεις τῆς συνυπάρξεως καὶ ἀντιστοιχίας ἀνεκαλύψκαμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως, καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐβεβαιώθημεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἐκάμκαμεν λοιπὸν ἀνάλυσιν καὶ ὄχι ἐξαγωγήν (deduction) ἀναβάντες ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἀπὸ

τῆς ἀρχῆς ταύτης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος, καὶ ἐνδείξαντες τὸν ἀδιάλυτον δεσμὸν, ὅστις συνδέει αὐτάς καὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ἄλλ' ἄς ἐπαναλάβωμεν ὅτι διὰ τούτου δὲν ἠθελήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν εἰμὴ τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν καὶ τὰς σχέσεις, ὅχι ὅμως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν καθολικότητα αὐτῶν. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν χρεῖαν ἀποδείξεως, διότι αἱ ἀρχαὶ εἶναι δι' ἐκυτῶν ἐναργεῖς καὶ ἀναπόδεικτοι. Καὶ μ' ὅλον ὅτι ἡ ἐν ἡμῖν πρώτη ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἡ τοῦ ἐγώ, ὄντος ἀτομικοῦ καὶ σχετικοῦ, ὅμως μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ ὄντος συνυπάρχουσιν αἱ καθολικαὶ τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος ἀρχαί, καθὼς ἡ καθολικὴ ἀρχὴ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθὰς ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ πρώτου τριγώνου, ἐφ' οὗ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὄντος περιβάλλουσι τρόπον τινὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, εἶναι τὸ περιέχον αὐτήν, καὶ τόσον εἶναι ἀπ' αὐτῆς ἀχώριστοι, ὅσον ἀχώριστον εἶναι ἐπὶ τῶν σωμάτων τὸ εἶδος ἀπὸ τὴν ὕλην. Καὶ καθὼς ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ἀποτελοῦσιν εἰς τὰ σώματα ἐνότητα καὶ ὄργανισμὸν τινα, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, συνηνωμένη μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἀποτελεῖ τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν, τὴν ἐνότητα καὶ τὸν ὄργανισμὸν τοῦ Λόγου. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος συνίσταται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· καὶ ἐπειδὴ εἶναι εἰς καὶ ἀδικίρετος, διὰ τοῦτο, ἅμα συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, συλλαμβάνομεν καὶ τὰς συμφυεῖς ταύτης ἀρχὰς. Ἐμπεφυτευμένοι αὐταὶ εἰς τὰ ἔγκατα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐξασκοῦσι τὴν ἐπιρροήν των ἅμα ἐμβῆ αὐτὴ εἰς ἐνέργειαν, καὶ ἐνεργοῦσι καθὼς οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ ὄργανισμοῦ ἐνεργοῦσι καὶ εἰς τοὺς ἀγνωσοῦντας τὴν ὑπαρξίν των, διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι οἱ νόμοι τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Ἄλλ' αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ εἶναι ἄρα αἱ μόναι ἀρχαὶ τοῦ λόγου ; Αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἄρα οὔτε πλειότεραι οὔτε ὀλιγώτεραι ;

Τοῦτο ἀδιστακτῶς πιστεύομεν, καὶ πρώτην περὶ τούτου ἀποδείξιν ἔχομεν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὄντος, διότι πᾶσα ὑπαρξίς συνίσταται ἐκ τινος ἀρχῆς, ἐκ τινος μέσου, ἢ διαρκείας τῆς ὑπάρξεως, καὶ ἐκ τινος τέλους. Καὶ ὁ ἀνθρώπος μελετῶν τὸ ὄν, τὸ ὅποσον εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθές, δὲν δύναται νὰ τὸ μελετήσῃ εἰ μὴ κατὰ τὰ εἰρημένα τρία σημεῖα τῆς ὑπάρξεώς του, δύναται δηλ. νὰ ζητήσῃ ἢ τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ αἴτια τῶν ὄντων, ἢ αὐτὰ τὰ ὄντα κατὰ τὴν φυσικὴν ὑπαρξίν των (τὸ τί ἦν εἶναι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὀνοματολογίαν, quidditas) ἢ τὰ τέλη, πρὸς ἃ ὑπάρχουσιν. Ἐάν

δὲ εἰς τὴν μελέτην ταύτην ἔχη χρεῖαν ἀρχῶν, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, φανερόν ὅτι αἱ ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἦναι τρεῖς ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰ τρία σημεῖα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὄντος. Καὶ τῶντι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἑναρξίν τῆς ὑπάρξεως, ἡ τῆς ταυτότητος εἰς τὸ μέσον, καὶ ἡ τῆς τελεότητος εἰς τὸ τέλος.

Δευτέραν ἀπόδειξιν ἔχομεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῆς παρατηρήσεως δὴλ. τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐργασιῶν. Ὅστις παρατηρήσῃ τὴν διάφορον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνέργειαν, κατὰ τὰς διαφόρους νοητικὰς ἐργασίας αὐτοῦ, κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας, κατὰ τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης του, θέλει εὑρεῖ ὅτι πάντοτε ἐνεργεῖ δυνάμει τινὸς τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν· διότι, καθ' ἡμᾶς, ὁ ἀνθρώπος νοητικῶς ἐνεργῶν, ἢ συλλογίζεται περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων, ἢ ζητεῖ τὰ αἷτια, ἢ ζητεῖ τὰ τέλη. Πᾶσαι αἱ συλλογιστικαὶ καὶ διαλεκτικαὶ ἐργασίαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς, πᾶσαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐρευνᾶσι περὶ τῆς ὕλικῆς ἢ ἀύλου φύσεως στηρίζονται ἐπὶ τῆς δευτέρας, καὶ πᾶσαι αἱ περὶ νόμων θεωρίαι ἐπὶ τῆς τρίτης. Τὴν ιδέαν ταύτην θέλομεν ἀναπτύξει πλεονεκτήτερον ὅταν πραγματευθῶμεν περὶ τῶν διαφορῶν μερῶν τῆς τοῦ ὄντος θεωρίας, ἢ περὶ τῶν διαφορῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας.

Τρίτην ἀπόδειξιν θέλομεν ἔχει ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Καὶ καθὼς ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, δὴλ. τοῦ ὄντος, ἐσυμπεράναμεν ὅτι τρεῖς καὶ ὄχι περισσότεραι εἶναι αἱ ἀπόλυτοι ἀρχαί, οὕτως ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὑποκειμένου θέλομεν ἀποκτήσει πλήρη πεποίθησιν ὅτι αἱ εἰρημέναι τρεῖς εἶναι αἱ μόναι ἀρχαὶ αἱ συνιστῶσαι τὸν ἀνθρώπινον λόγον.

Τετάρτην τέλος πάντων ἀπόδειξιν θέλομεν λάβει ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν καὶ σύγκρισιν τῶν περὶ τούτου διαφορῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, δεικνύοντες, καθ' ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις, τὰ σημεῖα καθ' ἃ ἕκαστον αὐτῶν συνάπτεται καὶ συμφωνεῖ μὲ τὸν πίνακα τῶν πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν τὸν ἤδη ὑφ' ἡμῶν ἐκτεθέντα· ἐξ οὗ ἴσως καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὁμοιότης εἶναι μείζων τῆς διαφορᾶς, καὶ ὅτι δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀναχθῶσι πάντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θεωρίαν.

Ἄλλ' ἐν τοσοῦτῳ ἄς μᾶς συγχωρηθῇ νὰ ἐπονομάσωμεν τὰς τρεῖς ἀρχὰς. Καὶ τὴν μὲν τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως ἀρχὴν καλοῦμεν λογικὴν, τὴν δὲ τῆς αἰτιότητος εὐρετικὴν, τὴν δὲ τῆς τελεότητος νομικὴν ἢ νομοθετικὴν. Τὴν πρώτην ὀνομασίαν περιττὸν εἶναι νὰ διασφάσωμεν, καθότι δικαιολογεῖται ἀφ' ἑαυτῆς. Τὴν δευτέραν παρεδέχθημεν, ἵνα γνωστοποιήσωμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότη-

τητος εἶναι ὄχι μόνον ἡ παρακινουῦσα ἡμᾶς νὰ εὐρίσκωμεν καὶ νὰ ἐξιχνιάζωμεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀδηγοῦσα ἡμᾶς εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ἐρεῦνας. Καὶ τὴν τρίτην ἀρχὴν ὠνομάσαμεν νομικὴν, καθότι ἐκ τοῦ τέλους τῶν ὄντων ἐξάγομεν τὸν νόμον τῶν ὄντων.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς εἰρημένους ἀποδείξεις, αἱ δύο πρῶται δὲν ἔχουσι χρεῖαν περισσοτέρως ἀναπτύξεως, διότι ἡ μὲν ἐξέρχεται τρόπον τινὰ ἀφ' ἑαυτῆς ἀπὸ τὴν πρώτην καὶ πλέον ἐπιπόλαιον ἐπιθεώρησιν τοῦ ὄντος· τὴν δὲ ἄλλην ἕκαστος δύναται νὰ ἐπαληθεύσῃ διὰ τῶν ἰδίων παρατηρήσεων, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐπὶ πολὺν ἤδη χρόνον ἐκάμαμεν. Τὴν δὲ τρίτην θέλομεν ἀναπτύξει μετ' ὀλίγον ἐν ἰδιαιτέρῳ Κεφαλαίῳ, καὶ τὴν τετάρτην θέλομεν πραγματεῖσθαι ἐπὶ τέλους.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἐν τοσοῦτῳ ἐπὶ τινος ζητήματος, τὸ ὁποῖον προλαβόντως ἀνεβάλαμεν, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν ἐξ ἀπαντος νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην ἐπὶ τοῦ παρόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀπείρου.

Ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ἐγὼ εὔρομεν τὸ οὐκ ἐγώ. Ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου εὔρομεν τὸ ἄπειρον καθὸ ποιότητα τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἄλλ' ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ ὄντος εἴπομεν ὅτι δὲν συμπεριλαμβάνεται ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος· διότι τὸ ἄπειρον, καθὸ ποιότητος τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἔπρεπε νὰ ἐμπεριέχεται εἰς τὴν ιδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἐπομένως τοῦ ὄντος· ἀλλὰ τὸ ἄπειρον ὄν, καθὸ μὴ ὑπάρχον ποιότητος οὐδενὸς τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος, ἢ τοῦ ἐγὼ, δὲν ἠδύνατο νὰ συμπεριληφθῇ ἐν τῇ τοῦ ὄντος ιδέᾳ.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου, καθὸ ὄντος, δὲν ἦναι ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος, ἄρα δὲν εἶναι ἔμφυτος, διότι μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος μεθ' ὧν συνίσταται στοιχείων καὶ μεθ' ὧν συνδέεται ἀναποσπᾶστως ἀρχῶν.

Ἐὰν δὲν ἦναι ἔμφυτος, εἶναι ἐπίκτητος, καὶ τότε ζητοῦμεν· τίνι τρόπῳ ἀποκτᾶται ;

Διὰ τῆς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μόνης ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος μανθάνομεν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀπείρου, διὰ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τριῶν ἀρχῶν, ἢ τῆς ιδέας τῆς τάξεως, μανθάνομεν τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου, ἢ τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον ὁ ἀσθενὴς ἡμῶν νοῦς δύναται νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας οὐσίας.

Ἐγὼ ἠξέυρω ὅτι εἶμαι, ἀλλ' ἠξέυρω ἐνταυτῷ ὅτι πᾶν τὸ ὄν ἔχει τι αἷτιον τοῦ εἶναι, ἄρα συμπεραίνω ὅτι ὑπάρχει τι αἷτιον καὶ τοῦ ἐμοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ ὁμοῦ μὲ τὸ ἐγὼ νοῶ καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, συμπεραίνω συνάμικ ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἷτιον καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ. Καὶ γνωρίζω, ὡς ἐκ τῆς καθολικότητος τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅτι, ἐάν, ἐκτὸς τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὄντα, καὶ ταῦτα ἠθέλον ἔχει τὴν αἷτιάν των, φθάνω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πᾶν ὄν, τι εἶναι καὶ δύναται νὰ ἦναι, πρέπει νὰ ἔχη τὴν αἷτιάν του. Ἀλλὰ λέγων, πᾶν ὄν, τι εἶναι καὶ δύναται νὰ ἦναι, ὑποθέτω ἄπειρον σειρὰν ὄντων, ἐπομένως ἀναγνωρίζω καὶ ἄπειρον δύναμιν αἷτιώδη, δηλ. αἷτιον ἄπειρον. Ἡ ἀρχὴ τῆς αἷτιότητος, καθολικὴ οὐσα, περιέχει ἐξ ἀνάγκης τὴν ιδέαν καθολικοῦ καὶ ἐπομένως ἀπείρου τινὸς αἷτιοῦ. Καὶ ἐὰν ἀντείπη τις ὅτι ἡ ἄπειρος αἷτιότης δύναται νὰ συμβιβασθῇ καὶ μὲ ἄπειρον σειρὰν πρώτων αἷτιῶν, μὴ συνεπάγουσα ἐξ ἀνάγκης ἓν μόνον ὄν ἄπειρον καὶ αἷτιον τοῦ παντός, ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ προφανὴς τῶν ὄντων ἀλληλουχία καὶ ἡ τὰ πάντα κυριεύουσα ἐνότης δὲν ἐπιτρέπει τὸ πλῆθος τοῦτο, ἀλλ' ἐξεναντίας ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν αἷτιον πάντων καὶ διὰ τοῦτο ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον.

Ἡ ἀπόδειξις αὕτη γίνεται καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον.

Ἐγὼ εἶμαι καὶ ἐννοῶ ὅτι δὲν εἶμαι ἀφ' ἐμαυτοῦ· δυνάμει δὲ τῆς ἐν τῷ λόγῳ μου ἀρχῆς τῆς αἷτιότητος γνωρίζω ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἷτιον τοῦ ἐμοῦ ὄντος. Καὶ τὸ αἷτιον τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἦναι τὸ μὴ ὄν, διότι τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν ἀποκλείονται ἀμοιβαίως. Ἀρα τὸ αἷτιον τοῦ ἐμοῦ ὄντος θέλει εἶναι ἕτερον ὄν, τὸ ὅποῖον θέλει ἔχει καὶ αὐτὸ τὸ αἷτιόν του, καὶ οὕτω συλλαμβάνω τὴν ιδέαν σειρᾶς ὄντων, τὰ ὅποια διαδοχικῶς εἶναι αἷτια καὶ ἀποτελέσματα ἀλλήλων. Ἀλλ' ἐὰν ἡ σειρὰ αὕτη δὲν εἶχεν ἀρχήν, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὄν, τὸ ὅποῖον νὰ ἦναι αἷτιον πρῶτον χωρὶς νὰ ἦναι ἀποτέλεσμα ἄλλου ὄντος, ἠθέλαμεν πίπτει εἰς παραλογισμόν, διότι πάντα τὰ ὄντα ἠθέλον εἶναι ταυτοχρόνως αἷτια καὶ ἀποτελέσματα, δηλ. δὲν ἠθέλεν ὑπάρχει καθ' αὐτὸ αἷτιον, διότι ἡ ιδέα τοῦ αἷτιοῦ συνεπιφέρει τὴν ιδέαν πρώτης ἀρχῆς ἐνεργούσης ἀφ' ἑαυτῆς καὶ

ὄχι δυνάμει ἄλλης. Ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχη αἰτίον τι πρῶτον, μὴ ὄν ἀποτελεσμα. ἄλλου τινός, αἰτίον πάντων τῶν ὄντων ὅσα εἶναι ἢ δύνανται νὰ ἦναι, αὐτοαίτιον καὶ ἐπομένως ἄπειρον. Καὶ τρώντι. ἀναβαίνοντες ἀφ' ἑνός εἰς ἄλλο ὄν, καὶ εὐρίσκοντες λ. χ. ὅτι τὸ αἰτίον τοῦ Α εἶναι τὸ Β, καὶ τοῦ Β τὸ Γ, λέγομεν ἄρα ἀληθές αἰτίον τοῦ Α δὲν εἶναι τὸ Β ἀλλὰ τὸ Γ, καὶ ἐὰν εὐρίσκωμεν ὅτι αἰτίον τοῦ Γ εἶναι τὸ Δ, ἀληθές αἰτίον τοῦ Α δὲν ἤθελεν εἶναι οὔτε τὸ Β οὔτε τὸ Γ, ἀλλὰ τὸ Δ, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν αἰτίον πρῶτον, δὲν ἤθελεν ὑπάρχει καθ' αὐτὸ αἰτίον, ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἴ περ μηδὲν ἔστι τὸ πρῶτον, ὅλως αἰτίον οὐδὲν ἔστι (1). Καὶ ἡ ἰδέα αἰτίου πρώτου καὶ ἐπομένως αὐθυπάρκτου, αὐθυποστάτου, αὐτοτελοῦς καὶ τελείου περιέχει τὴν ἔννοιαν αἰτίου ἀπειροῦ, ποιητικοῦ καὶ ἐπομένως δημιουργικοῦ. Καὶ ἰδοὺ πῶς, δυνάμει τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, φθάνομεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τι αἰτίον πρῶτον, ἀπειρον, παντοδύναμον, γεννηῆσαν τὸ πᾶν, ὄν αὐτὸ ἀγέννητον. Ἰδοὺ τίνι τρόπῳ καὶ πῶς δυνατὸν εἶπεῖν ὅτι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος ἐνυπάρχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀπειροῦ, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν ὑφίσταται χωρὶς τῆς ἰδέας τοῦ ἀπειροῦ, καὶ χωρὶς τοῦ ἀπειροῦ ὄντος δὲν ἠθέλαμεν ἔχει οὔτε τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐπειδὴ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, καὶ τὸ ὄν, μὴ δυνάμενον γὰ γεννηθῆ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, πρέπει νὰ προέλθῃ ἐξ ἄλλου τινός ὄντος. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ὑπῆρχεν ὄν ὑπ' οὐδενός δημιουργηθέν, ὑπάρχον ἀφ' ἑαυτοῦ, ὄν τῶν ὄντων καὶ ὄντως ὄν, κατὰ Πλάτωνα, οὐδὲν ὄν ἤθελεν ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως δὲν ἠθέλαμεν ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος. Ἄλλ' ὡς ἐπανκλάβωμεν ὅτι τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην δὲν κάμνομεν εἰμὴ διὰ τῆς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀναβαίνοντες τάχιστα τὴν κλίμακα τῶν ὄντων φθάνομεν, ἐνίστε χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσωμεν, εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπειροῦ ὄντος. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ὁδὸς ἡ ἀγούσα ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀπειρον.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀπόδειξις ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀπειροῦ σειρᾶς τῶν δυνατῶν ὄντων (κατ' εἶδος) ἡ δὲ δευτέρα ἐκ τοῦ ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρχη σειρά αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων ἄνευ πρώτου τινός αἰτίου (εἰς εὐθυωρίαν). Καὶ ἐξ ἀμφοτέρων ἐξάγομεν ὅτι ὄχι ἄπειρα αἰτία, ἀλλ' ἐν πρέπει νὰ ἦναι ἀπειρον τοῦ παντός αἰτίον. Οὐκ ἄπειρα τὰ αἴτια τῶν ὄντων, οὔτε εἰς εὐθυωρίαν, οὔτε κατ' εἰ-

1) Μεταφ. Α'. (τὸ ἔλατ.) Κεφ. Β'.

δος (1). Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς ἀποδείξεις μόνην τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος μεταχειριζόμεθα. Καὶ ἐπειδὴ, ὡς ἤδη προείπομεν, τὴν σειρὰν ταύτην τῶν συλλογισμῶν τάχιστα, καὶ οὕτως εἰπεῖν, αὐτομάτως ποιοῦμεν, ἐνόμισάν τινες ὅτι ἡ τοῦ ἀπείρου ἰδέα εἶναι ἔμφυτος, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ συγχρόνως ἐξηγεῖ τὴν πλάνην τοῦ Καρτεσίου.

Ἐκ τοῦ ὅτι εἶμαι οὐσία ἐξάγω, λέγει οὗτος, ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας. Ὅμως εἶμαι πεπερασμένος καὶ γνωρίζω ὅτι εἶμαι πεπερασμένος· τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ τὸ νὰ ἔχω τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀπειρον ὑπάρχει· διότι καθὸ πεπερασμένος, οὐδέποτε ἠθέλον δυνηθῆ νὰ συλλάβω τὴν ἰδέαν ἀπειρουτινὸς οὐσίας, ἐὰν τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν ἐχάραττεν ἐν ἐμοὶ οὐσία ὄντως ἀπειρος (2).

Καὶ ἐν τῷ περὶ μεθόδου (Μέρος Δ΄.) οὕτω πῶς ἀνακεφαλαιώνει τὰς ἐρεῦνας του. Παρατηρήσας ὅτι ἡ ἀλήθεια αὕτη νοῶ ἄρα ὑπάρχω, τόσον ἦτο στερεὰ καὶ ἀσφαλής, ὥστε αἱ παρὰδοξότεραι ὑποθέσεις τῶν σκεπτικῶν δὲν ἠθέλαν δυνηθῆ νὰ τὴν σαλεύσωσιν, ἔκρινα ὅτι ἠδυνάμην νὰ τὴν δεχθῶ ὡς πρώτην ἀρχὴν τῆς ὁποίας ἐζήτουν φιλοσοφίας... Ἐγνώρισα ἀκολούθως ὅτι ἡμὴν ὑπόστασις, τῆς ὁποίας οὐσία καὶ φύσις δὲν ἦτο εἰμὴ ἢ νόησις.... Καὶ ἐπειδὴ ἄλλην βεβαιότητα δὲν εἶχον περὶ τῆς ἀληθείας τῆς εἰρημένης προτάσεως εἰμὴ τὴν ἀκραν αὐτῆς σαφήνειαν, ἐνόμισα ὅτι ἠδυνάμην νὰ λάβω ὡς γενικὸν κανόνα ὅτι ὅσα συλλαμβάνονται λίαν σαφῶς καὶ διακεκριμένως εἶναι καὶ ἀληθῆ... Σκεπτόμενος ἔπειτα ὅτι ἐνίοτε εἶχον ἀμφιβολίας, καὶ ἐπομένως ἡμὴν ἀτελής (διότι τὸ γινώσκειν εἶναι τελειότερον τοῦ ἀμφιδάλλειν), ἠθέλησα νὰ ζητήσω πόθεν ἔμαθον νὰ ἐννοῶ τι τελειότερον ἐμοῦ, καὶ ἐγνώρισα ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἐκ τινος φύσεως ἀληθῶς τελειότερας ἐμοῦ. Διότι νὰ λάβω τοῦτο ἐκ τοῦ μηδενός, ἀδύνατον, καὶ ἐπίσης ἀδύνατον ἦτο νὰ τὸ λάβω ἐκ τῶν ἄλλων ὄντων, ἀφ' οὗ ταῦτα ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἀνώτερα ἀλλὰ μάλιστα κατώτερα ἐμοῦ· λοιπὸν ἡ ἰδέα αὕτη μοὶ ἤρχετο παρὰ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἰδέας συμπεραίνω τὴν ὑπαρξίν τοῦ δι' αὐτῆς παριστανομένου ὄντος.

Ἄς ἐκθέσωμεν καὶ συντομώτερον τὸν συλλογισμὸν τοῦ Καρτεσίου. Ἐγὼ εἶμαι διότι νοῶ, ἄρα εἶμαι ὑπόστασις νοοῦσα, ἀλλ' ἐν

1) Ἀριστ. Μεταφ. Β'

2) Méditat III.

ταυτῷ εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος. Πῶς δὲ ἐννοῶ ὅτι εἶμαι ἀτελής καὶ πεπερασμένος ; διότι ἔχω τὴν ιδέαν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου· ἐὰν ἔχω τὴν ιδέαν τοῦ ἀπείρου, ἄρα τὸ ἀπειρον ὑπάρχει, διότι ἀφ' ἐνός μὲν ἢ ιδέαν αὐτῆ δὲν δύναται νὰ προέλθῃ οὔτε ἐξ ἐμοῦ, οὔτε ἐκ τῶν κατωτέρων ἐμοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου· ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀπειρον δὲν ἤθελεν εἶναι τοιοῦτο, ἐὰν δὲν περιελάμβανε καὶ τὴν ιδέαν τῆς ὑπάρξεως, ἄλλως, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε. Τοιαύτη εἶναι ἡ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ὄντολογικὴ λεγομένη ἀπόδειξις τοῦ Καρτεσίου, ἀνασκευασθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου (1) καὶ ἡ ὁποία, ἀληθῆς οὖσα, ἤθελεν ἀρκέσει μόνη εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ ὅτι συναισθάνομαι τὴν ἀτέλειάν μου καὶ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐνεργείας μου, προκύπτει ἄρα ὅτι ἔχω τὴν ιδέαν τῆς τελειότητος ; π. χ. ἐκ τοῦ ὅτι συναισθάνομαι ὅτι δὲν δύναμαι νὰ διατρέξω εἰμὴ ἐν στάδιον, δὲν προκύπτει βέβαια ὅτι ἄλλος δύναται νὰ διατρέξῃ ἐπ' ἀπειρον τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν διέρχομαι ἐγὼ ἐν μέρει. Τὸ αἰσθημα καὶ ἐκ τούτου ἡ ιδέαν τῆς ἀδυναμίας μου δὲν προϋποθέτουσι βέβαια τὴν ιδέαν ἀπείρου τινὸς δυνάμεως, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ αὐτὴν μόνην τὴν ἀδυναμίαν μου.

Ἡ ιδέαν τοῦ ἀπείρου δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐν τῇ ιδέαν τοῦ ὄντος, διότι ἡ κατ' ἀρχάς ἐν ἡμῖν ἀναφυομένη ιδέαν τοῦ ὄντος εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ τοῦ ἐγώ, καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι πεπερασμένον, καὶ εἶδομεν ὅτι τὸ πεπερασμένον δὲν προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀπειρον. Ἄλλο εἶναι τὸ νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ιδέαν τοῦ ἀπείρου κατ' ἀνάγκην ἐρχεται εἰς τὴν διάνοιάν μας, καὶ ἄλλο ὅτι εἶναι ἔμφυτος καὶ εἶναι ἐν τῇ ιδέαν τοῦ ὄντος. Ἡ ιδέαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει δυνάμει ἐν τῇ δικνοίᾳ ἀναμφιβόλως, ἀλλὰ δὲν περιέχεται ἐν τῇ ιδέαν τοῦ ὄντος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ιδέαν αὐτῆ ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀπλοῦς τύπος τοῦ νοῦς ἢ τοῦ λόγου, ἐννοια ἰδανικὴ, μηδὲν ἔχουσα πραγματικὸν ἀντικείμενον. Ἰνα φθάσω εἰς τι πραγματικὸν πρέπει νὰ τροπολογήσω τὴν ἀπόδειξιν καὶ νὰ εἴπω· ἐγὼ εἶμαι, ἀλλὰ δὲν εἶμαι ἀφ' ἐμυτοῦ, ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τί, τὸ ὁποῖον ἔδωκέ μοι τὸ εἶναι, τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι τελειότερον ἐμοῦ, διότι τὸ αἷτιον εἶναι ἀνώτερον τοῦ ἀποτελέσματος. Ἀλλὰ τότε ἐφαρμόζω τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ φθάνω εἰς τὸ τελειότερον ὅχι εἰς τὸ ἀπολύτως τέλειον.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἀπάντησις πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς Καρ-

1) Nouv. Ess. αὐτόθ.

τεσιανῆς ἀποδείξεως, ἐν ᾧ διίσχυρίζεται ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ πεπερασμένου προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου συνεπάγει ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ.

Ὅταν δὲ ὁ Καρτέσιος λέγῃ ὅτι ἡ ἰδέα τελείου τινὸς ὄντος δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ ἐμοῦ, διότι εἶμαι ἀτελής, οὔτε ἐκ τῶν ἐκτός διότι κατώτερα ἐμοῦ, ὑποθέτει ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει τρόπον τινὰ νὰ ἀνταποκρίνηται καὶ νὰ ἀναλογῆ πρὸς τὸ αἷτιον· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Ὅθεν καὶ παραδεχθέντες ὡς ἔμφυτον τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, δὲν δυνάμεθα (παρεκτός ἐὰν θελήσωμεν νὰ συνταυτίσωμεν τὸν Θεὸν μὲ τὸν ἄνθρωπον) νὰ βεβαιωθῶμεν, κατ' αὐτὸν τὸν Καρτέσιον, περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ εἰμὴ διὰ τινος συλλογισμοῦ. Λοιπὸν ὁ συλλογισμὸς πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως· καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδέαν Θεοῦ ὑπάρχοντος λέγομεν καὶ ἡμεῖς ὅτι δὲν εἶναι ἔμφυτος, καὶ ὅτι ἀποκτᾶται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὅ ἐστι διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ ἐὰν μόνος ὁ συλλογισμὸς μᾶς χορηγῆ τὴν ἰδέαν Θεοῦ ὑπάρχοντος, πρὸς τί νὰ ἦναι ἔμφυτος ἢ ἀπλῆ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ἀφ' οὔ, μόνλις βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, δυνάμεθα παρρηθῆς καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ν' ἀποκτήσωμεν καὶ ἰδέαν τινὰ τῆς φύσεώς του καθ' ὅσον εἶναι αὕτη ἐφικτὴ εἰς τὴν ἀσθενῆ μας διάνοιαν ;

Λέγομεν τελευταῖον ὅτι καὶ αὕτη ἡ τοῦ ἀτελοῦς καὶ πεπερασμένου ἰδέα, καθὼς ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, δὲν ἀποκαλύπτεται καθ' ὅλην τῆς τὴν ἐνάργειαν, εἰμὴ ἀφ' οὔ ἀπεκτήσαμεν τὴν ἰδέαν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου· καθότι τὸ πεπερασμένον εἶναι ἰδέα περιορισμοῦ καὶ ἀποφάσεως, καὶ ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ ἀπόφασις δὲν ἐννοοῦνται ἐντελῶς εἰμὴ ἀφ' οὔ γίνῃ πρῶτον ἢ κατάφασις τοῦ ἀπείρου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη κατάφασις εἶναι ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, ἐκφραζομένη διὰ τοῦ ἐγὼ εἶμαι· ἡ δὲ δευτέρα γίνεται διὰ τῶν τριῶν καθολικῶν καὶ ἀπολύτων ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ ἡ τρίτη διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως πρώτου καὶ ἀπείρου τινὸς αἰτίου. Καὶ τότε γνωρίζομεν σαφέστατα τὰ ὄρια καὶ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἡμετέρου ὄντος, καὶ τότε μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν μετὰ τοῦ Φενελῶνος, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου δὲν γνωρίζει τὸ πεπερασμένον εἰμὴ ἐν τῷ ἀπείρῳ.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἐφαρμοζομένην ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος γεννᾶται ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπείρου ὄντος, ἢ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐὰν ἀκριβῶς παρατηρήσωμεν, θέλομεν πεισθῆ ὅτι εἰς τοῦτο ἀνάγει τὴν ἀπόδειξίν του καὶ αὐτὸς ὁ Καρ-

τέσιος ἐν τῇ Γ'. Μελέτ. (πρὸς τὸ τέλος) καὶ ἐν τῇ Δ'. τῶν ἀρχῶν (§ 20) (1).

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἀπείρου τινὸς ὄντος περιέχονται ὅλα τοῦ Θεοῦ τὰ προσόντα, ὅσα ἀπ' αὐτὴν ἐξάγει ἡ Θεοσοφία.

Ἄς εἴπωμεν λοιπὸν ὅτι ὁ λόγος μᾶς δίδει τὸ ἀπόλυτον, ὄχι διότι εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος εὐρίσκεται ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ διότι τὸ ἀπόλυτον κεῖται εἰς τὰς τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχάς, καὶ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τούτων εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος γεννᾶται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ιδέα τοῦ ἀπολύτου, ἥτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου. Τοῦτο, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς εἶναι γνωστόν, δὲν διεσαφίσθη ἀρκετὰ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἀναλύσεως. Ναὶ μὲν διδάσκουσιν ὅτι ὁ λόγος μᾶς δίδει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἄπειρον, ὅτι τοῦτο δὲν προέρχεται οὔτε ἀπὸ τὸ ἐγὼ οὔτε ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγὼ, οὔτε ἀπὸ τὴν πεῖραν. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἡ ιδέα αὕτη ἐνυπάρχει ἐν τῷ λόγῳ, καὶ πῶς ἀναπτύσσεται, τοῦτο δὲν ἐδείχθη εἰσέτι ἀποχρώντως.

Ἄλλοι λέγουσιν ὅτι τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἄπειρον ἀναπτύσσονται ἐκ τοῦ σχετικοῦ καὶ πεπερασμένου, τοῦτέστιν ἐκ τῶν καθ' ἕκα-

1) Ὁ Γιοβέρτης ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διΰσχυρίζεται ὅτι ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος εἶναι ἔμφυτος, διότι ἐν τῇ δημιουργικῇ πράξει (acto creante) ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ἐνόρασιν (intuition), καὶ ἐπομένως στηρίζει τὴν φιλοσοφίαν του ὄχι εἰς τὴν ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν περιφρονεῖ καὶ ἐξευτελίζει, ἀλλὰ εἰς τὴν ὄντολογία. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ καθ' αὐτὸν ἰδανικός τύπος (formula ideale) ὁ περιλαμβάνων τοὺς τρεῖς ὄρους, τὸ ὄν, τὸ ὑπάρχον καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλα σχέσηον, ἢ τὴν δημιουργίαν. Αὕτη δὲ ἡ ἀποκάλυψις ἐγένετο διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἶναι ἀπλοῦς δογματισμός. Καὶ ἡ ἀνωτάτη διατύπωσις τοῦ Γιοβερτισμοῦ τὸ ὄν δημιουργεῖ τὸ ὑπάρχον, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀνάγεται οὐσιωδῶς εἰμὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Γιοβέρτου πολεμούμενος Ροσμίνης διΰσχυρίζεται ὅτι ἔχομεν ἔμφυτον τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, ἀλλ' ὄχι τοῦ ἀπείρου ὄντος, οὔτε τοῦ πεπερασμένου, ἀλλ' ὄντος δυνατοῦ καὶ κοινοτάτου καὶ γενικοῦ, οὔτινος τὴν ιδέαν, συνιστῶσαν τὴν ἀλήθειαν, ἐφαρμόζομεν εἰς τὰ μερικὰ ὄντα τὰ τεπίπτοντα ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις μας καὶ τὰ ἀνακαλυπτόμενα ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ κάμωμεν πλήρη ἀνάλυσιν τῶν δύο τούτων συστημάτων εἰς τινὰ διατριβὴν, τὴν ὁποίαν ἤδη ἐτοιμάζομεν, περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἰταλικῆς φιλοσοφίας, ἠναγκάσθημεν νὰ κάμωμεν μνεῖαν αὐτῶν ἐνταῦθα, διότι ὅσα εἴπομεν περὶ Καρτεσιῶν ἐφαρμόζονται ἐν μέρει καὶ εἰς αὐτά. Ὁ Γιοβερτισμός εἶναι ἡ ἐν Θεῷ ἐνόρασις τοῦ Μαλεβράγχου, τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ τινῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὁ Ροσμινισμός εἶναι ἡ ἐνόρασις ὄχι ἐν Θεῷ ἀλλὰ ἐν τινι μέσῳ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου.

στα καὶ ἀτομικῶν γινομένων. Π. χ. ἐν ᾧ ἐγὼ παρατηρῶ ὅτι εἶμαι αἷτιον, ἀναπτύσσεται ἐν ἐμοὶ ἡ ἰδέα ἀπολύτου αἷτιου, καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ ὅτι πάντα ἔχουσιν αἷτιον· ἐν ᾧ παρατηρῶ ὅτι εἶμαι ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, ἡ ὑπόστασις καὶ μορφή, ἀναπτύσσεται ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ ὅτι πάντα εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή· ἐν ᾧ παρατηρῶ τὴν ἐμὴν διάρκειαν, ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα τῆς ἀπείρου διάρκειας ἢ τοῦ χρόνου, καὶ οὕτω καθεξῆς περὶ πάντων τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν (1).

Ἄλλὰ καὶ ἂν τοῦτο ἀληθεύῃ, μένει πάντοτε εἰς τὸν Κ. Κουσίνον νὰ μᾶς φανερώσῃ τίνι τρόπῳ γίνεται ἡ ἀνάπτυξις αὕτη καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ καλούμενα *élimination* καὶ *dégagement*. Καὶ οὕτε ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὴν ἐργασίαν ταύτην, διότι συγχύσας τὰς ἀπολύτους ἰδέας καὶ τὰς ἀπολύτους ἀρχάς εἰς μίαν μόνην κατηγορίαν, προέφραξεν εἰς ἑαυτὸν τὴν ὁδόν, ὥστε ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ πλέον τὴν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος γένεσιν τοῦ ἀπείρου. Ἐπομένως ἐπίστευσεν ὅτι βλέπει ἐν τῷ ὄντι τὸ ἀπειρον ὄν, ὡς εἶδεν ἐν τίνι τόπῳ καὶ διάρκειᾳ τὸν ἀπειρον τόπον καὶ χρόνον. Ἄλλ' ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως, ἀπεδείχθη ἤδη προλαβόντως.

Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἀνασκευάζεται καὶ ἡ ἄλλη μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐξέθεσεν εἰς τινὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων τοῦ (2) τὴν θεωρίαν τῆς αὐθαρμῆτου ἐνοράσεως (*intuition spontanée*) τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν, τῆς καθαρᾶς ἀντιλήψεως (*perception pure*) καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς αὐτῶν συλλήψεως (*conception nécessaire*). Ἐνόρασις, ἀντίληψις, σύλληψις εἶναι ταῦτα πάντα γινόμενα ὑποκειμενικὰ καὶ σχετικὰ, ἐξ ὧν οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξέλθῃ τὸ ἀπόλυτον. Νομίζομεν δὲ ὅτι οὐδέποτε θέλομεν εὐρεῖ λύσιν ἀποχωρῶσιν τοῦ ζητήματος, ἕως οὗ δὲν διακρίνομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, τοῦτέστι τὰς ἀπολύτους ἰδέας ἀπὸ τὰς ἀπολύτους ἀρχάς.

Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, καὶ τοι καθ' ἑαυτὴν ἀπόλυτος καὶ ἀναγκαστικῆς, δὲν ἀποκαλύπτεται καθ' ἀρχὰς εἰμὴ διὰ σχετικοῦ καὶ ἐνδεχομένου ὄντος, οἷον τὸ ἐγώ. Τὴν δὲ ἐννοίαν ἀπολύτου καὶ ἀπείρου ὄντος δὲν ἀποκτῶμεν εἰμὴ διὰ τῆς ἐργασίας, τὴν ὁποίαν ἐπροσπαθήσαμεν νὰ διαφωτίσωμεν.

1) Ὅρα Κουσίον. Φίλοσ. τεμάχ. σελ. 262 καὶ 63 ἐκδ. Παρισ. τοῦ 1833.

2) Ὅρα τὰ Μαθημ. περὶ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ κελοῦ καὶ τοῦ δικαίου.

Ἐὰν δέ τις εἴπῃ ὅτι καὶ αἱ ἀπόλυτοι ἰδέαι ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόλυτοι ἀρχαί, καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ διαστέλλωνται ἀλλήλων, ἀπαντῶμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν, οἷος ἡμεῖς τὰς προσδιωρίσαμεν, δὲν ἐξάγονται εἰμὴ αἱ ἐπόμεναι δύο ἀρχαί· α' ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις, τοῦτέστιν, ἡ ὑπὸ τοῦ Κουσίνου καλουμένη ἀρχὴ ὑποστάσεως· β' πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ. Ἀλλὰ τίς δὲν βλέπει ὅτι, θεθείσης τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, αἱ ὑποτιθέμεναι ἀρχαὶ αὗται δὲν εἶναι εἰμὴ δύο μορφαί, δύο ἐφαρμογαὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος; Τῶντι ἀνάγονται εἰς τό· πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, διότι τὸ νὰ λέγωμεν· πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει πρέπει νὰ ἦναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἐλέγομεν· πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι, δηλ. δὲν δύναται νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι.

Ἄς προσθέσωμεν λοιπὸν εἰς τὰς ἰδέας τοῦ ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου τὴν τοῦ ἀπείρου ὄντος ἰδέαν, καὶ οὕτω θέλομεν ἔχει τὰς τρεῖς ἐννοίας τοῦ αἰδίου, τοῦ ἀπεράντου καὶ τοῦ Θεοῦ.

Συμπληρώσαντες ἤδη τὴν ἔκθεσιν τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, ἀνεκαλύψαμεν, καθ' ὅσον εἰς ἡμᾶς ἐπιτρέπεται, τὴν ἰδανικὴν χώραν, ἐν ἣ Ἰῆ καὶ ἀναπτύσσεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἢ μᾶλλον ἐπροσπαθήσαμεν ν' ἀποκαλύψωμεν αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἰδέα τῆς τάξεως, διὰ τῆς ὁποίας ἀναθίνομεν εἰς τὸ ἀπείρον, ὁ λόγος τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἀναγκαῖος μεσίτης μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ, ὁ ἀπρόσωπος καὶ καθολικὸς λόγος ὁ εἰς πάντα ἐνυπάρχων τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς οὐδένα ἐλλείπων, τὸ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἀνθρώπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ἥλιος τῶν πνευμάτων, ὡς λέγει ὁ Φενελῶν, ἡ ἀναγκαῖα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος ὑφούται πρὸς τὸν Θεόν, ὡς πρὸς πηγὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέει πᾶσα δύναμις, πᾶσα νόσις καὶ πᾶσα ἀγαθότης.

Καὶ οὕτω ἀνεκαλύφθη ἡ γένεσις τῶν τριῶν ἰδεῶν τοῦ ἐγώ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ, αἵτινες εἶναι τὰ τρία μεγάλα, τὰ τρία μόνα ἀντικείμενα τῆς φιλοσοφίας καὶ ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ. Τρεῖς διακεκριμέναι ὑποστάσεις, αἵτινες, καὶ τοι οὐκ ὀλίγας ἔχουσαι σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ὑφίστανται ὅμως ἀνεξάρτητοι κατὰ τὴν οὐσίαν των, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς ἐνοποιήσωμεν χωρὶς νὰ παρεκτραπῶμεν εἰς τὰ ψευδῆ καὶ παράλογα δόγματα τοῦ ἰδανισμοῦ, ἢ τοῦ αἰσθητισμοῦ, ἢ τοῦ πανθεισμοῦ.

Τεθέντος τοῦ ἀπείρου ὄντος, πρέπει ἐξ ἀπαντος νὰ τῷ ἀποδώσωμεν τὰ αὐτὰ παντὸς ὄντος στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀπείρως καὶ ὑπὲρ φύ-

σιν υπάρχοντα καὶ συνδυαζόμενα. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ὄν εἶναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ὁ Θεὸς θέλει εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ ἀίδιον καὶ ἀπέραντον ὄν, ἐν καὶ τριαδικόν, ἐν ᾧ ἄπειρος εἶναι καὶ ἡ ὑπόστασις καὶ ἡ μορφή καὶ ἡ σχέσις. Καὶ ἐπειδὴ ἡμεῖς εἴμεθα γνῶσις, ἐνέργεια καὶ ἀγάπη, οὕτω ἐν τῷ Θεῷ εὐρίσκωμεν ἄπειρον σοφίαν, δύναμιν καὶ ἀγάπην. Ἄλλ' ἄς μὴ προλάβωμεν τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Θεοσοφίας παρατηρήσεις μας.

Ἄς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὴν ἔκθεσιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς θεωρίας μας, καὶ ἄς κάμωμεν, κατὰ τὴν ὑπόσχεσίν μας, σύντομον ἀνάλυσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ νοῦς μας, καὶ σύντομον ἔκθεσιν καὶ ἐπίκρισιν τῶν περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Λαμβάνομεν δὲ πρὸς τοῦτο τὰ ἐπισημότερα, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων τὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων τὰ τοῦ Καντίου καὶ Ρεΐδου. Ἄλλὰ πρῶτον ἄς ἐμβῶμεν πρὸς μίαν στιγμὴν εἰς τὸ βασιλείον τῆς ψυχολογίας· ἄς ἴδωμεν ποῖκι εἶναι αἰνοητικὰ δυνάμεις καὶ πῶς ἐνεργοῦσι, καὶ ἴσως βεβκιωθῶμεν ἔτι μᾶλλον περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὅσα ὑπεστηρίξαμεν ἄχρι τοῦδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων σχετικῶς πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς.

Ἡ μὲν ἀνάλυσις τοῦ ὄντος, θεωρουμένου ὡς ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, μᾶς ἔδωκε τὰς τρεῖς ἀρχάς, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς τρεῖς στιγμὰς τοῦ ὄντος.

Ἡ δὲ ἀνάλυσις τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, ἢ τῆς γνωσκούσης διανοίας, θέλει μᾶς δώσει τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα.

Ἡ πλέον ὁρατὴ τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων εἶναι ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις τῶν ἐκτὸς (perception externe). Ἄλλ' αὕτη, ὡς ἤδη εἴπομεν, εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν, ἢ ἀπὸ τὴν σκέψιν, δηλ. ἀπὸ τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως γνῶσιν τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ φαινομένων.

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς τοῦ ἐγὼ παρατηρήσεως, ἔχομεν καὶ τρίτην δύναμιν, δι' ἧς περιορίζομεν καὶ συγκεν-

τρόνομεν τὴν παρατήρησίν μας ἐπὶ τινος, ἢ ἐπὶ πλείονων, ἢ ἐπὶ τινος μέρους τῶν φαινομένων, ὅσα μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ ἀντίληψις, καὶ καθιστῶμεν ζωηρότερον, ἐνχργέστερον καὶ διαρκέστερον τὸ ἐπὶ τῆς διανοίας ὑπ' αὐτῶν παραγόμενον ἀποτέλεσμα. Ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ προσοχή.

Συγκεντρούοντες δὲ τὴν προσοχὴν μας μόνον ἐπὶ τινῶν τῶν ποιότητων τῶν ἀντικειμένων, ἢ τῶν περιστάσεων τῶν φαινομένων, δυνάμεθα ν' ἀποχωρίσωμεν ταύτας ἀπὸ τὸ σύνολον, καὶ νὰ τὰς θεωρήσωμεν μεμονομένας, καὶ τοῦτο κάμνομεν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως. Διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης διαιροῦνται τὰ σύνθετα καὶ μορφοῦνται, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν εἰς πολλὰ ἄτομα κοινῶν χαρακτηήρων, τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη.

Ἄλλ' ἐὰν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν καὶ ἀποσυνθέσωμεν τὰ φαινόμενα καὶ τὰς ιδέας, δυνάμεθα ἐπίσης δι' ἄλλης δυνάμεως νὰ συνενόσωμεν πλείονας ιδέας, δυνάμει τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων ὁμοιότητος, ἀναλογίας, ἀντιθέσεως, χρόνου καὶ τόπου, συναφείας, γενέσεως καὶ παραγωγῆς κ.τ.λ. καὶ ἡ δύναμις αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ συναίρεσις, ἢ σύζευξις ἢ σύνδεσις τῶν ιδεῶν (*association des idées*).

Μετὰ τὴν ἀντίληψιν, τὴν προσοχὴν, τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν σύνδεσιν τῶν ιδεῶν, ἔρχεται ἡ μνήμη, διὰ τῆς ὁποίας αἱ ληφθεῖσαι ἐντυπώσεις ἢ ἀφ' ἐαυτῶν καὶ ἀκουσίως ἀναγεννῶνται, ἢ ἐκουσίως ἀνακαλοῦνται εἰς τὸν νοῦν.

Ἡ δὲ δύναμις διὰ τῆς ὁποίας παριστάνονται ζωηρῶς εἰς τὸ πνεῦμα ὅσα προλαβόντως ἠσθάνθημεν, ἢ ὅσα προσδοκῶμεν εἰς τὸ μέλλον, ὀνομάζεται φαντασία περιλαμβάνουσα εἰς τὴν ἐνέργειάν της καὶ τὸ παρὸν ἐκτὸς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Ὅταν δὲ μὲ τὰ ὑπὸ τῆς μνήμης χορηγούμενα στοιχεῖα διὰ τινος ὑπερφώσεως τοῦ νοῦς καὶ οἶονεὶ ἀνωτέρας ἐπιπνοίας καὶ φωτίσεως ἐπινοῶμεν ἢ δημιουργῶμεν νοερῶς νέα ὄντα μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν φύσιν, τότε ἐνεργεῖ ἡ δημιουργικὴ ἢ ποιητικὴ λεγομένη φαντασία, μόνον τὸ ὄνομα ἔχουσα κοινὸν μὲ τὴν πρώτην, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὄχι σπανίως μὲ αὐτὴν συγχεομένη.

Ἄχρι τοῦδε ἐξεθέσαμεν τὰς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων τὰ νοητικὰ προϊόντα συντίθενται, ἀποσυντίθενται, συνδέονται, ἀναγεννῶνται καὶ ἐπινοῶνται. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς διανοίας, καὶ ἄς ἴδωμεν τί εἶναι ἡ κρίσις καὶ ὁ λογισμὸς (*raisonnement*).

Πᾶσα πρότασις εἶναι κρίσις, καὶ πᾶσα κρίσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις σχέσεως, ἢ κατὰ τὴν σχολὴν, πρᾶξις τοῦ νοῦς κατα-

φατική ἢ ἀποφατική τινός κατὰ τινος· πρότασις ἐστὶ λόγος καταφατικός ἢ ἀποφατικός τινός κατὰ τινος. ('Αριστ. Ἀνχλ. Πρωτ. Α' α' 4).

Διὰ μὲν τῶν ἄλλων δυνάμεων γνωρίζομεν τὰ ἀτομικὰ καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα, διὰ δὲ τῆς κρίσεως ἐκφράζομεν σύνθεσιν ἢ σχέσιν τινὰ μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων στοιχείων. Καὶ τὰ μὲν ἀπλᾶ ἀποτελοῦν τὰς κατηγορίας ἢ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος· τὰ δὲ σύνθετα ἀποτελοῦν τὴν ἐρμηνείαν. ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης, ἢ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ὄντος.

Διὰ τῶν κρίσεων ἔχομεν τὴν ἐνάργειαν (évidence), ἣτις εἶναι ἢ κατ' ἐνόρασιν (intuitive) ἢ κατ' ἐξαγωγὴν (deductive).

Καὶ ἡ μὲν ἐνορατικὴ εἶναι ἄμεσος, ἀπλή καὶ πρώτη, καὶ γίνεται ὅταν ἀναγνωρίζωμεν ἀπ' εὐθείας τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀπλῶν προτάσεων, π. χ. νοῶ, αἰσθάνομαι ἢ κινουῦμαι. Ἡ δὲ ἐξαγωγικὴ εἶναι ἔμμεσος, σύνθετος καὶ δευτέρως, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς πρώτης, ἢ μάλλον, εἶναι συνέπεια τῆς πρώτης, καὶ γίνεται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, ἢ διὰ τοῦ λογισμοῦ (raisonnement), ὅ ἐστι διὰ σειρᾶς ἀλληλεπιδέτων κρίσεων καὶ συλλογισμῶν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς ἐξαγωγῆς, τελεῖται καὶ τρίτη τις ἐργασία ἢ ἐπαγωγὴ (induction), ἣτις εἶναι ἄλλη τις χρῆσις τοῦ λογισμοῦ· διότι ὁ λογισμὸς γίνεται ὄχι μόνον δι' ἐξαγωγῆς, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπαγωγῆς, ἣτις ἐνεργεῖται ὅταν ἐκ τῆς παρατηρήσεως πολλῶν ἀνκλόγων γινομένων, ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐκ μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης ('Ανχλ. ὑστέρ Β'. ιγ'), προσδιορίζομεν γενικόν τινα νόμον.

Ὡστε, ἀνακεφαλαιοῦντες τὴν ἐπιτροχάδην ταύτην ἀνάλυσιν, τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν μὲ τὴν ὀδηγίαν τῶν ἀκριβεστέρων καὶ λεπτοτέρων παρατηρητῶν, ἔχομεν·

α. τὴν παρατήρησιν, τὴν τε ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν, μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὅσαι ἢ συνέχονται μὲ αὐτὴν, ἢ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτῶνται, οἷον ἡ προσοχή, ἡ μνήμη κτλ.

β'. τὴν κρίσιν, καὶ μετ' αὐτῆς τὴν ἐνόρασιν, τὴν ἐξαγωγὴν καὶ τὴν ἐπαγωγὴν.

Νῦν δὲ ἄς ἴδωμεν, πρὸς ἐξάσκησιν τῶν δυνάμεων τούτων, ποίαις ἀρχαῖς χρειαζόμεθα.

Οὐδεμίαν ἀρχὴν χρειάζεται ἡ παρατήρησις, διότι δι' αὐτῆς ἀντιλαμβάνομεθα τῶν ἀπλῶν, δεχόμεθα τὰ φαινόμενα καθὼς τὰ παρεχει εἰς ἡμᾶς ἡ πεῖρα. Ὡσαύτως διὰ τῆς κρίσεως δὲν ἐκφράζομεν εἰμὴ σχέσεις. Ἄλλ' ἅμα θελήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τινος πρώτης κρίσεως ἄλλην, ἅμα ὁ νοῦς γίνῃ ἐνεργός, παρευθὺς χρειάζεται ἀρχὴν ὠθοῦσαν καὶ ὀδηγοῦσαν αὐτόν εἰς τὴν ἐνέργειαν, καὶ ὁμολο-

γείται παρὰ πάντων ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ λογισμοῦ εἶναι ἡ τῆς ταυτότητος, ἢ ἡ λογικὴ ἀρχή (1).

Καὶ τῶντι ὅταν συλλογίζωμεθα, ἄλλο δὲν κάμνομεν παρὰ νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τινος δοθείσης γνώσεως πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῇ περιέχεται. Καὶ ἐπειδὴ ἡ γνώσις αὕτη δύναται νὰ ἦναι μερικὴ ἢ γενικὴ, καταφατικὴ ἢ ἀποφατικὴ, διὰ τῆς διαφόρου συμμίξεως καὶ συνδυάσεως τοιούτων προτάσεων καὶ κατὰ τὴν διάφορον θέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἐν αὐταῖς ὁ μέσος ὅρος μορφώνονται τὰ διάφορα σχήματα καὶ οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ συλλογισμοῦ. Πᾶς δὲ συλλογισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, διότι πᾶσα ἐξαγωγή γίνεται τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἢ τοῦ μέρους ἐκ τοῦ ὅλου. Ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τὸν συλλογισμὸν λόγον, ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν, ἕτερόν τι ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτ' εἶναι (Ἀναλ. Πρωτ. Δ'. α.), ἐξ οὗ φανερόν ὅτι τὸ ἐξαγόμενον περιέχεται ἐν τῷ ἐξ οὗ ἐξάγεται, καὶ τούτου τεθέντος, σιωπηλῶς τίθεται καὶ ἐκεῖνο. Ἀλλ' εἰς τὴν νοητικὴν ταύτην ἐργασίαν τῆς ταυτότητος, τοὔτέστιν, ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, π.χ. οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ὁ Πέτρος εἶναι ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Πέτρος εἶναι θνητός. Ἡ ἀρετὴ τοῦ συλλογισμοῦ ὑφίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι δι' αὐτοῦ ἀπεδειξάμεν ὅτι ὁ

1) Προσῆκει δὲ τὸν μάλιστα γνωρίζοντα περὶ ἕκαστον γένος ἔχειν λέγειν τὰς βεβαιωτάτας ἀρχὰς τοῦ πράγματος, ὥστε καὶ τῶν περὶ τῶν ὄντων ἢ ὄντα τὰς πάντων (πασῶν, ἴσ.) βεβαιωτάτας· ἐστὶ δὲ οὗτος ὁ φιλόσοφος. Βεβαιωτάτη δὲ ἀρχὴ πασῶν, περὶ ἣν διαφυσθῆναι ἀδύνατον· γνωριμωτάτην τε γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι τὴν τοιαύτην (περὶ γὰρ ἃ μὴ γνωρίζουσιν ἀπατῶνται πάντες) καὶ ἀνυπόθετον· ἦν γὰρ ἀναγκαῖον ἔχειν τὸν ὁτιοῦν ξυγιέντα τῶν ὄντων, τοῦτο οὐχ ὑπόθεσις· ὁ δὲ γνωρίζων ἀναγκαῖον τῷ ὁτιοῦν γνωρίζοντι, καὶ ἦκειν ἔχοντα ἀναγκαῖον· ὅτι μὲν οὖν ἡ τοιαύτη πασῶν βεβαιωτάτη ἀρχῶν, δῆλον· τίς δ' ἐστὶν αὕτη μετὰ τοῦτο λέγομεν· τὸ γὰρ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ κατὰ τὸ αὐτό· καὶ ὅσα ἄλλα προσδιωρισαίμεθ' ἄν, ἔσται προσδιωρισμένα πρὸς τὰς λογικὰς δυσχερείας· αὕτη δὲ ἀπασῶν βεβαιωτάτη ἐστὶ τῶν ἀρχῶν· ἔχει γὰρ τὸν εἰρημένον διορισμὸν· ἀδύνατον γὰρ ὄντιναοῦν ταῦτ' ὑπολαμβάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καθάπερ τινὲς οἰοῦνται λέγειν Ἡράκλειτον. Οὐκ ἐστὶ γὰρ τὸν ἀναγκαῖον ἃ τις λέγει ταῦτα καὶ ὑπολαμβάνειν· εἰδὲ μὴ, ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν τῷ αὐτῷ τὰ ἐναντία· (προσδιορισθῶ δὲ ἡμῖν καὶ ταῦτα τῇ προτάσει τὰ εἰωθότα) ἐναντία δ' ἐστὶ δόξα δόξη ἢ τῆς ἀντιφάσεως· φανερόν ὅτι ἀδύνατον ἅμα ὑπολαμβάνειν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτό· ἅμα γὰρ ἔχει τὰς ἐναντίας δόξας ὁ διεφυσμένος περὶ τούτου· διὸ πάντες ἀποδεικνύοντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματῶν αὕτη πάντων, Ἀριστοτ. Μετὰφ. Δ'. γ'.

Πέτρος εἶναι θνητός· καὶ τοῦτο ἐκάμαμεν εὐρόντες μέσον τινὰ ὄρον σχετιζόμενον μὲ τὸν Πέτρον καὶ μὲ τὴν θνητότητα, καὶ τεθέντα διὰ τοῦτο εἰς τὴν μείζονα τοῦ συλλογισμοῦ. Τοῦτο δὲ κατωρθώσαμεν ζητήσαντες τί ἐστὶ Πέτρος, καὶ εἰς τοῦτο εὐρίσκεται ἡ θνητότης (1), καὶ δὲν ἠθέλαμεν τὸ εὐρεῖ, εἰς δὲν εἶχομεν προϋπάρχουσαν ἐν τῷ νῶ τὴν ἀρχήν, ὅτι πᾶν τὸ ὅπωςδῆποτε ὄν δὲν δύναται ἐν ταύτῳ νὰ μὴ ἦναι. Καὶ τρώντι εἰς δὲν ἡτο ἄνθρωπος, δὲν ἠθέλεν εἶναι Πέτρος, καὶ εἰς δὲν οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν θνητοί, δὲν ἠθέλον εἶναι ἄνθρωποι, τοῦτέστιν ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἄνθρωποι ἠθέλον ἐνταύτῳ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, ὅπερ ἄτοπον. Εἰς τοῦτο φθάνει ἐν τέλει πᾶσα ἀποδείξις, ἢ, ὡς λέγει αὐτός ὁ Ἀριστοτέλης, πάντες ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωμαίων αὐτῇ πάντων.

Ἴδου λοιπὸν ἐδικαιολογήσαμεν τὴν ὑπαρξίν τῆς πρώτης ἀρχῆς, ἀποδείξαντες ὅτι ἄνευ ταύτης πᾶσα ἐξαγωγή εἶναι ἀδύνατος.

Τὰς δὲ ἄλλας δύο θέλομεν εὐρεῖ ἐν τῇ ἐπαγωγῇ.

“Ὅταν ἐγὼ, παρατηρῶν λ. χ. ὅτι πᾶν σῶμα, ριπτόμενον εἰς τὸν ἀέρα, πίπτει κατὰ γῆς, λέγω, ἄρα πάντα τὰ σώματα τείνουσι πρὸς τι κέντρον, καὶ οὕτω προσδιορίζω τὸν νόμον τῆς βαρύτητος τῶν σωμάτων, ἐπάγομαι εἰς γενικὸν νόμον ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως πολλῶν κατὰ μέρος φαινομένων, ἠγουν ἐφαρμόζω, ὡς συνήθως λέγουσι, τὴν περὶ τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων ἀρχήν, τοῦτέστι, τὴν ἀρχήν ὅτι εἰς τὰ ἄχρι τοῦδε παρατηρηθέντα ἡ φύσις ἐνήργησε κατὰ τὸν δεῖνα τρόπον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θέλει ἐνεργῆσαι πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Τοῦτο δὲ λέγων ὑπονοῶ ὅτι εἰς πάντοτε συμβαίνει οὕτω καὶ ὄχι ἄλλως, πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἷτιον τούτου· δεχόμενος δὲ αἰτιὸν τι, δέχομαι ἀναγκασίαν καὶ καθολικὴν τινὰ ἀρχήν τοῦ φαινομένου, καὶ ἐπομένως ἀναγκασίαν καὶ καθολικὸν νόμον. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀνακλύπτομεν ἀναγκασίαν τινὰ καὶ καθολικὴν ἀλληλουχίαν τῶν φαινομένων, ἢ καθολικὴν καὶ ἀμετάτρεπτον τάξιν ἀποτελοῦσαν τὸ σύστημα τῶν φυσικῶν νόμων, ἐφ’ οὗ στηρίζεται πᾶσα ἐπαγωγή, ὡς θέλομεν ἀποδείξει καὶ ἄλλαχοῦ. Ὡστε καὶ ἡ νομιζομένη πρώτη καὶ διάφορος ἀρχὴ

1) Δεῖ γὰρ τὰ ὑπάρχοντα ἐν οἷς ὑπάρχει περὶ ἕκαστον ἀρθρεῖν ὡστ’ εἰς ληφθῆναι τὰ ὑπάρχοντα περὶ ἕκαστον, ἡμέτερον ἤδη τὰς ἀποδείξεις ἐτοίμως ἐμφανίζειν Ἀριστ. Ἀναλ. Πρωτ. Δ’. λ’.

τῆς σταθερότητος τῶν φυσικῶν νόμων, ἀνάγεται εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ εἶναι ἐφαρμογὴ αὐτῆς. Ἄλλως δὲν ἠθέλομεν ἐννοεῖ τίνι τρόπῳ ἐκ μερικῶν, ἐνδεχομένων καὶ ἐφημέρων γεγονότων δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν καθολικόν, ἀναγκαῖον καὶ παντοτεινὸν νόμον. Ἀπόλυτος καὶ καθολικὸς νόμος δύναται μόνον νὰ προκύψῃ ἐξ ἀπολύτου καὶ καθολικῆς ἀρχῆς. Οὕτως ἐξηγεῖται διὰ τί ὁ Λεϊβνίτιος ἔλεγεν ὅτι αἱ ἐξ ἐπαγωγῆς ἀλήθειαι δὲν ἔχουσι γενικότητα τελείαν, διότι δὲν βλέπομεν εἰς αὐτάς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνάγκης (Nouv. Ess. Βιβλ. Δ'. κεφ. α. §. 14). Αἱ περὶ τῶν γεγονόντων προτάσεις (propositions de fait) δύνανται καὶ αὐταί, λέγει οὗτος, νὰ γίνωσι τρόπον τινὰ γενικαί, ἀλλὰ τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἢ παρατηρήσεως, ὥστε οὐσιωδῶς δὲν εἶναι εἰμὴ πληθὸς τι γεγονότων ὁμοίων, καθὼς ὅταν παρατηρῶμεν ὅτι ὁ ὑδράργυρος ἐξατμίζεται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πυρός· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι γενικότης διότι δὲν βλέπομεν διόλου τὴν ἀνάγκην τούτου. Καὶ ἀλλαχοῦ (αὐτόθ. Βιβλ. Δ'. κεφ. α.) ἐπαναλαμβάνει σχεδὸν τὰ αὐτά, λέγων, ὅτι ὅσην πείραν καὶ ἂν ἔχωμεν περὶ καθολικῆς τινος ἀληθείας, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν ἐντελῶς διὰ μόνης τῆς ἐπαγωγῆς ἐὰν δὲν ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ λόγου (1). Ἴδου λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπαγωγὴ ἠθέλεν εἶναι ἀτελής καὶ ἀβεβαία, ἐὰν δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ λόγου, τοῦτέστιν, ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, καθολικῆς οὔσης, ἀπολύτου καὶ ἀναγκαίας. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς δευτέρας ἀρχῆς.

Περὶ δὲ τῆς τρίτης παρατηροῦμεν·

Ἔστι τὸ νὰ ἐπαγώμεθα ἐκ τῶν κατὰ μέρος εἰς πῖνα γενικὸν νόμον εἶναι μία τῶν χρήσεων τῆς ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ὅχι μόνη, διότι ἐκτὸς τῶν νόμων, εἶναι ἀναντιρρόητον ὅτι ζητοῦμεν καὶ τὰ τέλη. Ἡ ζήτησις τῶν νόμων εἶναι ἄγονος καὶ ἀτελής χωρὶς τῆς ζητήσεως τῶν τελῶν· διότι ἐὰν ἡ πρώτη ἀρχὴ διὰ τὰ ὑλικά ὄντα, διὰ τὰ

1) Les propositions de fait auei peuvent devenir générales en q u e l q u e f a c o n, mais c' est par l'induction ou observation ; de sorte que ce n'est qu'une multitude de faits semblables comme lorsqu'on observe que tout vif argent s'évapore par la force du feu ; et ce n'est pas une généralité parfaite, parce qu'on n'en voit pas la nécessité. Nouv. Ess. Βιβλ. Δ'. κεφ. ΙΑ'. § 14.

Quelque nombre d' expériences qu'on puisse avoir d' une vérité universelle, on ne saurait s' en assurer pour toujours par l'induction sans en connaître la nécessité par la raison. Αὐτόθ. Βιβλ. Δ'. κεφ. Δ'.

ἠθικὰ ἀπικριτεῖται ἀφεύκτως ἢ δευτέρα, ἄρα δὲν εἶναι καθολικὴ. Ὁ ἄνθρωπος, φύσει ἐλεύθερος καὶ νοητικός, ἵνα διευθύνῃ καὶ διοικῇ τὴν θέλησίν του, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὸ τέλος του, διότι τὸ τέλος του εἶναι καὶ ὁ νόμος του. Ἡ δὲ ζήτησις τῶν τελῶν εἶναι καὶ αὕτη ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ζητοῦμεν ὄχι μόνον τὸ ποιητικὸν αἷτιον τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τὸ τελικόν, ἢ τὸν πρὸς ὃν ὄρον, τὸν φυσικὸν σκοπὸν καὶ νόμον τῆς ἐνεργείας των. Παρατηροῦντες λ. χ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται, αἰσθάνεται καὶ συλλογίζεται λέγομεν ἄρα ὑπάρχει τι αἷτιον τούτου, ἀλλ' ἐν ταυτῷ λέγομεν ἄρα ὁ ἄνθρωπος ζῆ καὶ ἐδημιουργήθη πρὸς τοῦτο. Καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος συμπέρασμα δὲν εἶναι εἰμὴ δευτέρα ἐφαρμογὴ τῆς αὐτῆς ἐπαγωγικῆς δυνάμεως, ἥτις γίνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος, καὶ εἶναι οὐχ' ἥττον τῆς πρώτης ἐναργῆς καὶ ἀναντιρρήτου.

Ὡστε, ἐὰν πᾶσαι αἱ νοητικαὶ μας ἐργασίαι, καὶ ὅτε ζητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτε θέλομεν νὰ τὴν ἐκφράσωμεν καὶ νὰ τὴν ἀποδείξωμεν, ἀνάγωνται εἰς τὴν ἐξαγωγήν καὶ εἰς τὴν ἐπαγωγήν, καὶ ἐὼν ἢ μὲν πρώτη στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐφαρμόζωμεν ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἢ τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, φανερόν ὅτι αὗται εἶναι αἱ τρεῖς μόναι ἀπόλυτοι καὶ καθολικαὶ ἀρχαὶ αἱ προϊστάμεναι πάσης νοητικῆς ἐργασίας, αἱ ἀποτελοῦσαι αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, ὅστις ἀνώτερος ὢν τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως, διοικεῖ καὶ ρυθμίζει ἀμφοτέρους.

Ἡ ἀνωτέρω ἀνάλυσις ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ ἐκτενεστέρα, ἀλλὰ πεποιθήκαμεν ὅτι ὕψω μᾶλλον ἐκτανθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ, τόσῳ περισσύτερον θέλει ἐπιβεβαιώσῃ τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφθάσαμεν.

Πεποιθήκαμεν ἐπίσης ὅτι ἐάν, ἐκτὸς τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν, ἐπεχειροῦμεν καὶ τῶν ἐνεργητικῶν καὶ θελητικῶν δυνάμεων τὴν ἀνάλυσιν, ἠθέλαμεν εὐρεῖ πάντοτε ὅτι αἱ προσεκτεθεῖσαι τρεῖς ἀρχαὶ εἶναι αἱ μόναι ἔμφυτοι, ἀπόλυτοι, καθολικαὶ καὶ ἀναγκαστικαί, τὰς ὁποίας εἰς τὰ ἐνδύτατα τῆς διανοίας μας ἐνεχάραξεν ὁ Θεὸς πρὸς ὀδηγίαν καὶ διεύθυνσιν τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως.

Καὶ τῶνόντι ἢ πράξις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ διεύθυνσις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυνάμεων. Ὡς πρὸς τὰς πρώτας, ἦτοι νοητικὰς, εἶδομεν διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν ὑπὸ τίνων ἀρχῶν διευθύνονται ὡς πρὸς τὰς ἄλλας, ἦτοι τὰς ἐνεργητικὰς καὶ πρακτικὰς, παρετήρησαν οἱ ἠθικολόγοι ὅτι τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων μας εἶναι τέσσαρα· τὸ αὐτόματον (instinct), τὸ πάθος, τὸ συμφέρον, καὶ ὁ λόγος.

Καὶ τὰ μὲν δύο πρῶτα εἶναι τυφλὰ καὶ ἀφώτιστα, ὡθεῦντα

ἡμᾶς εἰς τὴν πράξιν τρόπον τινὰ μηχανικῶς· οὔτε παρεμβαίνει λοιπὸν, οὔτε δύναται νὰ παρεμβῆ εἰς αὐτὰ οὐδεμίᾳ ἀρχῇ. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸ τρίτον, ἡ ἰδιοτελής πράξις στηρίζεται ὅλη εἰς τινὰ ὑπολογισμόν, ἢ ἐργασίαν τοῦ νοῦς. Ὅθεν, ἐὰν ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦς διοικῆται ὑπὸ τριῶν ἀρχῶν, δι' αὐτοῦ τούτου ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, ὡσάκις κινούμεθα ὑπὸ ἰδιοτελείας, ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν διευθύνεται.

Τελευταῖον, ὁ λόγος μᾶς προτρέπει εἰς τὴν πράξιν δυνάμει ἠθικῆς τινος ἀρχῆς, δυνάμει τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἐξ ἧς πηγάζουσι πάντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ δικαιοματα. Ἄλλ' ὁ λόγος εἶναι αὐτὴ ἡ συνένωσις τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν λογικῶν ἀρχῶν γεννᾶται ἡ ἰδέα τῆς τάξεως, θεμέλιον καὶ ἀρχὴ ὅχι μόνον τῶν ἠθικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ὑλικῶν νόμων.

Ἀποδείξαντες, καθ' ὅσον ἠδυνάμεθα, τὸ γνήσιον τῆς ἡμετέρας θεωρίας διὰ τῆς μελέτης τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὀφείλομεν τώρα νὰ τὴν παραθέσωμεν πρὸς τὰ ἐπισημότερα περὶ τούτου συστήματα τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας. Ἀλλὰ πρῶτον ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἀνεπτύξαμεν.

Εἶδομεν·

α'. Ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἡ μόνη ἔμφυτος, καὶ ἐπομένως ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς φιλοσοφίας· β'. ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἰδέας ταύτης εἶναι ὑπόστασις, μορφή, σχέσις, τόπος καὶ χρόνος· γ'. ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τόπῳ εὐρίσκομεν τὸ ἀπειρον καθὸ ποιὸν ἀλλ' ὅχι καθὸ ὄν· δ'. ὅτι αἱ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἀρχαὶ εἶναι αἱ τρεῖς ἀπόλυτοι ἀρχαὶ τῆς ταυτότητος, τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς τελειότητος· ε'. ὅτι ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος προκύπτει ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου ὄντος· ς'. ὅτι αἱ εἰρημέναι τρεῖς εἶναι αἱ μόναι ἔμφυτοι, ἀπόλυτοι καὶ καθολικαὶ ἀρχαὶ τοῦ λόγου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ὄντος, ἐκ τῆς πείρας, καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων.

Ἄς ἀνοίξωμεν τώρα τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης καὶ ἄς ἴδωμεν ποῖον θέλει εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης καὶ συμπαραθέσεως τῶν περὶ τούτου φιλοσοφικῶν συστημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'.

Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος

Τεθέντος τοῦ πίνκκος τῶν καθ' ἡμᾶς ἀπολύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἵνα ἐξετάσωμεν μὲ ὅλην τὴν ἀκρίβειαν τὰ περὶ τούτου φιλοσοφικὰ ἰστορήματα, ἔπρεπε πρῶτον νὰ διακρίσωμεν αὐτὰ εἰς δύο κλάσεις, διαστέλλοντες τὰ ἀρνούμενα τὴν ὑπαρξίν τοιούτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν ἀπὸ τὰ παρὰδεχόμενα αὐτάς, καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν ἔπειτα ποῖαι τινὲς εἶναι αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀρχαί, ὅσας ἕκαστον αὐτῶν παρὰδέχεται.

Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ πρῶτα, ἕνεκα τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκονταί σήμερον αἱ φιλοσοφικαὶ μελέται, καὶ τῆς μεθόδου, δι' ἣς προέβημεν ἄχρι τοῦδε εἰς τὴν ζήτησίν μας, εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ λαλήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα.

Ὡς πρὸς τὰ δευτέρω περιοριζόμεθα, ὡς εἴπομεν, εἰς τὰ ἐπισημότερα, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἐν γένει ἀρκετὰ γνωστὸν, θέλομεν ἐνδιατρίψει μόνον εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται περὶ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, προσπαθοῦντες νὰ τὸ ἐκθέσωμεν ὅσον ἔνεστι σαφῶς καὶ συντόμως.

Βάσις τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὅλης τῆς τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφίας εἶναι ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία του.

Ἄλλ' ὅπως ὀρθῶς ἐννοήσωμεν τὴν θεωρίαν ταύτην, εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τινος ἀληθείας, τὴν ὁποίαν, καὶ τοι ἐν παρόδῳ ὑποδειχθεῖσαν καὶ προφανῶς ἐκ τῶν προηγουμένων προκύπτουσιν, ὀφείλομεν ὅμως νὰ ἀναπτύξωμεν καὶ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ἡ μόνη ἀπλή καὶ καθολικὴ ἰδέα εἴπομεν ὅτι εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Ἀλλὰ καὶ τοι ἡ ἀπλουστέρα σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας, εἴπομεν ὅτι καὶ αὕτη εἶναι σύνθετος, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν συλλάβωμεν εἰμὴ συλλαμβάνοντες ἐνταυτῷ καὶ τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται καὶ τὰς συμφυεῖς ἀρχάς, μεθ' ὧν ἀναποσπάστως συνεννοῦται.

Καὶ ἐὰν ἦναι πασῶν ἡ ἀπλουστέρα, ἔπεται ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἶναι τὰ ἀπλούστατα πάντων τῶν στοιχείων πάσης ἄλλης ἰδέας, καὶ προσέτι ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὰ ἀπλά. Ἐὰν δὲ ἦναι

ἀπλᾶ, δὲν ὀρίζονται (ἐπὶ τῶν ἀπλῶν οὐκ ἔστι τις ζήτησις, οὔτε δί-
 दाξις. Ἀριστ. Μετ. Θ. ιζ')., διότι ὁ ὀρισμὸς γίνεται διὰ τῆς ἀνα-
 λύσεως τῶν στοιχείων τοῦ ὀριζομένου. Πᾶς ὀρισμὸς ὑποθέτει λοιπὸν
 τι σύνθετον, καὶ ὑποθέτει δι' ἐκυτῶν γνωστὰ τοῦ συνθέτου τούτου
 τὰ μέρη. Ἀναγκάζοντες λοιπὸν ἀπὸ ὀρισμοῦ εἰς ὀρισμὸν καὶ ἐμβα-
 τεύοντες πάντοτε περισσύτερον εἰς τὴν ἄδυτον φύσιν τῶν ὄντων,
 φθάνομεν ἐξ ἀνάγκης εἰς τὰ ἔσχατα στοιχεῖα τὰ ἀπλᾶ, τὰ ἀδιαι-
 ρετα, τὰ μὴ ἀναλυόμενα, μήτε ἀναγόμενα, τὰ ἀνεπίδεκτα ὀρισμοῦ
 καὶ δι' ἐκυτῶν γνωστὰ καὶ ἐνκρηγῆ. Τοιαῦτα εἶναι, καθ' ἡμᾶς, τὰ
 τῆς ιδέας τοῦ ὄντος στοιχεῖα· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον, ἀφ' οὗ
 ὀρμάται ἡ περὶ ἐμφύτων ιδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος.

Παρετήρησεν οὗτος ὅτι ὁ ὀρισμὸς ἐκ γένους καὶ δι' ἑπομένων ἔστι
 (Ἀριστ. Τοπ. Α'. ἡ.) δηλ. προϋποθέτει γενικὴν τινὰ ιδέαν, εἰς ἣν
 ἀνάγεται τὸ κατὰ μέρος ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου ζητεῖται ὁ ὀρι-
 σμὸς. "Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ἤξεύρωμεν λ. χ. τί ἔστι πράξις δικαία,
 ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὴν ιδέαν τῆς δικαιοσύνης, τί ἔστι πρᾶγμα καλόν,
 ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὴν ιδέαν τοῦ καλοῦ κτλ. Ἐπομένως δὲν νοοῦμεν,
 δὲν ἀποδεικνύομεν, δὲν ὀρίζομεν εἰμὴ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ καθολι-
 κῶν ιδεῶν. Ἄρα αἱ καθολικαὶ αὗται ιδεαὶ προϋπάρχουσιν ἐν τῷ
 λόγῳ, δὲν προσγίνονται ἐκ τῶν ἐκτός, δὲν ἀποκτῶνται διὰ τῆς
 αἰσθήσεως, ἥτις δὲν μᾶς δίδει εἰμὴ τὸ μερικόν, τὸ τρεπτόν, τὸ ἐν-
 δεχόμενον, καὶ οὐδέποτε τὸ καθολικόν, τὸ ἀτρεπτόν, τὸ ἀναγκαῖον,
 ἀλλ' ἐμφυτοὶ οὕσκι καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀποτελοῦσιν αὐτὴν τὴν
 οὐσίαν τοῦ λόγου.

Αἱ ιδεαὶ αὗται εἶναι, κατ' αὐτόν, αἱ ἐννοιαὶ τῆς ἐνότητος, τῆς
 οὐσίας, τῆς ἰσότητος, τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ κτλ. τὰς
 ὁποίας κατὰ τὴν ὀνοματολογίαν του καλεῖ εἶδη.

Θεωρούμενα ἀπολύτως καὶ ὄχι σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ
 τὴν φύσιν, καλοῦνται εἶδη αὐτὰ καθ' ἑαυτά. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώ-
 πινος λόγος εἶναι ἀπὸρροια τοῦ θείου λόγου, ὅ,τι εἶναι τὰ εἶδη ἐν
 τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, εἶναι τὰ εἶδη αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἐν τῷ θεῷ.
 Καὶ ἐπειδὴ ἐκτός τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει καὶ ἡ φύσις,
 καὶ ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσι τὰ εἶδη, καὶ τότε καλοῦνται ιδεαὶ. "Ὡστε
 τὸ εἶδος αὐτὸ καθ' ἑαυτό, τὸ εἶδος καὶ ἡ ιδέα εἶναι τρόπον τινὰ
 τρεῖς βαθμοὶ τῆς ἰδανικότητος, ἥτις, ἐν τῷ Θεῷ οὕσα ἀντανακλά-
 ται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῇ φύσει, ἀποβάλλουσα ὅμως, ὅσῳ πε-
 ρισσύτερον καταβαίνει, τὴν ὁποίαν ἔχει παρὰ τῷ Θεῷ λάμψιν καὶ
 καθαρότητα.

Τὰ εἶδη αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι οἱ καθολικοὶ καὶ αἰδιῶτοι τύποι,
 τὰ παραδείγματα πάσης τελειότητος καὶ πάσης καλλονῆς, τὰ ὁποῖα

ἐκτυπούμενα εἰς τὴν φύσιν καὶ μιγνυόμενα κατ' ἀνάγκην μὲ τὸ μερικόν καὶ μὲ τὸ τρεπτόν, ἀλλοιούνται, ἐκπίπτουσι καὶ γίνονται τρόπων τινὰ ἀντίτυπα ἐκυτῶν, ὁμοιώματα. Καὶ τῶντι, τὸ μερικόν, τὸ τρεπτόν καὶ μεταβαλλόμενον εἶναι φαινόμενον, εἶναι μὴ ὄν, ἐν ᾧ τὸ καθολικόν, τὸ αἰδιδιον εἶναι τὸ μόνον καὶ καθ' αὐτὸ ὄν, τὸ ὄντως ὄν.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἰδανικόν τοῦ Πλάτωνος ἐμφάνιον πᾶσαν ἀλήθειαν, πᾶσαν καλλονὴν καὶ δικαιοσύνην, τέλειος, θεῖος καὶ ἄπειρος τύπος τοῦ ὄντος, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὸν ὅποιον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑψωθῆ διὰ τοῦ λόγου, τὸν ὅποιον ὀφείλει νὰ πραγματοποιῆ κατὰ δύναμιν διὰ τῶν πράξεων του καὶ νὰ ἐντυπώσῃ εἰς τὰ ἔργα του. Ἐκ ταύτης τῆς περὶ ἰδεῶν θεωρίας ὁ Πλάτων ἐξάγει καὶ τὴν ἠθικὴν, καὶ τὴν πολιτικὴν, καὶ τὴν καλλολογίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Προσπαθήσαντες νὰ τὴν ἐκθέσωμεν βοηθεῖα τῶν ἐπισημοτέρων αὐτῆς διερμηνέων, μὲ ὅλην τὴν δυνατὴν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν, τολμῶμεν νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις.

α'. Ὅτι ἀληθὴς ἡ ὑπαρξίς τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, ἐξ ὧν ἡ οὐσία τοῦ λόγου ἀπαρτίζεται· καὶ κατὰ τοῦτο ἔχει ὁ Πλάτων τὴν ἀθάνατον δόξαν ὅτι ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος οὐδέποτε θέλει λησμονήσῃ, καὶ οἱ ὑψηλότεροι νόες ἐκ τῶν ὅσοι ἐτίμησαν τὴν φιλοσοφίαν παρεδέχθησαν ἤδη. Καὶ αὐτὴ ἡ περὶ ἀναμνήσεως θεωρία του, ἐὰν τὴν ἀπεκδύσωμεν τὸ μυθικὸν περιβάλλυμα καὶ τὴν ἀποχωρήσωμεν ἀπὸ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως, φιλοσοφικῶς θεωρουμένη, ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἵνα ἀνχθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου, αἵτινες, καὶ τοὶ ἔμφυτοι, δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε καὶ πρὸς πάντα ἐξίσου ὄραταί.

β'. Ὅτι ὅμως ὑπάρχει εἰς τὸ σύστημά του σύγχυσις μεταξὺ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν καὶ τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν, ἦτις, πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα φιλοσοφήσαντας καὶ ὑπῆρξεν ἴσως αἴτιον ὄχι ὀλίγων παρεκτροπῶν. Ὁ λόγος εἶναι καὶ αὐτὸς σύνθετος τρόπος τινὰ ἐξ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς. Καὶ αἱ μὲν ἀπόλυτοι ἀρχαὶ εἶναι ἡ ὑπόστασις ἢ μᾶλλον ἡ ὅλη αὐτοῦ, αἱ δὲ ἀπόλυτοι ἀρχαὶ εἶναι ἡ μορφή αὐτοῦ καὶ τὸ εἶδος. Οὐδεὶς βέβαια θέλει διίσχυρισθῆ λ. χ. ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ἀρχή, ἢ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι ἰδέα.

γ'. Ὅτι ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης εὐκολον ἦτο νὰ ὑπολάβῃ ὡς πρῶτον τὸ μὴ ὄν τοιοῦτον. Συνέβη δὲ τοῦτο ὡς πρὸς τὰς ἀπολύτους ἐννοίας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ κλ. Εἶδομεν ὅτι πρώτη καὶ ἔμφυτος εἶναι μόνον ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, καθὸ ὄντος καὶ ὄχι ποιοῦ, γεννᾶται ἐκ τῆς εἰς αὐτὴν

ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Καὶ ἐὰν τὸ ἀπολύτως ἀληθές, ἀγαθὸν καὶ καλὸν περιλαμβάνονται, ὡς εἶναι ἀνκντίβῆτον, ἐν τῇ τοῦ ἀπείρου ὄντος ιδέᾳ, φανερόν ὅτι οὐδὲ ταῦτα εἶναι ἔμφυτα. Φθάσας ὁ Πλάτων μέχρι τῶν καθολικῶν τούτων τύπων τοῦ ὄντος, καὶ θεωρήσας τούτους ὡς τὰ ἔσχατα καὶ ἀπλούστατα στοιχεῖα αὐτοῦ, ἐνόμισε τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀνεπίδεκτα ὀρισμοῦ καὶ πρῶτα. Πραγματευόμενοι περὶ τῶν διαφορῶν τῆς φιλοσοφίας μερῶν, θέλομεν ἰδεῖ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῶσιν αἱ θεμελιώδεις αὗται ἔννοιαι τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς καλλολογίας.

δ'. Ὅτι δέ, ἐκτὸς τῆς συγχύσεως ταύτης, ἢ μᾶλλον κατ' ἄλλην συνέπειαν αὐτῆς, δὲν εὐρίσκομεν παρὰ Πλάτωνι πλήρη καὶ ἀκριβῆ κατὰτάξιν οὔτε τῶν ιδεῶν, οὔτε τῶν ἀρχῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῶν συγγραμμάτων του, μεσάζουσα τρόπον τινὰ μεταξὺ ποιήσεως καὶ φιλοσοφίας, καὶ συνενοῦσα ἀμφοτέρως διὰ τινος ὑψηλῆς καὶ λαμπρᾶς συνθέσεως καὶ θείας σχεδὸν ἀρμονίας, δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὴν ἀκριβῆ κατὰτάξιν τῶν ιδεῶν καὶ μετὰ τὴν αὐστηράν τῶν ἀρχῶν ἐξαγωγήν, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην. Ἡ θεωρία τῶν ιδεῶν, τὴν ὁποίαν βλέπομεν συνεπτυγμένην ἐν τῷ Φαίδρῳ, ἀναπτύσσεται ἔπειτα κατὰ τινὰς ἐν τῷ Παρμενίδι, καὶ ἐπαναλαμβάνεται μᾶλλον ἢ ἦττον ἐκτεταμένως εἰς ἄλλα τῶν συγγραμμάτων του· ἀλλ' εἰς μάτην ἤθελέ τις ζητήσῃ τελείαν κατὰτάξιν, σύνολον θεωριῶν καὶ ἀρχῶν ἱκανὸν νὰ μᾶς δώσῃ πλήρη καὶ διακεκριμένην ιδεῶν ὅλου τοῦ συστήματος.

ε'. Ὅτι ὅμως ἡ περὶ εἰδῶν καὶ γενῶν θεωρία, καθὸ ἀρχῶν τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γινώσκειν (*principia essendi et cognoscendi*) ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνασκευασθεῖσα καὶ γεννήσασα κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὰς πολυκρότους τῶν πραγματιστῶν (*réalistes*) καὶ ὀνοματιστῶν (*nominalistes*) συζητήσεις, ἀνάγεται εὐκόλως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος. Καὶ τῷ ὄντι, ἀναβάνοντες ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην γενέουσιν, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ γένος πάντων τῶν γενῶν, τοῦτέστιν εἰς τὴν ἀπλήν καὶ πρώτην ιδεῶν τοῦ ὄντος, εἰς τὴν ἐνότητα ἐξ ἧς ἡ πλειονότης ἐξαρτᾶται, ἥτις, ἄνευ τῆς ἐνότητος, εἶναι ἀνεξήγητος, διότι, κατ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα, ἐν εἰ μὴ ἔστιν, οὐδὲν ἔστιν (Παρμενίδ. ἐν τέλ.). Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἔφερον ἡμᾶς ἡ προσεκτικὴ μελέτη τοῦ Παρμενίδου τόσον διαφύρως ἐννοηθέντος ὑπὸ τῶν διερμηνέων τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων (1).

1) Ὁρ. καὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ καὶ εἰς ἄλλας τοῦ Πλάτωνος συγγραφὰς διάφορα χωρία ἐξ ὧν δύναται τις νὰ συναῖξῃ τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καὶ μάλιστα τοὺς παραγ. κέ. μά. τοῦ Φαίδρωνος καὶ πολλαχοῦ τῶν Πολιτ.

Καὶ τρώντι, τὰ γενικὰ ἢ τὰ καθόλου (universalia) πρέπει νὰ ἦναι ἢ καθολικαὶ ἰδέαι, ἢ καθολικοὶ νόμοι. Καὶ ἐν ᾧ ἐκείναι ἔρχονται πᾶσαι ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, οὗτοι δὲν συλλαμβάνονται εἰμὴ διὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· καὶ τοιουτοτρόπως προλαμβάνεται ἴσως τὸ περίφημον ζήτημα τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Διότι ἡ μεταξὺ τῶν ὀνοματιστῶν καὶ τῶν πραγματιστῶν διαφορὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὲν ἐθεώρουν τὰ καθόλου μόνον ὡς ἀρχὰς τοῦ γινώσκειν, οἱ δὲ καὶ ὡς ἀρχὰς τοῦ εἶναι κατὰ Πλάτωνος, ἐξ οὗ καὶ ἡ πρὸς τὸν πανθεισμὸν τάσις αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐὰν τὰ εἶδη τοῦ Πλάτωνος ἀνάγονται πάντα εἰς μόνην τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἄλλο δὲν εἶναι τότε εἰμὴ ἀρχαὶ τοῦ γινώσκειν, ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λογικὴ ἐνότης εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγονται καὶ διὰ τῆς ὁποίας συνδέονται ὅλαί αἱ γνώσεις τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη δὲ ἡ λογικὴ ἐνότης συνδυάζεται καὶ μάλιστα συμβιβάζεται ἐντελῶς μὲ τὴν διάφορον ὑπαρξίν τῶν πραγμάτων, ἐν οἷς ἡ ἰδέα αὕτη ἐνυπάρχει καθὸ ἀρχὴ τοῦ εἶναι, χωρὶς νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας ταύτης μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς λογικότητος καὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος οὐδεμίᾳ τάσις πρὸς τὸν πανθεισμὸν, διότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος δὲν εἶναι συνάμα ἀρχὴ γνώσεως καὶ ὑπάρξεως εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης δὲν εἶναι ἴσως δύσκολον καὶ νὰ συμβιβασθῇ κατὰ τοῦτο ὁ Πλάτων μὲ τὸν Ἀριστοτέλην. Ναὶ μὲν λέγει οὗτος (Μεταφ. Β'. ιβ'.) ὅτι τὸ ζήτημα λύεται διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς δυνάμει ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐνεργείας, τοῦτέστι, διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ἐνυπαρχούσης δυνάμεως τοῦ ἐξάγειν τὰ καθόλου ἐκ τῶν καθέκαστα, ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἡ καθολικὴ αὕτη ἐπιστήμη συνδυάζεται καὶ συμβιβάζεται μὲ τὴν μερικὴν, δύσκολον εἶναι νὰ ἐννοηθῇ, ἐὰν δὲν ἀποδεχώμεθα ὡς ἔμφυτον καὶ προϋπάρχουσαν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἣτις, καθολικὴ οὖσα, εἶναι πασῶν ἡ γενικωτάτη, εἶναι πάντων τῶν γενῶν τὸ γένος καὶ ὑπάρχει ἐνταυτῷ εἰς ὅλα τὰ καθέκαστα ὄντα, ὅσα γνωρίζομεν διὰ τῆς πείρας.

ς'. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς κατηγορίας ἢ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, εὐρίσκομεν ἐν τῷ Σοφιστῇ μακρὰν τινα περὶ ὄντος καὶ μὴ ὄντος διάλεξιν, ἐκ τῆς ὁποίας δυνατὸν εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι παρὰδέχεται πέντε κατηγορίας· τὴν οὐσίαν, τὴν ὁμοιότητα, τὴν διαφορὰν, τὴν κίνησιν, καὶ τὴν ἡρεμίαν. Διότι, εἰς πάντα τὰ ὄντα ἢ θεωρεῖται τὸ εἶναι αὐτῶν, δηλ. καθ' ὅσον ὑπάρχουσι, καὶ τότε μεταχειρίζομεθα τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας, ἢ τοὺς κοινούς χαρακτηῆρας, καὶ τότε ἔχομεν τὴν κατηγορίαν τῆς ὁμοιότητος, ἢ τοὺς μερικούς, καὶ τότε ἔχομεν τὴν τῆς διαφορᾶς, ἢ τὴν κίνησιν, ἣτις εἶναι ἡ ἀρχὴ πάσης ἀλλοιώσεως, ἢ τὴν ἡρεμίαν, ἣτις

εἶναι πάσης ἀλλοιώσεως ἀπουσία. Τεθείσης δὲ τῆς κατατάξεως ταύτης, τὰ ἐν αὐτῇ τέσσαρα στοιχεῖα εὐκόλως ἀνάγονται εἰς δύο, εἰς τὸ ὄν, καὶ εἰς τὴν μορφήν αὐτοῦ, καὶ ἐπίσης εὐκόλον εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι μέρος μόνον τῆς μορφῆς ἐκφράζεται διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς κινήσεως καὶ τῆς ἡρεμίας, ὅτι λείπει ἡ κατηγορία τῆς σχέσεως πολὺ ἀτελῶς ἐκφραζομένη διὰ τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς διαφορᾶς, καὶ ὅτι λείπουσι παντάπασιν αἱ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου κατηγορίαι. Ἄλλ' ὡς ἐπαναλάβωμεν, ὅτι ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐκθέσωμεν τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, πρέπει νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ τοῦ νὰ νομίζωμεν πλήρη οἰκνδήποτε θεωρίαν, διότι εἶναι πάντοτε φόβος μήπως τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνκφερόμενον λαμβάνηται ὡς παράδειγμα καὶ ὄχι ὡς τελεία ἀπκρίθμησις. Οὕτω περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς θεωρίας τῶν κατηγοριῶν, ἐκ τινος χωρίου τοῦ Φιλήβου, δύναται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι αἱ κατηγορίαι εἶναι, κατ' αὐτόν, τὸ ἄπειρον, ἡ ἡ ὕλη παντός πράγματος, τὸ πεπερασμένον, ἡ ὁ τύπος, ἡ μορφή καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ, τὸ σύνολον τῶν δύο τούτων, ἡ τὸ σῶμα καὶ τὰ ὄντα, καὶ τὸ αἷτιον τῆς ἐνώσεως ταύτης. Ἄλλὰ καὶ τέσσαρα ταῦτα στοιχεῖα ἀνάγονται εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας, τὴν οὐσίαν, τὴν μορφήν, καὶ τὴν σχέσιν.

ζ'. Ὅτι τελευταῖον, ὡς πρὸς τὰς ἀρχάς, ὁ Τεννεμάνος διισχυρίζεται ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος προήχθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν βαθμὸν πρώτης ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι οὐδὲν εὖρομεν τοιοῦτον οὔτε ἐν τῷ ς'. οὔτε ἐν τῷ ζ'. τῶν πολιτειῶν, οὔτε ἐν τῷ Φκίδρω, οὔτε ἐν τῷ γ'. τῶν νόμων, εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπει. Ὡς πρὸς τὸ ς'. τῶν πολιτειῶν, ἐκ τοῦ παρακτιθεμένου κειμένου (1) τοῦτο μόνον προκύπτει ὅτι παραδέχεται ἀρχὰς πρώτας, ἀλλ' ὄχι καὶ ὅτι μία τῶν ἀρχῶν τούτων εἶναι ἡ τῆς ταυτότητος, διότι λέγει ῤητῶς ὅτι διὰ τῶν ἀρχῶν δὲν ἐννοεῖ εἰμὴ τὰ εἶδη, τουτέστι τὰς ἀρχετύπους ἐννοίας τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ κλ.

1) Τὸ τοίνυν ἕτερον μάνθανε τμήμα τοῦ νοητοῦ λέγοντά με τοῦτο, οὐ αὐτὸς ὁ λόγος ἀπτεται, τῇ τοῦ διαλέγεσθαι δυνάμει τὰς ὑποθέσεις ποιούμενος, οὐκ ἀρχὰς ἀλλὰ τῶν ὑποθέσεις, ὅσον ἐπιβάσεις καὶ ὁρμάς ἵνα μέχρι τοῦ ἀνυποθέτου ἐπὶ τὴν τοῦ παντός ἀρχὴν ἴων ἀψάμενος αὐτῆς, πάλιν αὐ ἐχόμενος τῶν ἐκείνης ἐχομένων οὕτως ἐπὶ τελευταῖαν καταβαίνῃ, αἰσθητῶ παντάπασιν οὐδὲν προσκρῶμενος, ἀλλ' εἶδῃσιν αὐτοῖς δι' αὐτῶν, καὶ τελευταῖα εἰς εἶδη.

Ἐν δὲ τῷ ζ'. ἐνδεικνύει ἐν τῷ παρατεθειμένῳ χωρίῳ (1) τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ φιλόσοφος ὀφείλει νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν ἀνωτάτην σφαῖραν τῶν ιδεῶν τοῦ ὄντος, διερχόμενος διὰ τῆς διαλεκτικῆς τὴν σφαῖραν τῶν φαινόμενων, καὶ ὡς πρώτην τῶν ἀπολύτων τούτων ιδεῶν ἀναγνωρίζει τὴν ιδεάν τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰς τὴν ἀνάβασιν ταύτην θέλει ὥστε ὁ φιλόσοφος νὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν ἀφίεσιν διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας, νὰ μελετήσῃ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, καὶ ἔπειτα τὴν ἀστρονομίαν, ἵνα δι' αὐτῆς ἀποβλέψῃ ὅχι τόσον πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ὄρατὸν κάλλος τὸ διακοσμοῦν τὴν κίνησιν καὶ εὐταξίαν τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἀόρατον οὐτινος εἶναι τὸ πρῶτον εἰκῶν, ἵνα φθάσῃ οὕτως εἰς τὸ ἀνώτατον τέλος τῆς διαλεκτικῆς, τοῦτέστιν, εἰς τὴν ιδεάν τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ, ἐξ οὗ ἀπορρέει τὸ φῶς, ἡ θερμότης καὶ ἡ ζωὴ τοῦ νοεροῦ κόσμου καθὼς ἀπὸ τοῦ ἡλίου διαχέεται τὸ φῶς, ἡ ζωὴ καὶ ἡ θερμότης τοῦ αἰσθητοῦ (2). Καὶ δράξας τὴν πρώτην κυρίαν ταύτην ἀλήθειαν, πηγὴν πάσης ἄλλης, ἐκ ταύτης νὰ ἐξάγῃ πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ πάντα κανόνα διὰ τὴν ιδιωτικὴν καὶ δημόσιον διαγωγὴν του (3).— Ὡς πρὸς τὸν Φαῖδρον, τὸν ὁποῖον τινὲς θεωροῦσιν ὡς τὸν πρῶτον αὐτοῦ διάλογον, εὔρομεν ἐν αὐτῷ, ὡς ἡδὴ εἶπομεν, τὸν βλαστὸν ὅλων τῶν θεωριῶν, αἵτινες ἀναπτυσσόμεναι ἔπειτα κατὰ μέρος εἰς τὰ ἄλλα του πονήματα,

1) Οὕτω ὅν ὅλη τῆ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιχαιτέον εἶναι ἕως ἂν εἰς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανώτατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη· τοῦτο δ' εἶναι, φαιμέν, τάγαθόν.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται πόσον ἡ Πλατωνικὴ φιλοσοφία τείνει εἰς τὸ νὰ θέσῃ ὡς πρώτην τὴν ιδεάν τοῦ ὄντος.

2) Οὗτος ἡδὴ αὐτὸς ἐστὶν ὁ νόμος ὁ τὸ διαλέγεσθαι περαινῶν· ὄν καὶ ὄντα νοητὸν μιμεῖτ' ἂν ἡ τῆς ὀψέως δύναμις, ἣν ἐλέγομεν πρὸς αὐτὰ ἡδὴ τὰ ζῶα ἐπιχειρεῖν ἀποβλέπειν καὶ πρὸς αὐτὰ ἄστρα τε, τελευταῖον δὴ πρὸς αὐτὸν τὸν ἡλίον· οὕτω καὶ ὅταν τις τῷ διαλέγεσθαι ἐπιχειρῇ ἄνευ πασῶν τῶν αἰσθήσεων διὰ τοῦ λόγου ἐπ' αὐτὸ ὃ ἐστὶ ἐκαστον ὄρμηξ' καὶ ἐὰν μὴ ἀποστῆ πρὶν ἂν αὐτὸ ὃ ἐστὶν ἀγαθόν αὐτῇ νοῆσῃ λάβῃ, τότε δὴ ἐπ' αὐτῇ γίγνεται τῷ τοῦ νοητοῦ τέλει, ὡσπερ ἐκεῖνος τότε τῷ τοῦ ὄρατοῦ.

3) Τὰ δ' οὖν ἐμοὶ φαινόμενα οὕτω φαίνεται· ἐν τῷ γνωστῷ τελευταίᾳ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέα καὶ μόλις ὀρασθαι· ὀφθεῖσα δέ, συλλογιστέα εἶναι ὡς ἄκρα πᾶσι πάντων αὐτῇ ὀρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία ἐν τε ὄρατῷ φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσά· ἐν τε τῷ νοητῷ αὐτῇ κυρία ἀλήθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη· καὶ ὅτι δεῖ ταύτην ἰδεῖν τὸν μέλλοντα ἐμφρόνως πράξειν ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ.

ἀποτελοῦσι τὸ σύνολον τοῦ συστήματός του· ὥστε, πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐν τῷ Φαίδρῳ, εἶναι καὶ εἰς ἄλλας τοῦ Πλάτωνος συγγραφάς. Ἄλλ' ὅ,τι φαίνεται ὁ εἰδικὸς τοῦ διαλόγου τούτου σκοπὸς εἶναι, κατὰ τὴν ὀρθοτάτην παρατήρησιν τοῦ Κ. Κουσίνου, τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ῥητορικῆς, ἢ ἔκθεσις τῶν διευθύνσεων τῶν διαφόρων αὐτῆς σχολῶν, καὶ ἡ λεπτομερὴς αὐτῶν ἐπίκρισις. Ὁ Πλάτων ὑποτάσσει τὴν ῥητορικὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν δύναμιν τοῦ φιλοσόφου ἀναγνωρίζει εἰς τὸ ὀρθῶς συνθέτειν καὶ ἀνακλύειν, τούτέστιν, εἰς τὸ εὐπρεπῶς συνθέτειν καὶ ἀποσυνθέτειν τὰς ἰδέας.—Τελευταῖον ὡς πρὸς τὸ γ'. τῶν νόμων, ὁμολογητέον ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος ἀναφερόμενον. Σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ συγκριτικὴ ἐξέτασις τῶν διαφόρων πολιτευμάτων σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρετὴν, τέλος ἀνώτατον καὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κράτους. Ἐξετάζων δὲ τοὺς διαφόρους τῶν κυβερνήσεων τύπους καὶ εὐρίσκων ὅτι πηγάζουσιν ἐκ δύο πρώτων, ἐκ τοῦ μοναρχικοῦ δηλ. καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ, συμπεραίνει ὅτι τελεία κυβέρνησις καὶ ἀρίστη τῶν πολιτειῶν ἤθελεν εἶναι ἡ συνενούσκα ἀμφοτέρους καὶ ἀμοιβαίως αὐτοὺς συγκιρνώσκα, καὶ οὕτω συνιστῶσκα τὴν ἀρμονίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως. Ἄς προσθέσωμεν, ὅτι ἐν τῷ δ'. τῶν πολιτειῶν καὶ μὲν μεταχειρίζεται τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς πρώτην καὶ θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας (1). Καὶ τοῦτο ἴσως τὸ χωρίον εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Τεννεμάνος καὶ ἤμικτεν εἰς τὰς παραπομπὰς του.

ἢ. Μένουσιν αἱ δύο τῆς αἰτιότητος καὶ τελειότητος ἀρχαί, τῶν ὁποίων βλέπομεν ὅτι συχνὴν ποιεῖ χρῆσιν ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του, ἀλλ' οὐδαμοῦ εὔρομεν αὐτὰς θεωρουμένας ὑπ' αὐτοῦ ὡς πρώτας καὶ ἐμφύτους ἀρχάς, οὔτε οὐδεμίαν εὔρομεν περὶ τούτου ζήτησιν καὶ ἀπόδειξιν. Ἄριστος ἠθικολόγος, ὁ Πλάτων, ἦτο κατὰ τὴν ψυχολογικὴν παρατήρησιν ἀσθενὴς καὶ περιορισμένος. Ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐσωτερικὴ παρατήρησις, ἢ ἀνάλυσις τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διανοίας κατελείφθησκα παρ' αὐτοῦ εἰς κατάστασιν ὅλως νηπιώδη. Τοῦ θεμελιώδους τούτου κλάδου τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἡ ἀνάπτυξις δὲν ἀρχεται εἰμὴ διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὅθεν

1) Ὁσαύτως καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Τιμαίου μεταχειρίζεται τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Πᾶν δὲ αὐτὸ γινόμενον ὑπ' αἰτίου τινος ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι παντὶ γὰρ ἀδύνατον χωρὶς αἰτίου γένεσιν σχεῖν.

νομίζομεν ὅτι ἐκ τῆς περὶ ἰδεῶν Πλατωνικῆς θεωρίας δύσκολον εἶναι νὰ ἐξαχθῇ τι περισσύτερον τῶν ὅσα ἐσημειώσαμεν ἄχρι τοῦδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους

Μεταβχίνοντες δὲ εἰς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν, ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι μεγάλως ἠθέλην ἀπατηθῆ ὁ νομίζων ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς καθ' ὅλα ἐναντίος τοῦ Πλάτωνος. Μολονότι εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ οὐδὲν ἐν τῷ νῶ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι κατ' αὐτὸν τίποτε δὲν ὑπάρχει ἔμφυτον ἐν τῷ νῶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων. Διότι ἐκ τοῦναντίου τὸν βλέπομεν εἰς πολλὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων του, ἀναφερθέντα ἤδη ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ, διίσχυρίζομενον ὅτι οὔτε ἐπιστήμη, οὔτε ἀπόδειξις, οὔτε διδασκαλία εἶναι δυνατὴ ἄνευ πρώτου τινὸς προϋπάρχοντος. Ἄλλως, ἄνευ πρώτης ἀρχῆς πῶς ἠθέλε κατασκευάσει τὴν λογικὴν; Τούτου τεθέντος, ἔπεται νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν κατ' αὐτὸν ὑπάρχωσι καὶ ποῖαι τινες εἶναι αἱ ἔμφυτοι ἰδέαι καὶ ποῖαι αἱ ἔμφυτοι ἀρχαί.

Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, δυνάμεθα ἄρα νὰ ἐκλάβωμεν τὰς κατηγορίας του ὡς πρώτων ἰδεῶν ἀπαρίθμησιν; βεβχίως ὄχι, οὐδενὸς λόγου ἐπάγοντος ἡμᾶς εἰς τοῦτο· διότι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ πονήματος καὶ ἡ θέσις τὴν ὁποίαν κατέχει εἰς τὴν λογικὴν τάξιν τῶν συγγραφῶν του, καὶ τῶν ἀρχαίων ὑπομνηματιστῶν ἡ γνώμη, πάντα πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι διὰ τῶν κατηγοριῶν του οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησε νὰ κάμη εἰμὴ κατὰ τὰς τῶν στοιχείων τοῦ προφορικῶς λόγου, ὡς ἤδη παρετήρησαμεν. Τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο κατ' ἐξοχὴν λογικὸν καὶ ἐπομένως εἰς ἄκρον κατατακτικὸν καὶ τακτοποιόν. Ἀλλὰ συγχρόνως βαθύτατος ὢν παρατηρητῆς, ἐνόησεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἀπλῶν δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ σύνθετα, τοῦτέστιν, εἰς τὴν πρότασιν, εἰς τὴν κρίσιν καὶ εἰς τὸν λογισμόν, ἐὰν δὲν κατέτασσε πρῶτον ὅλα τὰ κατηγορήματα. Ἐντεῦθεν τὸ περὶ κατηγοριῶν, αἵτινες δὲν εἶναι εἰμὴ κατὰ τάξιν τῶν κατηγορη-

μάτων. Ἄλλ' ἢ κατὰ ταξίς αὕτη ἵνα γενῆ πλήρης, πρέπει νὰ περιέχη πάντα τὰ πρῶτα καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ λόγου, ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰ πρῶτα καὶ ἀπλᾶ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, καὶ ἀναχθέντα εἰς τὰ ἀνώτατα αὐτῶν γένη. Δυνάμεθα δὲ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀκριβείαν ταύτην κατὰ δύο τρόπους· ἢ θεωροῦντες τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ὡς ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχουσαν ἐν τῷ νῷ, καὶ ἀνακλύοντες αὐτὴν εἰς τὰ ἀπλούστερα στοιχεῖα τῆς τὰ μὴ εἰς ἄλλα ἀναγόμενα, ἢ συλλέγοντες διὰ τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων παρατηρήσεως τὰ διάφορα τοῦ ὄντος κατηγορήματα. Ἀνάγοντες δὲ ταῦτα εἰς τὰ ἀνώτατα γένη αὐτῶν ἢ εἰς κοινότητάς τινας, διὰ τῆς τῶν κοινῶν χαρακτῆρων ἀφαιρέσεως, δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς κατὰ ταξίς μᾶλλον ἢ ἦττον ἀκριβῆ τῶν κατηγορημάτων καὶ ἐπομένως τῶν στοιχείων τοῦ λόγου καὶ τοῦ ὄντος. Ἀλλὰ τὸ νὰ ἀποκτήσωμεν διὰ τῆς δευτέρας ταύτης μεθόδου (1) τὴν ἀναμφίβολον βεβαιότητα περὶ τῆς ἀληθείας καὶ γνησιότητος τῆς κατατάξεώς μας, τοῦτο εἶνε λίαν δυσχερὲς καὶ σχεδὸν ἀδύνατον. Εἰς ταύτην προσεκολληθῆ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἐκ τούτου, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, προήλθον τῆς κατατάξεώς του τὰ ἐλλείμματα· διότι·

α'. Κατέταξε μετὰ τῶν κατηγορημάτων καὶ αὐτὴν τὴν ἰδέαν τῆς οὐσίας, συγγέων ἐνίοτε τὴν ὑπόστασιν, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὄν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν (2) καὶ τοῦτο ἴσως ὡς ἐκ τῆς ταυτότητος τῆς λέξεως, ἦτις παρ' Ἑλλησι δύναται νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὰς τρεῖς ταύτας ἐννοίας. Ἄλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι μόνον αἱ δύο τελευταῖαι εἶναι καθ' αὐτὸ κατηγόρημα καὶ ὄχι ἡ πρώτη. Ἡ ἰδέα τῆς ὑποστάσεως εἶναι συσχετικὴ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ προσόντος, τῆς μορφῆς ἢ τοῦ κατηγόρηματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐνδόμυχον αὐτῆς φύσιν δὲν συγγέεται μὲ αὐτάς. Καὶ ἐὰν ἐνίοτε λαμβάνηται ὡς κατηγόρημα, οὐδέποτε ὅμως παύει νὰ ἦναι ἐνταυτῷ ὑπόστασις ἄλλου φαινομένου ἢ ἄλλου προσόντος. Ἡ ὑπόστασις δὲν εἶναι, ὡς εἴπομεν, οὔτε ἡ οὐσία, οὔτε τὸ ὄν, οὔτε ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὄντος, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ προσόντα ὑποκρυπτόμενον ὑποστήριγμα καὶ ἔρεισμα τοῦ ὄντος. Οὐσία δὲ εἶναι ἡ διαφοροποιουσα τὰς ὑποστάσεις πρὸς ἀλλήλας, ἡ διάφορος φύσις αὐτῶν, ἡ ἰδίαις καὶ ἀνεξάλειπτος φύσις ἐκάστης ὑπο-

1) Ὅτι δὲ τὴν δευτέραν ταύτην μέθοδον ἠκολούθησεν ὁ Ἀριστοτέλης εἶνε ἀναμφίβολον. Ὁρ. Ἄμμων. *Εἰς τὰς πέντε φωνὰς* σελ. 16. ἔκδ. Ἀλδου 1545.

2) Ὁρ. τὸ Κεφ. ε'. τῶν κατηγορημάτων, ἐν ᾧ ποτὲ μὲν λαμβάνει τὴν οὐσίαν ὡς τὸ ὄν π. χ. ὅταν τὰς διαιρῆ εἰς πρώτας καὶ δευτέρας, ποτὲ δὲ ὡς ὑπόστασιν, π. χ. Ὅταν λέγῃ· μάλιστα δὲ ἰδίαν τῆς οὐσίας δοκεῖ εἶναι τὸ ταυτὸν καὶ ἐν ἀριθμῷ ὄντων ἐναντίων εἶναι δεκτικόν, κτλ.

στάσεως, ἥτις, ἐὰν ἀλλοιωθῆ, συναλλοιοῦται καὶ ἡ ὑπόστασις, διότι δι' αὐτῆς πᾶσα ὑπόστασις εἶναι ὅ, τι εἶναι. Πρὸς δῆλωσιν τῆς σημασίας ταύτης καταλληλότερος, ἂν καὶ σκοτεινότερος, εἶναι ὁ ὅρος τί ἦν εἶναι (1) τοῦ Ἀριστοτέλους. Αὐτὴ δὲ ἡ ὑπάρξις τοῦ ὄντος εἶναι τὸ ᾧ-τινι τὸ ὄν εὐρίσκεται πραγματικῶς εἰς τὸν κόσμον καὶ ὄχι ἰδανικῶς εἰς τὴν φαντασίαν μας, καὶ περιλαμβάνει καὶ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν μορφήν καὶ τὴν σχέσιν. Διὰ τοῦτο ἐνομίσαμεν ὅτι ἡ ἐπισημονικὴ ἀκρίβεια ἀπῆτει νὰ μεταχειριζώμεθα, ὡς ἄκεις εἶναι δυνατὸν τὴν λέξιν ὑπόστασιν πρὸς δῆλωσιν τοῦ λατινικοῦ substantia ἐπιφυλάττοντες τὴν οὐσίαν διὰ τὴν essentia. Καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Ἀριστοτέλους, εἴτε ληφθῆ ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ὄντος, εἴτε ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς ὑποστάσεως, δὲν πρέπει νὰ καταχθῆ εἰς τὰ κατηγορήματα, παρεκτὸς ἐὰν ληφθῆ εἰς μόνην τὴν σημασίαν τοῦ τί ἦν εἶναι, ἢ τοῦ essentia καὶ τοῦ quidditas τῶν Λατίνων.—Δὲν εἶνε ὅμως παράδοξον ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης ἔκαμεν ἐν τῇ κατατάξει αὐτοῦ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος σύγχυσιν, διότι, ἐξ ἀντλήσεως ἴσως πρότερον διὰ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν πάντα τὰ συνιστῶντα τὴν μορφήν τοῦ ὄντος στοιχεῖα, ἐνόησεν ὅτι τὸν ἔλειπε τὸ κυριώτερον δηλ. ἡ ὑπόστασις· καὶ ἐπειδὴ ἡ ὑπόστασις εἶναι ἀρχὴ καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ αὐτοῦ τοῦ ὄντος, ἀναπόφευκτον σχεδὸν ἦτο νὰ συγχύσῃ πάντα ταῦτα εἰς μίαν μόνην κατηγορίαν. Καὶ ἄλλα, ἐκτὸς τούτου, ἀτοπήματα προῆλθον παρ' Ἀριστοτέλει, ἐκ τοῦ μὴ θεωρεῖν ὡς ἔμφυτον καὶ προϋπάρχουσαν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος μετὰ τῶν στοιχείων αὐτῆς· ἀλλὰ περὶ τούτων ἀλλοχρῶ. Σημειωτέον δὲ ἐν τῷ σούτῳ ὅτι δι' αὐτῆς τῆς διακρίσεως τῶν οὐσιῶν εἰς ἀτομικάς, εἰδικάς καὶ γενικάς, αὐτὸς ἐφάνερωσεν ὅτι ἡ οὐσία δὲν εἶναι κατηγορήμα τοῦ ὄντος, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ὄν, τουτέστιν, ὑπόστασις καὶ μορφή, ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον. Ἐκ τούτου προσέτι καὶ ἡ ἀντίφασις, εἰς ἣν εὐρέθη, κατατάξας πρῶτον τὴν οὐσίαν μετὰ τῶν κατηγορημάτων, καὶ διαδηλώσας ἔπειτα ὅτι δὲν εἶναι κατ' οὐδενὸς κατηγορητέα (κοινὸν δὲ κατὰ πάσης οὐσίας τὸ μὴ ἐν ὑποκειμένῳ εἶναι κλ. Κατηγ. Ε. ιβ.)

β'. Καὶ ἄλλην συνέπειαν τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων μεθόδου ἐσημειώσαμεν προλαβόντως, ὅτι δηλ. πέντε ἐκ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν, αἱ τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ, τοῦ ἔχειν, τοῦ ποιεῖν καὶ τοῦ πάσχειν, δύνανται εἰς μίαν μόνην νὰ ἀναχθῶσι, δηλ. εἰς τὴν μορφήν, μολονότι μένει πάντοτε ἀμφίβολον ἐὰν ἡ τοῦ ἔχειν κατηγορία θεωρητέα ὡς μορφή ἢ ὡς σχέσις. Καθότι ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἐπι-

1) Ἀντὶ τοῦ τί ἐστὶν εἶναι.

φέρει ἐν τῷ θ'. τῶν Κατηγορ. τὸ ἔχειν σημαίνει τὸ ὑποδεδεσθαι, τὸ ὀπλισθαι, πρέπει γὰρ τὴν ἐκλάβωμεν μᾶλλον ὡς σχέσιν ἢ ὡς μορφήν, καὶ τότε ἔχομεν διπλὴν χρῆσιν τοῦ πρὸς τι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν τῷ κγ. Ε'. τῆς Μετ. ἔκθεσιν, ἡ κατηγορία τοῦ ἔχειν περιλαμβάνει καὶ τινὰς τρόπους τοῦ εἶναι, καθὼς τὸ ἔχειν τι ὡς ποιότητα ἢ ὡς μέρος· ὥστε εἶναι φανερόν ὅτι τὸ ἔχειν, εἴτε συνταυτισθῆ μετὰ τὴν μορφήν, εἴτε μετὰ τὴν σχέσιν, διττὴν ἔχει πάντοτε χρῆσιν. — Καὶ ἑτέραν διττὴν χρῆσιν παρατηροῦμεν εἰς τὸ κεῖσθαι καὶ ποῦ, καθότι ἀμφότερα εἶναι τόπου κατηγορήματα, καὶ μόνον ἀπλοῦν μένει τὸ ποτέ, κατηγορήμα χρόνου.

γ'. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει αὐτὰς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τὰς ιδέας, εἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πολὺ μακρὰν ἦτο τοῦ γὰρ θεωρῆ αὐτὰ ὡς τὰ δύο ἄπειρα ἐνδεχόμενα τῶν ὄντων. Τόπος δι' αὐτὸν ἦτο ὁ μερικὸς τόπος, ὁ χώρος, καὶ ὄχι ὁ ἄπειρος τῶν ὄντων δοχεὺς, διὰ τοῦτο ὥρισεν αὐτὸν τοῦ περιέχοντος πέρασ ἀκίνητον πρῶτον (Φυσικ. Ἀκρ. Δ' Γ'), καὶ τὸν χρόνον ἐθεώρει ὡς τὸ μέτρον, ἢ, ὡς αὐτὸς λέγει, τὸν ἀριθμὸν τῆς κινήσεως (Αὐτοθ. Δ. ιδ'). (1).

Οὕτω λοιπὸν αἱ δέκα τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίαι εὐκόλως ἀνάγονται εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Καὶ παρεκτός ἐὰν θελήσωμεν γὰρ παραδεχθῶμεν τὴν ὄχι πολλὰ πιθανὴν εἰκασίαν τινῶν διερμηνέων, ὅτι δηλ. ἡ δεκάς αὕτη εἶναι λείψανον Πυθαγορικόν, περιελθὸν διὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, βέβαια οὐδεὶς εὐσχημος λόγος ὑπάρχει, δυνάμει τοῦ ὁποίου αἱ κατηγορίαι γὰρ εἶναι δέκα καὶ ὄχι περισσότεραι ἢ ὀλιγώτεραι. Καθότι εἶναι πρόδηλον εἰς πάντα, ὅτι καθὼς ἀνάγονται εἰς μικρότερον ἀριθμὸν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἠδύναντο γὰρ ἀναβῶσι καὶ εἰς μεγαλύτερον διὰ τῆς διαιρέσεως καὶ ὑποδιαιρέσεως καὶ κατατάξεως αὐτῶν, ἐκλείποντος τοῦ φωτός τὸ ὁποῖον διαχέει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρξεως τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Διὰ τοῦ φέγγους τῆς ιδέας ταύτης καθορῶμεν

1) Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ χρόνος, ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ἕστερον· οὐκ ἄρα κίνησις ὁ χρόνος· ἀλλ' ἢ ἀριθμὸν ἔχει ἢ κίνησις· σημεῖον δὲ τὸ γὰρ πλείον καὶ ἕλαττον κρίνομεν ἀριθμῷ· κίνησιν δὲ πλείω καὶ ἕλαττω χρόνῳ· ἀριθμὸς ἄρα τις ὁ χρόνος. Ἐπεὶ δὲ ἀριθμὸς ἐστὶ διχῶς (καὶ τὸ γὰρ ἀριθμοῦμενον καὶ τὸ ἀριθμητὸν λέγομεν καὶ ὧ ἀριθμοῦμεν.) Ὁ δὲ χρόνος ἐστὶ τὸ ἀριθμοῦμενον καὶ οὐχ ὧ ἀριθμοῦμεν. Φυσικ. Ἀκρ. Δ'. ις'.

Χρόνος ἢ οὐκ ἐστὶν, ἢ μόγις καὶ ἀμυδρῶς· τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ γέγονε καὶ οὐκ ἐστὶ· τὸ δὲ μέλλει καὶ οὐπω ἐστὶ· τὸ δὲ ἐκ μὴ ὄντων συγκαίμενον ἀδύνατον μετέχειν ποτέ οὐσίας. Αὐτοθ. Δ'. ιδ'.

σαφέστατα ποῖα καὶ πόσα εἶναι καὶ πρέπει νὰ ἦναι τὰ κατηγορήματα, διότι γνωρίζομεν ποῖα καὶ πόσα εἶναι τὰ πρῶτα καὶ ἀπλᾶ καὶ ἀναγκαῖα στοιχεῖα τοῦ ὄντος, βλέπομεν τὴν κατ' ἀνάγκην συνυπαρξίν αὐτῶν καὶ παραγωγὴν καὶ ἀλληλουχίαν, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν πλήρη, καθαρὸν καὶ τέλειον τὸν τύπον τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀρκοῦσιν ὡς πρὸς τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους· ἄλλην δὲ τινα παρατήρησιν θέλομεν τολμήσει ὡς πρὸς τὰς συνεπείας τοῦ συστήματός του, ὅταν λαλήσωμεν περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος. Ἄς συμπεράνωμεν ἐν τοσοῦτῳ, ὡς πρὸς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ζητήσεώς μας, ὅτι οὐδεμίαν ἔμφυτον ιδέαν ἐδέχθη ὁ Ἀριστοτέλης· καὶ κατὰ τοῦτο ἴσως εἶπεν· οὐδὲν ἐν τῷ νῶ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἀρχάς, διίσχυρίζεται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ μορφώνονται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἐκ μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης, καὶ ὅτι ἡ αἰσθησις ἐμποιεῖ τὸ καθόλου. (1). Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι παραπολὺ σύν-

1) Περὶ δὲ τῶν ἀρχῶν πῶς τε γίνονται γνώριμοι καὶ τίς ἡ γνωρίζουσα ἕξις, ἐντεῦθεν ἐστὶ δῆλον προαπορήσασαι πρῶτον· Ὅτι μὲν οὐκ ἐνδέχεται ἐπίστασθαι δι' ἀποδείξεως μὴ γινώσκοντι τὰς πρώτας ἀρχάς τὰς ἀμέσους, εἴρηται πρότερον. Τῶν δὲ ἀμέσων τὴν γνῶσιν καὶ πρότερον ἢ αὐτὴ ἐστὶν ἢ οὐχ ἢ αὐτὴ, διαπορήσειεν ἂν τις· καὶ πότερον ἐπιστήμη ἑκατέρου ἢ οὐ, ἢ τοῦ μὲν ἐπιστήμη, τοῦ δὲ ἕτερον τι γένος, καὶ πότερον οὐκ ἐνοῦσαι αἱ ἕξεις ἐγγίνονται ἢ ἐνοῦσαι λελάθασιν. Εἰ μὲν δὴ ἔχομεν αὐτάς, ἄτοπον· συμβαίνει γὰρ ἀκριβεστέρας ἔχοντας γνώσεις ἀποδείξεως, λαμβάνειν· εἰ δὲ λαμβάνομεν μὴ ἔχοντες πρότερον, πῶς ἂν γνωρίζοιμεν καὶ μαθησώμεθα ἐκ μὴ προὑπαρχούσης γνώσεως· ἀδύνητον γὰρ, ὡς περ καὶ ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως ἐλέγομεν. Φανερόν τοίνυν ὅτι οὔτε ἔχειν οἷόν τε, οὔτε ἀγνοοῦσαι καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἕξιν γίγνεσθαι. Ἀνάγκη ἄρα ἔχειν μὲν τινα δύναμιν, μὴ τοιαύτην δὲ ἔχειν ἢ ἐστὶ τούτων τιμιωτέρα κατ' ἀκρίθειαν· φαίνεται δὲ τοῦτο ὑπάρχον πᾶσι τοῖς ζώοις· ἔχει γὰρ δύναμιν σύμφυτον κριτικὴν, ἣν κλοῦσιν αἰσθησιν. Ἐνούσης δ' αἰσθήσεως, τοῖς μὲν τῶν ζώων ἐγγίνεται μονὴ τοῦ αἰσθήματος, τοῖς δὲ οὐκ ἐγγίνεται· ὅσοις μὲν οὖν μὴ ἐγγίνηται ἢ ὅλως ἢ περὶ ἃ μὴ ἐγγίνηται οὐκ ἐστὶ τούτοις γνώσις ἕξω τοῦ αἰσθάνεσθαι· ἐν οἷς δὲ, ἐνεστὶν αἰσθανομένοις ἔχειν ἐν τι ἐν τῇ ψυχῇ. Πολλῶν δὲ τοιούτων γινομένων ἤδη διαφορὰ τις γίνεται· ὥστε τοῖς μὲν γίνεσθαι λόγον ἐκ τῆς τῶν τοιούτων μονῆς, τοῖς δὲ μὴ. Ἐκ μὲν οὖν αἰσθήσεως γίνεται μνήμη, ὡσπερ λέγομεν, ἐκ δὲ τῆς μνήμης πολλάκις τοῦ αὐτοῦ γινομένης ἐμπειρία· αἱ γὰρ πολλαὶ μνήμαι τῇ ἀριθμῷ ἐμπειρία μία ἐστίν· ἐκ δὲ ἐμπειρίας ἢ ἐκ παντὸς ἡρεμήσαντος τοῦ καθόλου ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐνός παρὰ τὰ πολλά, ὃ ἂν ἐν ἄκταιν ἐν ἐνῇ ἐκείνοις τὸ αὐτὸ τέχνης ἀρχὴ καὶ ἐπιστήμη Δῆλον δὴ ὅτι τὰ πρῶτα ἐπαγωγῇ γνωρίζειν ἀναγκαῖον· καὶ γὰρ ἡ αἰσθησις οὕτω τὸ καθόλου ἐμποιεῖ. Ἐπὶ

τομος καὶ ὀπωσοῦν σκοτεινῇ, δύναται τις νὰ ἀπορήσῃ πῶς διὰ τῆς αἰσθήσεως δυνάμεθα νὰ ἀναβῶμεν ὄχι εἰς τὸ γενικόν, ἀλλ' εἰς τὸ καθολικόν, εἰ μὴ προὔπῃρχεν ἐν ἡμῖν καθολικὴ τις ἰδέα ἢ ἀρχή. Διότι ἡ αἰσθησις παρέχει μόνον τὸ μερικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν δὲν εἶναι οὔτε ἐν τῇ αἰσθήσει, οὔτε ἐν τῷ νῷ, ἀλλ' ἐν τῷ λόγῳ. Πῶς δύναται λοιπὸν νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς αἰσθήσεως τὸ μὴ περιεχόμενον καὶ ἐνυπάρχον ἐν αὐτῇ; Ὡστε ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρεγνώρισε τοὺς ἀληθεῖς τοῦ καθολικοῦ χαρακτῆρας, συγχύσας τοῦτο μὲ τὸ γενικόν, καθόλου ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαζόμενον, μὴ ὑπάρχοντος παρ' αὐτῷ ἄλλου ὅρου πρὸς δήλωσιν τοῦ παρὰ νεωτέρους καθολικοῦ καὶ οὕτως, ἐν ᾧ ἄριστα ἀπεκάλυψε τὴν πραγματιώδη τῶν ὄντων οὐσίαν, ἢ λογικὴ αὐτῶν οὐσία, ἢ ὑφισταμένη εἰς τὴν ἰδέαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος διέλαθεν αὐτὸν σχεδὸν ὀλοκλήρως. Μίαν ὁμῶς ἀρχὴν (2) φαίνεται ὅτι ἀναγνωρίζει ὡς πρώτην καὶ ἀναπόδεικτον καὶ μάλιστα ὡς ἀρχὴν καὶ μέσον πάσης ἀποδείξεως καὶ ἐπομένως ἔμφυτον, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ἀδιστακτως ὅτι ἀπὸ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης, συνηνωμένην μετὰ μεγάλης εἰς τὸ παρατηρεῖν ὀξυδερκείας καὶ μετὰ τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ φιλομαθείας καὶ φιλοπονίας, ἐξήγαγεν ὅλας τὰς σοφὰς θεωρίας του, καὶ κατεσκεύασε δι' αὐτῆς ὅλον σχεδὸν τὸ μεγαλοπρεπὲς σύστημά του. Τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο, καθὼς προείπομεν, κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν λογικόν. Τὰ παρὰ τῶν μεταγενεστέρων λαβόντα τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Ὀργάνου λογικὰ συγγράμματα του (2),

δὲ τὴν διάνοιαν ἔξεων, αἷς ἀληθεύομεν, αἱ μὲν αἰεὶ ἀληθεῖς εἶσι, αἱ δὲ ἐπιδέχονται τὸ ψεῦδος, οἷον δόξα καὶ λογισμός· ἀληθῆ δὲ αἰεὶ ἐπιστήμη καὶ νοῦς καὶ οὐδὲν ἐπιστήμη ἀκριδέστερον ἄλλο γένος ἢ νοῦς· αἱ δὲ ἀρχαὶ τῶν ἀποδείξεων γνωριμώτεραι· ἐπιστήμης δὲ ἅπαντα μετὰ λόγου ἐστὶ τῶν ἀρχῶν ἐπιστήμη μὲν οὐκ ἂν εἴη· ἐπεὶ δὲ οὐδὲν ἀληθέστερον ἐνδέχεται εἶναι ἐπιστήμης ἢ νοῦν, νοῦς ἂν εἴη τῶν ἀρχῶν . . . νοῦς ἂν εἴη ἐπιστήμης ἀρχή. Ἀριστ. Ἀναλ. Ὑστ. Α' ιθ'.

2) Ὁ Κ. Κουσίνοσ ἐν τινι πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἀναφορᾷ του De la Metaph. d' Aritsot. Rapport etc. δι' ὀχυρίζεται, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ἄμεσον ἐνόρασιν τῶν πρώτων ἀρχῶν. Il admet une intuition immédiate des premiers principes (Lín. III.) Ἄλλ' ἀναγνώσαντες ἐκ νέου μετὰ προσοχῆς τὸ Γ'. Βιβλ. τῆς Μεταφυσικῆς, δὲν ἀπηντήσαμεν οὐδὲν τοιοῦτον.

3) Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς· αἱ *Κατηγορίαι*, τὸ περὶ Ἑρμηνείας, τὰ Ἀναλυτικὰ πρότερα καὶ ὕστερα, τὰ Τοπικὰ καὶ τὸ περὶ Σοφιστικῶν ἐλέγχων.

ἀποτελοῦσι τὸ ἐπιφανέστερον αὐτοῦ δικαίωμα εἰς τὴν ἀθάνατον δόξαν ἥτις δικαίως αὐτὸν περιβάλλει. Τὴν φυσικὴν, τὴν μεταφυσικὴν, καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπερέβησαν τὰ μεταγενέστερα τῶν νεωτέρων πονήματα· ἀλλὰ ἡ λογικὴ του ἔμεινε πρώτη καὶ μεγίστη, μόνη καὶ ἀνυπερέβλητος συγγραφή. "Ὅταν ἐπιστημονικὴ τις διδασκαλία ἦναι τελεία, εἶναι ἀκριβῆς εἰκὼν τῆς φύσεως, καὶ οὐδεὶς τολμᾷ, οὐδ' εἶναι χρεῖα νὰ τὴν ἐπιδιορθώσῃ. Ποῖος ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν Ἀριθμητικὴν καὶ τὴν Γεωμετρίαν;

Ἄλλ' ἐὰν ἡ λογικὴ ἀρχὴ ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τοῦ μεγαλείου του, δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἔλλειψις τῶν δύο ἄλλων, τῆς τε εὐρετικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς, ὑπῆρξε τὸ αἷτιον τῶν ἀτελειῶν καὶ τῶν ἐλλειμμάτων τῆς θεωρίας του.

Οὐδεὶς δύναται τώρα νὰ προσδιορίσῃ μέχρι τίνος ἤθελε φθάσει μὲ τὴν ἰσχυρὰν ἐξαγωγήν του, ἐὰν ἀνεγνώριζε τὴν νομιμότητα καὶ τὴν προϋπαρξίν τῶν δύο τούτων ἀρχῶν. Ἐξαντλήσας τὴν λογικὴν, ἤθελεν ἴσως κατασκευάσῃ καὶ θεοσοφίαν ἀξίαν τοῦ ὑποκειμένου καὶ ἠθικὴν ὅχι κατωτέρααν ἴσως ἐκείνης τῶν στωϊκῶν. Καὶ τῶνόντι ταῦτα εἶναι τὰ ἀσθενέστερα μέρη τοῦ συστήματός του.

Διὰ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἤθελεν ἴσως ἀναβῆ εἰς τὴν ἔννοιαν πρώτης τινὸς αἰτίας, οὐσιωδῶς οὔσης αἰτίας, καὶ ἐπομένως ποιητικῆς καὶ δημιουργικῆς, καὶ δὲν ἤθελε μᾶς ἀφήσῃ τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ δόγμα, καθ' ὃ ὁ Θεὸς εἶναι μᾶλλον τελικὸν αἷτιον ἢ ποιητικὸν καὶ δὲν εἶναι οὔτε δημιουργός, οὔτε τακτοποιὸς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁ πρὸς ὃν ὅρος αὐτοῦ ἐφελεύων πρὸς ἑαυτὸν, διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης, τὸ σύστημα τοῦ παντός. Ὡσαύτως δὲν ἤθελε παραδεχθῆ τὴν συνϋπαρξίν καὶ τὴν συναϊδιότητα τῆς ὕλης καὶ ἤθελεν ἴσως ὑψωθῆ ὑπεράνω τῆς Πλατωνικῆς Θεολογίας.

Παρομοίως διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος συνδυαζομένης μὲ τὰς ἄλλας δύο, δὲν ἤθελε μᾶς ἀφήσῃ τὴν ἠθικὴν τῆς μετριότητος καὶ τῆς μεσότητος, ἥτις οὐσιωδῶς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ φρόνιμος ὑπολογισμὸς, καὶ καταβιβάζει τὴν ἀρετὴν εἰς βαθμὸν σοφοῦ τινος ἐγωῖσμοῦ. Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἤθελε στηριξῆ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τοῦ ἀδιασείστου καὶ ἀκλονήτου θεμελίου τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τάξεως, ἥτις εἶναι αὐτὸς ὁ νοῦς καὶ αὐτὴ ἡ βουλή τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος ἤθελεν ἀποκαλυφθῆ καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν λάμψιν εἰς τὸ ἐκπεπληγμένον ὄμμα του, καὶ ἤθελεν ἴσως προλάβει τὴν ἠθικὴν τῶν στωϊκῶν θεωρίαν. Ἄλλ' ἦτο φαίνεται προωρ σμένον αἰ ὀρθαί τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ Θεοῦ ἔννοιαι νὰ μὴ ἀποκαλυφθῶσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰ μὴ διὰ τοῦ Εὐαγγελικοῦ λόγου, ὅστις ἐγκατέθεσεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν μεταγενεστέρων τὸν σπῆρον νέας τινὸς φι-

λοσοφίας, τὸν ὁποῖον ἡ σκέψις ἔμελλε νὰ ἀναπτύξῃ ἔπειτα καὶ νὰ φέρῃ εἰς σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν ἐπιστημονικὴν.

Μετὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην δυνάμεθα νὰ κλείσωμεν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας, τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ τῆς τοῦ μεσαιῶνος. Καθότι οἱ μὲν Ἀλεξανδρινοὶ προσπαθοῦν μόνον νὰ συμβιβάσωσι τοὺς δύο τούτους πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀναβάντες εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτου διὰ τῆς ἐκστάσεως, ἐτέθησαν δι' αὐτοῦ τούτου εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε οὐδέποτε ἤθελον δυνηθῆ νὰ προσδιορίσωσιν διὰ τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως τοὺς συστατικούς νόμους τοῦ λόγου. Οἱ δὲ σχολαστικοὶ ὀλίγα ἔχουσιν πρωτοφανῆ καὶ πρωτότυπα. Περιορισθέντες ἀπλῶς εἰς τὴν λογικὴν ἐξαγωγήν, ἡμέλησαν νὰ ἀνιχνεύσωσι τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδεῶν. Ἡ Σχολαστικὴ ὑπῆρξε μακρὰ γυμναστικὴ, προπαίδευσις καὶ μαθητεία τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων, τὸ ὁποῖον πρῶτην φορὰν ἀνεφάνη ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ μετὰ τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον ὠπλισμένον διὰ τοῦ Καρτεσίου.

Περὶ τούτου ἐσημειώσαμεν ὀλίγα τινὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης διατριβῆς. Ἐξ αὐτοῦ δὲ προῆλθον ὅ,τε Μαλεβράγχης καὶ ὁ Λεϊβνίτιος. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὸν νέον αἰσθητισμὸν ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενον εἰς τὴν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν θεωρίαν καὶ τὸν πανθεισμὸν, ὅστις εἶναι παράλογος καὶ παράνομος αὐτῆς συνέπεια, ἀρμόζει ἴσως, πρὶν μεταβῶμεν, καθ' ἣν εἰς ἡμᾶς διεγράψαμεν πορείαν εἰς τὸν Κάντιον καὶ τὸν Ρεϊδην, νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγχου.

Κυρίως εἰπεῖν, κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον πᾶσαι αἱ ἰδέαι εἶναι ἔμφυτοι, διότι ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μονάς, καὶ αἱ μονάδες δὲν ἔχουσιν, ὡς λέγει, θυρίδια, δι' ὧν νὰ εἰσέρχηται τι ἢ νὰ ἐξέρχηται. (Μοναδολ. §. 7.). "Οἱ αἱ ἰδέαι τῆς ψυχῆς γεννῶνται λοι-

πὸν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἰδίαν τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τινος προδιατεταγμένης ἁρμονίας εἰς τὰς ἰδέας τῆς ψυχῆς αἱ κινήσεις τοῦ σώματος ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦσι.

Φαίνεται ὅμως ὅτι παραδέχεται ὡς ἐμφύτους, τοῦτέστιν, ὡς ἰδίας τῆς ψυχῆς μᾶλλον ἢ τοῦ σώματος, τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, δηλ. τῆς αἰτιότητος ὁμοῦ καὶ τῆς τελειότητος, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἐξάγει ὅλον τὸ θεολογικὸν καὶ κοσμολογικὸν σύστημά του. (1) Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, φαίνεται ὅτι τὴν περιορίζει εἰς μόνην τὴν ἰδέαν τῆς ὑποστάσεως, δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ σχέσεως, καὶ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον θεωρεῖ ὡς ἰδανικὰς δυνατότητας (possibilités idéales) καθότι ὁ μὲν πρῶτος ἄλλο δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν εἰμὴ ἢ τάξις τῶν διαδοχῶν, ὁ δὲ δεύτερος ἢ τάξις τῶν συνυπάρξεων, καὶ χωρὶς ποσῶς νὰ καταλάβῃ ὅτι ἀμφότεραι αἱ τάξεις αὗται προϋποθέτουσιν ἤδη τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, καταπολεμεῖ μέχρις ἐσχάτων τοὺς ἀναγνωρίζοντας εἰς τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα τοῦ ὄντος πραγματικὴν ὑπαρξιν. Ἄλλὰ περὶ τούτου παραπέμπομεν τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐμβριθῆ ἀνασκευὴν τοῦ Κλαρκίου.

Καίτοι ἀπορρίπτων τὴν περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν τοῦ Καρτεσίου, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ σαφές, ὅταν ἐκθέτῃ τοὺς ἰδίους λόγους πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς τῆς γνώμης τοῦ Καρτεσίου, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐμφυτος.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος δὲν διέκρινεν ἀρκετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, εἰς τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι ἡ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἀνάγεται, καὶ αἱ ὁποῖαι διαστέλλονται καὶ εἶναι μέχρι τινὸς ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, καθότι ἡ μὲν ἀποκαλύπτει τὸ ποιητικὸν αἴτιον τοῦ ὄντος, ἡ δὲ τὸ τέλος πρὸς ὃ τείνει τὸ ὄν. διὰ τῆς πρώτης λ. χ. ἀποδεικνύομεν ὅτι ὑπάρχει τι αἴτιον τοῦ κόσμου, διὰ τῆς δευτέρας δὲ ἰσχυρίζομεθα ὅτι τὸ αἴτιον τοῦτο ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον πρὸς τι τέλος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ Λεϊβνίτιου.

Ὁ δὲ Μαλεβράγχης, ὁπαδὸς καὶ πιστὸς μαθητὴς τοῦ Καρτεσίου, διότι καὶ τὴν μέθοδον καὶ τὰς κυριώτερας αὐτοῦ θεωρίας παρεδέχθη, μᾶλλον ἢ ἀνάλυσιν τῆς διανοίας, προσέθετο, ὡς αὐτὸς

1) Ὁρα Nouv. Ess. Βιβλ. Α'. κεφ. α'. §: 3, Βιβλ. Β'. κεφ. ιζ'. Βιβλ. Δ'. κεφ. ζ'. καὶ θ'. Μοναδολ. §. 29. κτλ.

λέγει, (1) κυρίως νὰ φανερώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀδυναμίαν των, καὶ ὅτι ὅλοι εἶναι ὑποκείμενοι εἰς τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν πλάνην. Πρὸς τοῦτο ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὰ αἴτια τῆς πλάνης πρὸ τοῦ νὰ ἐνδείξῃ τὴν ὀρθὴν μέθοδον πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Καὶ τὴν μὲν διάνοιαν ἐθεώρησεν ὡς πιθανὴν τινα δεκτικότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἵνα λαμβάνῃ πᾶν εἶδος τροπολογιῶν καὶ ἰδεῶν· τὴν δὲ θέλησιν ὡς φυσικὴν τινα κίνησιν φέρουσαν ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀορίστως καὶ ἐν γένει ἀγαθόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον ὅμως δύναται τὸ πνεῦμα ν' ἀπομακρυνθῇ διὰ τῆς ἐλευθερίας, δίδον εἰς τὰς φυσικὰς ἡμῶν κλίσεις προσδιωρισμένον καὶ μερικὸν ἀντικείμενον. Ἐντεῦθεν οἱ δύο κανόνες πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀμαρτίας. Ὁ μὲν πρῶτος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν διάνοιαν, ὅτι δηλ. δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν εἰμὴ εἰς τὴν πλήρη ἐνέργειαν, εἰς ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ν' ἀντισταθῶμεν δὲν δυνάμεθα χωρὶς νὰ συναισθανθῶμεν ἐσωτερικὴν τινα λύπην καὶ δυσαρέσκειαν καὶ τοὺς μυστικούς ἐλέγχους τοῦ λόγου. Ὁ δὲ δεύτερος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν θέλησιν, ὅτι δηλ. πρέπει νὰ μὴ ἀγαπῶμεν οὐδὲν ἀγαθόν, ἐὰν δυνάμεθα νὰ τὸ κάμωμεν χωρὶς ἔλεγχον τοῦ συνειδότος. Καὶ τὸ μόνον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀγαπῶμεν ἄνευ τύψεως τοῦ συνειδότος, εἶναι ὁ Θεός· καὶ ἡ πλήρης ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν ζητοῦμεν, δὲν εὐρίσκεται οὔτε εἰς τὴν αἴσθησιν, οὔτε εἰς τὴν φαντασίαν, οὔτε εἰς τὰς κλίσεις καὶ εἰς τὰ πάθη τῆς καρδίας, οὔτε εἰς τὸν νοῦν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν Θεῷ ὄρασιν, ἐν ᾧ πᾶσα ἀλήθεια κεῖται καὶ πᾶσα ἀγαθότης.

Ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων ἢ διὰ τοῦ καθαροῦ νοός, ἢ διὰ τῆς φαντασίας, ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Καὶ διὰ μὲν τοῦ καθαροῦ νοός ἀντιλαμβάνεται τῶν πνευματικῶν, τῶν κοινῶν ἐνοσιῶν, τῆς ἰδέας τῆς τελειότητος καὶ ἀπειροτελείου τινός ὄντος, καὶ πάντων ἐν γένει τῶν νοημάτων, ὅταν γνωρίζῃ αὐτὰ διὰ τῆς ἐφ' ἑαυτῆς σκέψεως. Διὰ δὲ τῆς φαντασίας ἀντιλαμβάνεται τῶν ὑλικῶν ὄντων, ὅταν ἦναι ἀπόντα, παριστάνουσα αὐτὰ ὡς παρόντα διὰ μέσου εἰκόνων σχηματιζομένων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἴτε ἰδῆ τοιαῦτα ὄντα, εἴτε μὴ. Τελευταῖον διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τῶν αἰσθητῶν καὶ παχυλῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἐντυπώσεών των.

Δύνανται λοιπὸν νὰ θεωρηθῶσιν αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις ὡς τρία κεφάλαια, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάγονται ὅλοι αἱ πλάναι τῶν ἀν-

1) Recherche de la vérité, Βιβλ. Θ'. ἐν τέλει.

θρώπων, καὶ ὅλα τὰ αἴτια αὐτῶν. Πρέπει δὲ νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ κλίσεις καὶ τὰ πάθη, ἅτινα, ἐνεργοῦντα σφοδρῶς ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ταραττοῦσιν ἡμᾶς ἀδιακόπως καὶ μὲ ἀπατηλὴν λάμψιν ἐκθαμβοῦσι καὶ ἐπισκοτίζουσι τὴν διάνοιαν. Ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ πέντε ταῦτα αἴτια, ἵνα ἐλευθερώσωμεν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὰς πλάνας εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται, καὶ δώσωμεν γενικὴν πρὸς ζήτησιν τῆς ἀληθείας μέθοδον.

Τούτων τεθέντων, ἐπιχειρεῖ νὰ ζητήσῃ καὶ ν' ἀποδείξῃ λεπτομερῶς τὰς πλάνας ὅλων τῶν αἰσθήσεών μας καὶ ὡς πρὸς τὰ ἴδια αὐτῶν ἀντικείμενα καὶ ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχουσιν ἐπιρροὴν ἐφ' ὧν δὲν ἀντιλαμβανόμεθα εἰμὴ διὰ τοῦ νοῦς, καὶ συμπεραίνει, ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν μᾶς ἐδόθησαν εἰμὴ ἵνα διδάξωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν σχέσεων, ὅσας τὰ περιστοιχοῦντα σώματα ἔχουσι πρὸς τὸ ἰδικόν μας εἰς διατήρησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι εἶναι παντελῶς ἄχρηστοι πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῶν ὄντων. Ὡσαύτως ὡς πρὸς τὴν φαντασίαν, ἐπειδὴ αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ σῶμα, καὶ ἐπομένως ὑπομένει τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀπείρων ἀλλοιώσεων εἰς τὰς ὁποίας τοῦτο ὑπόκειται, δὲν δύναται νὰ ᾔναι εἰμὴ ἄπιστος εἰκὼν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν τὸ γενικὸν συμπέρασμα, (1) ὅτι ὅσα νοήματα ἔχει ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ σώματος, ἢ κατ' ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ σώματος, εἶναι πάντα διὰ τὸ σῶμα, ὅτι εἶναι ὅλα ψευδῆ καὶ σκοτεινά, ὅτι δὲν χρησιμεύουσιν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ μᾶς ἐνώσωσι μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀγαθὰ καὶ μὲ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ μᾶς τὰ προμηθεύσῃ, καὶ διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐμπλεκόμεθα εἰς ἀπείρους πλάνας καὶ μεγίστας ἀθλιότητας, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλας τὰς συγκεχυμένας ιδέας, ὅσας ἔχομεν ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης, παραδεχόμενοι μόνον τὰς σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς, ὅσας λαμβάνει τὸ πνεῦμα διὰ τῆς ἐνώσεως τὴν ὁποίαν ἔχει ἀναγκαίως πρὸς τὸν λόγον καὶ πρὸς τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν καὶ σοφίαν.

Καὶ τῶντι μόνῃ ἡ νόησις εἶναι οὐσιώδης εἰς τὸ πνεῦμα, καθότι ἡ αἰσθησις καὶ ἡ φαντασία δὲν εἶναι εἰμὴ τροπολογία αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα φύσει ὑπόκειται καὶ αὐτὸ εἰς τὴν πλάνην· δὲν δύναται οὔτε νὰ ἀντιληφθῇ τοῦ ἀπείρου, διότι εἶναι πεπερασμένον, οὔτε νὰ ἀπελευθερωθῇ ὀλοτελῶς ἀπὸ τὴν αἰσθησιν, οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ ἐπὶ πολὺ εἰς ξένα ἀντικείμενα, οὔτε νὰ συλλάβῃ ὅλας τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων. Ἀμεσον αὐτοῦ ἀντικείμενον εἶναι ὅχι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἀλλ' αἱ ιδέαι τῶν πραγμάτων. Αὗται δὲ ἡ

1) Ὁρ. Βιβλ. Β'. Κεφ. Ζ'. § 2. αὐτόθ.

προσγίνονται ἐκ τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, ἢ παράγονται ὑπό τινος δυνάμεως τῆς ψυχῆς, ἢ ὁ Θεὸς ἐν τῷ δημιουργεῖν τὴν ψυχὴν συμπάρηγαγε καὶ αὐτάς, ἢ ὁ Θεὸς τὰς μορφώνει ἐν ἡμῖν ὅσας τις νοῶμεν ἀντικείμενόν τι, ἢ ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν αὐτῇ ὅλας τὰς τελειότητας ὅσας βλέπει εἰς τὰ σώματα, ἢ, τέλος πάντων, συνενοῦνται μετὰ τινος ὄντος κατ' ἐξοχὴν τελείου τὸ ὁποῖον περικλείει ὅλας ἐν γένει τὰς νοητάς τελειότητας, τούτέστιν, ὅλας τὰς ιδέας τῶν πλασμάτων.

Τούτου τεθέντος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι μόνη ἀληθὴς εἶναι ἡ τελευταία ὑπόθεσις, καὶ ὅτι ἐν Θεῷ ὁρῶμεν τὰ πάντα (1). διότι ἐν αὐτῷ εἶναι αἱ ιδέαι πάντων τῶν ὄντων, διότι τόσο στενῶς διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ συνενοῦται μὲ τὰς ψυχὰς μας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν αὐτῷ χωροῦσι τὰ πνεύματα καθὼς ἐν τῷ τόπῳ τὰ σώματα· διότι ποιῶν τὰ πάντα διὰ τῶν ἀπλουστέρων μέσων, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἠθέλησεν ὥστε τὰ πράγματα νὰ ὁρῶνται διὰ τῶν ἀπειραρίθμω ἀπείρων ιδεῶν, ὅσας ἔχουσι τὰ δημιουργηθέντα πνεύματα· διότι μόνος ὁ Θεὸς ὢν ἐνεργὸς ἀποτελεσματικὸς (efficace) καὶ μόνος τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀνώτερος, μόνος δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἐπ' αὐτοῦ, διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ προσηλώσωμεν τὴν νόησίν μας εἰς ἐν μόνον ἀντικείμενον, ἐὰν πάντα δὲν μᾶς ἦσαν τρόπον τινὰ παρόντα· διότι ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου εἶναι ἔμφυτος καὶ προγενεσττέρα τῆς τοῦ πεπειρασμένου, διότι τελευταῖον ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἔχη ἄλλον κύριον σκοπὸν εἰς τὰ ἔργα τοῦ εἰμῆ ἑαυτὸν· ὅθεν εἶναι ἀναγκαῖον ὅχι μόνον ἡ ἀγάπη μας νὰ τείνη πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ γνῶσις καὶ τὸ φῶς μόνον τὰ ἐν αὐτῷ νὰ μᾶς ἀνακαλύπτωσι.

Τοιαύτη εἶναι ἡ περὶ τῆς ἐν Θεῷ ὁράσεως περίφημος τοῦ Μαλεβράγχου θεωρία, δίδυμος, οὕτως εἰπεῖν, μὲ τὴν ἄλλην τῶν ἀφορητικῶν αἰτίων τὴν εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦσαν· διότι καθὼς ὁ Θεὸς φωτίζει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως ὁ Θεὸς δίδει τὴν κίνησιν καὶ τὴν ζωὴν εἰς ὅλην τὴν κτίσιν, καὶ τὰ ὑφ' ἡμῶν νομιζόμενα ἀληθῆ αἷτια τῶν φυσικῶν φαινομένων δὲν εἶναι εἰμῆ ἀφορμαὶ δι' ὧν ἡ θεία δύναμις ἐνεργεῖται. Ἀπὸ τὰς δύο ταύτας θεωρίας, συμφωνοῦσας κατὰ πλεῖστον μὲ τὰ δόγματα τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν Πατέρων τινῶν τῆς Ἐκκλησίας, πηγάζει ὅλη ἡ μεταφυσικὴ, ὅλη ἡ ἠθικὴ καὶ ὅλον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Μαλεβράγχου. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἐν Θεῷ ὁρασις, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ τάσις πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἡ τελειότης τοῦ πνεύματος ὑφίσταται ἐν τῇ μετ' αὐτοῦ ἐνώσει

1) Ὁρ. Βιβλ. Β'. Κεφ. 5'.

διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῆς ἀρετῆς. Ἐκαστος δὲ καθορᾷ ὅτι εἰς τὸν ὁρμώμενον ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ἐν μόνον βῆμα εἰσέτι ὑπολείπεται, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν μυστικῶν καὶ εἰς τὴν συνταύτισιν τῶν πανθειστώων, τοῦτέστιν, εἰς τὰς τελευταίας συνεπείας τῆς Καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, ἧτις, καθὼς ἢ ἐκ τοῦ Καντίου ἐν Γερμανίᾳ, γεννηθεῖσα ἐφάνιστο προωρισμένη ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τινος ἰδανισμοῦ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑποκειμενικοῦ ἵνα φθάσῃ ἐπὶ τέλους εἰς πανθεισμόν μᾶλλον ἢ ἥττον ἰδανικόν καὶ ἀπόλυτον.

Περὶ δὲ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Μαλεβράγχου εὐκολόν εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι, ἐὰν ὑπὸ τινα ὄψιν θεωρῇ ὅλας τὰς ιδέας ὡς ἐμφύτους, καθὼς μὴ πηγαζούσας ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, ὑπ' ἄλλην ὁμῶς τὰς θεωρεῖ ὡς ἐπικτήτους, καθὼς μὴ ὑπαρχούσας πραγματικῶς εἰμὴ εἰς τὸν Θεόν, κάτοπτρον αἰώνιον, εἰς τὸ ὁποῖον καθορᾷ αὐτὰς τοῦ ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα. Τούτου τεθέντος, λογιζόμενοι τὸν κύριον σκοπόν, τὸν ὁποῖον εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν παρ' αὐτοῦ λεπτομερῆ ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, οὔτε ἐπομένως ἀκριβῆ ἔρευναν τῶν ἐμφύτων ιδεῶν καὶ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν. Ἀκολουθῶν τὸν Καρτέσιον, δέχεται ὡς ἐμφυτον τὴν ιδέαν τοῦ ἀπείρου, καὶ δι' αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ πάσας τὰς ἄλλας. Ἡ ταυτότης καὶ καθολικότης τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὸν ἔφερεν εἰς τὸ νὰ συνταυτίσῃ σχεδὸν τοῦτον μὲ τὸν θεῖον, νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν καὶ τὴν σκέψιν ὡς πηγὰς ἀληθοῦς γνώσεως, καὶ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν εἰς μόνην τὴν δύναμιν τοῦ νὰ πλανᾶται καὶ νὰ ἁμαρτάνῃ. Πᾶσαι δὲ αἱ συνέπειαι αὗται φαίνονται σφαλεραί, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὁ ἀνθρώπινος λόγος καὶ τοὶ ἀπόρροια τοῦ θεοῦ, δύναται νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν χωρὶς νὰ συνταυτισθῇ μὲ τὸν Θεόν· ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ ἀλήθεια δὲν ὑφίσταται μόνον εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ εἰς τὴν σκέψιν, διότι ἄλλως αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἤθελον ἀντενεργεῖ εἰς τὸ τέλος, εἰς τὸ ὁποῖον, κατ' αὐτὸν τὸ Μαλεβράγχην, παρὰ θεοῦ προωρίσθησαν, τὴν διατήρησιν δηλ. καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν δὲ προσθῶμεν τὸ σφαλερὸν τῆς τῶν ιδεῶν θεωρίας (ἐξ ἧς ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν ἐν Θεῷ ὄρασιν), τὸ ὁποῖον ἐκτεταμένως καὶ ἀκαταμαχῆτως ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Ρείδου καὶ τῶν ἄλλων τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς, θέλομεν ἰδεῖ διὰ μιᾶς ποῖα τὰ ἐλλείμματα καὶ τὰ προτερήματα τοῦ συστήματός του καὶ ποῖα τὰ σημεῖα καθ' ἃ τοῦτο συνάπτεται μὲ τὸ ὑφ' ἡμῶν πρεσβευόμενον. Καὶ δὲν λαμβάνει βέβαια τοὺς προσεκτικοὺς ἀναγνώστας ὅτι ἐν τῶν κυριωτέρων εἶναι μάλιστα τὸ νὰ ἐδέχθη τὴν διηγετικὴν ἐν τῷ νῶ παρουσίαν τῆς ιδέας τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὄντος, τοῦ Θεοῦ, δόγμα πλησιάζον ἐν μέρει εἰς τὸ ἡμέτερον περὶ τῆς ἐν

ἡμῖν προϋπάρξεως τῆς ἐμφύτου τοῦ ὄντος ιδέας καὶ περὶ τοῦ ἐν ταύτης ἐπὶ πασῶν τῶν ἄλλων διαχεομένου φωτός (1).

Ἄς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν Καντιανὴν φιλοσοφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Σύστημα τοῦ Καντίου.

Ἐν ᾧ τὸ ὀρμητήριον τοῦ Καρτεσιῦ ἦτο ἡ ἀμφιβολία, τὸ τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ἡ κριτικὴ. Δὲν ἤθελησεν οὗτος, ὡς αὐτὸς λέγει, νὰ προσθέσῃ νέον μεταφυσικὸν σύστημα εἰς τὰ τόσα ἀντιφατικὰ συστήματα τὰ ἀναφανέντα μέχρι τῶν ἡμερῶν του, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας νὰ κάμῃ κριτικὴν ἐξέτασιν αὐτῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, αἵτινες τὰ παρήγαγον, ἵνα ἀποφασίσῃ ἐάν τι μεταφυσικὸν σύστημα ἦναι δυνατὸν. Πρὸς τοῦτο ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ ἀποχωρίσῃ πᾶν τὸ ἐξώθεν ἐρχόμενον ἀπὸ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν ἡμῖν ἐκ τῶν προτέρων, δηλ. τὸ ἀντικειμενικὸν ἀπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Καὶ εἶναι ἤδη γνωστὸν, ὅτι, τῆς ἀποχωρήσεως ταύτης τελεσθείσης τόσον ὀλίγον ἔμεινεν ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμετέραν ἐπιστήμην ἀνήγαγεν ὁ Κάντιος εἰς τινὰ ὑποκειμενικὸν ἰδανισμὸν ἀναγκάτως σκεπτικόν.

Καὶ ἐπειδὴ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις εἶναι τρεῖς, αἴσθησις, νοῦς καὶ λόγος, ἐπόμενον ἦτο νὰ ζητήσῃ εἰς ἐκάστην αὐτῶν τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον, καθαρίζων αὐτὸ ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς παραστάσεις. Κατὰ δὲ τὴν ζήτησιν ταύτην, ἔδειξε τόσῃν ὀξύνοϊαν εἰς τὸ παρατηρεῖν καὶ τόσῃν ἀναλυτικὴν δύναμιν, ὥστε οὐδεὶς θέλει ἀποποιηθῆναι τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς τὸν μέγιστον τῶν καθ' ἡμᾶς ψυχολόγων καὶ ἓνα τῶν περιουστάτων τῆς φιλοσοφίας θεραπόντων.

Αἱ ἐμφυτοὶ ιδέαι, κατὰ τὴν δύναμιν εἰς τὴν ὁποίαν τὰς εὐρίσκει, λαμβάνουσι παρ' αὐτοῦ διάφορα ὀνόματα καθότι, αἱ μὲν τῆς

1) Ὁρ. Βιβλ. Γ'. Κεφ. Η. αὐτόθι.

αίσθητικότητας καλοῦνται τύποι, αἱ δὲ τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου κατηγορίαι καὶ ἰδέαι.

Ἴνα δὲ διακρίνωμεν τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον ἀπὸ τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔχομεν χρεῖαν κριτηρίου τινός, ὡς αὐτὸς λέγει. Καὶ ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον τοῦτο; πᾶν ὅ,τι μᾶς χορηγεῖ ἢ πείρα εἶναι ἐνδεχόμενον καὶ μερικόν. Ἄρα τὸ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ καθολικόν εἶναι οἱ δύο χαρακτῆρες τῶν ἐκ τῶν προτέρων.

Τούτου τεθέντος, εὐρίσκει ἐν τῇ αἰσθητικότητι δύο καθαρούς καὶ ἐκ τῶν προτέρων τύπους: τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον.

Δὲν εἶναι οὗτοι ἐμπερὶ καὶ ἔννοιαι, διότι πᾶσα πείρα τοὺς ὑποθέτει· δὲν εἶναι ἐνδεχόμενοι, διότι ἀναγκασίως ἐμφαίνονται· δὲν εἶναι γενικαὶ ἰδέαι, ἐξαγόμενοι ἐκ τινος πλήθους μερικῶν ἀντικειμένων, διότι μάλιστα ἕκαστον μερικόν ἀντικείμενον τοὺς προϋποθέτει καὶ διότι, ἄπειροι ὄντες, δὲν δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τοῦ πεπερασμένου. Τοιαύτη εἶναι οὐσιωδῶς ἢ τοῦ Καντίου θεωρία ὡς πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκτὸς τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθητικότητος, ὁ Κάντιος ἀναγνωρίζει καὶ τινὰ ἐσωτερικὴν αἴσθησιν, ἣτις ὅμως ἄλλον ὑποκειμενικόν τύπον δὲν ἔχει παρὰ τὸν χρόνον.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ αἰσθητικότης ἔχη τοὺς εἰρημένους δύο τύπους ἔχει καὶ ὁ νοῦς τὰς κατηγορίας του.

Ἡ αἴσθησις παρέχει τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως, ἀλλ' αὕτη δὲν τελεῖται εἰμὴ διὰ τοῦ νοῦς, ὅστις νοεῖ τὰ ἀντικείμενα συνενόντων τὰς αἰσθήσεις ὑπὸ τινὰ ἐνότητα καὶ σχηματίζων ἐξ αὐτῶν ἐννοίας. Ἡ ἔνωσις αὕτη γίνεται διὰ τῶν κρίσεων καὶ ὁ νοῦς κρίνει κατ' ἰδίους τύπους. Οἱ δὲ τύποι τῆς κρίσεως εἶναι τέσσαρες: τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, ἢ ἀναφορὰ καὶ ὁ τρόπος. (1).

Καὶ τὸ μὲν ποσόν προσδιόριζει τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς κρίσεως, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ᾖ ἓν, ἢ πολλὰ, ἢ πάντα, καὶ ἐπομένως ἔχομεν τρία εἶδη κρίσεων, τὰς ἐνικὰς, τὰς μερικὰς καὶ τὰς γενικὰς.

Τὸ δὲ ποιόν ἀναφέρεται εἰς τὸ προσόν, ἢ κατηγορούμενον, τὸ ὁποῖον καταφάσκεται ἢ ἀποφάσκεται ἢ περὶ ορίζεται, καὶ ἐντεῦθεν ἔχομεν κρίσεις καταφατικὰς, ἀποφατικὰς, καὶ περιοριστικὰς.

Ἡ δὲ ἀναφορὰ προσδιόριζει τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ κατηγο-

1) Τοῦ μέρους τούτου τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας ὁρ. σύντομον μὲν ἀλλ' ἀκριβῆ καὶ κομφοτάτην ἀνάλυσιν ἐν τῇ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν λόγῳ τοῦ καθηγητοῦ Κυρ. Φιλίππου Ἰωάννου ἐν τῇ Ε'. Φυλλαδίῳ τοῦ Φιλολογικοῦ Συγκλήμου.

ρουμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται. Καὶ ἡ σχέσις αὕτη εἶναι τριῶν εἰδῶν· εἶναι μὲν κατηγορηματικὴ ὅταν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ὑπάρχη σχέσις συμφύσεως ἢ ὑπάρξεως δηλ. ποιότητος πρὸς ὑπόστασιν τινὰ· π. χ. ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος· εἶναι δὲ ὑποθετικὴ ὅταν ἡ σχέσις ᾗναι ἐξαρτήσεως, δηλ. ἀρχῆς καὶ συνεπέας ἀμφοτέρων ἀβεβαίων π. χ. ἐὰν ὁ Θεὸς ᾗναι δίκαιος, ὁ ἀσεβὴς θέλει τιμωρηθῆ (διὰ τῆς κρίσεως ταύτης δὲν ἀποφασίζομεν τίποτε, καὶ ἔχομεν ἀντὶ μιᾶς δύο κρίσεις ἀμφοτέρας ἀβεβαίου). εἶναι τελευταῖον διαζευκτικὴ, ὅταν διὰ μέσου δύο ἢ πλειόνων κρίσεων ἐκφράζομεν ὅλας τὰς δυνατὰς περιπτώσεις. π. χ. ὁ κόσμος ὑπάρχει ἢ κατὰ συμβεβηκός, ἢ κατ' ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἢ κατ' ἐξωτερικὴν αἰτίαν.

Ὁ τρόπος, τέλος πάντων, προσδιορίζει τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος, τούτεστι, τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν αὐτος ἀποδίδει εἰς τὸν σύνδεσμον τὸν συνενοῦντα τοὺς δύο ὅρους τῆς κρίσεως. Καὶ κατὰ τοῦτο αἱ κρίσεις εἶναι προβληματικαί, ἢ ἀποφαντικαί, ἢ ἀποδεικτικαί. Εἰς τὰς πρώτας ἢ κατάφασις καὶ ἢ ἀπόφασις εἶναι ἐξ ἴσου δυναταί, εἰς τὰς δευτέρας ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρεῖται ὡς ἀληθής, καὶ εἰς τὰς τρίτας ἢ μία ἢ ἡ ἄλλη θεωρεῖται ὡς ἀναγκαία· π. χ. προβληματικαί εἶναι αἱ ὑποθετικαί καὶ διαζευκτικαί τῆς τρίτης κατηγορίας· ἀποφαντικὴ ἤθελεν εἶναι ἢ ἐξῆς· ὁ ἄνθρωπος εἶναι προικισμένος μὲ λόγον καὶ ἀποδεικτικὴ· πᾶς κύκλος ἔχει κέντρον.

Τῶν τύπων τούτων τῆς κρίσεως τεθέντων, εὐκόλον εἶναι νὰ καταλάβωμεν διατὶ εἶναι τέσσαρες καὶ ὄχι περισσότεροι. Τῶντι πᾶσα κρίσις περιέχει ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, καὶ ἐκφράζει σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὄρων· ὑπάρχει πρὸς τούτοις καὶ ἑτέρα σχέσις ἢ μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος. Ὁ πρῶτος τύπος λοιπὸν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑποκείμενον, ὁ δεύτερος εἰς τὸ κατηγορούμενον, ὁ τρίτος εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα, καὶ ὁ τέταρτος εἰς τὴν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος σχέσιν.

Τοιοῦτοι εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, οἱ τέσσαρες τύποι τῆς κρίσεως, ἀνευ τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν οὐδεμίαν κρίσιν· καθότι εἰ μὲν ἡ πεῖρα μᾶς παρέχει τὴν ὕλην τῶν κρίσεων, ὁ τύπος ὅμως αὐτῶν εἶναι ἐν ἡμῖν καθαρὸς καὶ ἐκ τῶν προτέρων.

Ἐξ αὐτῶν δὲ πηγάζουσιν αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦ· διότι εἰς τὰ τρία εἶδη τῶν κρίσεων, τὰ ἐξ ἐκάστου τῶν τύπων παραγόμενα, ἀντιστοιχοῦσι τρεῖς ἔννοιαι ἢ τρεῖς κατηγορίαι, αἵτινες εἶναι ὁ δεσμός, διὰ τοῦ ὁποίου συνενοῦμεν τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς γνώσεως. Καὶ οὕτω :

εἰς τὰς	} ἐνικᾶς, μερικᾶς, γενικᾶς,	} αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ ποσοῦ, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	} ἐνόητος, πλειότητος, ὀλότητος.				
				εἰς τὰς	} καταφατικᾶς, ἀποφατικᾶς, περιοριστικᾶς,	} αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ ποιοῦ, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	} πραγματικότητος, ἀποφάνσεως, περιορισμοῦ.
εἰς τὰς	} προβληματικᾶς, ἀποφαντικᾶς, ἀποδεικτικᾶς,	} αἰτινες παράγονται ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ τρόπου ἀντιστοιχοῦσιν αἱ τρεῖς κατηγορίαι.	} δυνατοῦ καὶ ἀδυνατοῦ, ὑπάρξεως καὶ μὴ ὑπάρξεως, ἀναγκαίου καὶ ἐνδεχομένου.				

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου συνάγομεν ὅτι εἰς τοὺς τέσσαρας τύπους τῆς κρίσεως ἀντιστοιχοῦσι τέσσαρες σειραὶ κατηγοριῶν, καὶ ὅτι ἕκαστος τύπος ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία εἶδη κρίσεων, καθὼς ἕκαστη σειρά εἰς τρεῖς κατηγορίας· ὅθεν ἔχομεν δώδεκα εἶδη κρίσεων καὶ δώδεκα εἶδη κατηγοριῶν. Βλέπομεν προσέτι ὅτι ἡ τρίτη κρίσις ἕκαστου εἶδους καὶ ἡ τρίτη κατηγορία ἕκαστης σειράς εἶναι πάντοτε σύνθετος τῶν δύο πρώτων· π. χ. ἡ γενικὴ εἶναι σύνθεσις τῆς ἐνικῆς καὶ τῆς μερικῆς, καθὼς ἡ ὀλότης εἶναι σύνθεσις τῆς ἐνόητος καὶ τῆς πλειότητος κτλ.

Αἱ κατηγορίαι εἶναι οἱ νόμοι, καθ' οὓς ὁ νοῦς νοεῖ τὰ ὑπὸ τῆς πείρας παρεχόμενα ἀντικείμενα. Ἄλλ' ἐὰν οἱ νόμοι οὗτοι ἦναι καθαροὶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, πῶς ἐφαρμόζονται εἰς τὰ αἰσθητὰ στοιχεῖα ὅσα παρέχει ἡ πείρα;

Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν:

α'. τίνι τρόπῳ αἱ κατηγορίαι καὶ οἱ νόμοι ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἀντικείμενα.

β'. ποῖαι τινὲς ἀρχαὶ πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης.

Ἴνα συνενώσωμεν τὰ ἀντικείμενα ὑπὸ τῆς διαφόρου κατηγορίας, ἤτοι ἵνα ὑπολάβωμεν αὐτὰ (subsumere), ὡς λέγει ὁ Κάντιος, ἀπαιτεῖται μέσος ὄρος μετέχων ἀφ' ἐνός, τοῦ καθαροῦ στοιχείου, καὶ ἀφ' ἑτέρου, τοῦ αἰσθητοῦ.

Οὗτος ὁ μέσος ὄρος εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου, ἣτις εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὡς αἱ κατηγορίαι, καθὼ τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθητικότητος, καὶ συγγενεῦει μὲ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, καθὼ τύπος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων. Ὁ χρόνος εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ἐννοιῶν, τούτέστιν, ἡ αἰσθητοποίησις αὐτῶν, καὶ ἡ ἐργασία αὕτη καλεῖται σχηματισμός.

Ὅσοι εἶναι αἱ κατηγορίαι τόσα εἶναι καὶ τὰ σχήματα, καὶ ἐπομένως ἔχομεν τέσσαρα σχήματα.

α'. Σχῆμα ποσοῦ, τούτέστι, πρόσθεσις κατὰ διαδοχὴν τῶν ὁμογενῶν μερῶν τοῦ χρόνου, ἐξ οὗ ἡ ἰδέα τοῦ ἀριθμοῦ, ἐν πολλὰ, πάντα.

β'. Σχῆμα πο οὐ, τούτέστι, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐπομένως, κατάφασις, ἀπόφασις, καὶ περιορισμός.

γ'. Σχῆμα ἀναφορᾶς, τούτέστι, τάξις ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἰδέα τῆς ὑποστάσεως, δηλ. διαμονὴ καὶ διάρκεια τοῦ πραγματικοῦ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τοῦ συμβεβηκότος, δηλ. μὴ διαμονὴ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τοῦ αἰτίου, δηλ. τακτικὴ ἐν τῷ χρόνῳ διαδοχὴ τῶν διαφορῶν, καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀμοιβαιότητος, δηλ. σχέσις συνυπάρξεως τῶν ὑποστάσεων ἐν τῷ χρόνῳ.

δ'. Σχῆμα τρόπου, τούτέστι, τρόπος τοῦ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ ἐξ οὗ τὸ πραγματικόν, τὸ δυνατόν, καὶ τὸ ἀναγκαῖον.

Ἐφαρμόζοντες λοιπὸν διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀριθμοῦ, τὰς ἰδέας τῆς καταφάσεως, τῆς ἀποφάσεως, καὶ τοῦ περιορισμοῦ, τὰς ἰδέας τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τοῦ αἰτίου, τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀμοιβαιότητος, καὶ τελευταῖον τὰς ἰδέας τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου.

Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης, ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἰδεῶν, πηγάζουσι καὶ ἀρχαί.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ, πηγάζουσιν ὅλκι αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαί· διότι τὸ μὲν ποσόν, ἐὰν ᾖ διακεκριμένον, εἶναι ὁ ἀριθμός, ἐὰν ᾖ συνεχές, εἶναι ἡ ἔκτασις· τὸ δὲ ποῖον δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ βαθμὸς τῆς ὑπάρξεως, τούτέστιν, ἡ ἐπίτασις. Ὅθεν ἄρθμὸς ἢ διακεκριμένον ποσόν, ἔκτασις ἢ ποσόν, συνεχές καὶ ἐπίτασις ἢ βαθμὸς τῆς ὑπάρξεως, ταῦτα πάντα ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθηματικῆς. Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν μα-

θηματικῶν συλλογιζόμεθα ἐπὶ ἀξιωματίων, καὶ προλαμβάνομεν τὴν πείραν, διὰ τοῦτο ὁ Κάντιος ἀποκαλεῖ τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀξιώματα τῆς ὁράσεως (τὰς τῆς πρώτης κατηγορίας) καὶ προλήψεις τῆς πείρας (τὰς τῆς δευτέρας).

Καὶ αἱ μὲν ἀρχαὶ τῆς πρώτης κατηγορίας, τοῦτέστι, τὰ ἀξιώματα τῆς ὁράσεως, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξῆς ἀρχὴν· πᾶσαι αἱ ὁράσεις εἶναι μεγέθη κατ' ἔκτασιν.

Αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς δευτέρας, τοῦτέστι, αἱ προλήψεις τῆς πείρας, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐξῆς· τὸ πραγματικὸν πασῶν τῶν ἐμφανίσεων τὸ συνιστῶν τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ἔχει μέγεθος κατ' ἐπίτασιν δηλ. βαθμὸν τινα ὑπάρξεως.

Ἴδου πῶς οἱ μαθηματικοὶ νόμοι, συνταυτιζόμενοι μὲ αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς διανοίας, μετέχουσι τῆς τούτων βεβαιότητος.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τρίτης κατηγορίας, τοῦτέστι· τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς, πηγάζει μία ἀρχή, τοῦτέστιν· ὅτι ἡ πείρα δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ διὰ μέσου τῆς παραστάσεως ἀναγκαίως τινὸς συζεύξεως τῶν ἀντιλήψεων

Καὶ ἐπειδὴ τὸ σχῆμα τῆς κατηγορίας ταύτης μᾶς δίδει τρεῖς τρόπους τοῦ χρόνου, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τοῦτέστι, διάρκειαν, διαδοχὴν, καὶ ταυτοχρονίαν, διὰ τοῦτο ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑποδικαιρεῖται εἰς τρεῖς ἄλλας δευτερευούσας, τὰς ἐπομένους·

α'. Ὅτι τὰ φαινόμενα εἶναι ἀπλαῖ ἐπιφάνειαι ἐφήμεροι, καὶ ὑπάρχουσιν ἐν τινι διαρκεῖ ὑποστάσει· εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς διαμονῆς καὶ σταθερότητος τῆς ὑποστάσεως.

β'. Ὅτι πᾶσαι αἱ ἀλλοιώσεις συμβαίνουσι κατὰ τὸν συζευκτικὸν νόμον τοῦ αἰτίου πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦτέστι, ὅτι πᾶν φαινόμενον ἔχει τι αἶτιον· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος.

γ'. Ὅτι ὑπάρχει καθολικὴ μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων ἀμοιβαιότης ἐνεργείας καὶ πάθους.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀνομάζει ὁ Κάντιος ἀναλογίας τῆς πείρας, καθότι δι' αὐτῶν ἀνακκλύπτομεν σχέσεις τινάς, αἵτινες μᾶς χρησιμεύουσιν ὡς κανόνες πρὸς διεύθυνσιν τῆς πείρας.

Τελευταῖον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς τετάρτης κατηγορίας, τοῦτέστι, τῆς κατηγορίας τοῦ τρόπου, πηγάζουσιν ἄλλαι τρεῖς ἀρχαί, καλούμεναι ὑπ' αὐτοῦ αἰτήματα τῆς ἐμπειρικῆς νοήσεως, αἵτινες τίποτε δὲν προσθέτουσιν εἰς τὴν ιδέαν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον ἐμφανίζουσι σύνδεσμόν τινα μεταξὺ τῶν ιδεῶν τούτων καὶ τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως.

α'. **Δυνατὸν** εἶναι πᾶν ὅ,τι δὲν ἀντιμάχεται πρὸς τοὺς νόμους τοῦ νοός, δηλ. πρὸς τοὺς **τυπικοὺς ὄρους** τῆς πείρας.

β'. Τὸ συνεχόμενον μὲ τοὺς ὕλικους ὅρους τῆς πείρας διὰ μέσου τῆς αἰσθήσεως, εἶναι **θετικὸν ἢ πραγματικόν**.

γ'. Ἐκεῖνο, οὗ τινος ἡ συνοχὴ μὲ τὸ θετικὸν προσδιορίζεται κατὰ τοὺς καθολικοὺς ὅρους τῆς πείρας, δηλ. ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, καὶ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ νοῦς δὲν δυνάμεθα ἄνευ ἀντιφάσεως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ μὴ ὑπάρχη, εἶναι **ἀναγκαῖον**.

Εἴπομεν ὅτι ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν δύο πρώτων κατηγοριῶν, τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ, πηγάζουσιν αἱ μαθητικαὶ ἀρχαί. Ἐπειδὴ δὲ αἱ δύο ἄλλαι κατηγορίαι, τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, στρέφονται ὄχι περὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ περὶ τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν, αἱ ἐκ τούτων ἀρχαί, πρὸς διαστολὴν τῶν πρώτων, καλοῦνται δυναμικαί.

Ὅθεν ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῆς ιδέας τοῦ χρόνου, ἐφαρμογῆς τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν τοῦ νοῦς, ἔχομεν δύο μαθηματικὰς ἀρχάς, τοῦτέστι, τὴν τοῦ διακεκομένου ποσοῦ καὶ τὴν τοῦ κατ' ἔκτασιν ἢ κατ' ἐπίτασιν μεγέθους, καὶ τρεῖς δυναμικὰς, τοῦτέστι, τὴν ἀρχὴν τῆς διαμονῆς τῆς ὑποστάσεως, τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων ἀμοιβαιότητος, ἐνεργείας καὶ πάθους, ἢ ἀλληλεπιδράσεως, καὶ προσέτι τὰς τρεῖς ἀρχάς, ἢ μᾶλλον τοὺς τρεῖς ὅρους τοῦ δυνατοῦ, τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἀναγκαίου.

Τεθέντων δὲ τῶν νόμων τούτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν τί δυνάμεθα νὰ ἠξέυρωμεν περὶ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν;

Ἡ αἰσθησις μᾶς δίδει τὴν ἐπιφάνειαν, τὰ φαινόμενα, ὑπὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς τύπους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου. Ταύτην δὲ τὴν ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως χρηγομένην ὕλην ἐπεξεργάζεται ὁ νοῦς ἐνεργῶν δυνάμει τῶν ἰδίων νόμων, τῶν ἰδίων τύπων, οἵτινες εἶναι καὶ αὐτοὶ ὑποκειμενικοί. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, οὔτε νὰ ἐκβῶμεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κράτους τοῦ νοῦς.

Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τοῦ ὑποκειμενικοῦ τούτου κράτους τοῦ νοῦς ποίας ἐγγυήσεις ἔχομεν; οὐδεμίαν. Ἡ λογικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἀλάνθαστος, ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν καθαρῶν ἐννοιῶν τοῦ νοῦς. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐννοιαὶ αὗται εἶναι κεναί, καθότι δὲν μᾶς χρηγοῦσιν οὔτε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐκτὸς, οὔτε τὴν ὑποστατικὴν πνευματικότητα τοῦ ἰδίου ἡμῶν προσώπου· διότι καὶ αὐτὴ ἡ συνείδησις τοῦ ἐγὼ ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐσωτερικὴ αἰσθησις ἀντιλαμβανομένη τοῦ φαινομένου καὶ ὄχι τῆς ὑποστάσεως. Ἴδού λοιπὸν ἐφθάσαμεν εἰς καθαρὸν σκεπτισμὸν ἰδανικόν.

Ἄς προχωρήσωμεν ἐνδότερον. Ἐφοῦ εἶδομεν τίνες εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, οἱ τύποι τῆς αἰσθήσεως καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς ἅς εἶδομεν τίνες εἶναι αἱ κατηγορίαι τοῦ λόγου.

Παρατηρήσαμεν ὅτι ὁ νοῦς ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργον τῆς αἰσθήσεως. Ὁ λόγος ἐξακολουθεῖ τὸ ἔργον τοῦ νοῦς καὶ τὸ συμπληρῶνει. Αἱ ἐνότητες τοῦ νοῦς πρέπει γὰρ ἀναχθῶσι καὶ αὐταὶ εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἐνότητα· τοῦτο ποιεῖ ὁ λόγος διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ τελῶν τὴν λειτουργίαν του, ἣτις εἶναι ὁ λογισμὸς.

Ὁ λογισμὸς γίνεται διὰ τῆς ἐξαγωγῆς μερικῆς τινος ἀληθείας ἐκ τινος γενικῆς, ἢ διὰ τῆς ἀναβάσεως ἀπὸ τινος γενικῆς προτάσεως εἰς ἄλλην γενικωτέραν, καὶ οὕτω μέχρις οὗ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀόριστον, εἰς τὸ ἀπόλυτον, δηλ. εἰς τὴν ἀρχὴν πρὸς ἣν τείνει ὁ λόγος καὶ ἐν ἣ ἐπαναπαύεται. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι λογικὴ ἔννοια ἐπιθέτουσα εἰς τὰ προϊόντα τοῦ νοῦς συστηματικὴν ἐνότητα. Ἡ ἐνότης εἶναι ἡ μόνη κατηγορία τοῦ λόγου. Τοιαύτας πρώτας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς ζητεῖ ἡ ὑπερβατικὴ λογικὴ. Τὰς λογικὰς ταύτας ἀρχὰς, πρὸς διαστολὴν τῶν ἐννοιῶν τοῦ νοῦς, ὁ Κάντιος ἀποκαλεῖ ἰδέας, ἐραυζόμενος τὴν λέξιν παρὰ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ μεταχειριζόμενος αὐτὴν κατ' ἄλλην σημασίαν.

Ἐὰν δὲ μὲ τούτους τύπους τῆς αἰσθήσεως καὶ μὲ τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς ἐφθάσωμεν εἰς τὸν σκεπτισμὸν, μὲ τὰς ἰδέας τοῦ λόγου ἔτι μᾶλλον θέλομεν ἐμπεδωθῆ εἰς τοῦτον ἀποκτῶντες, εἰ δυνατὸν εἶπειν, τὴν βεβαιότητα τῆς ἀμφιβολίας.

Ὁ καθαρὸς λόγος, ἀνιχνεύων ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ἐνότητα, φθάνει εἰς τρεῖς πρώτας ἐνότητας· τὸ ἐγώ, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν, καὶ ἐπομένως παρέχει εἰς ἡμᾶς τὰς ἰδέας, ἐφ' ὧν ἐργάζονται τρεῖς θεμελιώδεις λογικὰ ἐπιστήμαι· ἡ ψυχολογία, ἡ κοσμολογία καὶ ἡ θεολογία.

Πῶς δὲ φθάνει εἰς τὰς προειρημένους τρεῖς ἐνότητας;

Διὰ μιᾶς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς.

Αἱ μὲν δύο πρῶται τῶν κατηγοριῶν τούτων (ἡ τοῦ ποσοῦ καὶ ἡ τοῦ ποιοῦ) ἀνάγονται, ὡς εἶδομεν, ἢ εἰς μόνον τὸ ὑποκείμενον, ἢ εἰς μόνον τὸ κατηγορούμενον. Ἡ δὲ τετάρτη (ἡ τοῦ τρόπου,) ἀνάγεται εἰς τινὰ σχέσιν μεταξὺ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ κρίνοντος, δηλ. εἰς τὸ δυνατὸν, εἰς τὸ πραγματικὸν καὶ εἰς τὸ ἀναγκαῖον. Μόνη ἡ τρίτη, ἡ τῆς ἀναφορᾶς, ἀνάγεται εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸ κατηγορούμενον.

Αὕτη δὲ ἡ κατηγορία γεννᾷ, ὡς εἶδομεν, τρεῖς εἶδη κρίσεων, τὰς κατηγορητικὰς, τὰς ὑποθετικὰς καὶ τὰς διαζευκτικὰς.

Καὶ διὰ μὲν τῆς κατηγορητικῆς, θέλοντες νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἐνότητα, φθάνομεν εἰς τι ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον συνταυτίζεται μὲ τὸ κατηγορούμενον, τοῦτέστιν, εἰς τὸ ἐγώ.

Διὰ δὲ τῆς ὑποθετικῆς φθάνομεν εἰς τι ἀποτέλεσμα μὴ προερχόμενον ἐξ ἄλλου προτέρου, τοῦτέστιν, εἰς τὸν κόσμον.

Διὰ δὲ τῆς διαζευκτικῆς φθάνομεν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῶν ὄρων πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως ἐν γένει, τοῦτέστιν, εἰς τὸν Θεόν.

Καὶ ὁ λόγος, ἐνεργῶν ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων ἰδεῶν, φθάνει εἰς ἐξαγόμενα μὴ ἔχοντα ἀντικειμενικὴν ἀξίαν περισσοτέραν ὕψους ἔχουσι τὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦς ἐξαγόμενα. Εἶναι δὲ ταῦτα καθαρὰ ἀπάται ὡς αἰ τῆς ὕψους· καὶ καθὼς ἡ ὀπτικὴ ἀνακαλύπτει τὰς ὀπτικὰς, οὕτω καὶ ἡ ὀρθὴ διαλεκτικὴ ἀνακαλύπτει τὰς ἀπάτας τοῦ λόγου.

Αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸ ἐγώ, καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Καντίου παραλογισμοί. Δυνάμει τῶν παραλογισμῶν τούτων πιστεύομεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὑπόστασις ἀπλῆ, ταυτούσιος (*identique*), πνευματικὴ καὶ ἀθάνατος. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἀπάντων δὲν βεβαιούμεθα εἰμὴ διὰ τῆς ὁράσεως, δηλ. τῆς ἐσωτερικῆς πείρας, ἥτις, οὐδὲν ἄλλο οὖσα εἰμὴ ἐσωτερικὴ αἰσθησις, οὐδέποτε δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον, τὰ ὁποῖα εἶναι ἴδια τῶν καθαρῶν καὶ πρώτων ἐνοιῶν, καὶ εἶναι οἱ χαρακτηῆρες τοῦ ἀληθοῦς.

Αἱ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸν κόσμον, τὰς ὁποίας ὁ Κάντιος καλεῖ ἀντινομίας, προέρχονται ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν τεσσάρων κατηγοριῶν εἰς τὰ συνιστῶντα αὐτὸν ἀντικείμενα.

Ἐφαρμόζοντες τὴν κατηγορίαν τοῦ ποσοῦ, εὐρίσκομεν τὰ δύο πρῶτα καὶ ἀόριστα ποσά, τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον. Εἶναι δὲ ἀμφότερα ἄπειρα, καὶ ὁ περὶ τοῦ κόσμου λογισμὸς, ὡς πρὸς αὐτὰ, προαχθεὶς μέχρι τοῦ ἀνωτάτου βαθμοῦ, δηλ. μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐνότητας, δὲν μᾶς παρέχει εἰμὴ δύο μόνας προτάσεις, τοῦτέστιν, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει ἀρχὴν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ὅρια ἐν τῷ τόπῳ· ἢ ὅτι εἶναι ἀπειρος ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καὶ ἀπέραντος ὡς πρὸς τὸν τόπον, δηλ. ὅτι δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴν οὔτε πέρατα. Καὶ αἱ ἐναντίαι αὗται προτάσεις αἰ ἀποτελοῦσαι τὴν πρώτην ἀντινομίαν, καὶ ὀνομαζόμεναι ὑπὸ τοῦ Καντίου θέσις καὶ ἀντίθεσις, ὑποστηρίζονται ἐξ ἴσου.— Ἐφαρμόζοντες τὴν κατηγορίαν τοῦ ποιοῦ, εὐρίσκομεν τὴν ὕλην ὡς πραγματικότητα ἐν τῷ τόπῳ. Τὰ μέρη αὐτῆς ἢ ὑποδιαίρουνται ἐπ' ἄπειρον, ἢ ἀνάγονται εἰς ἀπυστάσεις ἀπλᾶς, εἰς μονάδας· θέσις καὶ ἀντίθεσις ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται.— Ἐφαρμόζοντες τὴν κατηγορίαν

τῆς ἀναφορᾶς, εὐρίσκωμεν τὴν σειρὰν τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τρίτην ἀντινομίαν· ἢ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνουσι δι' ἀναγκαιᾶς συνοχῆς αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἢ ὑπάρχει αἴτιον ἐλεύθερον· καὶ πάλιν ἀμφότεροι οἱ λόγοι ὀρθοῦνται.— Ἐφαρμόζοντες τελευταῖον τὴν κατηγορίαν τοῦ τρόπου, εὐρίσκωμεν ἐν τῷ κόσμῳ σειρὰν ἐνδεχομένων, καὶ ἐντεῦθεν τετάρτην ἔχομεν ἀντινομίαν· ἢ ὑπάρχει, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ὃν ἀπολύτως ἀναγκαιῶν, ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ ταῦτα ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται. Ὡστε περὶ ἐκάστου τῶν τριῶν κοσμολογικῶν προβλημάτων, προάγοντες τὸν συλλογισμόν μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἐνότητος, δὲν εὐρίσκωμεν εἰμὴ δύο δυνατὰς λύσεις, καὶ ἑκατέρω αὐτῶν εἶναι ἐξ ἴσου ὑποστηρίξιμος.

Τελευταῖον αἰ ἀπάται τοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸν Θεόν, ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ ὑπὸ Καντίου καλούμενον ἰδανικὸν τοῦ λόγου, εἰς τὸ ὁποῖον φερόμεθα, ὡς εἶδομεν, διὰ τινος διαζευκτικῆς κρίσεως, δι' ἧς εἰς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο, εἰς τοῦτον τὸν κατ' ἐξοχὴν τύπον, πάντα μὲν προσκρίνομεν τὰ ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸν προσόντα, ἀποκρίνομεν δὲ τὰ μὴ ἀρμόζοντα. Ἐντεῦθεν τὸν θεωροῦμεν ὡς τὸ πρωταρχικὸν ὄν, τὸ ὑπέριστατον ὄν, τὸ ὄν τῶν ὄντων. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου πλασθὲν τοῦτο ἰδανικὸν εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπάτη, δὲν εἶναι πρὸς τὸν λόγον ὄν πραγματικόν, καὶ ἡ διαλεκτικὴ διασκεδάζει τὴν ἀπάτην ταύτην μὲ τὴν ἀνάλυσιν τῶν τριῶν ἀποδείξεων τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ὄντολογικῆς, τῆς κοσμολογικῆς καὶ τῆς φυσικο-θεολογικῆς. Καὶ τῶντι ἢ μὲν πρώτη, ἢ ἐξάγουσα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ἔμφυτον αὐτοῦ ἰδέαν, ὀρμωμένη ἀπὸ τινος ἀφαιρέσεως, δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰμὴ εἰς ἄλλην ἀφαίρεσιν καὶ εἰς οὐδὲν πραγματικόν. Ἡ δὲ δευτέρα, ἢ ἐξάγουσα τὸ κατ' ἀνάγκην ὄν ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου, εἶναι καὶ αὕτη καθαρῶς λογικὴ, καὶ οὐδὲν παρέχει πραγματιῶδες. Τελευταῖον ἢ τρίτη, ἢ ἐξάγουσα τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν παγκόσμιον τάξιν, δύναται νὰ μᾶς βεβαιώσῃ περὶ τινος ἀρχιτέκτονος καὶ τακτοποιοῦ, ἀλλ' ὄχι καὶ περὶ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου, καὶ ἐπομένως εἶναι ἀνεπαρκῆς.

Εἰς τί λοιπὸν δύνανται νὰ μᾶς χρησιμεύσωσιν αἱ ἰδέαι τοῦ λόγου; μόνον εἰς ῥύθμισιν καὶ κανονισμόν τοῦ νοός. Δι' αὐτῶν δυνάμεθα μόνον νὰ διευθύνωμεν τὴν διάνοιαν πρὸς ἀνωτάτην ἐνότητα καὶ πρὸς ἕκτασιν ὅσῳ τὸ δυνατόν μεγαλητέραν, καθότι αἱ ὑπερβατικαὶ ἰδέαι τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουσιν ἄξιαν εἰμὴ σχετικῶς πρὸς τὴν πείραν, τὴν ὁποῖαν διευθύνουσι καὶ τακτοποιοῦσι συστηματικῶς. Ἀλλὰ δι' αὐτῶν δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων των, διότι ἡ πραγ-

πρακτικότης αὕτη ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς πείρας· ἐπομένως μόνον ἔργον τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἐξετάζη διαφόρους περι ψυχῆς, περι κόσμου καὶ περι Θεοῦ συστηματικὰς καταφάσεις, νὰ τὰς ἀντιτάτῃ πρὸς ἀλλήλας καὶ νὰ τὰς ἀναίρη ἀμοιβαίως.

Μετὰ τὴν διευθέτησιν τοῦ καθαρῦ λόγου, ἦτις, ὡς ἤδη καταφαίνεται, εἶναι ὅλως ἀρνητικὴ καὶ σκεπτικὴ, ζητεῖ ὁ Κάντιος τὸν κανόνα τοῦ λόγου εἰς τὴν ἠθικὴν.

Εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ γνωστοποιήσωμεν καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου.

Ὁ καθαρὸς λόγος δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸς, ἀλλ' εἶναι καὶ πρακτικὸς.

Εἶδομεν ὅτι ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς, θεωρουμένου ὡς εἰρημοῦ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, προκύπτει μία θέσις καὶ μία ἀντίθεσις ἴσον ἔχουσα ἑκάτερα ὑπὲρ ἑαυτῆς λόγον· διότι ἐπίσης δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν καὶ ὅτι πάντα συμβαίνουσιν ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμει ἀναγκασίας τινὸς ἀλληλουχίας γινομένων, καὶ ὅτι ὑπάρχει μία τις ἐλευθερία. Ὅθεν ἐκ τῆς κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ καθαρῦ λόγου ἔχομεν τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν μόνον ὡς προβληματικὴν, καὶ οὐδεμίαν ἔχομεν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς πραγματικότητος. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, καθ' ὅσον ἡ πραγματικότης αὐτῆς δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ τινος καθολικοῦ καὶ ἀναγκασίου νόμου τοῦ λόγου, εἶναι ὁ ἄξων περὶ τὸν ὁποῖον στρέφεται ὅλον τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ λόγου τὸ σύστημα.

Εἰς δὲ τὸν πρακτικὸν καθαρὸν λόγον εὐρίσκομεν τὸν θεμελιώδη ταῦτον νόμον· πράττε εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὁποῖον ἡ θέλησίς σου παραδέχεται ἀξίωμα νὰ δύναται ἐν ταῦτῳ νὰ ἰσχύη πάντοτε ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας.

Ἄλλ' ὅστις λέγει νόμον λέγει διάταξιν, καὶ πᾶσα διάταξις εἶναι προστακτικὴ καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐπίταγμα τοῦτο δὲν εἶναι ὑποθετικόν, διότι τότε ἤθελεν ἀναφέρεσθαι μόνον εἰς τι δυνατόν (προβληματικόν), ἢ ἀπλῶς πραγματικόν (ἀποφαντικόν), οἷοι εἶναι οἱ τεχνικοὶ κανόνες τῆς εὐδαιμονίας καὶ αἱ πρακτικαὶ παραινέσεις τῆς φρονήσεως, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τι ἀναγκαῖον καὶ καθ' αὐτὸ ἀγαθόν (ἀποδεικτικόν)· διὰ τοῦτο ὁ Κάντιος καλεῖ τὴν διάταξιν ταύτην κατηγορητικὸν πρόσταγμα. Εἰς ὅλην δὲ τὴν Μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, καὶ ἀποδεικνύει λίαν ἐπιτυχῶς, ὅτι εἰς τὸ κατηγορητικὸν τοῦτο πρόσταγμα, δηλ. εἰς τὴν ἀπόλυτον, καθολικὴν καὶ ἀναγκασίαν ταύτην διάταξιν περιέχεται ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ καθ' αὐτὸ ἀγαθοῦ. Καὶ ὡς πρὸς τὸν τύπον αὐτοῦ ἀποδεικνύει ἐπίσης ἀναντιρρότως ὅτι ἐξ ἀνάγκης πηγάζει

ἀπὸ τὴν ἐνδύμυχον οὐσίαν κατηγορητικοῦ προστάγματος, καὶ ἐπειδὴ ἐπομένως πρέπει νὰ ἦναι ἐξ ἀνάγκης ἀπόλυτος, καθολικὸς καὶ ἀναγκαστός, ἄλλος δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὁ προεκτεθεὶς. Ἡ συνείδησις τοῦ νόμου τούτου δύναται νὰ ὀνομασθῆ γινόμενον (factum) τοῦ καθαρῦ λόγου· καθότι δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἐξαγάγωμεν διὰ τῆς συλλογιστικῆς ὁδοῦ ἐκ προγενεστέρων διδομένων τοῦ λόγου, ἀλλ' ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς ὡς συνθετικὴ πρότασις ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ λόγος μᾶς τὸν δίδει ὄχι ὡς ἐμπειρικόν, ἀλλ' ὡς μοναδικόν τοῦ λόγου γινόμενον.

Ὁ νόμος οὗτος προϋποθέτει τὴν αὐτονομίαν τῆς θελήσεως, ἢ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἄγει τὴν διοριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ τῶν ἰδιωτελῶν πράξεων καὶ τῶν ἠθικῶν, μεταξὺ τῶν συμβουλῶν τῆς φρονήσεως, τῶν ἀξιωματίων τῆς εὐζωΐας, καὶ τοῦ προστάγματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ. Ἐκ τοῦ νόμου τούτου ἀπορρέουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ καθήκοντος, τῆς ἀξιότητος καὶ τῆς ἀναξιότητος, τῆς ποινῆς καὶ τῆς ἀνταμοιβῆς. Πᾶσαι αἱ προτρεπτικαὶ ἀρχαὶ ὅσας ἐφραντάσθησαν οἱ φιλόσοφοι, εἴτε ὑποκειμενικαὶ καὶ ἐμπειρικαὶ, ὡς τὸ φυσικὸν κῆσθημα κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, καὶ τὸ ἠθικὸν κατὰ τὸν Ὑάκεσσῶνα, εἴτε ἀντικειμενικαὶ καὶ λογικαὶ, ὡς ἡ τελειοποίησις κατὰ τὸν Οὐόλφιον καὶ τοὺς Στωϊκοὺς, ἢ ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Κρούζιον καὶ τοὺς ἠθικοὺς θεολόγους, εἶναι πᾶσαι ὑλικαὶ ἀρχαί· μόνη τυπικὴ πρακτικὴ ἀρχή, τούτέστι καθαρά καὶ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι ἡ ἐκτεθεῖσα ἀνωτέρω.

Τεθέντος λοιπὸν τοῦ γινόμενου τούτου, ὁ καθαρὸς λόγος δύναται νὰ ἦναι πρακτικὸς. Δι' αὐτοῦ διαφωτίζεται ὅλος ὁ νοερὸς κόσμος τῶν νοουμένων, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ἠδύνατο νὰ παρεισδύσῃ ὁ θεωρητικὸς καθαρὸς λόγος, καὶ προσδιορίζεται θετικῶς. Δι' αὐτοῦ ἀναγνωρίζομεν τὰ λογικὰ ὄντα ὡς συμμετέχοντα νοεροῦ τινος κόσμου, ὡς ὑποκειμενα εἰς νόμους ἀνεξαρτήτους παντὸς ἐμπειρικοῦ ὄρου, καὶ ἐπομένως αὐτόνομα, καὶ ἀνακαλύπτεται εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχέτυπος καὶ ὑπεραισθητὴ φύσις ἢ ἐφισταμένη τῆς ἐκτύπου καὶ αἰσθητῆς κτίσεως.

Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ καθαρῦ λόγου ἔχει λοιπὸν ὡς βᾶσιν τὴν πραγματικότητα τοῦ καθαρῦ πρακτικοῦ νόμου, καὶ παρέχει εἰς τοὺς ἠθικοὺς νόμους ὡς θεμέλιον τὴν ἔννοιαν τῆς ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ ὑπάρξεως των, δηλ. τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἐξάγεται συλλογιστικῶς ἐκ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, καθὸ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσα πραγματικῶς εἰς τὰ ὄντα, ὅσα ἀναγνωρίζουσι τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς ὑποχρεωτικὸν πρὸς αὐτά.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς αὐτὴν τὰς τέσσαρας κατηγορίας τοῦ νόου, ὄχι ἐπὶ σκοπῷ

νά ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐνότητα τῆς συνειδήσεως αἱ διάφοροι ἐνοράσεις, ὡς γίνεται ἐν τῇ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἐφαρμογῇ τῶν κατηγοριῶν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἵνα ἐπιβάλωμεν εἰς τὰς πολυειδεῖς καὶ διαφόρους ἐπιθυμίας τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως καθαρᾶς, τοὔτέστιν οὐσιωδῶς ἠθικῆς θελήσεως.

Καὶ ἐκ μὲν τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ ποσοῦ πηγάζουσιν αἱ ἐξῆς ἐννοιαί·

Ἐνότης, ἢ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τὰς γνώμας τῆς ἀτομικῆς θελήσεως.

Πληθὺς, ἢ ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς διατάξεις πολλῶν.

Ὀλότης, ἢ ἐκ τῶν προτέρων ὑποκειμενικῇ καὶ ἀντικειμενικῇ ἐν ταυτῷ ἀρχῇ τῆς ἐλευθερίας, ἢ νόμοι πάντων.

Ἐκ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ ποιοῦ αἱ ἐξῆς·

Κατάφασις, ἢ πρακτικότης, δηλ. πρακτικοὶ κανόνες τῆς πράξεως.

Ἀπόφασις, ἢ πρακτικοὶ κανόνες τῆς προαλείψεως.

Περιορισμός, ἢ πρακτικοὶ κανόνες τῶν ἐξαιρέσεων.

Ἐκ δὲ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τῆς ἀναφορᾶς·

Ὑπόστασις, ἢ σχέσις πρὸς τὸ πρόσωπον.

Αἰτιότης, ἢ σχέσις πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου.

Ἀμοιβαιότης, ἢ σχέσις ἀμοιβαιότητος μεταξὺ τινος προσώπου καὶ τῆς καταστάσεως ἄλλου.

Τελευταῖον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κατηγορίας τοῦ τρόπου·

Δυνατότης, ἢ τὸ θεμιτὸν καὶ τὸ ἀθέμιτον.

Ὑπαρξις, ἢ τὸ καθῆκον καὶ τὸ ἐναντίον αὐτοῦ.

Ἀνάγκη, ἢ τὸ τέλειον καθῆκον καὶ τὸ ἀτελές.

Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον καθορῶμεν ὅλον τὸ σχέδιον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας.

Ἐν δὲ τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς θελήσεως, κατὰ τὰς διαφόρους πρακτικὰς περιπτώσεις, ἔχομεν τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ ἠθικοῦ νόμου (ἀντιστοιχοῦντας εἰς τὰ σχήματα τοῦ νοός) καὶ ἐπομένως τὴν **τυπικὴν** τῆς καθαρᾶς πρακτικῆς κρίσεως.

Τὸ ἐλατήριον τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι τὸ ἠθικὸν αἶσθημα, ἢ τὸ σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, αἶσθημα ἐνίοτε λυπηρὸν, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κυριεύῃ πάντα τὰ ἄλλα αἰσθήματα τῆς καρδίας.

Ἡ πλήρης συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι ἡ ἀγιότης,

καὶ ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται εἰς τινὰ πάλιν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀγιότη-
τος ἢ γοῦν τῆς τελείας ἠθικότητος.

Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου προβαίνει λοιπὸν ἀντιστρόφως
τῆς τοῦ θεωρητικοῦ. Καθ' ὅτι αὕτη μὲν, ἀναφερομένη εἰς τὴν γνῶ-
σιν τῶν ἀντικειμένων, ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ, ἀπὸ τῶν
ἐνοράσεων, προβαίνουσα εἰς τὰς κατηγορίας, καὶ τελευτῶσα εἰς τὰς
ἀρχάς. Ἐκείνη δέ, ἐξ ἐναντίας, ἀναφερομένη εἰς τὴν πραγματοποίη-
σιν τῶν ἀντικειμένων, τουτέστιν εἰς τὰς πράξεις τῆς θελήσεως,
ὀφείλει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς δυνατότητος τῶν ἐκ τῶν προτέρων πρα-
κτικῶν ἀρχῶν, ἐξ οὗ μόνου δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἐννοίας τῶν
ἀντικειμένων πρακτικοῦ τινος λόγου, τελευτῶσα εἰς τὰ αἰσθητά,
ἧτοι εἰς τὸ ἠθικὸν αἰσθημα, καὶ προβαίνουσα ὡς συλλογισμός, εἰς
τὸν ὁποῖον ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ μείζων ἢ ἡ ἐλάσσων, καὶ τὸ ἐνδια-
φέρεσθαι εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν τὸ συμπέρασμα.

Ἀλλὰ καθὼς ὁ θεωρητικὸς λόγος, ἀναβαίνων ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην
ἐνότητα, τείνει εἰς τὸ ἀπόλυτον, τουτέστιν εἰς τὰς πρωταρχικὰς
ἐνότητες τοῦ ἐγώ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ, τοιοῦτοτρόπως καὶ
ὁ πρακτικὸς τείνει καὶ οὗτος πρὸς τὸ ἀπόλυτον, δηλ. πρὸς τὴν ἐνό-
τητα αὐτοῦ, ἢ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλότητα τοῦ ἀντικειμένου τοῦ
πρακτικοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθόν, τέλος ἀνώτα-
τον τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ παρορμητικὴ ἀρχὴ τῆς καθαρᾶς θελή-
σεως.

Ἡ ἀρετὴ, ἢ ἡ πλήρης ἠθικότης, εἶναι ἡ ἐντελής ἐκτέλεσις τοῦ
ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλὰ μόνη ἡ ἀρετὴ δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἄκρον ἀγαθόν.
Πρὸς πραγματοποίησιν τούτου ἀπαιτεῖται καὶ ἡ εὐζωία ἢ τὸ εὖ
εἶναι. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι
πάντοτε συνηνωμένοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐδαιμο-
νία εἶναι μὲν τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἀλλ' εἶναι φύσεως
ὄλως διαφόρου. Ὁ ἄξιος τῆς εὐδαιμονίας καὶ μὴ ὢν εὐδαίμων πα-
ρουσιάζει ἀναρμονίαν προσκρούουσάν τὸν λόγον. Ἴδου λοιπὸν ἔχει
καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος ἀντινομίαν.

Καὶ τῶντι, ἡ σύνθεσις τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ
εἶναι ταιαύτη, ὥστε ἡ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς
εὐδαιμονίας εἶναι τὸ πρακτικὸν αἴτιον τῆς ἀρετῆς ὑπερ ἀντιβαί-
νει εἰς αὐτὴν τὴν ιδέαν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς· ἢ ἡ ἀρετὴ
εἶναι πάντοτε αἴτιον τῆς εὐδαιμονίας, ὅπερ ἀδύνατον· διότι ἡ ἐν
τῷ κόσμῳ πρακτικὴ ἔνωσις τοῦ αἰτίου μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, στηρίζε-
ται ὅχι ἐπὶ ἠθικῶν ἀλλ' ἐπὶ φυσικῶν νόμων. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἄκρον
ἀγαθὸν ἦναι πρακτικῶς ἀδύνατον, ἀδύνατος ἄρα εἶναι καὶ ὁ ἠθικὸς

νόμος ὁ ἐνδεικνύμενος τοῦτο ὡς τέλος, ὅπερ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Ἄλλ' ἢ ἀντίφασις αὕτη εἶναι μόνον σχετική. Διότι εἶναι μὲν ἀπολύτως ψευδὲς ὅτι ἢ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τάσις, ἢ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας, παράγει ἐνάρετον προαίρεσιν· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπολύτως ψευδὲς ὅτι ἡ ἀρετὴ παράγει τὴν εὐδαιμονίαν· εἶναι ψευδὲς μόνον καθ' ὅσον ἡ ἀρετὴ θεωρεῖται ὡς μορφή τῆς ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ αἰτιότητος, δηλ. εἶναι ψευδὲς σχετικῶς καὶ ὑπὸ ὅρον. Τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἔσχατον καὶ ἀναγκαῖον τέλος πάσης θελήσεως ἠθικῶς προσδιορισθείσης, διότι ἡ ἠθικότης ἔχει, καθὸ αἴτιον, ἄμεσον καὶ ἀναγκαῖον σύνδεσμον πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, καθὸ ἀποτέλεσμα.

Ἡ ἐντελής συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἢ ἡ ἀγιότης εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὁ ἀναπόφευκτος καὶ ἀνώτατος ὅρος τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὁ ὅρος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ προοδεύων ἐπ' ἄπειρον· καὶ ἡ ἄπειρος αὕτη πρόοδος δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ ὑποτιθεμένης ὑπάρξεως καὶ προσωπικότητος παρατεινομένης ἐπ' ἄπειρον. Ἄρα ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι αἴτημα τοῦ καθαρῶ ἡθικῶς πρακτικοῦ λόγου, εἶναι πρότασις θεωρητικῆ ἀδικλύτως συνδεδεμένη ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τινος πρακτικοῦ νόμου ἔχοντος ἀπόλυτον ἄξιαν, καθότι μόνον διὰ τῆς ἀθανασίας ταύτης δύνανται νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἀμφοτέρω τὰ στοιχεῖα τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τοῦτέστι καὶ ἡ ἀγιότης καὶ ἡ εὐδαιμονία.

Ἄλλ' ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων στοιχείων πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἢ, ἄλλως, αὕτη ἡ ἠθικὴ τάξις, πρέπει νὰ ἔχη αἴτιον νοοῦν καὶ βουλόμενον. Ἄρα ὑπάρχει ὄν, τὸ ὁποῖον, διὰ τοῦ νοῦς αὐτοῦ καὶ τῆς θελήσεως, εἶναι αἴτιον τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ὄν τοῦτο εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι λοιπὸν καὶ αὕτη αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἠθικῶς ἀναγκαῖον. Καὶ ἐάν, ὡς πρὸς τὸν θεωρητικὸν λόγον, τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ παραδεχώμεθα ὡς ὑπόθεσιν, ὡς πρὸς τὸν πρακτικόν, εἶναι αὕτη καθαρὰ λογικὴ πίστις. Ἴδού πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἔχει ἡμᾶς εἰς τὴν θρησκείαν, δηλ. εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὅλων τῶν καθηκόντων ἡμῶν θεωρουμένων ὡς θείων ἐντελῶν.

Ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν αἰτημάτων τούτων; ὅτι ἡ ἠθικὴ δὲν μᾶς διδάσκει πῶς νὰ γίνωμεν εὐδαίμονες, ἀλλὰ πῶς γινώμεθα ἄξιοι τῆς εὐδαιμονίας· καὶ ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, ἡ ἀγιότης καὶ ἡ μακαριότης δὲν πραγματοποιοῦνται εἰμὴ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, δηλ. εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἴδού λοιπὸν τίνι τρόπῳ, ἐν ᾧ ὁ θεωρητικὸς λόγος ἔφθανε μόνον εἰς παραλογισμούς, ἀντινομίας, καὶ εἰς τι κενὸν καὶ ἀπροσδιόριστον

ιδανικόν, ὁ πρακτικὸς ἐξ ἐναντίας μᾶς δίδει τὰ τρία αἰτήματα, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τρία πορίσματα ὅντα τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, δηλ. νόμου τινὸς διὰ τοῦ ὁποίου ὁ λόγος προσδιορίζει ἀμέσως τὴν θέλησιν.

Ἐὰν δέ τις ἀπορῆ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν ἔκτασιν τοῦ καθαροῦ λόγου κατὰ τὸ πρακτικόν, χωρὶς ἐνταυτῷ καὶ δι' αὐτοῦ τούτου νὰ ἐκτείνωμεν καὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ κατὰ τὸ θεωρητικόν, ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος ἀπαντᾷ ὅτι αἱ τρεῖς ἔννοιαι τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι γνώσεις, ἀλλὰ νοήματα ἢ ἔννοιαι, αἰτινες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ἀντικείμενα καθότι ὁ πρακτικὸς νόμος προστάζει νὰ ἔχωμεν τι ὡς τέλος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἄνευ τῆς πραγματικότητος τῶν τριῶν τούτων θεωρητικῶν ἐννοιῶν. Καὶ ἐπομένως, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι δι' αὐτῶν ἐξετάσθη ἡ γνῶσις ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ἀντὶ προβληματικῶν ἔγιναν ἀπλῶς ἀποφαντικά. Εἰς μάτην λοιπὸν προσπαθοῦμεν νὰ μορφώσωμεν ἰδέαν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δυνάμεθα νὰ προκαλέσωμεν θαρραλέως τοὺς ὑποτιθεμένους φυσικοὺς θεολόγους νὰ ἀναφέρωσιν ἐν μόνον προσὸν τοῦ Θεοῦ δυνάμενον νὰ μᾶς τὸν γνωστοποιήσῃ. Ἡ τοῦ Θεοῦ ἔννοια δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν φυσικὴν, οὔτε εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν· καὶ τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου παρεχόμενος ἠθικὸς νόμος ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης ὃν νοητικὸν καὶ βουλητικόν, αὐτουργὸν τοῦ κόσμου, ἀπειροτέλειον, καὶ ἐπομένως ὃν ὑπέροτατον. Ὅθεν ἡ εἰς τὸν Θεὸν πίστις εἶναι ἀνάγκη τοῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι καθαρὰ λογικὴ καὶ πρακτικὴ πίστις.

Καὶ ἰδοὺ ἀνορθωθὲν διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐκεῖνο τῆς πρακτικῆς πίστεως τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ ἐφάνιστο ὅτι εἶχεν ἐξολοθρεύσει διὰ παντός.

Ἄς ὑποβάλωμεν ὀλίγας τινας παρατηρήσεις περὶ τοῦ συστήματος τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Ἐπίκρισις τοῦ Καντισμοῦ.

Καὶ πρῶτον ἄς παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος ἀρχόμενος ἐκ τῆς ἀμφιβολίας, οὐχ' ἤπτον ἤμαρτεν ὁ Κάντιος ἀρχό-

μενος ἀπὸ τῆς κριτικῆς· διότι ἡ πρώτη πράξις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ ἀμφιβολία καὶ ὁ δισταγμὸς, ἀλλ' ἡ κατάφασις, καὶ κατάφασις πρέπει νὰ ᾖναι τὸ πρῶτον τῆς φιλοσοφίας θεμέλιον. Ἀφ' οὗ δὲ ἤρχισεν ἀπὸ τῆς κριτικῆς, ἔμελεν ἐξ ἀνάγκης νὰ τελειώσῃ εἰς τὸν σκεπτισμὸν, καθότι ἡ κριτικὴ ὑποθέτει ἀρχάς· καὶ ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐπικρίνωμεν ἀνεὺ ἀρχῶν, (τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον, διότι, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, δυνάμει ἀρχῶν πάντοτε κρίνομεν), τότε τελειόνομεν ὡς ἤρχισαμεν, διότι τὸ μόνον τῆς ἀμφιβολίας προῖον εἶναι ἡ ἀμφιβολία.

Καὶ ἕτερον ἐλάττωμα κοινὸν ἔχει μὲ τὸν Καρτέσιον, ὅτι ἤρχισεν ἀπὸ τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος, ἢ, μᾶλλον, ἀπὸ τινος τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς τοῦ ἐγώ, τοῦτέστιν, ἀπὸ τῆς νοήσεως, καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ ἐγώ ἢ τοῦ λόγου, δηλαδή ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Τοιοῦτοτρόπως ἡ φιλοσοφία του κατεδικάσθη νὰ μείνῃ παντοτεινῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ φαινομένου, μὴ δυναμένη νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν ὑπόστασιν, εἰς τὸ νοούμενον, εἰμὴ διὰ τινος ἀσυνεπείας καὶ ἀντιφάσεως.

Ἐκ τούτων δὲ τῶν εἰς Καρτέσιον καὶ Κάντιον κοινῶν ἐλλειμμάτων προῆλθεν ὥστε ἐκ μὲν τοῦ πρώτου ἐπήγαγεν ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεβράγγου καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σπινόζα· ἐκ δὲ τοῦ ἄλλου ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχελλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου.

Ἀρχόμενος λοιπὸν ὁ Κάντιος ἀπὸ τῆς κριτικῆς, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς κριτικῆς τῆς νοήσεως, εἰς ταύτην μόνην ἠδύνατο νὰ φθάσῃ τὴν συνέπειαν, ὅτι ἡ νόησις οὐδὲν ἄλλο ἐγγυᾶται εἰμὴ ἑαυτήν.

Τούτου τεθέντος, ἃς ἐξετάσωμεν κατὰ μέρος τὴν διδασκαλίαν του.

α'. Λαμπρὰν καὶ διηγετικὴν δόξαν θέλει ἔχει ὁ Κάντιος, ὅτι διεφώτισε πληρέστατα τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀποδείξας τὴν ὑπαρξίν του καὶ προσπαθήσας τοὺς χαρακτῆρας αὐτοῦ νὰ προσδιορίσῃ. Τοιοῦτοτρόπως ὁ αἰσθητισμὸς ἀνεσκευάσθη διὰ παντός, καὶ ἀπεδείχθη ἀνεπαρκής. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν οὔτε μόνος, οὔτε πρῶτος· διότι καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λεϊβνίτιος καὶ ὁ Μαλεβράγγης, καὶ, ὡς θέλωμεν ἰδεῖ κατωτέρω, αὐτὸς ὁ Ρεΐδης εἶχον ὑποστηρίζει πρὸ αὐτοῦ τὴν ἀρχήν, ὅτι ὄχι πᾶν τὸ γνωσκόμενον προσγίνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἀλλ' ὑπερέβη τοὺς προκατόχους του ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ τὴν λεπτότητα τῆς ἀναλύσεως καὶ τὴν ἀκριβειαν μεθ' ἧς διεχώρισεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς ἐπικρατείας τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰσθήσεως. Ἐὰν δὲ ἐξ ἴσου ἠδδοκίμησεν ὡς πρὸς τὴν ὀρθό-

νητα καὶ ἀλήθειαν τῆς ὁροθετήσεως ταύτης καὶ ὡς πρὸς τὰς συνεπειάς, ἅς ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς, τοῦτο πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν.

β'. Ἄς παραδεχθῶμεν καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ ὅτι, ἐὰν πᾶσα γνώσις ἡμῶν ἀρχεται μετὰ τῆς πείρας, δὲν προκύπτει ὅμως ἐκ τούτου ὅτι καὶ ὅλη ἡ γνώσις ἡμῶν πηγάζει καὶ γεννᾶται μόνον ἐκ τῆς πείρας. Ὑπάρχει ἐν ὑμῖν στοιχεῖον τι ἐκ τῶν προτέρων. Ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο, τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν, ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ ὁμογενές, ἢ, ἄλλως, ἔχει ὁ λόγος, ὡς εἴπομεν, ἴδιον ὄργανισμόν, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ καταδείξωμεν, κατὰ τὴν πλήρη ὁλότητα αὐτοῦ καὶ ἀρμονίαν, ἀπ' ἀρχῆς διὰ τινος συνθετικῆς ἐκθέσεως καὶ ἀυστηρᾶς ἐξαγωγῆς. Ἐκ τούτου, ὁ Κάντιος μετεχειρίσθη τὴν ἀνάλυσιν καὶ παρατηρήσας ὅτι ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, νοεῖ, καὶ λογίζεται, καὶ ὁ λογισμὸς του ἀποβλέπει ἢ εἰς τὴν θεωρίαν, ἢ εἰς τὴν πράξιν, ἐπεχείρησε νὰ ζητήσῃ ἐν ἐκάστη τῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν δυνάμεων τούτων ποῖον εἶναι τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον καὶ ποῖον τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων· καὶ οὕτως ἐνόμισεν ὅτι ἡδύνατο διακεκομμένως πῶς ν' ἀνακαλύψῃ τὸν ὄργανισμόν τοῦ λόγου, οἷον καλλιτέχνης βαθμηδὸν ἀνακαλύπτων εἰς ὄμμα τοῦ θεατοῦ τὴν γραφὴν αὐτοῦ ἢ τὸ ἄγαλμα. Ἀλλ' ἡ μέθοδος αὕτη ἔβλαψεν αὐτὸν πολυτρόπως.

γ'. Καὶ πρῶτον, διεχώρισε στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἴηαι, καὶ εἶναι τῶνόντι, ἐν τῇ διανοίᾳ συνηνωμένα καὶ ἀχώριστα. Π. χ. ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος δὲν εἶναι οἱ μόνοι δύο τύποι τῆς αἰσθητικότητος. Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὐδὲν αἰσθητὸν χωρὶς νὰ συλλάβωμεν δι' αὐτοῦ τούτου ἄπειρόν τινα χρόνον καὶ τόπον, ἐν οἷς τοῦτο ὑπάρχει, εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ τὸ συλλάβωμεν ταῦτοχρόνως ὡς ὑπόστασιν καὶ μορφήν ὁμοῦ συνηνωμένας δι' ἀλύτου δεσμοῦ, ἢ γὰρ διὰ τινος ἀκαταστρέπτου σχέσεως. Ἡ αἰσθησις, ἀπομεμονωμένη παντὸς ἄλλου στοιχείου, εἶναι τὸ σκοτεινότερον πάντων τῶν στοιχείων τῆς γνώσεως. Ἀλλ' ἅμα ἀντιλαμβανόμεθα τῶν αἰσθητῶν, ἡ αἰσθησις δὲν εἶναι μόνη, διότι μετ' οὐ πολὺ ἐμβαίνει εἰς ἐνέργειαν καὶ ὁ λόγος, καὶ εἰς τὸ γινόμενον τῆς αἰσθήσεως προσθέτει τὴν ἐννοιαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τὰς ἐννοίας τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς καὶ τῆς σχέσεως, αἵτινες εἶναι τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Καὶ τῶνόντι, μὲν κατανοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων, ὅσας κάμνουσιν ἐπὶ τῶν αἰσθήσεών μας· τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, μὲν μορφόνομεν ιδέαν αὐτοῦ, δὲν λέγομεν, αἰσθάνομαι ἕκτασιν, ἢ χροῶμα, ἢ ἀντίστασιν, ἀλλ' αἰσθάνομαί τι, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκτασιν, χροῶμα, μορφήν κτλ.

βλέπω σῶμα, βλέπω δένδρον κτλ. τούτέστιν, αντιλαμβάνομαι ὄντων διακεκριμένων, ὑπαρχόντων ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ ἐξ ὑποστάσεως, μορφῆς καὶ σχέσεως συνισταμένων. Ἡ ἐν ἡμῖν ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ὁ τύπος παντὸς ὄντος, τὸν ὁποῖον ἀναγκαίως ἀναγνωρίζομεν εἰς πάντα τὰ ὄντα, καὶ τοι ἐκτὸς ἡμῶν, εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ τυπικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον συζευγύει ὁ λόγος μὲ τὸ ὑλικὸν τὸ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχόμενον.

δ'. Ἀλλὰ καθὼς, ἐκτὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, εὔρομεν καὶ ἄλλα στοιχεῖα ὑποκειμενικά ἐν τῇ αἰσθήσει, ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος δὲν εἶναι ὑποκειμενικά στοιχεῖα μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης νοητικῆς δυνάμεως. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος συμφωνεῖ ὅτι εἶναι τύπος ὅχι μόνον τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, καὶ μάλιστα διίσχυρίζεται ὅτι, δυνάμει τῆς διττῆς ταύτης σχέσεως, εἶναι ὁ μέσος ὄρος, τὸ σχῆμα δι' οὗ αἰσθητοποιοῦνται αἱ ἐννοιαί, ἤγουν, δι' οὗ αἱ κατηγορίαι τοῦ νοῦς ἐφαρμόζονται ἐπὶ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων. Ἐὰν δὲ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην αἴσθησιν ἦναι δυνατὸν νὰ ἀφομοιώσωμεν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ πῶς διὰ τῆς ἀφομοιώσεως ταύτης ἔφθασεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τοῦ σκεπτισμοῦ, τοῦτο ἐπιφυλαττόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι. Ἄς σημειώσωμεν ἐν τοσούτῳ ὅτι, κατὰ τὸν Κάντιον, ὁ χρόνος δὲν εἶναι τύπος μόνης τῆς αἰσθήσεως. Ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ τόπου. Τὰ ἄϋλα ὄντα καὶ τὰ ἰδανικὰ ἀντικείμενα, καὶ τοι μὴ κατέχοντα καὶ μὴ πληροῦντα ὑλικῶς μόνον τι τοῦ τόπου, εἶναι ὅμως ἐν τῷ τόπῳ· ἡ ψυχὴ μου λ. γ. ὁ νοῦς καὶ αἱ ἰδέαι μου εἶναι ἐν ἐμοὶ καὶ ὄχι ἄλλαχοῦ· οὐδὲν οὐδενὸς εἶδους ὄν, ἢ πρᾶγμα, ἢ πάθος, ἢ νόημα δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου. Ἀποσπάσας ὁ Κάντιος τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἀπὸ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, καὶ ἀποδοὺς εἰς τὴν αἴσθησιν μόνον τὰ δύο ταῦτα ὑποκειμενικά στοιχεῖα, ἔμελεν ἐξ ἀνάγκης νὰ λάβῃ ἐκ τούτου πρώτην ὥθησιν πρὸς τὸν σκεπτισμὸν. Καὶ τῶντι τί ἄλλο δύνανται νὰ ἦναι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, ἅμα ἀποχωρισθῶσι τῶν ἄλλων τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος στοιχείων, εἰμὴ ἄπλοῖ τύποι τῆς αἰσθήσεως, μόνον ὑποκειμενικοί, οὐδεμίαν ἔχοντες ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν; Ἐὰν δὲ ἐξ ἐναντίας τοῦ θεωρήσωμεν ὡς στοιχεῖα τῆς τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος ἰδέας, καὶ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁμοῦ μὲ τὸ ἐγὼ ἀποκαλύπτεται καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, ὄχι διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ δι' ἀπλῆς ἐνοράσεως, διὰ τινος ἀμέσου καὶ πρώτης ἀντιλήψεως, ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος καὶ πάντα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ὄντος ἀποκτῶσι δι' αὐτοῦ τούτου ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα.

ε'. Διττῶς λοιπὸν ἤμαρτεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος· α'. ἀποδοῦς εἰς τὴν αἴσθησιν ὡς μόνον ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὑπάρχουσι· β'. ὑπολαβὼν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον ὡς ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα μόνῃς τῆς αἰσθήσεως, ἐν ᾧ ὄχι μόνον ταύτης ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων, καὶ ἐπομένως πάσης γνώσεως εἶναι στοιχεῖα. Τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου ἄρα δὲν εἶναι μόνον αἱ κατηγορίαι· διότι ὁ λόγος, συνιστάμενος ἐκ τῆς ιδέας καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, φωταγωγεῖ καὶ διευθύνει καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν, καὶ ὅλην τὴν γνωστικὴν μας δύναμιν. Ἡ δὲ περὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς Καντιανὴ θεωρία εἶναι καὶ αὕτη ἐπιδεικτικὴ πολλῶν παρατηρήσεων.

ς'. Καὶ πρῶτον συνέχεεν, ὡς εἶναι πρόδηλον, τοὺς τύπους τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν προᾶξιν τοῦ κρίνοντος· καὶ θεωρῶν πᾶσαν κρίσιν καὶ πᾶσαν κατάφασιν ὡς τύπον τοῦ νοῦς ἰδικιότερον, ἀτομικὸν, ὑποκειμενικὸν, σχετικὸν καὶ οὐδὲν ἔχοντα ἀντικειμενικὸν καὶ γενικὸν, ἔτι μᾶλλον περιεπλέχθη εἰς τοῦ σκεπτισμοῦ τὸν λαβύρινθον. Εἷς καὶ μόνος εἶναι ὁ τύπος τῆς κρίσεως, καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις ἢ ἡ προᾶξις τοῦ κρίνειν, καὶ τοι ὑπὸ διαφόρους ὄψεις φανερούμενη, εἶναι ἐπίσης μία καὶ μόνῃ· διότι πᾶσα κρίσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκφρασις σχέσεως μεταξὺ δύο ὄρων, ἢ πρότασις· καὶ οὗτος εἶναι πασῶν τῶν κρίσεων ὁ τύπος. Τοῦτον δὲ τὸν καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον πάσης κρίσεως τύπον εὐρίσκομεν ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι, τεθέντων τῶν πέντε αὐτῆς στοιχείων καὶ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων, καὶ πασῶν τῶν δυνατῶν κρίσεων, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπινοήσῃ τις κρίσιν μὴ ἐκφράζουσαν σχέσιν ἢ μεταξὺ ὄντων, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ἢ μεταξὺ μορφῶν, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεων, ἢ μεταξὺ ὄντος καὶ χρόνου, ἢ μεταξὺ ὄντος καὶ τόπου, κτλ. Πάντες οἱ ὅροι καὶ πᾶσαι αἱ δυναταὶ σχέσεις πάσης δυνατῆς κρίσεως ἀνάγονται εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, καὶ τοὺς δυνατοὺς αὐτῶν συνδυασμοὺς. Ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος, ἥτις εἶναι τὸ θεμελιώδες στοιχεῖον τοῦ λόγου, ἔχομεν τὸν θεμελιώδη τύπον ἀπάντων τῶν ὄντων καὶ πασῶν τῶν κρίσεων. Καὶ οὕτως ἐκδηλοῦται εἰς τί ὑφίσταται ἡ τοῦ ἐνδιαθέτου καὶ προφορικῆς λόγου ταυτότης, καὶ πόσον εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἢ φιλοσοφικὴ ἀκρίβεια τῆς ἡμετέρας διχλέκτου διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως δηλούσης καὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν λόγον, ὅστις, ἐκ προτάσεων συγκείμενος, εἰκονίζει πιστῶς τὸν ἐσωτερικόν, συνιστάμενον ἐκ κρίσεων, καὶ ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος ἐμφαίνοντα πασῶν τῶν προτάσεων καὶ κρίσεων τὸν καθολικὸν καὶ ἀπαραίτητον τύπον. Ἡ δὲ προᾶξις τοῦ κρίνειν, ὅπως δὴ ποτε δηλωθῆ, εἶναι

πάντοτε κατάφασις, διότι καὶ ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ ἀμφιβολία εἶναι καὶ αὐταὶ οὐσιωδῶς καταφάσεις. Προσδιορίζων τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, εἶδμεν ὅτι ὁ Καντίος ἀπέβλεψεν εἰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῆς κρίσεως, τοῦ ἔστιν, εἰς τὸ ὑποκείμενον, εἰς τὸ κατηγορούμενον, εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα, καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ κρίνοντος καὶ τῆς κρίσεως σχέσιν. Εἰς δὲ τὸν μετὰ προσοχῆς παρατηροῦντα γίνεται δῆλον, ὅτι αἱ τρεῖς τελευταῖαι κατηγορίαι, ἡ τοῦ κατηγορουμένου, ἡ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο ὄρων, καὶ ἡ τῆς σχέσεως μεταξὺ κρίσεως καὶ κρίνοντος ἀνάγονται εὐκόλως εἰς τὴν κατάφασιν, εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, καὶ ὅτι εἰς τὰς τρεῖς ταύτας πράξεις ἀνάγονται τὰ ἐννέα εἶδη τῶν κρίσεων τὰ ἐκ τῶν τριῶν κατηγοριῶν ἐκπηγάζοντα. Τῶνόντι αἱ καταφατικαὶ τῆς β'. αἱ κατηγορητικαὶ τῆς γ'. αἱ ἀποφαντικαὶ καὶ αἱ ἀποδεικτικαὶ τῆς δ'. ἀνάγονται ὅλαι εἰς τὴν κατάφασιν· αἱ ἀποφατικαὶ τῆς β', ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπόφασιν, καὶ αἱ περιοριστικαὶ τῆς β', αἱ ὑποθετικαὶ καὶ αἱ διαζευκτικαὶ τῆς γ'. καὶ αἱ προβληματικαὶ τῆς δ'. ἀνάγονται εἰς τὴν ἀμφιβολίαν. Καὶ ἐπ' ἀληθείας, παρὰ τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, τετάρτη ἄλλη κατάσταση τῆς διανοίας δὲν εἶναι δυνατὴ· ἐὰν δὲ αἱ τρεῖς αὐταὶ ἦναι πᾶσαι αἱ δυνατὰι καταστάσεις τοῦ νοῦς μας, τριῶν εἰδῶν πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι καὶ αἱ πράξεις τῆς κρίσεως. καὶ ἐὰν οἱ τρεῖς τελευταῖοι τύποι τοῦ Καντίου δὲν ἦναι, ὡς εἶπομεν, τύποι τῆς κρίσεως, ἀλλ' αὐτὴ ἡ πράξις τοῦ κρίνειν, φανερόν ὅτι εἰς τὰς προειρημένους τρεῖς τάξεις ἀνάγονται αἱ ἐννέα κρίσεις αἱ ἀπὸ τοὺς τρεῖς τύπους παραγόμεναι. Ὑπολείπεται ὁ πρῶτος τύπος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς κρίσεως, ἢ ὁ τοῦ ποσοῦ, ὅστις, προσδιορίζων τὴν ἕκτασιν τοῦ ὑποκειμένου, μᾶς δίδει τρία εἶδη κρίσεων, τὰς ἐνικάς, τὰς μερικάς καὶ τὰς γενικάς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ καανοήσωμεν, ὅτι αἱ κρίσεις αὐταὶ πηγάζουσιν ὅλαι ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος ἢ τῆς μονάδος, ἥτις, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ γεννᾶται καὶ αὕτη ἀπὸ τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, διότι εἶναι εἰς ἐκ τῶν χαρακτήρων τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως. Ἡ δὲ μονάς, ἐπαναλαμβανομένη, παράγει τὸν ἀριθμὸν δυνάμενον νὰ ἔχη πλείονα ἢ ἐλάσσονα ἕκτασιν.

ζ'. Εἶδομεν εἰς τί ἀνάγονται οἱ τέσσαρες τύποι τῆς κρίσεως, καὶ τὰ ἐκ τούτων δώδεκα εἶδη τῶν κρίσεων. Τὰς αὐτὰς παρατηρήσεις δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ εἰς τὰς δώδεκα κατηγορίας τὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰ προεκτεθέντα δώδεκα εἶδη· αἱ μὲν τρεῖς πρῶται ἀνάγονται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος ἢ τῆς ὑποστάσεως, αἱ δὲ ἄλλαι ἐννέα ἀνάγονται, ἐὰν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, εἰς τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν, καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, καθότι αἱ κατηγορίαι

οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὑποδιαίρεσεις τῶν τύπων καὶ ἀφαιρέσεις τῶν κρίσεων· π.χ. τὸ ποσὸν ὑποδιαίρεται εἰς ἐνότητα, πληθὺν καὶ ὀλότητα, αἵτινες εἶναι συγχρόνως ἀφαιρέσεις τῶν ἐνικῶν, μερικῶν καὶ γενικῶν κρίσεων. Τὸ δὲ ποιόν, καθ' ἣν ἔχει ἐνταῦθα σημασίαν, ὑποδιαίρεται εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν περιορισμόν, ἀφαιρέσεις καὶ αὐτὰς τῶν ἀντιστοιχῶν κρίσεων κτλ. Ἐὰν δὲ ὑπ' ἄλλην ἐποψίν θεωρήσωμεν αὐτὰς δηλ. ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ αὐτῆς ἐκφράζουσι τὰ στοιχεῖα. Τῶντι, αἱ τρεῖς κατηγορίαι τοῦ ποσοῦ, ἤθουν ἢ ἐνότης, ἢ πληθὺς καὶ ἢ ὀλότης, ἀνάγονται, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, εἰς τὴν ὑπόστασιν· αἱ κατηγορίαι τοῦ ποιοῦ ἀνάγονται εἰς τὴν μορφήν ἢ εἰς τὸ προσόν, περὶ οὗ γίνεται ἢ κατάφασις, ἢ ἀπόφασις ἢ ὁ περιορισμός· καὶ αἱ δύο ἄλλαι αἱ τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, ἀνάγονται εἰς σχέσεις ἢ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεως, ἢ μεταξὺ ὄντων, ἢ μεταξὺ κρίσεως καὶ κρίνοντος. Καὶ ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα, συνηνωμένα μὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, συνιστῶσι τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἰδέαν, καὶ ὅτι ὁ Κάντιος ἀποδοὺς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν αἴσθησιν δὲν ἠδύνατο ἐπομένως νὰ τοὺς συμπεριλάβῃ εἰς τοὺς τύπους καὶ εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ νοός, θέλομεν ἔχει καὶ ἐκ ταύτης τῆς Καντιανῆς ἀπαριθμήσεως νέαν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος μετὰ τῶν πέντε αὐτῆς στοιχείων παρέχει τὸν τύπον ὅχι μόνον πάντων τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν κρίσεων, ἢ μόνῃ οὕσα καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἰδέα, εἰς ἣν πᾶσαι ἀνάγονται.

ἢ. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κατηγοριῶν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ὁ χρόνος εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, τύπος τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, καὶ καθὸ τοιοῦτος, δηλ. καθὸ μετέχων καὶ τοῦ καθαροῦ καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείου καὶ τοῦ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ αἰσθητοῦ, εἶναι ὁ μέσος ὅρος, διὰ τοῦ ὁποῖου αἱ κατηγορίαι τοῦ νοός ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, καὶ ἐπομένως ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ χρόνου, συνηνωμένης μὲ τὰς τέσσαρας κατηγορίας, γεννῶνται τέσσαρα σχήματα. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἔχομεν τὴν κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ χρόνῳ πρόσθεσιν πλειόνων μονάδων ἢ τὸν ἀριθμόν· διὰ τοῦ δευτέρου, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ ἢ τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν περιορισμόν· δ' αὖ δὲ τοῦ τρίτου ἔχομεν τάξιν ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐπομένως ὑπόστασιν καὶ συμβεβηκός, αἴτιον καὶ ἀποτέλεσμα, καὶ ἀμοιβαιότητα ἢ ταυτοχρονίαν τῶν ὑποστάσεων ἐν τῷ χρόνῳ· τελευταῖον διὰ τοῦ τετάρτου ἔχομεν τρόπον τοῦ εἶνε ἐν τῷ χρόνῳ, ἢ

τὸ πραγματικόν, τὸ δυνατόν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Σημειοῦντες καὶ ἐνταῦθα τὴν συνήθη σύγχυσιν τῶν τύπων τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνειν, θέλομεν παρατηρήσει προσέτι ὅτι ἡ ὑπὸ Καντίου καλουμένη ἐσωτερικὴ αἴσθησις οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ περὶ τούτου οὔτε χρειαζόμεθα ἄλλην ἀπόδειξιν πλὴν τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως· διότι ἕκαστος δύναται ἐξ ἰδίας πείρας νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ συνείδησις, φερ' εἰπεῖν, τῆς μνήμης, τῆς θελήσεως, πασῶν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἐργασιῶν καὶ πάντων τῶν ἐντὸς ἡμῶν φαινομένων, διαφέρει τὰ μέγιστα ἀπὸ τὴν αἴσθησιν τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ, τῆς ἀντιστάσεως, τῆς σκληρότητος, τῆς λειότητος, καὶ τῶν ἄλλων ποιοτήτων, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθητηρίων· ὥστε ἡ συνείδησις μὴ οὔσα τῆς αὐτῆς ἀλλὰ πάντῃ ἄλλῃς φύσεως, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν αἴσθησιν, καὶ ἐπομένως αἱ λέξεις ἐσωτερικὴ αἴσθησις εἶναι μεταφορὰ στηριζομένη ἐπὶ ψευδοῦς ἀναλογίας οὐδεμίαν ἔχουσα φιλοσοφικὴν ἀκρίβειαν Ἐφ' ἐτέρου δὲ ὁ τόπος εἶναι οὐχ' ἥττον τοῦ χρόνου ἀναγκαῖος πρὸς σύλληψιν παντὸς νοητοῦ καθὼς καὶ παντὸς αἰσθητοῦ, καθότι ἀμφοτέρα εἶναι ἀχώριστα καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς μιᾶς καὶ μόνῃς ἐκ τῶν προτέρων ιδέας, τῆς τοῦ ὄντος, τὴν ὁποίαν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν ἐκτός, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ σχηματισμοῦ τούτου. Πόσον δὲ εἶναι οὗτος αὐθαίρετος, τὸ γνωρίζομεν ἅμα σκεφθῶμεν ὅτι οὐδὲν τῶν τεσσάρων σχημάτων δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν διὰ μόνου τοῦ χρόνου, ἀποσπασθέντος ἀπὸ τὰ ἄλλα τοῦ ὄντος στοιχεῖα. Π.χ. τὸ πρῶτον σχῆμα, ἐκτός τοῦ χρόνου, ἀπαιτεῖ καὶ τινὰ σχέσιν τὸ δεύτερον, ἐκτός τῆς σχέσεως, ἀπαιτεῖ καὶ ὑπόστασιν καὶ μορφήν, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅθεν καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι πάντῃ αὐθαίρετος, ἰδανικός, καὶ μάλιστα ἐναντίος εἰς τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν μᾶς.

θ'. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἀρχάς, ὅσαι πηγάζουσιν ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τούτου, θέλομεν παρατηρήσει, ὡς πρὸς τὰς ἐκ τῆς πρώτης κατηγορίας, ὅτι τὸ διακεκριμένον ποσόν, ἢ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ συνεχές, ἢ ἡ ἔκτασις, εἶναι τῶντι τὰ ἀντικείμενα τῆς μαθηματικῆς· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν οὔτε ὡς μαθηματικὴν ἀρχὴν οὔτε ὡς ἀρχὴν ἐν γένει τὴν ἀπόφανσιν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐνοράσεις εἶναι μετέθηκατ' ἔκτασιν. Τοῦτο εἶναι γινόμενον καὶ ὄχι ἀρχή· καὶ τεθέντος τούτου, δὲν δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν συλλογισμόν ἐπ' αὐτοῦ εἰ μὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Τὰ μαθηματικὰ ἐπερείδονται ὅλα ἐπὶ τῶν καθαρῶν ιδεῶν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἐκτάσεως ἢ τοῦ τόπου, καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, ἀναπόδεικτοι νομιζόμεναι, ἀνάγονται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ, εἰς ὀρισμούς ἢ εἰς προτάσεις ταῦτοσήμεους (pro-

positions identiques). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀξιωματίων τῆς δόρασεως.—Περὶ δὲ τῶν προλήψεων τῆς πείρας, ἀποροῦμεν πῶς δύναται: νὰ ὀνομασθῇ μαθηματικὴ ἀρχὴ ἢ ἀπόφανσις ὅτι τὸ πραγματικὸν πασῶν τῶν ἐμφανίσεων τὸ συνιστῶν τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ἔχει μέγεθος κατ' ἐπίτασιν, δηλ. βαθμὸν τινα ὑπάρξεως. Παρεκτός τοῦ ὅτι γίνεται εἰς τὴν ἀνωτέρω πρότασιν κατάχρησις τῶν λέξεων μέγεθος κατ' ἐπίτασιν, αἵτινες λαμβάνονται ὡς ἰσοδυναμοῦσαι μὲ βαθμὸν πραγματικότητος, παρατηροῦμεν ὅτι οὐδὲ τοῦτο εἶναι ἀρχή, ἀλλὰ γινόμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἄλλην ἀρχὴν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ πλὴν τῆς λογικῆς. Ἐὰν δὲ καὶ τὸ γινόμενον τοῦτο θέλωμεν νὰ προβιβάσωμεν εἰς βαθμὸν ἀρχῆς, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, τοῦτέστιν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Ἄς σημειώσωμεν δὲ ἐν παρόδῳ πόσον εἶναι ἀξιοθαύμαστον ὅτι ὁ Κάντιος καὶ τοι προφανῶς ἐξαγαγὼν τὰς κατηγορίας του ἐκ τῶν τύπων τῆς λογικῆς, ἠμέλησεν ὅμως τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἥτις εἶναι ὅλης τῆς λογικῆς τὸ θεμέλιον. Καὶ ἐὰν αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι συνταυτίζονται μὲ τοὺς νόμους τῆς διανοίας καὶ ἔχουσι δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπύλοτον καὶ καθολικὴν βεβαίτητα, τοῦτο συμβαίνει ὄχι διότι αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν πηγάζουσιν ἐκ τῆς εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν καὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ, ἀλλὰ διότι στρέφονται περὶ τὰς καθαρὰς ιδέας τοῦ λόγου, καὶ προβαίνουν διὰ τῆς ἀναμαρτήτου μεθόδου τῆς καθαρᾶς λογικῆς.—Ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς τρίτης κατηγορίας γεννᾷ καὶ αὐτὴ ἀρχὴν τινα ὑποδιαιρουμένην εἰς ἄλλας τρεῖς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς τρεῖς ιδέας τοῦ σχήματος. Εἶναι δὲ αὗται ἡ ἀρχὴ τῆς διαμονῆς τῆς ὑποστάσεως, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πρὸς ἀλλήλας καθολικῆς τῶν ὑποστάσεων ἐνεργείας. Ἄλλ' αὗται αἱ ὑπ' αὐτοῦ καλούμεναι ἀναλογίαι τῆς πείρας εἰς τί ἀνάγονται; Ἡ μὲν πρώτη δὲν εἶναι ἀρχή, ἀλλ' ὄρισμὸς τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος, πηγάζων ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος: καὶ ἐὰν τις θελήσῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τύπον ἀρχῆς, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἐκφράσῃ δι' αὐτοῦ εἰμὴ ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι ὑπόστασις καὶ συμβεβηκός, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι. Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ἀναγνωρίζομεν καὶ ἡ τρίτη εἶναι συνέπεια τῆς ἀρχῆς ταύτης, διότι ἡ καθολικὴ ἀμοιβαιότης πάθους καὶ ἐνεργείας ὑποθέτει ἀναγκαίαν τινα τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν, ἢ σύνδεσμον ἀναγκαῖον αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων.—Τελευταῖον, αἱ ἐκ τῆς τετάρτης κατηγορίας πηγάζουσαι τρεῖς ἀρχαί, ἡ τοι τὰ τρία αἰτήματα τῆς ἐμπειρικῆς νοήσεως, εἶναι ἅπλοισι ὄρισμοι τοῦ δυνατοῦ, τοῦ πραγματικοῦ, καὶ τοῦ ἀναγκαίου.—Καὶ ἐνταῦθα ἀρμόζει νὰ σημειώσωμεν ὅτι αἱ ἀρχαί, τὰς ὁποίας ὅλοι οἱ

φιλόσοφοι θεωροῦσιν ὡς συνιστώσας τὸν λόγον, ἐξ ἐναντίας θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Καντίου ὡς ἀρχαὶ τοῦ νοῦς. Ἄλλ' ὁ νοῦς εἶναι ἡ δύναμις, ἣτις ἀντιλαμβάνεται τῶν ἀντικειμένων, συνενοῦσα τὰ διάφορα αὐτῶν στοιχεῖα ὑπὸ τὴν ἐνότητα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Ἡ δὲ δύναμις ἡ χορηγοῦσα τὴν ιδέαν αὐτὴν καὶ θέτουσα τὰς ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων ἀνακαλύπτομεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζομεν πάντα συλλογισμόν, εἶνε προφανῶς ὁ λόγος. Εἶναι αὕτη ἡ νομοθετικὴ καὶ ἡγεμονικὴ δύναμις ἡ κυριεύουσα, φωτίζουσα καὶ διευθύνουσα καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν, καὶ ἣτις, ἐν ᾧ ἐπιβάλλει νόμους εἰς τὴν νόησιν, προσδιορίζει ἐν ταύτῳ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Συνήργησε δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν σκεπτισμὸν τοῦ Καντίου· καθότι ὁ νοῦς εἶναι ὑποκειμενικός, ἀλλ' ὁ λόγος ὑποκειμενικός καὶ ἀντικειμενικός ἐν ταύτῳ, καθὼ ἀπρόσωπος καὶ καθολικός καὶ ἀπόβροια τῆς ἀπίρου καὶ ὑψίστου διανοίας, ἣτις τὸ πᾶν ἐσχεδίασε καὶ διεκόσμησε. Ποῖον εἶναι, ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Κάντιον, τὸ μόνον ἔργον τοῦ λόγου;

ί. Ὁ λόγος, ἀναβαίνων πάντοτε ἀπὸ τινος γενικῆς προτάσεως εἰς ἄλλην γενικωτέραν, τείνει πρὸς τὴν ἐνότητα· καὶ διὰ μὲν τῆς κατηγορηματικῆς κρίσεως φθάνει εἰς ὑποκείμενον συνταυτιζόμενον μὲ τὸ κατηγορούμενον, ἢ εἰς τὸ ἐγώ· διὰ δὲ τῆς ὑποθετικῆς φθάνει εἰς ἀποτέλεσμα μὴ ὄν ἀποτέλεσμα ἄλλου προγενεστέρου, ἢ εἰς τὸν κόσμον· διὰ δὲ τῆς διαζευκτικῆς φθάνει εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῶν ὄρων πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως, ἢ εἰς τὸν Θεόν. Φθάσας δὲ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐνότητας, δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ οὔτε τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, οὔτε τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου οὔτε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ αἱ τρεῖς αὗται θέσεις ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται ὡς αἱ ἀντιθέσεις αὐτῶν. Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ. Διότι ὡς πρὸς τὸ ἐγώ, ὁ Κάντιος θεωρεῖ τὴν συνειδήσιν ὡς αἴσθησιν ἐσωτερικὴν ὁμοίαν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν. Καὶ ἐὰν διὰ τῆς ἐξωτερικῆς δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ τὰς ἐπιφανείας καὶ τὰ φαινόμενα, καὶ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν περὶ τῆς ὑποστάσεως, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τίποτε δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν περὶ τοῦ ἐγώ διὰ τῆς συνειδήσεως· ἀλλὰ τὴν ψευδῆ ταύτην ἀναλογίαν ἡμεῖς ἤδη ἀνεσκευάσαμεν. Εἴπομεν ὅτι ἡ συνειδήσις τῆς νοήσεως καὶ τῶν πράξεων τῆς θελήσεως δὲν ἔχει τίποτε κοινὸν μὲ τὴν αἴσθησιν τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ καὶ τῆς ἀντιστάσεως τῶν σωμάτων. Ἴνα δὲ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς νοητικῆς ταύτης ὑποστάσεως τῆς συνιστώσης τὸ ἐγώ καὶ περὶ τῶν φαινομένων καὶ ἐργασιῶν αὐτῆς, δὲν ἔχομεν χρεῖαν οὐδενὸς συλλογισμοῦ. Εἶναι ταῦτα πάντα γινόμενα τοῦ συνειδότης, ἐναργέστερα καὶ βεβαιότερα τῶν γινόμενων τῆς αἰσθήσεως. Καὶ τὸ νὰ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν

καὶ τὰς συνεπειάς, αἰτίνας ἀμέσως καὶ ἀναγκαίως πηγάζουσιν ἀπὸ αὐτά, διότι πάντα ταῦτα δὲν δυνάμεθα ἄλλως πως νὰ ἀποδείξωμεν, εἶνε τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἠρνούμεθα τὴν ἰδίαν ἡμῶν ὑπαρξίν, καὶ νόησιν, καὶ θέλησιν, καὶ αἴσθησιν διὰ τὸν λόγον ὅτι πάντα ταῦτα δὲν ἀποδεικνύονται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ τῶντι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κ. Κουσίνογ, πρόβλημα παράλογον ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τίθεται ὅσω καὶ ἂν συλλογιζόμεθα περὶ αὐτοῦ, δὲν λύεται. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Κάντιος ἠθέλησε νὰ σατυρίσῃ ἑαυτὸν, ἀποκαλῶν παραλογισμοὺς τὰς ιδέας τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεως, ἐνότητος καὶ ταυτότητος διότι τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ιδέας ταύτας διὰ τοῦ συλλογισμοῦ εἶνε τῶντι ἀληθῆς παραλογισμὸς.— Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς περὶ τοῦ κόσμου ἀντινομίας, δυνάμεθα καὶ περὶ τούτων νὰ κάμωμεν τὴν αὐτὴν παρατήρησιν, ὅτι δηλ. ὅχι ὅλαι δύναται νὰ λυθῶσι διὰ τοῦ συλλογισμοῦ· καθότι ἡ μὲν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας λ.χ. (ἥτις εἶναι ἡ τρίτη) οὐδέποτε δύναται νὰ ἀρθῇ διὰ τοιοῦτου μέσου, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι καὶ αὐτὴ γινόμενον τῆς συνειδήσεως. Αἱ δὲ ἀφορῶσαι τὰ ἐν τῷ τόπῳ ὅρια τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ (ἡ πρώτη), καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου (ἡ τετάρτη) μένουσι καὶ αὐταὶ ἀνεπίλυτοι, ἅμα ἐξοστρακίσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν ἀποπέμφωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ νοῦς, μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτὴν ὡς ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν τοῦ λόγου ἀρχὴν, ἔχουσιν ἐν αὐτῇ κῦρος καὶ βεβαιότητα. Τελευταῖον ἡ δευτέρα ἀντινομία, καθ' ὅσον μὲν ἀποβλέπει τὰ συνιστῶντα τὸν ὑλικὸν τοῦτον κόσμον σώματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ζήτημα φυσικόν, περὶ οὗ ὁ λογισμὸς δύναται νὰ προβῇ ἐπ' ἄπειρον· καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς νοητικὰς ὑποστάσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ τοῦ λογισμοῦ, ὅσκις οὗτος δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν γινομένων τῆς συνειδήσεως.

ια'. Τελευταῖον, ὡς πρὸς τὴν τρίτην ἐνότητα, εἰς ἣν φθάνει ὁ λόγος, ἢ τὸ ἰδανικόν, οὐδὲ τοῦτο, κατὰ τὸν Κάντιον, ἀποδεικνύεται δι' οὐδεμιᾶς τῶν τριῶν ἀποδείξεων ὅσας πρὸς τοῦτο συνήθως μεταχειρίζονται. Ἀλλὰ περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποδείξεων τούτων (τῆς ὀντολογικῆς) ἤδη παρατηρήσαμεν, ὅτι ἡ τοῦ ἀπείρου ἰδέα δὲν εἶναι ἔμφυτος, καὶ ὅτι εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναβαίνομεν εἰμὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Εἰς δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ δύο ἄλλαι, ἢ τε κοσμολογικὴ καὶ ἢ φυσικοθεολογικὴ· διότι λέγοντες, ἐὰν ὁ κόσμος ἦναι ἐνδεχόμενος, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ὃν ἀναγκαῖον, ἐφαρμόζομεν σιωπηλῶς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Καὶ τῶντι, ἐνδεχόμενον εἶναι πᾶν ὅ,τι δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον του εἶναι, διὰ τοῦτο δύναται καὶ νὰ μὴ ἦναι. Ἀλλὰ

τὸ μὴ ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸ αἷτιον τοῦ εἶναι, εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι αἷτιον· ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἷτιον. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἤθελεν ὑπάρχει ἀληθῶς αἷτιον, ἐάν, ἀναβαίνοντες ἀφ' ἐνὸς εἰς ἄλλο αἷτιον δὲν εὐρίσκωμεν αἷτιον πρῶτον, φανερόν ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος συνεπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν ὑπαρξίν αἰτίου πρῶτου ἀπολύτου καὶ ἀναγκασίου. Καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικοθεολογικὴν ἀπόδειξιν, εἶναι ἄρα ἀληθές ὅτι δι' αὐτῆς δὲν φθάνομεν εἰς ποιητικὸν αἷτιον; ἂν καὶ ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν εὐρετικὴν ἀρχήν, ὡς εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, μένει νὰ ἐξετάσωμεν ἐάν διὰ τοιαύτης ἀρχῆς δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τι ποιητικὸν αἷτιον. Εὐκόλως δὲ κατανοοῦμεν ὅτι ἡ λέξις αἷτιον οὐδὲν ἄλλο ἐκφράζει· εἰμὴ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἢ τὸ δίδον τὸ εἶναι· ἀλλὰ δίδω τὸ εἶναι οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ δημιουργῶ, ποιῶ· ἄρα τὸ κατ' ἐξοχὴν αἷτιον δὲν δύναται νὰ ᾔηται εἰμὴ ποιητικόν. Παρατηροῦντες δὲ εἰς τὴν δημιουργίαν ταύτην ἀξιοθαύμαστον τάξιν, ἐπαγόμεθα εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἰτίου· καὶ ἐνταῦθα ἔχει δίκαιον ὁ Κάντιος, καθότι ἡ τάξις τοῦ παντὸς δὲν ἀνακαλύπτει τὸν ποιητὴν ἀλλὰ τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ διακοσμητὴν δυνάμει τῆς ἀρχῆς ὅτι αἱ ιδιότητες τοῦ ἀποτελέσματος γνωστοποιοῦσι τὰς ιδιότητας τοῦ αἰτίου. Ἀλλὰ καὶ αὕτη εἶναι ἐφαρμογὴ καὶ συνέπεια τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ἥτις, ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δι' ἑαυτῆς μόνης ἔχει καὶ τὸ κύρος καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς βεβαιότητα.

ιβ'. Ἴδου λοιπὸν ἀπηλλάχθημεν παντὸς σκεπτισμοῦ. Τὸ ἐγὼ ἀνακαλύπτω ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς συνειδήσεως τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος, ἀνακαλύπτει ἐνταυτῷ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, ἢ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἐφαρμόζοντες δὲ εἰς τὸ ἐγὼ καὶ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, ἀποκτῶμεν τὴν βεβαιότητα τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἀλλ' ὁ Κάντιος ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως αἷτινες εἶναι δύο ὄψεις, δύο μορφαὶ τοῦ ὄντος, καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς πλήρους τοῦ ὄντος ιδέας ἔμελλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ πέσῃ εἰς τὸν σκεπτικισμόν· καθότι μετὰ τῆς αἰσθήσεως εὔρε συνεζευγμένα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, ἄλλα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα εὔρε συνδεδεμένα μετὰ τοῦ νοός. Ὅθεν, διαμοιράσας τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων μετὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοός, καὶ περιορίσας τὸ ἔργον τοῦ λόγου εἰς μόνην τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἐνότητα, ἀπεστέρησεν αὐτὸν ἐπομένως τοῦ ἐναργοῦς, καθολικοῦ ἀπολύτου καὶ ἀνεξαιρέτου κύρους, ὃ παρέχουσιν εἰς αὐτὸν αἱ ἐξ ὧν συνίσταται ἀρχαί· διὰ τοῦτο μόνον τὸν ἰδανισμόν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τοῦτον ἐξ ἀνάγκης σκεπτικόν· καθότι ἡ μὲν αἰσθησις μᾶς δίδει μόνον τὸ φαινόμενον, ἡ δὲ νόησις μόνον ἑαυτὴν ἀποδεικνύει, καὶ ὁ λόγος, τίποτε δὲν ἀποδεικνύει, διότι αἱ νομι-

ζόμεναι αὐτοῦ ἀρχαὶ δὲν εἶναι, κατ' αὐτόν, εἰμὴ συνέπειαι τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς εἰς τὰς ὁράσεις τῆς αἰσθήσεως. Τοῦτο δὲ τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ὡς ἐξαγόμενον τῆς κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, εἶδομεν ὅτι ἐπροσπάθησε νὰ πληρώσῃ διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ. Ἄς καθυποβάλωμεν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ταύτης κριτικῆς ὀλίγας παρατηρήσεις.

ιγ'. Καὶ πρῶτον ἄς σημειώσωμεν ὅτι σύμφωνος πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην, ὅστις διέστειλε καὶ αὐτὸς τὸν θεωρητικὸν λόγον τοῦ πρακτικοῦ, δὲν θεωρεῖ ὁ Κάντιος τὸν πρακτικὸν ὡς δύναμιν διάφορον καὶ διακεκριμένην τοῦ θεωρητικοῦ, ἀλλ' ὡς ὁ ἀφορὸν τινὰ ἐφαρμογὴν καὶ χρῆσιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως. Τούτου δὲ τεθέντος, ἐπ' ἀληθείας οὐδόλως εἶναι καταληπτὸν πῶς ἡ θεωρητικὴ χρῆσις τοῦ λόγου τίποτε βέβαιον δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ, ἐν ᾧ ἐκ τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ χρήσεως ἔχομεν ἐξ ἐναντίας τὴν βεβαιότητα τοῦ κατηγορητικοῦ προστάγματος, ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου· διότι οὐδεὶς ὀποχρῶν λόγος ὑπάρχει, δυνάμει τοῦ ὁποῖου μία μόνη τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου νὰ ἔχῃ κῦρος κατ' ἐξαιρέσιν πασῶν τῶν ἄλλων. Ἄλλ' ἡ ἀντιφασίς αὕτη ἦτο ἀναπόφευκτος, ἀφ' οὗ ὁ λόγος δὲν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰμὴ ὡς τάσις πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ὄχι ὡς ἡ δύναμις ἡ θέτουσα τὰς ἀρχάς. Ἄφ' ἐτέρου δὲ τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν λόγον οἰονδήποτε κῦρος συνεπφέρει τὴν καταστροφὴν τῶν θεμελιῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, καὶ ὁ Κάντιος ἐδίσταζεν ἐνώπιον τούτης συνεπέας τοῦ συστήματός του. Δὲν ἐδυνήθη νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ὅτι τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀπόλυτον εἶνε οἱ δύο χαρακτῆρες τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ὅτι ἄνευ τούτου ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ἀνεξήγητος. Μὴ θέλων δὲ ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον οὔτε ταύτην μόνην τὴν ἀρχήν, οὐδὲ τὴν λέξιν ἀρχὴν μετεχειρίσθη, ἀλλ' ἀνεγνώρισεν ὡς ἀπλοῦν γινόμενον τὴν ἐν τῷ λόγῳ ὑπαρξίν τοῦ κατηγορητικοῦ προστάγματος. Τούτου δὲ τεθέντος, μεθ' ὧν ἔχει χαρακτῆρων ἀνάγκης καὶ καθολικότητος, ὁ τύπος τοῦ ἐν αὐτῷ περιεχομένου πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι ἀναγκαῖος καὶ καθολικὸς ὡς τὸ περιέχον· ὅθεν τὸ πρῶτον εἰς τρόπον ὥστε τὸ δόγμα τῆς θελήσεώς σου νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας εἶναι λογικὴ συνέπειαι τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ προστάγματος τούτου. Ὁφείλομεν ὁμῶς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀρχῆς ἐμπλέκει τὴν γνῶσιν τῶν τελῶν, ὅτι ἄλλως πῶς ἡδυνάμεθα νὰ ἀποφασίσωμεν ἐὰν τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα δόγμα δύναται ἢ ὄχι νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας; καὶ ὄχι μόνον ἐμπλέκει τὴν γνῶσιν τῶν τελῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος χωρὶς τῆς ὁποίας ἡ πραγματοποίησις τοῦ τέλους δὲν ἀναφαί-

νεται ὡς ὑποχρεωτική. Ἄρα ἡ ἀρχὴ τῆς τελεότητος, τοῦτέστιν ἡ ἀρχὴ ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον ἔχει τέλος ἀναγκαῖον πρὸς ὃ τείνει κατ' ἀνάγκην, ἐὰν δὲν ᾔηται ἐλεύθερον, ἢ πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ τείνη, ἐὰν ᾔηται ἐλεύθερον, εἶναι ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ ἀρχή. Καὶ τὸ Καντιανὸν ἀξίωμα ἐπομένως δύναται, μάλιστα πρέπει νὰ μεταβληθῆ εἰς τὸ ἐξῆς· πράττε εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκπληρώσῃς τὸ τέλος σου συνδυαζόμενον μὲ τὸ τέλος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου. Ἵνα δὲ προσδ ορίσωμεν τὰ τέλη ταῦτα καὶ ἐκ τούτου ὅλα τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα, ἢ προστρέχομεν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ θρησκευήματος καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, δι' ἧς πιστεύομεν ὅτι ὁ Θεὸς ἐφάνέρωσεν ἑαυτὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐχάραξεν εἰς αὐτόν, οὕτως εἶπεῖν, ἰδ' οὐχίως τὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ πορείαν του, ἢ προστρέχομεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν τριπλῆν δὴλωσίν του, τοῦτέστι τὴν νοητικὴν, ἠθικὴν, καὶ αἰσθητικὴν ἐνέργειαν. Ἐπομένως ἔχομεν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἠθικὴν, ἢ τὴν φιλοσοφικὴν. Ἐν ταύτῃ δέ, ὁρμώμενοι εἴτε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, εἴτε ἀπὸ τῆς Καντιανῆς, κατορθόνομεν πάντοτε νὰ στηρίζωμεν ἠθικὴν νομοθεσίαν καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον. Καθότι τὸ δόγμα τοῦ Καντίου οὐδὲν ἄλλο μᾶς δ δάσκει εἰμὴ ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ἐξ ἀνάγκης νὰ πειθώμεθα· καὶ ὅτι, Ἵνα γνωρίσωμεν ἐὰν πράξις τις ᾔηται ἀγαθὴ, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν δύναται νὰ γενικευθῆ, ὑψουμένη εἰς βαθμὸν καθολικοῦ νόμου. Ἄλλὰ τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ διδάσκωμεν ὅτι ὑπάρχει ἠθικὴ τάξις, τοῦτέστι συνδυασμὸς ἀναγκαῖος μέσων καὶ τελῶν· ὥστε καὶ διὰ τῆς Καντιανῆς ἀρχῆς φερόμεθα ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος, ἣτις εἶναι ἡ βάσις τοῦ ἠθικοῦ οἰκοδομήματος.

ιδ'. Περὶ δὲ τῶν τριῶν πορισμάτων τοῦ ἠθικοῦ νόμου θέλομεν εἶπεῖ ἐν βραχυλογίᾳ· ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, πρὸ τοῦ νὰ ᾔηται πόρισμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι γινόμενον τῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον ἐναργέστατα ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἢ προσεκτικὴ ψυχικὴ παρατήρησις· ἄλλως πῶς ἠδυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ αὐτῆς δ' ἄ συλλογιστικῆς ἀποδείξεως ἐξαγομένης ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου; τοῦτο ἠθέλην εἶναι λογικὴ ἀπόδειξις, καί, κατὰ τὸν Κάντιον, ἡ λογικὴ ἀπόδειξις δὲν ἀποδεικνύει εἰμὴ ἀφαίρεσιν, ἀδύνατος οὔσα νὰ μᾶς βεβαιώσῃ περὶ τινος πραγματικότητος. Τοῦτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἶναι καὶ αὕτη συνέπεια τῆς ταῦ-ότητος, ἐνότητος, ἀπλότητος καὶ αὐλότητος τῆς ψυχῆς, περὶ ὧν βεβαιούμεθα διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ χαρακτήρων, ἢ διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ λοιπὸν παραδεχόμεθα τὴν ἐνέργειαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὰς συνε-

πείας αὐτῶν, ἢ ἀπορρίπτομεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην, καὶ τότε ἡ λογικὴ ἀπόδειξις εἶναι ἀδύνατος. Ἐὰν δὲ ἐξάγωμεν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας ἀπὸ τὴν ἀναγκαίαν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι καὶ αὕτη εἶναι μία ἀντίφασις τοῦ Καντισμοῦ, διότι ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λογικὴ, ἥτις, κατὰ τὸν Κάντιον, ἐπὶ τοιούτων εἶναι ἄχρηστος.—Τελευταῖον, καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, καθὸ πορίσματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως· καὶ ἀγνοοῦμεν διὰ ποῖον λόγον ἡ ἠθικὴ ἀρχή, ἥτις οὐσιωδῶς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχὴ τῆς τελεότητος, πρέπει νὰ ἔχη ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, ἐν ᾧ δὲν ἀποδίδεται εἰς τὰς ἄλλας δύο, τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος. Καὶ αἱ τρεῖς εἶναι ἀρχαὶ τοῦ λόγου, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ ἡ πρέπει νὰ καταδικάσωμεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς ἀπόλυτον σκεπτισμόν, ἢ πρέπει νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν καὶ τὰς τρεῖς ὡς ἀρχὰς ἐμφύτους, οἴκοθεν ἐναργεῖς, βεβαίαις καὶ ἐχούσας ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν ἀξίαν. Ἡ ἠθικὴ δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ πόρισμα τῆς μεταφυσικῆς ἢ μᾶλλον τῆς ψυχολογίας.

ιε'. Θέλοντες δὲ τώρα νὰ ἀνκεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων ὅλας τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις, συμπεραίνομεν·

α'. ὅτι ἡμαρτεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος διαμελίσας τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως·

β'. ὅτι ἀπέδωκεν εἰς τὴν αἴσθησιν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ, καὶ τεθείσης τῆς διαιρέσεώς του, δὲν εἶναι ταῦτα μόνον τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθήσεως, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δυνάμεθα νὰ ἀφομοιώσωμεν τὴν ἐξωτερικὴν αἴσθησιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἢ πρὸς τὴν συνείδησιν·

γ'. ὅτι περιπλέον τὰ δύο ταῦτα δὲν εἶναι στοιχεῖα μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ πασῶν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων·

δ'. ὅτι ἔλαθεν ἐχυτὸν συγχέας τοὺς τύπους τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνειν καὶ δὲν ἔκαμεν ἀκριβῆ ἀναγωγὴν οὔτε τῶν τύπων, οὔτε τῶν πράξεων·

ε'. ὅτι ἡμαρτεν, ὑπολαβὼν τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου ὡς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς εἰς τὰς δράσεις τῆς αἰσθήσεως, καὶ θεωρήσας τὸν λόγον ὡς τάσιν πρὸς τὴν ἐνότητα, ὡς δύνανται ἐμφαίνουσιν μόνον τὰς τρεῖς ιδέας τοῦ ἐγώ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅχι ὡς δύνανται συνισταμένην ἐξ ἀπολύτων καὶ καθολικῶν ἀρχῶν.

ς'. ὅτι τὰς ἀρχὰς ταύτας οὔτε ἀπὸρίθμησεν ἀκριβῶς, οὔτε ἀνήγαγε προσηκόντως, συγχέας αὐτὰς ποτὲ μὲν μὲ γινόμενα, ποτὲ δὲ μὲ ὀρισμούς ἢ προτάσεις ἀπλῶς ἀποφαντικὰς·

μίαν μόνην ἀρχὴν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ἀντιτάξας τὴν πρακτικὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν θεωρητικὴν.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ σκεπτικὸς ἰδανισμὸς τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τούτου ἐπήγαγεν ὡς ἀναπόφευκτος συνέπεια ὅ τε ὑποκειμενικὸς ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς ἢ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχελίγγου καὶ τοῦ Ἐγγέλου. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκτανθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ Καντισμοῦ. Ἴσως ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς παρατηρήσῃ ποτέ, ὅτι ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ ἰδανισμοῦ ἀρχίσασα εἰς τὸν ἰδανισμὸν ἔμελλε μετὰ μακρὰν καὶ τολμηρὰν πορείαν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ τελευτήσῃ, καὶ ὅτι ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ὁ σιδηροῦς κύκλος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησεν ἄχρι τοῦδε ἡ Γερμανικὴ φιλοσοφία, λαβοῦσα θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν ἰδανικὴν, ἀλλὰ μείνας, ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόοδον καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐφαρμογὴν, ἄγονος καὶ ἀνεπαρκῆς.

Ἐπομεν ὅτι πρὸ τοῦ Καντίου ὁ κορυφαῖος τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς Θωμᾶς ὁ Ρεΐδης προσπάθησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄς δώσωμεν, κατὰ τὴν ὑπόθεσίν μας, πλήρη ἐκθεσιν τοῦ συστήματός του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Σύστημα τοῦ Ρεΐδου

Ἀντενεργῶν κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λωκίου, ὁ Ρεΐδης πρὸ τοῦ Καντίου ἀνέβη εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· ἀλλὰ δυνάμεθα ἐκ προοιμίων νὰ δίσχυρισθῶμεν ὅτι δὲν κατώρθωσεν οὔτε ν' ἀποσυνθέσῃ τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἰς ὅλα τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, οὔτε νὰ προσδιορίσῃ ταῦτα ἀκριβῶς, οὔτε νὰ τὰ ἀναγάγῃ καὶ τακτοποιήσῃ κατὰ τὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν αὐτῶν τάξιν· ὅθεν αἱ ἀπαριθμήσεις αὐτοῦ ἔμειναν ἀόριστοι, συγκεχυμέναι καὶ ἀτελεῖς.

Κύριος σκοπὸς τοῦ Ρεΐδου ὑπῆρξε τὸ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν σκεπτικισμὸν δι' αὐτῆς τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, ἐξ ἧς εἶχε γεννηθῆ, τούτέστι, διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Πρὸς τοῦτο ἤρχισε τὴν

ζήτησίν του ἀπὸ τοῦ ἀπλουστέρου στοιχείου τῆς γνώσεως, ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, καὶ μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων τῆς ἀπλουστέρας, τοῦτέστιν, ἀπὸ ἐκείνης τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁποίας ὀλιγώτερον δύναται νὰ συγχυθῆ με ἐκεῖνα τῶν ἄλλων· τοιαύτη εἶναι ἡ ὄσφρησις. Ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ταύτῃ αἰσθήσει εὔρε· α'. πίστιν ἀκαταμάχητον εἰς τὴν αἰσθησιν, εἴτε ἐνεστῶσαν εἴτε παρελθοῦσαν· ἡ πίστις αὕτη εἶναι γινόμενον πρῶτον καὶ ἀνεξήγητον· β'. σύγχρονον με τὴν πίστιν εἰς τὴν αἰσθησιν, καὶ ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον εὔρε τὴν σύλληψιν τοῦ αἰσθανομένου ἐγὼ διακρινομένου ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, ταυτιζομένου πρὸς ἑαυτό, ἀλλ' ἀποκαλυπτομένου διὰ τῶν αἰσθήσεων· καθότι ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς αἰσθήσεως, καὶ τοῦ πρώτου τῶν δύο ὄρων δοθέντος, ἀνακαλύπτομεν καὶ αὐτὴν τὴν σχέσιν καὶ τὸν ἕτερον· γ'. πίστιν εἰς τι ἐξωτερικόν, διαρκές, ἀνεξάρτητον τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ καὶ παράγον τὴν αἰσθησιν· καθότι αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες εἶναι τόσαι καὶ τόσον ποικίλαι, ὥστε, ἐὰν ἡ φύσις δὲν μᾶς ἐδίδασκε νὰ τὰς ἀποδίδωμεν εἰς τι ὑποκείμενον, ἡ ἀπόδοσις αὕτη ἤθελεν εἶσθαι ἔργον ἄπειρον καὶ ἀπείρως δύσκολον καὶ ἀνισον· ὥστε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν αὐτόματον ταύτην πίστιν· Τοιαῦτα εἶναι τὰ τρία πρῶτα στοχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ Πείδης ἀνακαλύπτει εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀπλουστέραν τῶν αἰσθήσεων. Αἱ, περὶ ὧν ὁ λόγος, πίστεις καὶ σχέσεις δὲν εἶναι ἀποτελέσματα οὔτε τῆς ἀγωγῆς, οὔτε τῆς πείρας, οὔτε οὐδεμιᾶς ἄλλης νοητικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' εἶναι πρῶται καὶ συστατικαὶ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀρχαί. Καὶ ἡ ἀπόδειξις εἶναι ὅτι, ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, οὐδέποτε θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἀποδείξωμεν δι' ἄλλης ὁδοῦ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ὅμως ἡ εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πίστις εἶναι ἀνεξάλειπτος καὶ ἀνεκρίζωτος ἀπὸ τὸν νοῦν μας, οὐχ' ἦττον ἐκείνης τὴν ὁποῖαν ἔχομεν εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιν μας. Πρέπει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ δόξαι αὗται εἶναι πρωταρχικὰ τῆς συστάσεώς μας στοιχεῖα· διότι ἐξ ἴσου ἀνεξήγητοι εἶναι ἡ αἰσθησις καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν ἐκτὸς ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ εἰς τὸ ἐγὼ πίστις ἀφ' ἑτέρου· εἶναι τρόπον τινὰ αἱ τρεῖς πράξεις ἑνός καὶ τοῦ αὐτοῦ δράματος, ὧν ἡ πρώτη μόνη οὔσα ὀρατὴ μᾶς ἀναγκάζει νὰ πιστεύωμεν καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο.

Καὶ καθὼς πιστεύομεν εἰς τὴν ἐνεστῶσαν ὑπαρξιν τινος ἀντικειμένου μαρτυρουμένην ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, καὶ εἰς τὴν παρωχημένην ὑπαρξιν ἀντικειμένου τινὸς μαρτυρουμένην ὑπὸ τῆς μνήμης, οὕτω, δυνάμει ἄλλης ἀρχῆς τῆς ἡμετέρας φύσεως, πιστεύομεν εἰς τὴν μέλλουσαν ὑπαρξιν φαινομένου τινός, ὅταν μᾶς παρουσιάζεται ἕτερον

φαινόμενον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶδομεν τὸ πρῶτον σταθερῶς συνδεδε-
 μένον. Εἶναι καὶ αὕτη ἀρχὴ πρώτη καὶ ἀνεξήγητος· καθότι ἡ πίστις
 εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων τῆς φύσεως δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸν
 λόγον, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον αὐτόματος πρόγνωσις τῶν ἐργασιῶν τῆς,
 δὲν εἶναι ἀπλή συνδέσις ἰδεῶν, ἀλλὰ πίστις ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶς
 συλλογισμὸς κατ' ἀναλογίαν ἢ κατ' ἐπαγωγὴν, καὶ ἥτις δι' αὐτὸ
 τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπονομασθῇ ἀρχὴ ἐπαγωγῆς. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύ-
 τῆς πηγάζει τὸ ἀξίωμα ὅτι τὰ ὁμοειδῆ ἀποτελέσματα γεννῶνται ἐξ
 ἀνάγκης ἀπὸ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Ὁ ἀθάνατος κώδηξ τῆς ἐπαγωγῆς,
 λέγει ὁ Πείδης, εἶναι τὸ Νέον Ὁργανον τοῦ Βάκωνος, τὸ ὁποῖον
 δικαίῳ τῷ λόγῳ ἠδύνατο νὰ ἐπονομασθῇ ἡ γραμματικὴ τῆς διαλέ-
 κτου τῆς φύσεως. Τὸ δὲ λαμπρότερον παράδειγμα τῆς ἐφαρμογῆς
 τοῦ κώδηκος τούτου ἔχομεν ἐν τῷ Γ'. βιβλίῳ τοῦ Περι Ἀρχῶν τοῦ
 Νεύτωνος.—Εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ
 ἄλλαι δύο, τὰς ὁποίας ὁ Πείδης ὀνομάζει ἀρχὴν φιλαληθείας καὶ
 ἀρχὴν εὐπιστίας ἀλλ' αἱ ὁποῖαι εἶναι μᾶλλον κλίσεις καὶ διαθέσεις,
 ἡ μὲν πρώτη εἰς τὸ ἀληθεύειν, ἡ εἰς τὸ ἐκφράζειν πιστῶς διὰ τῆς
 φωνῆς τὰς ἐντὸς ἡμῶν ιδέας καὶ αἰσθήματα, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὸ νὰ πι-
 στεύωμεν ὡς ἀληθῆ ὅσα μᾶς λέγονται ὑπὸ τῶν ἄλλων.

Τοιοῦτον εἶναι ἐν περιλήψει τὸ πρῶτον τοῦ Πείδου Δοκίμιον.
 Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ (Κεφ. Β'.) συγκεφαλαιοῖ ὅλας τὰς πρώτας καὶ
 ἀναποδείκτους ἀρχὰς εἰς τὰς ἐξῆς· α', πίστιν εἰς τὸ ἀψευδὲς τῶν
 νοηματικῶν μας δυνάμεων (αἴτινες κλοῦνται αἰσθησις, μνήμη,
 σκέψις κτλ.)· β'. πίστιν εἰς τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ ἐγώ·
 γ'. πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξὶν ἐξωτερικῶν ὑποκειμένων· δ'. πίστιν εἰς
 τὰς ἀληθείας ὅσας παραδέχεται ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὔτινος ἡ
 καθολικὴ συναίνεσις ἀποκαλύπτεται κυρίως ἐν τῇ συστάσει τῶν δια-
 λέκτων· ε'. πίστιν εἰς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν ὁμοίων μας ἐπὶ ἐλλόγου
 κριτικῆς στηρζομένη. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων παρατηροῦμεν
 ὅτι μόνη ἡ δ'. δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰς ἐν τῷ πρώτῳ Δοκίμιῳ
 ἀναπτυχθείσας.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ιδέας τῆς ὑποστάσεως, ἥτις ἀποκαλύπτεται εἰς
 ἡμᾶς μετὰ τῆς πρώτης καὶ ἀπλουστεράς τῶν αἰσθήσεων, εἶναι καὶ
 ἄλλαι ἐννοιαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὕλην, αἴτινες, δὲν ἐξάγονται μόνον
 ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἐπομένως πρέπει ν' ἀποδο-
 θῶσι καὶ εἰς ἄλλην πηγὴν. Τοιαῦται εἶναι, ὡς ἐπὶ παραδείγματος,
 αἱ ἐξῆς· ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐπ' ἀπεiron διαρρητή, ὅτι ἀδύνατον εἶνε
 δύο σώματα νὰ κατέχωσι συγχρόνως τὸν αὐτὸν τόπον, ἐν καὶ τὸ
 αὐτὸ νὰ ἦναι ταυτόχρονως εἰς δύο φέρους τόπους, ἢ νὰ κινῆται χωρὶς
 νὰ διέλθῃ δι' ὄλων τῶν διαμέσων σημείων· διότι πᾶσαι αἱ ἀλήθειαι

αὐται εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ ἐπομένως δὲν προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, αἴτινες μαρτυροῦσι τὸ ὄν, ἀλλ' ὄχι ὅ,τι ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ἦναι.

Καὶ ἄλλη τις ἔννοια διεγείρεται ἐν ἡμῖν μετὰ τῆς ιδέας τῆς ὕλης, ὁ τόπος. Δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὐδεμίαν τῶν πρώτων ποιότητων τῶν σωμάτων χωρὶς νὰ μᾶς παρουσιάζηται ἐνταυτῷ ὁ τόπος ὡς ἀναγκαῖον αὐτῶν ἐπακολούθημα· καθότι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἔκτασις, οὔτε κινήσις, οὔτε σχῆμα οὔτε διαίρεσις, οὔτε σύμφυσις (cohesion) μερῶν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη τόπος. Δύο δὲ εἶναι αἱ αἰσθήσεις αἱ παράγουσαι ἐν ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τοῦ τόπου, ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀφή. Ἄλλ' ἅμα εἰσαχθῆ ἡ ιδέα αὕτη εἰς τὸ πνεῦμα, γίνεται ἀνεξάρτητος τῆς ιδέας τοῦ σώματος, διαμένουσα ἐν αὐτῷ καὶ ἀφ' οὗ ἀπομακρυνθῶσι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τὴν εἰσήγαγον· διότι δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν χωρὶς ἄτοπον ὅτι σῶμα τι μηδενοῦται, ἀλλ' ὄχι ὅτι μηδενοῦται καὶ ὁ τόπος ὁ ὁποῖος τὸ περιεῖχε· τὸσον δὲ οὗτος συνέχεται μὲ τὸ κενὸν ἢ μὲ τὴν ἀπουσίαν παντὸς πράγματος, ὥστε δὲν φαίνεται ἐπίδεκτικὸς οὔτε μηδενώσεως, οὔτε δημιουργίας. Καὶ ὄχι μόνον ὁ τόπος διαμένει εἰς τὸ πνεῦμα καὶ μετὰ τὴν ἐπιτιθεμένην μηδένωσιν ὅλων τῶν ἀντικειμένων, ὅσα μᾶς ἔκαμαν νὰ τὸν συλλάβωμεν, ἀλλὰ μάλιστα αὐξάνει μέχρι τοῦ ἀπεράντου, καθότι δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν εἰς αὐτὸν πέρατα οὔτε κατ' ἔκτασιν οὔτε κατὰ διάρκειαν ὅθεν καλεῖται ἀπέραντος, ἀίδιος, ἀκίνητος, ἀφθαρτος· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ αἴδιον, τὸ ἀπέραντον καὶ τὸ ἀκίνητον τοῦ κενοῦ, καὶ δύναται εἰς αὐτὸν νὰ ἐφαρμοσθῆ ὅ,τι οἱ ἐκ τοῦ περιπάτου ἔλεγον περὶ τῆς κατ' αὐτοὺς πρώτης ὕλης, ὅτι εἶναι πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργείᾳ. Ὅταν σκοπῶμεν τὰ περιορισμένα καὶ ἐσχηματισμένα μέρη τοῦ τόπου, τίποτε δὲν εἶναι τὸσον εὐληπτον, καὶ περὶ οὐδενὸς πράγματος δυνάμεθα νὰ συλλογιζώμεθα τὸσον σαφῶς καὶ ἐκτεταμένως. Ἡ ἔκτασις καὶ τὸ σχῆμα, ἅτινα δὲν εἶναι εἰμὴ περιορισμένα μέρη τοῦ τόπου, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς Γεωμετρίας καὶ οὐδεμία ἐπιστήμη παρέχει τὸσον εὐρὺ καὶ ἀσφαλὲς στάδιον εἰς τὸν λογισμόν. Ἄλλ' ἐὰν προσπαθήσωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ὁλότητα τοῦ τόπου καὶ νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν του, χανόμεθα ἐντὸς αὐτῶν τῶν ζητήσεών μας. Καὶ αἱ περὶ τούτου ὑψηλαὶ θεωρίαι τῶν μεγαλητέρων φιλοσόφων δι' αὐτῆς τῆς διαφορᾶς τῶν ἐξαγομένων οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν εἰμὴ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μυωπάζει ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοιούτων ἀντικειμένων. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ περὶ τοῦ τόπου θεωρία τοῦ Πλείδου (1).

1) Δοκίμ. Γ' κεφ. ιθ'

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸν χρόνον, παρατηρεῖ οὗτος (1) ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν παρελθόν τι χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ἐνταυτῷ καὶ τινὰ διάρκειαν μεταξύ τῆς παρούσης στιγμῆς καὶ ἐκείνης καθ' ἣν ἀντελήφθημεν αὐτοῦ. Ἡ μνήμη ἐμπλέκει τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν πίστιν παρελθούσης τινὸς διαρκείας. Ἄμα τεθῆ εἰς ἐνέργειαν ἡ μνήμη, ἀποκτῶμεν συγχρόνως καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς διαρκείας καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι πραγματικῶς ὑπάρχει, ἐπειδὴ αὐταὶ εἶναι ἀναπόφευκτοι ἀπαγορεύσεις πάσης μνημονικῆς πράξεως.

Καὶ καθὼς ἡ ἔκτασις τῶν σωμάτων, τῆς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὑπαγορεύει ἀναγκαίως τὴν ἔννοιαν τόπου μένοντος ἀκινήτου, ἐν ᾧ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα κινεῖνται καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, οὕτως ἡ μερικὴ διάρκεια τῶν συμβάντων ὅσα ἀνακαλοῦμεν διὰ τῆς μνήμης, ὑπαγορεύει ἀναγκαίως τὴν ἔννοιαν διαρκείας, ἣτις ἤθελε διέλθει ὁμοιομόρφως, καὶ ἂν δὲν ἐπληροῦτο ὑπ' οὐδενὸς συμβεβηκότος. Καὶ καθὼς ἡ ἔκτασις ὑποθέτει ἀναγκαίως τὸν τόπον οὕτως ἡ διάρκεια τὸν χρόνον. Οὐδὲν βεβαιότερον τούτου· καὶ ὅμως, ἐν ᾧ ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διάρκεια εἶναι τὰ οἴκει ὅτερα καὶ σαφέστερα ἀντικείμενα τοῦ νοῦς μας, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι δύο μυστήρια, τὰ ὅποια τὸν καταθλίβουσι. Καὶ καθὼς πρέπει νὰ ὑπάρχη τόπος ὅπουδῆποτε ὑπάρχει ἢ δύναται νὰ ὑπάρχη τι ἐκτεταμένον, οὕτω πρέπει νὰ ὑπάρχη χρόνος ὅπουδῆποτε διαρκεῖ ἢ δύναται νὰ διαρκέσῃ, καὶ οὔτε διὰ τῆς φαντασίας ἠδυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὅρια εἰς τὸν τόπον εἰς τὸν χρόνον, καθότι ἀμφότεροι ἐκφεύγουσι πάντα περιορισμὸν γινόμενοι ὁ μὲν ἀπέραντος, ὁ δὲ αἰδίος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τόπου καὶ χρόνου.

Μεταβαίνων δὲ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ κρίνειν (α) ἀναγνωρίζει, ὁ Πρείδης ὅτι ὑπάρχουσι δύο εἶδη κρίσεων· αἰ ἐνορατικαὶ (intuitifs). καὶ αἰ στηριζόμεναι ἐπ' ἄλλων ἀποδείξεων ἢ ἔξαγωγικαὶ (deductifs). Αἰ πρῶται δὲν ἐξάγονται ἐκ τινος ἄλλης προτάσεως, καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμασι καλοῦνται ἀξιώματα· ὀνομάζονται προσέτι καὶ ἀρχαὶ πρῶται, ἀρχαὶ τοῦ κοινοῦ νοῦς, γινόμενα πρῶτα, κοινὰ ἔννοια. Καὶ ἐὰν ἡ δύναμις τοῦ συλλογίζεσθαι ἦναι τέχνη ἀπαιτούσα χρόνον καὶ τριβὴν, ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν ἐπὶ τῶν οἴκοθεν ἐναργῶν προτάσεων εἶναι φυσικὴ δύναμις, ὡς λ.χ. ἡ τῆς καταπόσεως. Ἐὰν δὲ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς, πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ συλλογίζεσθαι, διότι χωρὶς ἀρχῶν ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀδύνατος. Τὸ δυσκολώτερον εἶναι νὰ τὰς ἀνακαλύ-

1) Δοκίμ. Γ'. κεφ γ'.

ζ'. ὅτι τελευταῖον ἔπεσεν εἰς φανεράν ἀντίφασιν, ἀναγνωρίσας φωμεν καὶ προσδιορίσωμεν. Οἱ μὲν ἐκ τοῦ περιπάτου φέγονται ὡς παρδεχθέντες πολλάς τοιαύτας πέραν τοῦ δέοντος. Ὁ δὲ Καρτέσιος ἠθέλησε γὰρ ἐξαγάγη τὸ πᾶν ἐκ τῆς νοήσεως καὶ γὰρ ἀποδείξῃ δι' ἐπιχερημάτων τὴν ὑπαρξίν τῶν αἰσθητῶν. Ὁ Μαλεβράγχης, ὁ Ἀρνόλδος, καὶ ὁ Λώκιος τὸν ἠκολούθησαν ἀλλ' ὁ τελευταῖος παρημέλησε τὰς πρώτας ἀρχάς· ὁ δὲ Βερκελεύος καὶ ὁ Χιούμης προσέβησαν μέχρι τοῦ γὰρ ἀρνηθῶσι τὴν ὑπαρξίν καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ἡμεῖς δέ, λέγει ὁ Ρεΐδης, ἄς ἴδωμεν α'. ἐὰν ἔχωμέν τι κριτήρον πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχῶν· καὶ β'. ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον προσπαθεῖ γὰρ προσδιορίσῃ τὸ κριτήρον τοῦτο δ' αὖ τῶν ἐξῆς παρατηρήσεων.

α'. Εἶναι βέβαιον καὶ δύναται γὰρ ἀποδειχθῆ, ὅτι πᾶσα διὰ συλλογισμοῦ ἀποκτωμένη γνώσις στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν πρώτων. Ἄνευ πρώτων ἀρχῶν οὔτε ὁ ἀναλυτικὸς λογισμὸς ἠθέλειν ἔχει τέλος, οὔτε ὁ συνθετικὸς ἀρχήν.

β'. Ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ πρῶται ἄγουσαι εἰς συνεπείας βεβαίας, καὶ ἄλλαι μόνον εἰς πιθανάς, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἦττον, καθ' ὅλους τοὺς βαθμούς, οἵτινες διαχωρίζουσι τὴν ἀνωτέραν πιθανότητα ἀπὸ τῆς ἀσθενεστεράς. Ὁ ἐλάχιστος βαθμὸς τῆς πιθανότητος ἔχει τὰς πρώτας ἀρχάς του ὡς ἡ ἀπίλυτος βεβαιότης.

γ'. Ἦθελε συντείνει τὰ μέγιστα εἰς τὴν μονιμότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ εἰς τὴν περαιτέρω πρόοδον αὐτῆς, ἐὰν ἀνεκαλύπτοντο καὶ διεφωτίζοντο ὁλοκλήρως αἱ ἀρχαί, ἐφ' ὧν ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς ἐπερείδεται. Τοῦτο ἐγίνε ἀπὸ δ' σχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν εἰς τὰ μαθηματικά, καὶ διὰ τοῦτο δὲν βλέπομεν εἰς αὐτὰ οὔτε αἰρέσεις οὔτε συστήματα. Ἐγίνε προσέτι καὶ εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Νεύτωνος, ὅστις τὰς ἀρχάς τοῦ Βάκωνος ἀνήγαγεν εἰς τρία ἢ τέσσαρα ἀξιώματα ἐπονομασθέντα ὑπ' αὐτοῦ *regulae philosophandi*, καὶ περιπλέον τὰς ἐφήρμωσε λίαν ἐπιτυχῶς, κατασκευάσας τὴν ὀπτικήν. Πᾶν σύστημα συνίσταται ἐκ τινῶν ἀξιωμάτων, ὀρισμῶν καὶ ἐξαγωγῶν. Τηθεμένων δὲ τῶν ἀξιωμάτων, ἦτοι τῶν ἀρχῶν, διὰ τοὺς ὀρισμοὺς εἶναι πολὺ ὠφέλιμον γὰρ προσδιορίσωμεν τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας μεταχειρίζομεθα, καὶ δ' αὖ τὰς ἐξαγωγὰς ἀρκεῖ γὰρ τηρῶμεν ἀκριβῶς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς.

δ'. Ἡ φύσις ἔδωκεν εἰς πάντας τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους τὰ μέσα, δι' ὧν δύνανται γὰρ συμφωνῶσι καὶ γὰρ ἐννοῶσιν ἀλλήλους, ὅταν

τύχη γὰρ διαφωνῶσι περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν· καθότι α'. πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἀρμόδιος δικαστῆς τῶν ἀμφισβητήσεων, αἵτινες δύνανται ν' ἀναφύωνται περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ ἐπομένως πολὺ δύσκολον γὰρ ἐπιβάλλη τις τὰς περὶ τούτου δοξασίας του εἰς τοὺς περισσοτέρους· β'. αἱ κατὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν δόξαι διαστέλλονται τῶν ἄλλων ἀποπλανήσεων, καθόσον ὅχι μόνον εἶναι ψευδεῖς ἀλλὰ καὶ ἄτοποι· καὶ κατὰ τοῦ ἀτόπου, εἴτε ἐν τῇ θεωρίᾳ, εἴτε ἐν τῇ πράξει, ἡ φύσις μᾶς ἔδωκε τὸ ὄπλον τοῦ σκώμματος, τὸ ὁποῖον ἰδίως προωρίσθη, ὡς φαίνεται, γὰρ προσβάλλη καὶ ὅπου δὲν φθάνη ὁ λογισμὸς· παράδειγμα τούτου ἔχομεν εἰς τὸν Λουκιανόν, εἰς τὸν Σουίφτην καὶ εἰς τὸν Βολταῖρον· γ'. μολονότι αἱ πρῶται ἀρχαί, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, δὲν ἐπιδέχονται τὴν ἄμεσον καὶ εὐθεῖαν ἀπόδειξιν, εἶναι ὅμως ἔμμεσοι λογισμοί, διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα γὰρ διακρίνωμεν ποῖαι ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τῶντι τοιοῦτον χαρακτῆρα καὶ ποῖαι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἰδοῦ τινὰ τῶν πλαγίων τούτων μέσων· καὶ πρῶτον τὸ ἐκ προσώπου (ad hominem) ἐπιχείρημα, δι' οὗ ἀποδεικνύομεν εἰς τὸν ἀρνούμενον πρῶτην τινὰ ἀρχὴν ὅτι παρὰδέχεται ἄλλην ἔχουσαν τὸ αὐτὸ κύρος· δεύτερον εἶναι ἢ εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆ· τρίτον εἶναι ἢ ὁμόφωνος συνκρίσεις ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὅλων τῶν λαῶν, τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν. Εἶναι περιπλέον γινῶμαι τινές, ὧν ἡ καθολικότης ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ὅλων τῶν διαλέκτων· καὶ ἐπειδὴ αὐταὶ εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ ἡ πιστοτέρη εἰκὼν τῶν ἡμετέρων διανοημάτων, δυνάμεθα ἐκ τοῦ ἀπογράφου γὰρ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ πρωτοτύπου. Εἰς ταῦτα δὲ προστίθενται, ὡς ἕτερον μέσον, ἐκεῖναι αἱ δόξαι, αἵτινες, φανερόνεται τόσον ἐνώρως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὥστε ἀδύνατον εἶναι γὰρ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἀγωγὴν ἢ εἰς τὸν λογισμόν, καὶ ἐπομένως δικαίῳ τῷ λόγῳ κατατάσσονται εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς. Τελευταῖον, ὅταν εὐρίσκωμεν γνώμην τινὰ τόσον ἀναγκασίαν εἰς τὴν τοῦ βίου διεύθυνσιν ὥστε δὲν δυνάμεθα γὰρ τὴν παραιτήσωμεν χωρὶς γὰρ ὑποπέσωμεν εἰς πολλὰ ἄτοπα κατὰ τὴν θεωρίαν ἢ κατὰ τὴν πρακτικὴν, ἐὰν δὲν ἀνάγηται εἰς ἄλλην, δυνάμεθα ἀφόβως γὰρ τὴν κατατάξωμεν μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχῶν.

Θέσας τὰς περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν γενικὰς ταύτας προτάσεις, διαστέλλει ὁ Ρεΐδης πάσας τὰς ἀληθείας, εἴτε πρώτας καὶ οἰκοθεν ἐναργεῖς, εἴτε ἐξαγομένας, εἰς δύο τάξεις, τούτέστιν εἰς ἀναγκαίαις καὶ ἀναλλοιώτους ἀληθείας, ὧν τὸ ἐναντίον εἶναι ἀδύνατον, καὶ εἰς ἀληθείας ἐνδεχομένας καὶ ἐφημέρους, ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τοῦ αὐθαιρέτου, αἵτινες ἔλαβον ἀρχὴν καὶ δύνανται γὰρ λάβωσι τέλος. Μὲν ταύτην δὲ τὴν διαστολὴν συμπίπτει ἡ συνήθως γινομένη

μεταξὺ τῶν ἀφηρημένων ἀληθειῶν καὶ τῶν πραγματικῶν, διότι αἱ ἀφηρημέναι εἶναι σχεδὸν πᾶσαι ἀναγκαῖαι.

Τούτου τεθέντος, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι πρῶται ἀρχαὶ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐνδεχομένας ἀληθείας καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀναγκαίαις.

Αἱ περὶ τῶν ἐνδεχομένων πρῶται ἀρχαὶ εἶναι, κατὰ τὸν Ῥείδην, αἱ ἐπόμεναι·

α'. Πᾶν ὅ,τι μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, ὑπάρχει πραγματικῶς. Ἡ συνείδησις εἶναι εἰδικὴ ἐργασία τοῦ νοῦς ἀνεπίδεκτος λογικοῦ ὀρισμοῦ. Τὸ ἀψευδὲς τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ μόνη ἀρχὴ τοῦ κοινοῦ νοῦς, τὴν ὁποίαν δὲν διεφιλονείκησαν οὔτε οἱ πλέον ἀτρόμητοι σκεπτικοί, ὡς ὁ Χιούμη. Εἶναι δὲ αὕτη πρώτη, ἀνεξήγητος, καὶ μὴ ἀναγομένη· καὶ ἐὰν δὲν παράγῃ ὅλα τὰ ἀποτελέσματα τῆς, τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ περισσότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἐπίδεκτικοὶ σκέψεως.

β'. Δευτέρα ἀρχὴ εἶναι ἐκείνη, δυνάμει τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζω ὅτι τὰ ὁποῖα συνκισθάνομαι διανοήματα ἀνήκουν εἰς τι—ὄν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζω τὸ πνεῦμά μου, τὸ πρόσωπόν μου, τὸ ἐγώ. Πᾶσαι αἱ γλῶσσαι ἔχουσι ῥήματα προσωπικὰ πρὸς δῆλωσιν τούτων τῶν ἐργασιῶν τοῦ νοῦς.

γ'. Τρίτη ἀρχὴ· ὅσα μοὶ ἀνακαλεῖ διχκεκριμένως ἡ μνήμη συνέβησαν πραγματικῶς. Οὐδεμίαν ἀρχὴν τόσο ἐναργῶς χαρακτηρίζεται ὡς πρώτη, καὶ διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἠξίωσε νὰ τὴν ἀποδείξῃ, καὶ ὅμως οὐδεὶς περὶ αὐτῆς ἀμφιβάλλει.

δ'. Εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ταυτότητος καὶ περὶ τῆς συνεχείας τῆς ὑπάρξεώς μας ἀπὸ τὴν πλέον ἀπομεμακρυσμένην ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἐνθυμούμεθα.

ε'. Τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὑπάρχουσι πραγματικῶς, καὶ εἶναι οἷα τὰ αἰσθανόμεθα· ὅλαι αἱ πλάναι τοῦ Βαρκελεύου καὶ τοῦ Χιούμη προῆλθον ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐπρόσεξαν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην. Πάντες οἱ κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑλικοῦ κόσμου λογισμοὶ τῶν ἐπήγασαν ἀπὸ τὴν ιδέαν ὅτι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ τῶν εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα παρουσιαζομένων ιδεῶν καὶ εἰκόνων αὐτῶν.

ς'. Ἐνεργοῦμεν βαθμὸν τινὰ δυνάμει ἐπὶ τῶν πράξεών μας καὶ ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς θελήσεώς μας. Ἡ ιδέα τῆς δυνάμει δὲν προσγίνεται οὔτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων, οὔτε ἐκ τῆς συνειδήσεως. Ἡ πεποιθήσις αὕτη ἐνυπάρχει εἰς πᾶσαν πράξιν τῆς θελήσεώς μας, εἰς πᾶσαν διάσκεψιν, εἰς τὴν παρεπομένην ἀπόφασιν, εἰς τὴν αἰτίασιν (imputation), εἰς τὴν συμβουλήν, εἰς τὴν δέησιν κτλ.

ζ'. Αἱ φυσικαὶ δυνάμει διὰ τῶν ὁποίων διχκρίνομεν τὴν ἀλή-

θειαν ἀπὸ τὴν πλάνην, δὲν εἶναι ἀπατηλαί. Πᾶσα ἀπόδειξις τούτου ἤθελε προϋποθέτει αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι δὲ αὕτη ἀρχὴ ἐνεργουσα καὶ παράγουσα τὸ ἀποτελεσμά της εἰς τοὺς πλείοτερους τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ τὸ παρατηρῶσι καὶ νὰ τὸ συλλογίζωνται. Καὶ οὗτος εἶναι εἰς ἓκ τῶν χαρακτηρῶν τῶν πλείοτέρων ἀρχῶν, ὅτι τὸ κύριον αὐτῶν εἶναι μαλλον ἀδιαφιλονείκητον ἐπὶ πάσης μερικῆς περιπτώσεως παρ' ὅταν ἐκφέρονται διὰ τινος γενικῆς προτάσεως.

η'. Οἱ ὅμοιοί μας εἶναι πλάσματα ζῶντα καὶ νοοῦντα ὡς ἡμεῖς. Ἡ πίστις αὕτη παρατηρεῖται εἰς τὰ νήπια πρὶν τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἡλικίας των· τὴν ἔχομεν δὲ ὡς ἓκ τῶν αἰσθήσεων καὶ πρὶν ἀναπτυχθῆ ὁ λόγος.

θ'. Εἶδη τινὰ τοῦ προσώπου καὶ ἤχοι τινές τῆς φωνῆς καὶ νεύματα τινὰ ἐμφαίνουσι νοήματα τινὰ καὶ διαθέσεις τοῦ πνεύματος. Δὲν δύναται δὲ τοῦτο νὰ ἦναι ἐξαγόμενον τῆς πείρας, διότι τὰ ἀποτελέσματά του παρατηροῦμεν εἰς τὰ νήπια λίαν ἐνώρως, καὶ εἶναι τρόπον τινὰ ἰδιαιτέρως τις αἰσθησις, δι' ἧς ἀναβαίνομεν ἀπὸ τοῦ σημείου εἰς τὸ σημανόμενον, χωρὶς νὰ βλέπωμεν τοῦτο, καὶ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῶν συστατικῶν τῆς δ.ανοίας μας νόμων.

ι'. Φύσει σεβόμεθα τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ γινόμενα, καὶ τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰς δόξας, καὶ παρέχομεν πίστιν εἰς αὐτὰς πρὸ τοῦ νὰ ἤμεθα ἐπιδεκτικοὶ λογισμοῦ.

ια'. Πολλὰ συμβάντα, καίτοι ἐξαρτώμεθα ἐκ τῆς ἐλευθέρως τῶν ἀνθρώπων βουλῆς, δυνάμεθα ὅμως νὰ προῖδωμεν μαλλον ἢ ἤττον πιθανῶς, ἄλλως πᾶσα ἀνθρωπίνη κοινωνία ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος.

ιβ'. Εἰς τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν γινομένων τὸ συμβησόμενον θέλει ὁμοιάση πιθανῶς πρὸς ὅ,τι συνέβη κατὰ περιπτώσεις ἀνυπόλογους, Ἡ πείρα ὑποθέτει ἀπαραιτήτως τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοιάση πρὸς τὸ παρελθόν. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ μόνη βᾶσις τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας, καὶ ὁ Νεύτων ἔθεσεν αὐτὴν ὡς ἀξίωμα, ἢ ὡς ἓνα τῶν κανόνων τῆς φιλοσοφίας, εἰπὼν· *Effectuum generallium ejusdem generis caedem sunt causae*, ἡγοῦν τῶν γενικῶν τοῦ αὐτοῦ γένους ἀποτελεσμάτων αἱ αὐταί εἰσιν αἰτιαί. Ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν παραδεχόμεθα ἅμα τὴν ἀκούσωμεν, καὶ οὐδεὶς ἀπαιτεῖ ἀπόδειξιν αὐτῆς.

Κλείσας δὲ οὕτω τὸν κατάλογον τῶν περὶ ἐνδεχομένων ἀληθειῶν, μεταβαίνει ὁ Ρεΐδης (1) εἰς τὰς περὶ τῶν ἀναγκαίων ἀρχάς, καὶ παρατηρεῖ ὅτι περὶ τῶν πλείοτέρων τούτων δὲν γίνονται ἀμφι-

1) Ὁρα Κεφ. ε'. αὐτόθι.

σθητήσεις, καὶ ὅτι ἡ φυσικωτέρα διαίρεσις εἶναι ἡ διαστολὴ αὐτῶν κατὰ τὰς διαφορὰς ἐπιστήμας εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουσι. Καὶ τούτου τιθέντος, δισχυρίζεται ὅτι ὑπάρχουσι·

α'. Ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ γραμματικῶς ὡς λ. χ. πᾶν ἐπίθετον εἰς πᾶσαν φράσιν ὑποθέτει οὐσιαστικὸν ἐκφραζόμενον ἢ ὑπονοούμενον, δὲν ὑπάρχει φράσις ἄνευ ῥήματος κ.τ.λ.

β'. Ἀρχαί λογικαί, ἢ ἀξιώματα, π.χ. δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ἐν ψεῦδος ἐν οἰαδῆποτε συμπλοκῇ λέξεων μὴ ἀποτελουσῶν πρότασιν· πᾶσα πρότασις εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής· πρότασις δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής ἐν ταύτῳ· ὁ κυκλοειδὴς ἢ διάλληλος συλλογισμὸς δὲν ἀποδεικνύει τίποτε· τὸ κατὰ τινος γένους καταφασκόμενον καταφάσκειται καὶ κατὰ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὸ εἰδῶν καὶ ἀτόμων.

γ'. Ἀρχαί μαθηματικά, τὰς ὁποίας, ὅ,τι καὶ ἂν λέγῃ ὁ Χιούμης, ὅλοι ἀναγνωρίζουσιν.

δ'. Ἀρχαί ἢ ἀξιώματα περὶ καλοῦ, ἐπειδὴ μολονότι ἡ καλαισθησία (goût) ἐκάστου διαφέρει, ὑπάρχουσιν ὅμως ἀρχαί, τὰς ὁποίας ὅλοι ἀναγνωρίζουσιν. Ὅλοι οἱ καλλιτέχναι συμφωνοῦσι εἰς τοῦτο, καὶ οἱ θεμελιώδεις κανόνες τῆς Ποιήσεως, τῆς Μουσικῆς, τῆς Γραφικῆς, τῆς δραματικῆς ὑποκρίσεως καὶ τῆς εὐγλωττίας οὔτε ἠλλαξάν, οὔτε θέλουν ποτὲ ἀλλάξει. Καὶ ἐκτὸς τῆς ἐμφύτου ἡδονῆς, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θέαν ἀντικειμένων τινῶν, πρὸ τοῦ νὰ ἡμεθα ἱκανοὶ νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐξοχήν των, (τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ, οὕτως εἰπεῖν, ζωώδη τινὰ καλαισθησίαν), ὑπάρχει καὶ τις ἔλλογος καλαισθησία στηριζομένη ἐπὶ τῆς κρίσεως καὶ ἐπομένως ἐπὶ ἀρχῶν πρώτων.

ε'. Ἀρχαί ἠθικαί, π.χ. κατὰ μὲν τὴν ἀναξιότητα, πράξις προσβάλλουσα τὴν δικαιοσύνην πρωτεύει πράξεως προσβαλλούσης μόνον τὴν γενναιότητα· κατὰ δὲ τὴν ἀξιοτητα, πράξις γενναία πρωτεύει πράξεως δικαίας· οὐδεὶς εἶναι μεμπτὸς δι' ὅ,τι δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ· δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι ἤθελε μᾶς φανῆ ἄδικον νὰ κάμνωσιν ἄλλοι εἰς ἡμᾶς, κτλ.

ς'. Τελευταῖον, ἀρχαί δυνάμεναι νὰ ὀνομασθῶσι μεταφυσικαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρεῖς πρὸ πάντων εἶναι ἀξίαι ἰδιαιτέρας μελέτης, α'. ἡ ἀρχή, ὅτι αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα, ἔχουν ὑποκείμενόν τι, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σῶμα, καὶ αἱ νοήσεις, τῶν ὁποίων ἔχομεν συνείδησιν, ἔχουν ὑποκείμενόν τι, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν πνεῦμα· β'. ἡ ἀρχή, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἄρχεται νὰ ἦναι ἔχει τι αἷτιον· γ', τὰ ἐν τῷ ἀποτελέσματι ἐναργῆ δείγματα νοήσεως καὶ σχεδίου μαρτυροῦσι τὴν ἐν τῷ αἰτίῳ νόησιν καὶ σχεδιάσιν, ἀρχὴ ἥτις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φυσικῆς θεολογίας.

Καὶ περὶ μὲν τῶν γραμματικῶν ἀρχῶν, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν δὲν εὐρίσκομεν γὰρ γίνεται μνεία αὐτῶν ἐν ἄλλῳ χωρίῳ τῶν συγγραμμάτων του.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰς λογικὰς, μολονότι ἐν ὄλῳ τῷ Ζ'. Δοκιμίῳ δὲ πραγματεύεται εἰμὴ περὶ λογισμοῦ, ὅμως δὲν ἀπαντῶμεν οὔτε ἀπαρίθμησιν οὔτε ἐκτενῆ περὶ αὐτῶν πραγματείαν. Μάλιστα ἐν τῷ αὐτῷ Κεφαλαίῳ (Κεφ. 5.) ἔνθα λαλεῖ περὶ τῶν γνωμῶν τῶν φιλοσόφων ὡς πρὸς τὰς πρώτας ἀρχάς, παραδέχεται ὅλους τοῦ Λωκίου τοὺς χλευασμοὺς κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, ἣτις εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν λογικὴ ἀρχή.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ περὶ καλοῦ ἀξιώματα ἦτοι τὰς καλολογικὰς ἀρχάς, διαστέλλει ὁ Πείδης τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ ἀπὸ τῆν περὶ καλοῦ κρίσιν. Καὶ μολονότι πολὺ δύσκολον εἶνε, λέγει, τὸ ν' ἀπαριθμῆσῃ τις τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπείρων εἰδῶν, καθὼς εἶνε δύσκολον γὰρ ἀριθμηθῶσι τὰ στοιχεῖα τῆς τελειότητος, καὶ μὲ ὅλην τῆν διαφορὰν τῶν ἐθίμων, τῶν ἔξεων, τῆς ἀγωγῆς, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο γὰρ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν τοιούτων οὐδὲν ἀπόλυτον, διότι τὸ αὐτὸ ἔπρεπε τότε γὰρ εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς, ἐπεὶ δὴ δὲν εἶνε μικροτέρα ἢ ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις δόξαις ποικιλία ὡς πρὸς τοῦτο· καὶ καθὼς ὑπάρχει κρίσις διστραμμένη, οὕτω καὶ καλαισθησία διστραμμένη, ἐξ οὗ ὅμως δὲν πηγάζει ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ καλαισθησία ὀρθὴ καὶ τελεία. Εἶναι δὲ τελεία, ὅταν εὐαρεστῆται εἰς ὅσα μᾶλλον ἐξέχουσιν εἰς τὸ εἶδος των.

Καὶ ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ Ἀδισσῶνος καὶ τοῦ Ἀκενσίδου, φαίνεται ὅτι ἀνάγει τὰ προσόντα τῶν εὐαρέστων πραγμάτων εἰς τὸ πρωτοφανές ἢ τῆν καινότητα, εἰς τὸ μεγαλεῖον καὶ εἰς τὸ κάλλος. Τὸ μὲν πρωτοφανές, διότι ὁ ἄνθρωπος ἀγαπῶν φύσει τῆν δραστηριότητα καὶ τῆν πρόοδον, καὶ ἔχων ἀπεριόριστον περιέργειαν, καὶ νέων γνώσεων ἐπιθυμίαν, κινεῖται εὐαρέστως ὑπὸ παντὸς νέου πράγματος, ἀρκεῖ γὰρ μὴ ἦναι καθ' αὐτὸ δυσάρεστον. Τὸ δὲ μεγαλεῖον, διότι πᾶσα νοητικὴ ἢ ἠθικὴ ὑπεροχὴ, πᾶς ἀνώτερος βαθμὸς δυνάμει διεγείρει ἐν ἡμῖν τῆν ὑπόληψιν ἢ τὸν ἐνθουσιασμόν κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ὑπεροχῆς ταύτης καὶ κατὰ τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα τῆν ἀναγνωρίζομεν. Τὸ κάλλος τελευταῖον ἀπαντᾶται εἰς πράγματα τόσο ἐναντίας φύσεως, ὥστε δυσχερές εἶναι γὰρ ἐκδηλώσωμεν εἰς τί τοῦτο ὑφίσταται, τοῦτέστι, ποῖος εἶναι ὁ κοινὸς χαεῖακτῆρ τῶν ἀντικειμένων ἐν οἷς ὑπάρχει. Χρῶμα, σχῆμα, κίνησις, νοήματα, ὕφος, τέχνη, ἐπιστήμη, ἔργα, πάθη, χαρακτῆρες, εἰς πάντα ταῦτα δύναται γὰρ ἐνυπάρχει τὸ καλὸν καὶ δὲν δυνάμεθα γὰρ συλλάβωμεν τι κοινὸν εἰς πράγματα τόσο ἀνόμοια. Ἐὰν δὲ ὁ ἡμέ-

τερος φιλόσοφος ἐρωτηθῆ διατὶ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐφαρμόζεται εἰς πράγματα τόσον διάφορα, ἀπαντᾷ· διότι πάντα ἐμποιοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αὐτὸ αἶσθημα, τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ.

Τοῦτο δὲ συνίσταται ἐκ δύο στοιχείων· ἐκ τινος εὐαρέστου συγκινήσεως καὶ ἐκ τινος πίστεως, ὅτι εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τὴν διεγείρουσιν, ὑπάρχει τελειότης ἢ ἐξοχή τις πραγματική. Ἐὰν δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων ἦναι συνάφεια, ἀγνοοῦμεν. Ἡ πίστις ἐμπλέκει κρίσιν, ἥτις δύναται νὰ ἦναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς, καθὼς τύχη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον νὰ ἔχη ἢ μὴ τὴν ὁποῖαν ἀποδίδομεν εἰς αὐτὸ τελειότητα. Αὕτη δὲ ἡ τελειότης καὶ ὄχι τὸ αἶσθημα τοῦ θεατοῦ ὀνομάζεται κάλλος· καὶ τὸ νὰ λέγη τις ὅτι δὲν ὑπάρχει κάλλος εἰς ἐκεῖνα τὰ πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὸ ἀναγνωρίζουσι, εἶναι ὡς ἂν ἔλεγεν ὅτι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις μᾶς ἀπατῶσι. Καὶ ὄχι μόνον τὰ κάλλη, τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐν τῇ φύσει, εἶναι πραγματικά, ἀλλὰ μάλιστα εὐλόγως δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι πολλώτατα ἄλλα ὑπάρχουσι, τὰ ὁποῖα διαφεύγουσι τὴν περιορισμένην τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν.

Αἱ περὶ καλοῦ κρίσεις ἡμῶν εἶναι ἢ αὐτόματοι (instinctifs) ἢ ἔλλογοι. Πράγματά τινα μᾶς προσβάλλουσιν ἀμέσως καὶ μᾶς φαίνονται ὡραῖα πρὸ πάσης σκέψεως. Τοιαῦται κρίσεις δὲν δύναται νὰ καθυποβληθῶσιν οὔτε εἰς τὸν συλλογισμόν, οὔτε εἰς τὴν κρίσιν, καθὼς προσδιορίζομεναι ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως, καὶ καθότι δὲν ἔχομεν ἀπολύτους κανόνες πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀκριβείας των. Αἱ ἔλλογοι ἐξ ἐναντίας ἐκτιμῶνται ἐντελέστατα. Καὶ μολονότι τὸ αὐτόματον αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τὸ ἔλλογον εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἐντελῶς διακεκριμένα, ὅμως αἱ ἐργασίαι αὐτῶν τόσον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀναμιγνύονται, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὅρια τῆς σχετικῆς ἐκτάσεως αὐτῶν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅση ἡ αὐτόματος κρίσις, φύσιν μεταβάλλουσα, γίνεται ἔλλογος, ὅπερ συμβαίνει ὡσάκις ἀνακαλύπτωμεν τὴν μυστικὴν τελειότητα τῆς ὁποίας τὸ κάλλος τοῦ ἀντικειμένου δὲν ἦτο εἰμὴ σύμβολον.

Καὶ καθὼς δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τὴν αὐτόματον αἶσθησιν τοῦ καλοῦ ἀπὸ τὸ ἔλλογον, οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ κάλλος εἶναι δύο εἰδῶν, πρωτότυπον καὶ παράγωγον. Εἶνε δὲ παράγωγον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζομεν μεταφέροντες εἰς τι ὑπακείμενον προσὸν ἀνῆκον εἰς ἄλλο· π. χ. μεταφέροντες προσὸν τι ἀπὸ τοῦ σηματομένου εἰς τὸ σημεῖον, ἀπὸ τοῦ αἰτίου εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος εἰς τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας, οὕτω τὸ καλὸν ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος εἰς τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας, οὕτω τὸ καλὸν καὶ

διακεκριμένον τοῦ προσώπου θεωρεῖται ὡς εἰκὼν ἡθους εὐγενοῦς καὶ ὑψηλοῦ.

Τούτων τεθέντων, ὁ Ῥεΐδης κάμνει ταχεῖαν ἐπιθεώρησιν τῶν ποιότητων εἰς τὰς ὁποίας δύναται ἐλλόγως νὰ ἀποδοθῇ τὸ κάλλος, εἴτε διότι τὸ ἔχουσιν ὡς ἴδιον προσόν, εἴτε διότι τὸ ἀντανκλωσι.

Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς ἣν ἔκαμε διαστολήν μεταξὺ τοῦ πρωτοφανοῦς τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ καλοῦ παρατηρεῖ ὅτι τὸ πρῶτον δὲν εἶναι ποιότης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἀπλή σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ θεατοῦ. Καὶ μολονότι, δύσκολον ἴσως εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὸ ὄριον τὸ διαχωρίζον τὸ μεγαλεῖον ἀπὸ τὸ κάλλος, εἶναι ὁμῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ δύο αὗται ποιότητες περιλαμβάνουσι πᾶν ὅ,τι καθ' αὐτὸ ἀρέσκει εἰς τὴν καλαισθησίαν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτέστι πᾶσαν πραγματικὴν τελειότητα καὶ ἐξοχήν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ, τὸ δὲ δεύτερον, τῆς ἀγάπης.

Ζητοῦντες λοιπὸν τίνες εἶναι τοῦ πνεύματος καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων αἱ ποιότητες αἵτινες ὡς πρὸς τὸν φωτισμένον ἄνθρωπον ἔχουσι κάλλος, εὐρίσκομεν ὅτι τὸ πρωτότυπον κάλλος ἀνήκει ἰδίως εἰς τὰ πνευματικὰ προσόντα, καὶ ὅτι τὰ τῶν αἰσθητῶν δὲν ἔχουσι καλλονήν, εἰμὴ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ἐκφραστικὰ σημεῖα ἢ ἀποτελέσματα ἐκείνων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κάλλος παράγει τὴν ἀγάπην, ἄρα δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης καὶ τῶν τρυφερῶν αἰσθημάτων, οἷα εἶνε τὰ συνιστῶντα τὸν ἀγαπητὸν χαρακτῆρα ἠθικὰ προτερήματα. Ὅσα δὲ διεγείρουσι τὸν θαυμασμὸν ἀποτελοῦσι μᾶλλον τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὰ ἠθικὰ ἔρχονται τὰ νοητικά, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ σωματικά. Πᾶν κάλλος ὑπάρχει πρωτοτύπως εἰς τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς τελειότητας καὶ εἰς τὰς ἐνεργητικὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος· καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄρατοῦ κόσμου διαχυνόμενον κάλλος δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόρροια τῆς πρωτοτύπου ἐκείνης καλλονῆς. Ἐπειδὴ δὲ μόνον τὰ ὄρατὰ σημεῖα τῶν εἰς τοὺς ὁμοίους μας ἠθικῶν καὶ νοητικῶν ποιότητων πίπτουσιν ὑπὸ τὴν αἴσθησιν καὶ ἀντανκλωσιν αὐτὰς, διὰ τοῦτο ἀποδίδομεν εἰς τὴν εἰκόνα τὸ κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖον, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ πρωτότυπον. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ζῶα καὶ ἕως εἰς αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα τὸ αἰσθητὸν κάλλος εἶναι σημεῖον τοῦ ὑπ' αὐτὸ ὑποκρυπτομένου νοητοῦ καὶ ἠθικοῦ. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἦναι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κάλλος ἀόρατον, ἀποκαλύπτεται ὁμῶς βαθμηδὸν καὶ ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν διὰ τῶν αἰσθητῶν παριστανόμενον.

Καὶ τῶντι, ἐὰν παρατηρήσωμεν πάντα τῶν αἰσθητῶν τὰ προ-

σόντα, ὅσα καλοῦμεν ὠραῖα, θέλομεν εὐρεῖ ὅτι πάντα ἀνακαλοῦσι κατὰ τινὰ τρόπον τὸ πνεῦμα, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ κάλλος αὐτῶν φαίνεται μεγαλῆτερον. Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀφηρημένως τὴν ἄψυχον ὕλην, τὴν εὐρίσκομεν στερεάν, ἐκτεταμένην, ἀδρανῆ, καὶ οὐδὲν εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἐνδιαφέρον τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἄλλ' ὅταν σκοπῶμεν τὸ σύστημα τοῦ παντός καὶ προσηλόνωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὴν θαυμαστὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν τὸ σχῆμα, τὰ κινήματα αὐτοῦ καὶ τὰ προϊόντα ἔχουσι πρὸς τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἐνοικούντων ζώων ἀπὸ τοῦ ἐντόμου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, ὁποῖον θέαμα ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ὄρασίν μας! Ἡ τελειότης τῆς ἀψύχου ὕλης ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ ἦναι, ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου τῶν ἰδιοτήτων καὶ σχημάτων αὐτῆς συνδυασμοῦ, τόσον θαυμαστῶς προσηρμοσμένη εἰς τὰς χρεῖας τῶν ζώων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διηνεκῆς αὕτη σχέσις μεταξὺ τῶν μέσων καὶ τοῦ τέλους καὶ ἡ δι' ἀμετατρέπτου ἀρμονίας ἀποκαλυπτομένη φρόνησις, σοφία καὶ ἀγαθότης παρέχουσι καλλονὴν εἰς ὅλους τοὺς ὑλικούς συνδυασμούς τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως, καθότι καὶ εἰς τὴν ἄψυχον ὕλην καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον πᾶσα καλλονὴ ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις δυνάμεως, σοφίας καὶ ἀγάπης.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ κάλλους εἶναι καὶ ἡ χάρις περὶ ἧς πραγματεύεται ὁ Πείδης πρὸς τὸ τέλος τοῦ δ'. Κεφ. αὐτόθι. Μολονότι δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἰριζμοῦ, δὲν ὑπάρχει ὅμως, κατ' αὐτόν, χωρὶς τῶν δύο τούτων· α'. κινήσεως τοῦ σώματος, ἢ μέλους αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον μέρους τοῦ προσώπου· β'. φυσικότητος. Αἱ κινήσεις τοῦ σώματος αἰ ἐκφράζουσι φυσικώτερον τὰς συγκινήσεις καὶ τὰ ἀληθῆ αἰσθήματα ἀγαπητοῦ χαρακτῆρος, ἀποτελοῦσι τὴν χάριν, ἣτις λοιπὸν ἀνάγεται καὶ αὐτῇ εἰς τὴν ἔκφρασιν. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἐν περιλήψει ἡ περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ θεωρία.

Περὶ δὲ τῶν ἠθικῶν πραγματευόμενος, ἄριστα διαστέλλει μεταξὺ τῶν ἐλαττηρίων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὰς μηχανικὰς ἀρχάς, αἵτινες δὲν ὑποθέτουσιν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν οὔτε προσοχήν, οὔτε διάσκεψιν, οὔτε βουλήν, τὰς ζωϊκὰς, αἵτινες εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ κτήνη κοιναί, καὶ τὰς λογικὰς, αἵτινες ἰδίως ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὸ λογικὸν ζῶον.

Καὶ αἱ μὲν μηχανικαὶ ἀνάγονται εἰς δύο, εἰς τὸ αὐτόματον (instinct) καὶ εἰς τὴν ἔξιν· αἱ δὲ ζωϊκαὶ περιλαμβάνουσι τὰς ὁρέξεις, τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐνεργοῦσι χωρὶς τῆς συμμετοχῆς τῆς βουλῆς, αἱ δὲ ἄλλαι ἀπαιτοῦσι καὶ βουλήν καὶ προαίρεσιν.

Ἄλλ' αἱ λογικαί, ἴδιαι μόνον τῶν λογικῶν ζώων, ἐκτὸς τῆς βουλῆς καὶ τῆς προαίρεσεως, ἀπαιτοῦσι καὶ τὴν κρίσιν ἢ τὸν λόγον,

ὅστις κανονίζει τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰς πράξεις, διότι πᾶσα διεσκευμένη πράξις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ὡς μέσον ἢ ὡς τέλος. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, ἡ ἀνάγκη τοῦ λόγου εἶναι ἀναμφίβολος· ὡς πρὸς τὰ τέλη δέ, ὑπάρχουσί τινα τὰ ὁποῖα χωρὶς τοῦ λόγου, οὔτε κἂν νὰ συλλάβωμεν ἡδυνάμεθα, καὶ τὰ ὁποῖα, ἅμα συλληφθέντα, γίνονται ὄχι μόνον ἀρχαὶ ἐνεργείας, ἀλλ' ἀρχαὶ κανονίζουσαι καὶ ἡγεμονικαί, εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἄλλαι πᾶσαι ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν.

Εἶναι δὲ αὗται δύο· τὸ ὀρθῶς ἐννοούμενον συμφέρον, καὶ τὸ καθήκον, ἔχοντα στενωτάτας σχέσεις πρὸς ἄλληλα, τὴν αὐτὴν διαγωγὴν ἐπιτιτάτοντα καὶ ἀμοιβαίως βοηθούμενα. Ἀλλὰ μολονότι συγγέονται πολὺ συχνά, ὀφείλομεν νὰ τὰ διαχωρίσωμεν, διότι εἶναι τῶντι διακεκριμένα.

Ἡ ἐννοια τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν διάνοιαν ἅμα ἀναπτυχθῆ ὁ λόγος. Πᾶν ὅ,τι καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμονέστερον, ἢ τελειότερον εἶναι ἀγαθόν, καὶ ἅμα συλλάβωμεν αὐτό, γίνεται τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας μας· ἐξ ἐνκντίας, πᾶν ὅ,τι φέρει εἰς αὐτὸν βλάβην. Προβαίνοντες δὲ εἰς τὴν ἡλικίαν, καὶ διδασκόμενοι ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος, ἐκτείνομεν τὴν ὄρασίν μας πέραν τοῦ ἐνεστῶτος, καὶ διορῶντες ὅ,τι μὲ ὅλας τὰς συνεπείας καὶ τὰς γνωστάς αὐτοῦ σχέσεις ἐπιφέρει ἐν τέλει περισσότερον καλὸν ἢ κακόν, ἀποκτῶμεν τελείαν γνῶσιν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος, καὶ μόλις ἀποκτήσωμεν τὴν ἐννοίαν ταύτην, ἡ φύσις μᾶς παρκαίνει εἰς ζήτησιν καὶ ἀπολαβὴν αὐτοῦ. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι ἡ ζήτησις τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος εἶναι ἔλλογος ἀρχὴ ἐνεργείας στηριζομένη ἐπὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον εἶναι λογικὸν ζῶον.

Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη, μολονότι οἱ σοφοὶ πάσης ἐποχῆς τὴν ἀνεγνώρισαν ἱκανὴν νὰ ὀδηγήσῃ τὸν φωτισμένον ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐνεργεῖαν πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἐὰν ἦτο μόνη, ἤθελεν εἶναι ἀνεπρκής, διότι οὔτε ἤθελεν εἶσθαι κανὼν δ' αγωγῆς ἀρετᾶ σαφῆς, οὔτε ἤθελεν ὑψώσει τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐπιδεκτικός, οὔτε ἤθελε παρέχει ὅλην ἐκείνην τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποίαν ἐμποιεῖ ἐν ἡμῖν, ὅταν συζευχθῇ μὲ τὴν ἔλλογον ἀρχὴν τῆς ἀφιλοκερδοῦς εἰς τὸ καθήκον ὑπακοῆς καὶ ἀφοσιώσεως.

Ἡ δὲ ἐννοια τοῦ καθήκοντος εἶναι τόσον ἀπλή, ὥστε δὲν ἐπιδέχεται λογικὸν ὄρισμόν, καὶ δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ εἰμὴ μόνον διὰ τῶν συνωνύμων αὐτοῦ, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἰδιοτήτων καὶ διὰ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ὧν συνοδεύεται ἐξ ἀνάγκης. Π.χ. δύναται.

τις γὰρ εἶπῃ· τὸ καθήκον εἶναι ὅ,τι ὀφείλομεν γὰρ κάμωμεν, ὅ,τι εἶναι καλὸν καὶ τίμιον, ὅ,τι εἶναι ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἐγκρίσεως, ὅ,τι εἶναι εἰς πάντα ἄνθρωπον κανὼν διαγωγῆς κ.τ.λ. Προσέτι δὲ ἡ ἔννοια αὕτη δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ συμφέροντος ἢ τοῦ τοῦ ὠφελιμωτέρου εἰς τὴν εὐδαιμονίαν μας· διότι αἱ δύο αὗται ἀρχαί, μολονότι τὰ παραγγέλματα αὐτῶν ἐνίοτε συνάδουσι, μένουσιν ὁμῶς πάντοτε οὐσιωδῶς διακεκριμέναι, καὶ τὸ καθήκον εἶναι πάντοτε ἀνώτερον τοῦ συμφέροντος καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ συμφέροντος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν γὰρ διατηρῶμεν τὴν ὑπόληψίν μας. Ὑπάρχει λοιπὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀρχή, δυνάμει τῆς ὁποίας συναισθανόμεθα ὅτι ἔχομέν τινα ἀξιοσύνη (mérite) ὅταν τὴν ὑπακούωμεν, καὶ τινα ἀναξιοσύνη (démérite) ὅταν ἀντιδικῶμεν εἰς αὐτήν. Τὸ ὑλικὸν τῆς ἀρχῆς ταύτης δύναται γὰρ διαφέρει μυριοτρόπως, ἀλλ' ἡ ἔννοια αὐτῆς, οἰαδῆποτε εἶναι τὰ εἰς αὐτὴν διδόμενα ὅρια, εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς πάντα. Ἡ δὲ ὑπαρξίς αὐτῆς εἰς τοὺς ὅσοι ἔφθασαν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, εἶναι ἀναμφισβήτητος. Αἱ λέξεις δι' ὧν σημαίνεται, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας ἐπιτάττει, καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύει, τὸ πρέπει ἢ δὲν πρέπει, δι' ὧν ἐκφράζονται τὰ προστάγματα τῆς, πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι μέρος οὐσιωδῶδες ὅλων τῶν γλωσσῶν. Τὸ σέβας πρὸς τοὺς ἐντίμους χαρακτῆρας, ἡ ὀργὴ διὰ τὰς ὑβρεῖς, ἡ διὰ τὰς εὐεργεσίας εὐγνωμοσύνη, καὶ ἡ ἀγανάκτησις κατὰ τῆς ποταπότητος καὶ χαμερπείας εἶναι φυσικὰ πάθη ὑποθέτοντα τὴν πραγματικότητα ἠθικοῦ τινος ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐν τῇ διαγωγῇ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πλῆθος συνκλαγγμάτων ἀπαραιτήτων καὶ εἰς τὴν πλέον ἀτελεῖ κοινωνικὴν κατάστασιν ἐμπλέκει τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Ἀφ' ἐτέρου δὲ πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῶν ἀρχαίων αἰρέσεις, πλὴν τῆς Ἐπικουρείου, διαστέλλουσι τὸ ὠφελιμον ἀπὸ τὸ ἀγαθόν, τὸ συμφέρον ἀπὸ τὸ προσῆκον, καὶ τὴν ὀρεξίν ἀπὸ τὸν λόγον.

Ἄλλὰ θεθείσης τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος, πῶς ἐφαρμόζεται; πῶς κρίνωμεν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ; διότι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀφηρημένη ἔννοια δὲν ἀρκεῖ, ἀπαιτεῖται καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐφαρμόζειν αὐτήν. Φιλόσοφοί τινες ἀποδίδουσι πολὺ ἐλλόγως τὴν ἰσχὺν ταύτην εἰς τινα πρωταρχικὴν δυνάμιν, τὴν ὁποίαν καλοῦσιν ἠθικὴν αἴσθησιν, συνείδησιν, αἴσθημα τοῦ καθήκοντος Sensus recti et honesti. Καὶ τῶντι, ἔχομεν πρωταρχικὴν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, ὄχι μόνον ἀποκτῶμεν τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν γένει, ἀλλὰ προσέτι ἀναγνωρίζομεν ὅτι πράξεις τινὲς εἶναι ἄλλαι ἀγαθαί, καὶ ἄλλαι κακαί. Εἶναι δὲ αὕτη ἀναμφιβόλως ἀνω-

τέρα πάσης ἄλλης δυνάμεως· ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ὑπάρχει ἡ ἐπαισθητὴ αὕτη ἀναλογία, ὅτι καθὼς αἱ αἰσθήσεις ὄχι μόνον μᾶς δίδουσι τὰς πρώτας γνώσεις τῶν διαφορῶν ποιότητων τῶν σωμάτων, ἀλλὰ μᾶς ὑπαγορεύουσι καὶ ὅλας τὰς πρώτας κρίσεις, ὅσας φέρομεν περὶ τῶν ἰδιοτήτων προσδιορισμένου τινὸς σώματος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἠθικὴ δύναμις ὄχι μόνον παρέχει τὰς πρώτας ιδέας τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τῆς ἀξιοῦτος καὶ τῆς ἀναξιοῦτος, ἀλλὰ μᾶς ὑπαγορεύει καὶ ὅλας τὰς εἰδικὰς κρίσεις περὶ τῆς δικαιοσύνης ἢ ἀδικίας τῆς δεῖνος πράξεως κατὰ μέρος, περὶ τῆς ἀξιοῦτος ἢ ἀναξιοῦτος τοῦ δεῖνος χαρακτῆρος. Ἡ δὲ μαρτυρία τῆς ἠθικῆς ἡμῶν δυνάμεως, καθὼς ἡ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, εἶναι τῆς φύσεως ἡ μαρτυρία, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἔχομεν ἵνα πιστεύσωμεν ἀμφοτέρως. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἀμέσως μαρτυροῦμεναι ἀλήθειαι εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαί, καθ' ἃς συλλογιζόμεθα περὶ τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ ἐξ ὧν ἐξάγομεν ὅλην τὴν περὶ φύσεως ἐπιστήμην. Αἱ δὲ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἀμέσως ἀποκαλυπτόμεναι εἶναι ὡσαύτως αἱ πρῶται ἀρχαί ὅλων τῶν ἠθικῶν συλλογισμῶν καὶ ἡ πηγὴ ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ γνώσεις ἡμῶν ἀπορρέουσι. Διότι εἶναι φανερόν, ὅτι, ἀφ' οὗ ὑπάρχουσι ἠθικοὶ λογισμοί, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ πρῶται, γενικαί, οἵκοθεν ἐναργεῖς. Ἐκ τῶν ἀρχῶν τούτων δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ συνθετικῶς ὅλους τοὺς μερικοὺς κανόνας τῆς διαγωγῆς, καὶ εἰς αὐτὰς ἀνάγονται ἀναλυτικῶς ὅλα τὰ καθήκοντα καὶ ὅλα αἱ ἀρεταὶ κατὰ μέρος. Καὶ ταῦτα μὲν ἀληθεύουσι περὶ πάσης ἐπιστήμης.

Αἱ δὲ ἠθικαὶ κρίσεις τοῦτο ἔχουσιν ἴδιον, ὅτι παρακολουθοῦνται ὑπὸ συγκινήσεως ἢ πάθους εὐνοϊκοῦ ἢ δυσμενοῦς, ὑπὸ ἡδονῆς ἢ λύπης. Ἡ εὐνοία καὶ ἡ ὑπόληψις ὄχι μόνον δίδονται διὰ τινος φυσικῆς κλίσεως εἰς τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ προσέτι φαίνονται νομίμως εἰς αὐτὴν ὀφειλόμεναι, καθὼς εἰς τὴν ἀνηθικότητα φαίνονται νομίμως ἀποδιδόμεναι ἢ ἀποστροφή, ἢ ἀπέχθεια καὶ ἢ ἀγανάκτησις. Πᾶσαι δὲ αἱ ἐργασίαι τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως ἀνάγονται εἰς τὰς τρεῖς ἀκολουθούς· α. κρίσιν ἀνέκκλητον περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀδιαφόρου· β'. κατὰ συνέπειαν τοιαύτης κρίσεως, ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἀποδοκιμασίαν τοῦ κακοῦ· γ'. πάθη ἡδονῆς ἢ λύπης διεγειρόμενα ἐν ἡμῖν, καθὼς τύχη νὰ κρίνωμεν τὰς πράξεις ἀγαθὰς ἢ κακάς.

Ἀναπτύξας οὕτω τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, μεταβαίνει ὁ Πείδης εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καὶ ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα τὸ ποιητικὸν αἷτιον τῶν πράξεών μας.

Πᾶν ὅ,τι ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη, λέγει οὗτος, (Δοκίμ. Δ'. κεφ.β.) ἔχει ἀναγκαιῶς αἰτίον τι ἱκανόν τι νὰ τῷ δώσῃ τὸ εἶναι. Τοῦτο αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ πάσης ἀλλοιώσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη φανεροῦται τόσον ἐνώρως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, εἶναι τόσον καθολικὴ καὶ τόσον βαθέως ἐρρίζωμένη εἰς τὴν φύσιν μας, ὥστε ὁ τολμηρότερος σκεπτισμὸς δὲν δύναται νὰ τὴν ἐκριζώσῃ· ἢ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ πίστις ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται· κατὰ πᾶσαν ὥραν, κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ζωῆς κυβερνᾷ τὴν διαγωγὴν μας· ἐξ αὐτῆς προέρχεται ὅτι, ἀλλοιουμένου τινὸς πράγματος, πιστεύομεν ἢ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ποιητικὸν αἰτίον τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης, ἢ ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἄλλου τινὸς αἰτίου, καὶ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, τῆς παραγωγικῆς τοῦ ἀποτελέσματος δυνάμεως κτλ.

Παρὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, καὶ ἐτέρα τις ἀναφίνεται λίαν ἐνώρως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὅτι δὴλ. ἡμεῖς αὐτοὶ εἴμεθα τὸ ποιητικὸν αἰτίον τῶν ἐσκεμμένων καὶ ἐκουσίων πράξεών μας, καθότι ἡ συνείδησις μαρτυρεῖ ὅτι πρὸς παραγωγὴν ἀποτελεσμάτων τινῶν, ἡμεῖς κάμνομεν ἐξάσκησιν δυνάμεως ἐνίοτε ἐπίπονον. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἰδέας ποιητικοῦ τινος αἰτίου, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πεποιθήσεως πρὸς πᾶσαν ἀλλοίωσιν εἶναι ἀναγκαιὸν ἐν αἰτίον.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, καθὸ ἀμέσων ὑπαγορεύσεων τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως, ἄλλο δὲν μένει εἰμὴ νὰ ἀριθμήσωμεν, νὰ κατατάξωμεν καὶ νὰ ἀναγάγωμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, διότι πᾶν τὸ πιστευόμενον ἢ εἶναι ἀρχὴ πρώτη, ἢ συνέπεια· καὶ εἰ μὲν τὸ δεύτερον πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν λογικὴν, εἰ δὲ τὸ πρῶτον, εἰς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ ὡς πρὸς τὰ σημεῖα, δι' ὧν ἀναγνωρίζονται τοῦ κοινοῦ νοῦς αἱ ἀποφάσεις, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ δ'. κεφαλ. τοῦ 5'. Δοκίμ. περιλαμβανόμενα. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἦναι οἴκοθεν ἐναργεῖς· καί, ἐπὶ τῶν ἠθικῶν, ἀνάγονται ἢ εἰς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει, ἢ εἰς τὰς μερικὰς ἀρετάς, ἢ εἰς τὰς συγκρούσεις, αἰτινες κατὰ τὸ φαινόμενον μεταξὺ διαφόρων ἀρετῶν ἀναφύονται. Ὁ δὲ ἡμέτερος φιλόσοφος, χωρὶς νὰ διίσχυρίζεται ὅτι κάμνει πλήρη αὐτῶν ἀπαρίθμησιν, νομίζει ὅτι δύνανται νὰ συγκαταλεχθῶσιν ἀπὸ τὴν πρώτην κατηγορίαν αἱ ἐξῆς (1).

(1) Δοκ. Δ'. κεφ. α'.

α. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διαγωγῇ ἔργα τινὰ ἀξία ἐπιδοκιμασίας καὶ ἐπαίνου, καὶ ἄλλα ψόγου καὶ τιμωρίας, ἀμφότερα δὲ κατὰ διαφόρους βαθμούς.

β'. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἐκούσιον, δὲν εἶναι ἀξίον οὔτε ψόγου οὔτε ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

γ'. Πᾶν ὅ,τι πηγάζει ἐξ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης, δύναται μὲν νὰ ἦναι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον, ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβές, ἀλλ' οὐδέποτε ὑποκείμενον ψόγου ἢ ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

δ'. Πταίει τις παρλείπων τὰ δέοντα ἢ ποιῶν τὰ μὴ δέοντα.

ε. Δὲν πρέπει νὰ ἀμελῶμεν οὐδὲν τῶν ἐφ' ἡμῖν μέσων ἵνα γνωρίσωμεν τὸ καθήκον, καὶ ἰδοῦναι τινὰ τῶν μέσων τούτων· νὰ προσέχωμεν ὅσον δυνάμεθα σοβαρῶς εἰς τὴν ἠθικὴν μας ἐκπαίδευσιν· νὰ παρατηρῶμεν τί ἐπιδοκιμάζομεν καὶ τί ἀποδοκιμάζομεν ἐν τῇ διαγωγῇ τόσον τῶν σωζόντων μὲ ἡμᾶς, ὅσον καὶ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὰ ἔργα μᾶς ἀναφέρει ἡ ἱστορία· νὰ σκεπτόμεθα συχνά, ὅτε τὸ λογικόν μας εἶναι ἡσυχον καὶ ἡ καρδία παντὸς πάθους ἐλευθέρα, περὶ τῶν περιστάσεων τῆς παρελθούσης ἡμῶν διαγωγῆς, ἵνα διακρίνωμεν τὸ ὁποῖον ἐκάμαμεν ἀγαθὸν ἢ κακόν, ζητοῦντες ἐν ταύτῳ πῶς ἠδυνάμεθα κάλλιον νὰ πορευθῶμεν· νὰ σκεπτόμεθα ἀμερολήπτως περὶ τῆς μελλούσης ἡμῶν διαγωγῆς, ἐκτιμῶντες, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ τὰς προῖδωμεν, τὰς ὁποίας μέλλομεν νὰ ἀπαντήσωμεν ἀφορμὰς τοῦ εὖ πράττειν καὶ τοὺς πρὸς τὸ κακὸν πειρασμούς· τελευταῖον, νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀληθεστάτην ταύτην ἀρχήν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἀξιοπρέπειαν καὶ δόξαν, ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος εἶναι δι' ἕκαστον ἐξ ἡμῶν κατὰ πάσας τοῦ βίου τὰς περιπετείας ἢ πρώτη καὶ ἡ σημαντικωτάτη τῶν γνώσεων.

ς'. Ἀφ' οὗ ἄπαξ γνωρίσωμεν τὸ καθήκον, ἡ σπουδαιότερα ἀσχολία μας πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἰσχυροποίησις τῆς ψυχῆς μας κατὰ τῶν πειρασμῶν τῶν δυναμένων νὰ τὴν ἀποπλανήσωσι. Τὰ δὲ πρὸς τοῦτο μέσα εἶναι· νὰ διατηρῶμεν ἐν ἡμῖν ζωηρὸν καὶ διηνεκὲς αἴσθημα τοῦ κάλλους τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ αἴσχους τῆς κακίας, τῆς ἐνεστώσης εὐδαιμονίας καὶ τῶν μελλουσῶν ἀμοιβῶν, τὰς ὁποίας μᾶς ἐγγυᾶται ἡ πρώτη, καὶ τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀθλιοτάτων συνεπειῶν τῆς δευτέρας· νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ὠραιότερα παρδείγματα τῆς ἀρετῆς, ὅσα μᾶς παρουσιάζει ἡ ἱστορία καὶ ὁ κόσμος ἐν ᾧ ζῶμεν· νὰ ἀποκτῶμεν καὶ νὰ ἐνδυναμώσωμεν ἐν ἡμῖν τὴν διττὴν ἐξ ἑν τοῦ νὰ καθυποβάλλωμεν τὰ πάθη εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ νὰ μένωμεν ἀκαμπτοι εἰς ὅ,τι ἀποφασίσωμεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν· νὰ ἀποφεύγωμεν τέλος πάντων τὰς ἀφορμὰς τοῦ κακοῦ, ὅσας δυνάμεθα νὰ φύγωμεν χωρὶς

νά φανῶμεν μικρόψυχοι, καὶ ὅταν ἐπέλθῃ ἡ ὥρα τοῦ πειρασμοῦ, νά ἐπικαλώμεθα τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς Θεοῦ τὴν ἀντίληψιν.

Μετὰ τὰς γενικωτέρας ἀρχὰς ταύτας, προβαίνει ὁ Πείδης νά ἐνδείξῃ ἄλλας τινὰς γενικὰς μὲν καὶ αὐτάς, ἀλλ' ἦττον σημαντικὰς, καὶ εἶναι αἱ τοῦ δευτέρου εἴδους·

α'. Ὀφείλομεν νά προτιμῶμεν τὸ μείζον ἀγαθόν, καίτοι ἀπώτερον, τοῦ μικρότερου, καὶ τοῦ μείζονος κακοῦ τὸ μικρότερον. Εἶναι δὲ αὕτη καὶ ἀρετῆς καὶ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀρχή, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νά ἀμελήσωσιν οἱ ἠθικολόγοι.

β'. Ὀφείλομεν νά συμμορφῶμεν τὴν διαγωγὴν μας πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς φύσεως, οἷοι ἀποκαλύπτονται ἐν τῇ συστάσει τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Ἡ ἐν ἡμῖν δύναμις, ἡ καλουμένη συνείδησις, εἶναι ὁ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐγγεγραμμένος νόμος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅστις τὸν παραβιάζει, ἐνεργεῖ κατὰ τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τιμωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ.

γ'. Οὐδεὶς χάριν ἑαυτοῦ μόνοι ἐτέθη εἰς τὸν κόσμον. Ὅθεν ἕκαστος ὀφείλει νά θεωρῇ ἑαυτὸν ὡς μέλος τῆς μεγάλης τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας καὶ τῶν ὑπαλλήλων κοινωνιῶν εἰς τὰς ὁποίας μερικώτερον ἀνήκει, οἷοι ἡ οἰκογένεια, οἱ φίλοι, ἡ ἐπαρχία, ἡ πατρίς, καὶ νά εὐργετῇ αὐτάς ὅσον δύναται.

δ'. Ὀφείλομεν νά πράττωμεν πρὸς τοὺς ἄλλους καθὼς κρίνομεν ὅτι ὄφειλον νά πράττωσιν αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς, ἐὰν εὐρίσκοντο εἰς τὴν θέσιν μας καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἰδικὴν των· ἢ, γενικώτερον, ὀφείλομεν νά πράττωμεν ὅ,τι ἐγκρίνομεν, καὶ ν' ἀποφεύγωμεν, ὅ,τι κατακρίνομεν εἰς τοὺς ἄλλους, ὅταν αἱ περιστάσεις ἦναι αἱ αὐταί. Ὁ κανὼν οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἰσότητος, καὶ περιλαμβάνει πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κανόνας τῆς δικαιοσύνης.

ε'. Πρὸς τὸν πιστεύοντα εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς τελειότητος καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑποχρέωσις νά τιμᾷ αὐτὸν καὶ νά τὸν ὑπακούῃ εἶναι ἀμέσως ἐναργής.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι τῆς δευτέρας κλάσεως αἱ ἀρχαί.

Ἡ δὲ τρίτη κλάσις τῶν ἠθικῶν ἀξιωματίων περιλαμβάνει τὰ προσδιορίζοντα ποίαν μεταξὺ δύο ἀρετῶν ὀφείλομεν νά προτιμῶμεν, ὅταν φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἐναντιότης μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπιτασσομένων πράξεων.

Ἐὰν αἱ διάφοροι ἀρεταὶ θεωρηθῶσι μόνον ὡς κλίσεις τοῦ πνεύματος, ἢ ἀποφάσεις τῆς βουλῆς νά πράττωμεν συμφώνως πρὸς τινὰ γενικὸν κανόνα, δὲν δύναται νά ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμία ἀντίθεσις, καθότι συνιστῶσι κανόνα διαγωγῆς ὁμοιόμορφον καὶ συνεπῆ. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κατὰ μέρος πράξεων, ὅσας αἱ διάφοροι ἀρεταὶ

ἤθελον ἐπιτάξει, ἢ ἀντίθεσις εἶναι δυνατή. Π. γ. ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος δύναται νὰ ἦναι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ γενναῖος, εὐγνώμων καὶ δίκαιος· αἱ κλίσεις αὗται ὄχι μόνον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ μάλιστα ἐνδυναμώνονται ἀμοιβαίως· ἀλλὰ δυνατόν, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, νὰ μᾶς ἀπαγορεύῃ ἡ δικαιοσύνη ὅ,τι ἡ γενναϊότης καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη ὑπαγορεύουσιν. Ἐπὶ τοιαύτης περιπτώσεως εἶναι φανερόν ὅτι ἡ γενναϊότης πρέπει νὰ ὑποχωρῇ ἐνώπιον τῆς εὐγνωμοσύνης, καὶ ἀμφοτέραι ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Ὡσαύτως, ἡ πρὸς τοὺς μὴ πάσχοντας εὐποιεῖ ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τοῦ πρὸς τοὺς πάσχοντας οἴκτου, καὶ ἐνώπιον τῆς προσευχῆς ἢ ἀγαθοεργίας· καὶ ἐν γένει εἶναι φανερόν, ὅτι διαφόρων πράξεων προκειμένων, πρέπει νὰ ὑποχωρῶσι αἱ προερχόμεναι ἐκ τῆς τελειότερας ἀρετῆς καὶ ἔχουσαι μείζονα ἐσωτερικὴν ἀξίαν.

Συντελέσας οὕτω τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν τὸν κατάλογον, ὁ Ῥεΐδης προσθέτει τὴν ἐξῆς παρατήρησιν: Πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἀπαρ.θμηθεῖσαι ἀλήθειαι καλοῦνται ἀρχαὶ πρῶται διότι φαίνονται ἔχουσαι τὴν ἐνόρκτον καὶ ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἐνάργειαν, ἣτις χαρακτηρίζει τοιαύτας ἀρχάς. Καὶ ἴσως δύναται τις νὰ ἐξαίρεσῃ τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀνάγονται εἰς ἄλλας ἐναργεστέρας. Ἐπ' αὐτῶν, στηρίζονται πάντες οἱ ἠθικοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συλλογισμοί, καὶ ὅσω προβαίνει ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις, τόσω περισσότερο γνωρίζομεν τὴν θεμελιώδη αὐτῶν ἐνέργειαν.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι τὸ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν σύστημα τοῦ Ῥεΐδου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐκθέσωμεν συντομώτερον, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς ἰδέας μᾶλλον ἢ ἥττον παρεδέχθησαν καὶ ἀνεπτυξάν ἐν μὲν τῇ Σκωτίᾳ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ὁ Ροϋε-κολλάρδος, ὁ Κουσεῖνος, ὁ Ἰουφροᾶς καὶ σύμπασα ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκλεκτικὴ σχολή. Μένει δὲ τώρξ νὰ καθυποβάλωμεν καὶ περὶ τούτου ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Ἐπίκρισις τοῦ συστήματος τοῦ Ῥείδου

α'. Δύο ἔξοχα προτερήματα ἔχει ὁ Ῥείδης· α'. ὅτι πρὸ τοῦ Καντίου ἀνέβη, ὡς ἤδη εἶπομεν, εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· β'. ὅτι πάντοτε ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης, ἥτις εἶναι ἡ ψυχολογικὴ, ἀνεσκεύασεν ὀλοκλήρως τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Χιούμη, ἐπλούτισε μὲ πολλὰ νέα γινόμενα τὴν ἐπιστήμην, καὶ καθίδρυσεν σχολήν, ἥτις ἀκολουθοῦσα τὰς ἐργασίας του καὶ μιμουμένη τὸ παράδειγμά του, ἀποτελεῖ μίαν τῶν λαμπροτέρων ἐποχῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νέας φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἐκπλαγεὶς καί, οὕτως εἰπεῖν, ἐκθαμβωθείς ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων ὅσα ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν παρατήρησίν του, ἔσπευσε νὰ κατατάξῃ εἰς τὰς πρώτας καὶ ἐμφύτους πολλὰς ἀρχὰς παραγωγούς καὶ δευτερευούσας, δὲν εἶχε δὲ τὴν δύναμιν ἢ τὴν ὑπομονὴν νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν τῶντι ἦναι πρῶται ἢ παράγωγοι, καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν εἶδεν ἀμέσως καὶ προδήλως ἐξερχόμενον ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἐνδιάθετον δύναμιν τοῦ ἐγῶ, ἀμελήσας νὰ ἐξακρβώσῃ ἐὰν ἀμέσως ἢ ἐμέσως πηγάζῃ ἐξ αὐτῆς. Ἄφ' ἐτέρου ὅσον ὑπῆρξεν ὀξύνους καὶ ἐμβριθῆς εἰς τὴν παρατήρησιν, τόσον ἐδείχθη σώφρων καὶ μετριόφρων. Οὐδέποτε διίσχυρίσθη ὅτι διηρέυνησε καθ' ὀλοκλήριαν ὅλας τῆς διανοίας τὰς χώρας, καὶ οὐδαμῶς ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ ἐξαγόμενα τῶν παρατηρήσεών του πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ὀριστικά. Κατὰ τοῦτο, ὡς καὶ κατὰ πολλὰ ἄλλα, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα.

β'. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ ἐλλείμματα τοῦ καθιστῶσι τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς δυσκολώτερον πρὸς αὐτὸν παρὰ πρὸς ἄλλους φιλοσόφους. Διότι, ἐκτὸς τῶν ἐπαναλήψεων, τῶν μακρολογιῶν καὶ τῆς ἀνομοιότητος τοῦ ὕφους, σπανίως ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἀπανταχοῦ ἀορίστου καὶ ἀβεβαίου τῆς θεωρίας του, δύσκολον εἶναι νὰ τὴν ἐννοήσῃ τις κατὰ τὸ σύνολόν της, συμπεριλαμβάνων αὐτὴν εἰς συνοπτικὴν καὶ ἀκριβῆ ἔκθεσιν, ἵνα τὴν καθυποβάλλῃ εἰς ἐπίκρισιν. Οὕτως, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἀφοῦ ἐν τῷ β'. κεφ. τοῦ Β'. Δοκ. ἀπηρίθμησε μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν ὅλας τὰς ἐν τῷ Α'. ἀνακαλυφθείσας πρώτας ἀρχὰς, ἀναμιγνύει εἰς αὐτὰς τὴν εἰς τὴν ἀθθεντίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πίστιν, τῆς ὁποίας οὐδεὶς λόγος εἶχε γίνει ἕως τότε. Ἡμεῖς

δὲ δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀντικει-
 μενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐκτὸς ὑποστάσεων, σύγχρονον μὲ ἐκεί-
 νην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τὸ αἰσθανόμενον ἐγὼ καὶ εἰς τὸ ἀψευδὲς
 τῶν ἡμετέρων νοητικῶν δυνάμεων· ἡ δὲ μορφή ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἡ
 πίστις αὕτη ἀποκαλύπτεται εἶναι ἡ αἴσθησις. Τὸ ἐγὼ εἶναι, ὡς
 εἶπομεν, ἀχώριστον τοῦ οὐκ ἐγὼ. Ἀλλὰ τὸ ἐγὼ φανερόνεται καὶ
 βεβαιούται ὄχι διὰ μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς ἐνερ-
 γείας καὶ τῆς νοήσεως. Μόλις δὲ συναισθανθῆ διαστέλλεται εὐθύς,
 διὰ τινος πρωταρχικῆς ἐνοράσεως ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγὼ, ἀποδίδον εἰς
 τοῦτο τὰ αὐτὰ στοιχεῖα τῆς οὐσίας του, ἡγουν ὑπόστασιν, μορφήν,
 σχέσιν, τόπον καὶ χρόνον. Καὶ ἡ μὲν εἰς τὸ ἀψευδὲς τῶν δυνάμεων
 ἡμῶν πίστις εἶναι συνέπεια ταύτης τῆς τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ
 καταφάσεως. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους
 καὶ εἰς τὴν φιλαλήθειαν τῶν ὁμοίων μας εἶναι μᾶλλον κλίσεις ἢ
 ἀρχαί, παραγόμεναι καὶ αὐταὶ ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης καταφάσεως
 καὶ διακρίσεως συζευχθείσης ὅμως μὲ ἄλλα στοιχεῖα καὶ μὲ ἄλλας
 ἀρχάς. Ἐγὼ κατὰ πρῶτον ἠξεύρω ὅτι εἶμαι, καί, ἐκτὸς τοῦ ἐγὼ,
 ἠξεύρω ὅτι ὑπάρχει καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ. Μόλις δὲ ἴδω ἐν τῷ οὐκ ἐγὼ
 τούτῳ ἄλλα ὄντα ὅμοια μὲ τὸ ἰδικόν μου, ἐφαρμόζω τὴν ἀρχὴν
 τῆς αἰτιότητος, καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν ταύτης, συνδυαζομένην μὲ
 ἐκείνην τῆς ταυτότητος, ἐξάγω τὴν συνέπειαν ὅτι ἀποτελέσματα
 ὅμοια πρὸς ἄλληλα προέρχονται ἐξ ἀνάγκης ἐξ ὁμοίων αἰτίων, καὶ
 οὕτω πιστεύω εἰς τὴν φιλαλήθειαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, πιστεύω
 εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, (ἥτις εἶναι ἡ αὕτη πί-
 στις πλέον ἐκτεταμένη), καὶ πιστεύω περιπλέον εἰς τὴν σταθερό-
 τητα τῶν νόμων τῆς φύσεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Πείδου καλουμένη ἀρχὴ
 ἔπαγωγῆς ἄλλο δὲν εἶνε εἰμὴ ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος συνδυαζομένη
 μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν. Ἐκ τούτου
 βλέπομεν ὄχι μόνον πόσον αἰ ὑπὸ τοῦ Πείδου ἀριθμούμεναι αὗται
 ἀρχαὶ ἀπέχουν τοῦ νὰ ἦναι πρῶται, ἀλλὰ καὶ διατὶ συνήνωσεν
 αὐτάς εἰς τὴν πρώτην ταύτην ὑποδιαίρεσιν καὶ τρόπον τινὰ ὑπὸ
 τὴν αὐτὴν ἐπωνυμίαν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται γί-
 νονται ἐν τῇ διανοίᾳ λίαν ἐνώρως καὶ ταχέως, οὔτε διίσχυριζόμεθα
 ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει παρευθὺς συνείδησιν τῶν ὁποίων κάμνει ἐρ-
 γασιῶν καὶ τῶν ὁποίων ἐφαρμόζει ἀρχῶν, συνείδησιν ἀποκτωμένην
 πολὺ ἀργὰ διὰ τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀναλύσεως. Ἀλλ' ἐὰν δυνη-
 θῶμεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὰς εἰρημένας πίστεις,
 αἰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐργασίαι καὶ ἀρχαὶ εἶνε ἀναγκαῖαι, θέλομεν δι'
 αὐτοῦ τούτου ἀποδείξει ὅτι δὲν εἶνε οὔτε ἀπλαῖ, οὔτε πρῶται. Καὶ
 τὴν ἀπόδειξιν ταύτην νομίζομεν εὐκόλον, ἅμα θελήσῃ τις νὰ ἀναλύ-

ση μετὰ προσοχῆς καὶ ὑπομονῆς τὰ ἐν αὐταῖς περιλαμβανόμενα. Καὶ τῶντι διατὶ πιστεύω εἰς τὴν φιλαλήθειαν τῶν ὁμοίων μου, ὅτε π.χ. μοὶ φανερόνουςιν ιδέαν τινὰ ἢ ἐπιθυμίαν αὐτῶν ἢ βουλήν, διότι ἢ φανέρωσις ἐκείνη εἶναι καὶ ἐν ἐμοὶ ἀποτελεσμα ἐκείνης τῆς ιδέας, ἐπιθυμίας ἢ βουλῆς. Τὸ νὰ λέγωμεν δὲ ὅτι ὅμοια ἀποτελέσματα πρέπει νὰ ἔχωσιν αἵτια ὅμοια, ταῦτόν ἐστι καὶ λέγειν ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται ἐν ταύτῳ νὰ μὴ ἦναι, καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι ἔχει τινὰ αἰτίαν. Ἐὰν εὐρίσκω ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τριγώνου τινὸς εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθὰς διὰ τοὺς λόγους Α, Β, Γ, εἰς πᾶν ἄλλο ὅμοιον σχῆμα θέλω εὐρεῖ αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν καὶ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Καὶ ὡσαύτως, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, τὰ δάκρυα εἶνε ἐν ἐμοί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σημεῖον λύπης, ἀλλὰ βλέπω αὐτὰ καὶ εἰς ἄλλον καὶ ἐὰν πᾶν ὅ,τι εἶναι πρέπει νὰ ἔχη τινὰ αἰτίαν, καὶ τὰ δάκρυα ταῦτα πρέπει νὰ ἔχωσι τινὰ αἰτίαν καὶ ἐὰν τὰ δάκρυα ἔχωσιν ἐν ἐμοὶ αἰτίαν τὴν λύπην, καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πρέπει νὰ ἔχωσι τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἄλλως τὰ δάκρυα ἤθελον εἶναι καὶ ἐν ταύτῳ μὴ εἶναι, ὅπερ ἄτοπον διότι εἰς τὴν ιδέαν τῶν δακρύων περιλαμβάνεται καὶ ἡ ιδέα ὅτι εἶναι ἀποτελέσματα δοθείσης τινὸς αἰτίας, δηλ. λύπης. Ἴδου ἐπὶ τίνων ἀρχῶν στηρίζεται ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸς καὶ ὁ δι' ἐπαγωγῆς, εἴτε ἐφαρμοζέται ἐπὶ τῶν ὁμοίων μας, εἴτε ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, καθὼς εἴπομεν ἐν τῷ Κεφ. Ε'. Ἐὰν δὲ ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸς δὲν ἦναι πάντοτε ἀναμάρτητος, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῶν ὁρίων καὶ τῆς ἀτελείας τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

γ'. Παρὰ τὴν ιδέαν τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως διίσχυρίζεται ὁ Πείδης ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ἔννοια ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὕλην, αἵτινες ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξάγωνται ἐκ τῆς αἰσθήσεως, καὶ ἐπομένως ἔχουσι ἄλλην ἀρχήν. Ἄλλ' ἐξ ὧν ἀπαριθμοῖ οὐδεμία εἶναι τῶντι πρώτη. Ἡ ἐπ' ἄπειρον διαιρετότης τῆς ὕλης εἶναι ἐξαγωγή γινομένη διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ἐξ ἧς ἔχομεν ιδέας τῆς πρώτης τῆς ὕλης ποιότητος, δηλ. τῆς ἐκτάσεως. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ἄλλων εἶναι ἐξαγωγὰ τῶν ιδεῶν τοῦ τόπου, τῆς κινήσεως, γινόμεναι πᾶσαι διὰ τῆς λογικῆς ἀρχῆς, καὶ περιττὴ εἶναι πᾶσα περὶ τούτου ἀπόδειξις. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀποβλέπει τὴν ιδέαν τοῦ τόπου, φαίνεται ὅτι ὑπέπεσεν εἰς αὐτὸ τοῦ Καντίου τὸ ἀμάρτημα, ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς ὑποκειμενικὸν τύπον μόνης τῆς αἰσθήσεως καὶ ὄχι ὡς στοιχεῖον τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος. Ἡ δὲ ὑποκειμενικὴ παραγωγή τῆς ιδέας ταύτης δὲν εἶναι παρ' αὐτῷ τόσον σαφής, καθότι λέγει ὅτι ἐμποιεῖται ἐν ἡμῖν ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων τῆς ὀράσεως καὶ τῆς ἀφῆς, καὶ ὅτι ἔπειτα γίνεται ἀνεξάρτητος αὐ-

τῶν, μεγαλύνεται καὶ γίνεται ἄπειρος, τρόπον τινὰ διὰ τινος ἐπεξεργασίας τοῦ νοῦς. Ἄλλ' εἰς πάντα ταῦτα οὐδὲν ἀληθές· διότι ἡ ἰδέα τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ τόπου, εἶναι τόπου τινὸς ἀπείρου, καὶ μάλιστα, καθὼς τοιαύτη, δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἥτις μᾶς δίδει μόνον τὸ πεπερασμένον. Εἰ δὲ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν καθαρὰν καὶ ἐκ τῶν προτέρων παραγωγὴν τῆς ἰδέας ταύτης, δὲν ὑπάρχει ἐργασία τοῦ νοῦς διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσωμεν ἢ νὰ τὴν συμπληρώσωμεν, ἐπειδὴ πᾶσα τοιοῦτου εἶδους ἐργασία προϋποθέτει καὶ αὐτὴ τὸ ἄπειρον τοῦ τόπου· κατὰ τοῦτο ἡ θεωρία τοῦ Καντίου εἶναι ἀνωτέρα καὶ μόνον ἀληθής.—Καθ' ὅσον δὲ ἀνάγκηται εἰς τὸν χρόνον, ὁ Πείδης θεωρεῖ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ὡς ἀφευκτον ὑπαγόρευσιν τῆς μνήμης· ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν περὶ τόπου παρατηρήσεις. Αἱ δὲ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου ὑπ' αὐτοῦ διδόμεναι ἀναπτύξεις ἀποδεικνύουσι, μεταξὺ πολλῶν εὐφυῶν καὶ ἐμβιωθῶν παρατηρήσεων, τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιεπλέχθη, μὴ ἀναγνωρίσας τὴν ἀληθῆ τῶν ἰδεῶν τούτων παραγωγὴν, καὶ σχεδὸν ἀκουσίως καὶ χωρὶς νὰ τὸ συναισθανθῇ ὁμολογεῖ ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος εἶναι οἱ ἀπαραίτητοι ὄροι τῆς ὑπάρξεως παντὸς ὄντος. Ἀπὸ ταύτης δὲ μέχρι τῆς ἐτέρας ὁμολογίας ὅτι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι δύο ἀναγκαῖα στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, ἐν μόνον βῆμα ὑπολείπεται, καὶ τούτου γενομένου, παύει πᾶσα ἀπορία ὡς πρὸς τὴν κατάταξιν αὐτῶν, καὶ σπουδαιότεραι, παρ' ὅσον ὁ Πείδης πιστεύει, ἀναφαίνονται αἱ τοῦ Νεύτωνος καὶ Κλαρκίου θεωρίαι. Μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου φαίνεται ὅτι περιβαίνει τῶν πρώτων ἰδεῶν τὴν ἀπαρίθμησιν.

δ'. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἀρχῶν, τέσσαρες εἶναι αἱ προτάσεις αἱ ἀποτελοῦσαι, κατ' αὐτόν, τὸ κριτήριον διὰ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐὰν ὑπάρχωσιν ἀρχαί, καὶ ποῖαι εἶναι. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης οὐδεμίαν κάμνομεν παρατήρησιν, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι ἄνευ τοιούτων ἀρχῶν ὁ συλλογισμὸς δὲν ἠθέλην ἔχει οὔτε ἀρχὴν, οὔτε τέλος. Ἡ δὲ δευτέρα περιλαμβάνεται εἰς τὴν πρώτην, διότι καὶ τὸ πιθανὸν ἢ ἀπίθανον τῶν συμβεβηκότων ἀποδεικνύεται διὰ συλλογισμοῦ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἀρχῶν φέρουσιν εἰς συνεπίαις βεβησίας, καὶ τινες μόνον εἰς πιθανάς, διότι ἐκ τούτου ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὑπάρχουσι εἰδῶν ἀρχαί, ἄλλαι πιθαναί, ἐπειδὴ ἡ φύσις τῶν συνεπειῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἀρχῶν· αἱ δὲ ἀρχαί, ἐὰν δὲν ἦναι ἀναγκαῖαι, καθολικαὶ καὶ ἀπόλυτοι, δὲν εἶναι ἀρχαί· ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ πιθανὸν ἢ ἀπίθανον τῶν συνεπειῶν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἀρχάς ἀλλ' ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν γινομένων ἐφ' ὧν ἐφαρμόζονται. Ἡ δὲ τρίτη εἶναι εὐχὴ, ἥτις ἐὰν ἐπραγματοποιεῖτο,

ἀναμφιβόλως ἤθελεν ἐπισπεύσει καὶ ἐξασφαλίσει ὅλου τοῦ ἐπιστητοῦ τὰς προόδους. Ἡ τετάρτη τελευταῖον περιλαμβάνεται καὶ αὕτη εἰς τὴν πρώτην, διότι τὸ ἐν αὐτῇ οὐσιῶδες εἶναι τὸ νὰ καταστήσωμεν ἐναργῆ τὴν δύναμιν καὶ τὸ κῦρος τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ πρὸς τὰ πλάγια μέσα, ὅσα προτείνει ὡς ἀρμόδια ἵνα ἀναγνωρίσωμεν ποῖα εἶναι τῶντι αἰ πρῶται ἀρχαί, πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος ἢ ῥητῶς ἢ σιωπηλῶς τὰ παραδέχεται. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐπιμένομεν εἰς τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἀληθὲς κριτήριον εἶναι τοῦ Καντίου ὅτι δηλ. τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὸ καθολικὸν εἶναι οἱ μόνοι ἀψευδεῖς χαρακτῆρες τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν.

έ. Ἀναλαμβάνων ἔπειτα τὴν ὁποίαν ἔκαμε διαστολὴν μεταξὺ τῶν περὶ τῶν ἀναγκαίων ἀρχῶν καὶ τῶν περὶ τῶν ἐνδεχομένων, καὶ προσπαθὼν νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰς τῆς δευτέρας τάξεως, ἀνάγει αὐτάς εἰς τὰς ἐξῆς, τὰς ὁποίας εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλάβωμεν. α. τὸ ἀψευδὲς κῦρος τῆς συνειδήσεως· β'. τὴν ἰδέαν τοῦ ἐγὼ καθὸ ὑποστάσεως διακκεκριμένης τοῦ οὐκ ἐγὼ· γ'. τὸ κῦρος τῆς μνήμης· δ'. τὴν πίστιν εἰς τὴν προσωπικὴν ταυτότητα· ε. εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητά τῶν ἐκτός· ς'. τὴν πίστιν εἰς τὴν ἐλευθέρην ἐσωτερικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν, ἢ εἰς τὴν δύναμίν μας· ζ'. τὴν πίστιν εἰς τὰς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνομεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος· η. τὴν πίστιν εἰς τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως τῶν ὁμοίων μας· θ'. τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν σημείων τῶν ἐκφραζόντων τὰς ιδέας, τὰς θελήσεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ὁμοίων μας· ι. τὴν πίστιν τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ γινόμενα καὶ εἰς τὴν αὐθεντικὴν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰς γνώμας· ια. τὴν δυνατότητα τοῦ προῖδεῖν τινα συμβάντα, καὶ τελευταῖον ιβ'. τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοιάσῃ πρὸς τὸ παρελθόν. Περὶ τούτων πάντων ἡδυνάμεθα νὰ περιορισθῶμεν εἰς ὅσα παρετηρήσαμεν ὑπ' ἀριθ. β'. ὡς πρὸς τὸ κεφ. β'. τοῦ Δοκ. Β', τοῦ ὁποίου ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐπανάλαμβάνει ἐνταῦθα τὰ συμπεράσματα. Ἡ πρωτίστη ἀπόφανσις τῆς φιλοσοφίας, ἢ πρώτη κατάφασις αὐτῆς εἶναι, ὡς ἤδη εἶπομεν, τὸ ἐγὼ εἶμαι, διότι ἄμχ εἶμαι, ἠξέυρω ὅτι εἶμαι. Ἄλλὰ τὸ ἐγὼ εἶμαι περιλαμβάνει τὸ ἐγὼ αἰσθάνομαι, ἐνθυμοῦμαι, νοῶ, κρίνω, θέλω, ἐνεργῶ, τὰ ὁποῖα ὅλα δὲν εἶναι εἰμὴ στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ. Καὶ μολονότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, τὴν ὁποίαν ἐγὼ εἰς τὴν πρώτην παρατήρησιν ἐμαυτοῦ, εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐργασίαν τῆς συνειδήσεως ἔχω, εἶναι καθολικὴ καὶ ἀναγκαία, καθὼς προεσημειώσαμεν, ὁμῶς διὰ τῆς πρώτης ταύτης προτάσεως δὲν βεβαιόκω εἰμὴ γινόμενον ἀναμφίβολον μὲν, ἀλλ' ἐνδεχόμενον καὶ ὄχι ἀναγκαῖον καὶ ἀπόλυτον, μὴ ἔχον ἐπομένως τοὺς χαρακτῆρας διὰ τῶν ὁποίων διαστέλ-

λονται αἱ πρῶται ἀρχαί. Εἰς τοῦτο ἀνάγεται τὸ κῦρος τῆς συνειδήσεως (α'), τὸ κῦρος τῆς μνήμης (γ'), ἡ πίστις εἰς τὴν προσωπικὴν ταυτότητα (δ'), καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν (ς). Πᾶσαι αἱ ιδέαι αὗται ἐμπεριέχονται εἰς τὸ γινόμενον τοῦ εἶναι καὶ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ μετὰ τοῦ ἐγώ, καὶ τοῦ διακεκριμένου ἐκείνου, διορῶ, δυνάμει πρώτης τινος ἐνοράσεως, καὶ τὸ οὐκ ἐγώ, πιστεύω καὶ εἰς τὸ ἐγώ καθὼς ὑπόστασιν διακεκριμένην τοῦ οὐκ ἐγώ (β') καὶ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων (ε'). Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὴν πίστιν εἰς τὰς διακριτικὰς τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους δυνάμεις (ζ'), ἡ πίστις αὕτη συνίσταται ἐκ δύο στοιχείων· ἐκ τῆς βεβαιότητος, τὴν ὁποίαν παρέχει ἡ ἀκαταμάχητος ἐνέργεια τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ νομικὸν ἢ δικαιοματικὸν στοιχεῖον. — Καὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ. ἡ, θ', καὶ ἰ ἀρχάς, εἴπομεν ἤδη ὅτι, μακρὰν τοῦ νὰ ἦναι πρῶται, εἶναι ἐξαγόμεναι, καὶ στηρίζονται ἐπὶ τῶν δύο τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος τῶν ἀρχῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων, ἀφ' οὗ ἀνεγνωρίσαμεν τὴν ταυτότητα τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, πιστεύομεν εἰς τὴν ταυτότητα τῶν ὑποστάσεων καὶ τῶν αἰτίων. — Αἱ δὲ τελευταῖαι δύο συνταυτίζονται, ἢ μᾶλλον ἡ πρώτη δὲν εἶναι εἰμὴ συνέπεια τῆς δευτέρας, διότι τὸ νὰ δυνάμεθα νὰ προβλέπωμεν τὰ μέλλοντα συμβάντα, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοιάσῃ πρὸς τὸ παρελθόν. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὴν τάξιν τῆς φύσεως, ἢ εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων αὐτῆς, εἶναι καὶ αὕτη σύνθετος ἐν μέρει ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ὡς προεσημειώσωμεν, καὶ ἐν μέρει ἐξ ἧς ἀναθέτομεν εἰς τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ ἐμπιστοσύνης. Δὲν εἶναι λοιπὸν οὐδὲ αὕτη πρώτη. Καὶ εἰς ταῦτα μὲν ἀνάγονται αἱ ὑπ' αὐτοῦ νομιζόμεναι πρῶται περὶ τῶν ἐνδεχομένων ἀρχαί.

ς'. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς περὶ τῶν ἀναγκαιῶν, ἡ διαίρεσις αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουσι, πολλὰς ἐπιδέχεται παρατηρήσεις. Καὶ πρῶτον οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆναι ὅτι ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις, δι' ὧν μελετῶμεν τὰς διαφόρους ἐπιστήμας εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί, ἀδύνατον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ ἀρχαί διαφέρουσι κατὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς μελέτης. Ὁ ἄνθρωπος εἴτε συλλογίζεται περὶ τῶν γινόμενων, εἴτε ζητῆ τὰ αἷτια ἢ τὰ τέλη αὐτῶν, μεταχειρίζεται πάντοτε αὐτὰς τὰς τρεῖς πρώτας ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἠριθμήσαμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης διατριβῆς, οἷονδ' ἄποτε ἦναι τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐρεύνης, ἢ τὸ ἀντικείμενον τῆς παρατηρήσεώς του. Ἐάν τις ὑποθέσῃ τὸ ἐναντίον, διασχίζει τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ πίπτει εἰς πλάνην ἀνάλογον μὲ ἐκείνην

εἰς ἣν περιέπεσαν ὁ Βάκων, διακριῶν καὶ κατατάσσων τὰς ἐπιστήμας κατὰ τὰς ἐν αὐταῖς ἐνασχολουμένας δυνάμεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει ἴδιον ὀρμητήριον, ἔχει διδόμενά τινα ἐφ' ὧν ἐργάζεται κατασκευάζουσα τὰς θεωρίας τῆς, καὶ τὰ ὁποῖα λαμβάνει ἢ ἀμέσως παρὰ τῆς φύσεως, ἢ ἐμμέσως παρὰ τῶν τελευταίων ἐξαγομένων ἄλλων ἐπιστημῶν, καὶ κατὰ τοῦτο αἱ ἐπιστήμαι δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς πρώτας καὶ δευτερευούσας, ἢ προτέρας καὶ ὑστέρας. Ἄλλ' ἐὰν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι κατὰ πᾶσαν ἐπιστήμην ὁ σκοπὸς, ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐὰν τὸ ὄργανον δι' οὗ πᾶσα ἐπιστήμη ἐνεργεῖ, εἶναι τὸ αὐτό, ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, ἔπεται ὅτι καὶ αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται καὶ ὑφ' ὧν διευθύνεται, εἶναι αἱ αὐταί. Ἄλλως ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν τόσας ἀρχὰς ὅσκι εἶναι αἱ ἐπιστήμαι, καὶ αὗται δύνανται νὰ αὐξήσωσι καὶ νὰ πολλαπλασιασθῶσιν ἐπ' ἄπειρον. Τελευταῖον τὸ νὰ εἴπη τις ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη ἔχει ἰδίαν ἀρχὰς δὲν ἀρκεῖ, πρέπει καὶ νὰ τὸ ἀποδείξῃ. Συμφωνοῦσιν ἐν γένει οἱ φιλόσοφοι ὅτι τοιαῦται ἀρχαὶ ὑπάρχουσιν εἰς τὰ μαθηματικά, μολονότι καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηματικοὶ κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν αὐτῶν διαφέρουσι. Θέλομεν δὲ ἀποδείξει μετ' ὀλίγον ὅτι καὶ τοῦτο δὲν ἀληθεύει, καθότι αἱ νομιζόμεναι πρῶται τῆς μαθηματικῆς ἀρχαί, ἢ τὰ ἀξιώματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ὀρισμοί, ἢ προτάσεις διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκπεφρασμένως ἐξ ὀρισμῶν ἐξαγόμεναι. Ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς δὲ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, οὐδεὶς, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, ἐπεχείρησε νὰ τὰς ἀπαριθμήσῃ, καὶ αὐτὸς ὁ Πλείδης, μολονότι τὰς προαναγγέλλει, οὐδὲ τὰς κατατάσσει· ἔπειτα ὅλας, οὐδὲ τὰς ἀναπτύσσει — Καὶ περὶ μὲν τῶν γραμματικῶν, μολονότι τὰς προαναγγέλλει κατὰ πρῶτον, δὲν δίδει εἰμὴ παραδείγματα τινα, καὶ ἔπειτα οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν. Τὰς δὲ μαθηματικὰς καὶ λογικὰς ἀριθμεῖ ἐπιτροχάδην καὶ μόνον ἐκτείνεται περὶ τῶν καλλολογικῶν καὶ ἠθικῶν. Καὶ ποῖαι εἶναι αἱ γραμματικαὶ λογικαὶ αὐτοῦ ἀρχαί, ὀρισμοὶ ἢ συνέπειαι ὀρισμῶν ἐξαγόμεναι διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος; οὕτω π.χ. πᾶσα πρότασις ὑποθέτει οὐσιαστικόν τι, καὶ δὲν ὑπάρχει φράσις ἄνευ ῥήματος, εἶναι συνέπειαι τοῦ ὀρισμοῦ τὸν ὁποῖον ἀποδίδομεν καὶ τῆς ιδέας τὴν ὁποῖαν ἔχομεν τῆς προτάσεως. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς ἀποφάνσεως ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ψεῦδος εἰς συμπλοκὴν λέξεων μὴ ἀποτελοῦσαν φράσιν καὶ περὶ τῶν ἐπιλοίπων. Εἶναι δὲ παράδοξον πῶς λαλῶν περὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν παραλείπει, ὡς ὁ Κάντιος, τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἥτις ὑπὸ πάντων ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν λο-

γενική ἀρχή, καὶ παραδέχεται τὰς περὶ αὐτῆς γελοίας τοῦ Λωκίου παρατηρήσεις. Καὶ τὰς μὲν μαθηματικὰς ἀρχὰς μόνον ἀναφέρει· ἐκ δὲ τῶν μεταφυσικῶν, ἡ μὲν πρώτη, τούτέστιν, ἡ περὶ τῆς ὑποστάσεως τῶν σωμάτων τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι· εἰμὴ ἐπανάληψις ὅσων εἶπε περὶ τῶν πρώτων ἰδεῶν, αἵτινες ἀνακαλύπτονται συγχρόνως μὲ τὴν πρώτην αἴσθησιν, καὶ εἶδομεν εἰς τί ἀνάγονται· ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ὁποίαν δὲν ἤξεύρομεν διατι θεωρεῖ ὡς ἀποκλειστικῶς μεταφυσικὴν, ἐν ᾧ εἶναι χρησιμωτάτη ἐν τῇ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίᾳ καὶ κατὰ πᾶσαν ἐπιστήμην ἀπαραίτητος. Ἡ τρίτη τελευταῖον δὲν εἶναι εἰμὴ ἐφαρμογὴ τῆς δευτέρας. Ἄς ἴδωμεν τώρα ποῖαι εἶναι, κατ' αὐτόν, αἱ καλλολογικαὶ ἀρχαί.

ζ'. Ἀναγνωρίσας τὸ ἀπολύτως καλόν, ὡς τὸ ἀπολύτως ἀληθές, λέγει ὅτι τὸ καλὸν ὑφίσταται εἰς τὴν ἐξοχὴν τῆς φύσεως τῶν διαφόρων πραγμάτων. Ἀλλὰ, τούτου τεθέντος, δὲν καταλαμβάνομεν διατι ἔπειτα θέτει εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν τὸ πρωτοφανές, τὸ μεγαλεῖον, καὶ τὸ καθ' αὐτὸ κάλλος, καὶ πῶς διύσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποδώσῃ τις γενικὸν τούτου ὄρισμόν. Τὸ πρωτοφανές δὲν εἶναι ποιότης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτὸς λέγει, σχέσις μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ θεατοῦ. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ἦναι ποιότης τοῦ ἀντικειμένου, ἐπὶ τίνι λόγῳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς στοιχεῖον τοῦ καλοῦ ἢ ὡς ποιότης ὁμοιάζουσα τοῦτο; ἐὰν δὲ τις ἀντείπῃ ὅτι τὸ νέον καὶ ἀπροσδόκητον ἀρέσκει, ἀπαντῶμεν, ὅχι πάντοτε, καὶ ἐὰν ἀρέσκη τὸ νέον, ἀρέσκει καὶ τὸ παλαιὸν καὶ σύνηθες· καὶ οἱ λόγοι διὰ τοὺς ἰποῖους ἀμφοτέρω ποτὲ μὲν ἀρέσκουσι, ποτὲ δὲ ἀπαρέσκουσι, ἐνυπάρχουσιν εἰς τοὺς συστατικοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὸ κάλλος. Ὡσαύτως τὸ μεγαλεῖον εἶνε καὶ αὐτὸ βαθμῶς ἐξοχῆς φύσεως, καὶ, μᾶλλον ἢ ποιότης ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ κάλλος, πρέπει νὰ θεωρηθῆται ὡς συστατικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἠθικοῖς εἰς τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως ἀνήκει. Θέλομεν δὲ ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ τί εἶναι τὸ καλὸν καὶ τίνες αἱ σχέσεις τοῦ ὄντος πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ περὶ καλοῦ κρίσεις, ἐὰν ὡς ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἦναι πρῶται, δὲν εἶναι τριαῦται καὶ ὡς ἐκ τοῦ λόγου, καὶ ὅτι αἱ περὶ καλοῦ ἀρχαί δὲν δύνανται νὰ συμπεριληφθῶσι μετὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ τοι ἀμέσως ἐξ αὐτῶν παραγόμεναι. Ἀφ' ἑτέρου, καὶ αὐτὸς διαστέλλει τὰς αὐτομάτους περὶ καλοῦ κρίσεις ἀπὸ τὰς ἐλλόγους, καὶ τὸ πρῶτον καλὸν ἀπὸ τὸ παράγωγον. Πάντα δὲ ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἐὰν τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ ἦναι πρῶτον, ἀθόρητον, ἄσκεπτον καὶ ὅχι

ἔλλογον, τοιαύτη δὲν εἶνε ἀναμφιβόλως ἡ περὶ καλοῦ κρίσις. Καὶ ἐπ' ἀληθείας, ἅμυχ παραδεχθῶμεν κρίσιν τινὰ περὶ καλοῦ, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ σύγκρισις μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ἰδανικοῦ τινος τύπου ὑπάρχοντος ἐν τῇ διανοίᾳ. Καὶ τότε τὸ ζήτημα εἶνε ἐὰν ἔχωμεν τὸν τύπον τοῦτον ἔμφυτον, ὡς ἐπίστευον οἱ Πλατωνικοί, ἢ ἐὰν σχηματίζωμεν αὐτὸν βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν, ἢ τελευταῖον ἐὰν κρίνωμεν περὶ τοῦ καλοῦ κατὰ τινὰ ἰδιαιτέραν αἴσθησιν ὁμοίαν μὲ τὴν ἠθικὴν αἴσθησιν, τὴν ὁποῖαν παραδέχονται τινες τῶν φιλοσόφων, καὶ αὐτὸς ὁ Πείδης, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον. Τὸ δεύτερον φαίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ ἀληθές. Τεθείσης τῆς ιδέας τοῦ ὄντος μετὰ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, ἐξάγομεν ἐξ αὐτῆς τὰς τρεῖς τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐννοίας, τρεῖς ὕψεις μόνον οὐσίας τοῦ ὄντος. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξαγωγή αὕτη γίνεται ἐκ τῶν προτέρων διὰ μέσου πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀπολύτων ἀρχῶν, αἱ συνέπειαι αὐτῆς ἔχουσι τὴν αὐτὴν τῶν μαθηματικῶν ἰδεῶν ἐνάργειαν καὶ καθολικότητα. Καὶ τοῦτο μόνον δύναμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ καλλολογικαὶ ἀρχαὶ εἶναι καὶ αὗται καθολικαὶ καὶ ἀπόλυται. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς θεωρίας τοῦ Πείδου εἶνε τὸ πλεόν ἀσυνεπὲς καὶ συγκεχυμένον. Οὕτως, ἐν ᾧ λέγει ὅτι ἡ χάρις δὲν ὀρίζεται, διασχυρίζεται ἔπειτα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄνευ δύο ὄρων, τῆς κινήσεως καὶ τῆς φυσικότητος· ἀλλ' εἶναι πραγματικὸν ὅτι ὑπάρχουσί τινα χαριέστερα καὶ τοὶ παντελῶς ἠρεμοῦντα. Καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικότητα, δύναται μὲν αὕτη νὰ συντείνῃ εἰς τὸ χάρειν, ἀλλὰ μόνον διότι ἀποκαλύπτει ἐναργέστερον καὶ ἐκφράζει τὰς ποιότητας καὶ τὰ αἰσθήματα ἀγαπητοῦ τινος χαρακτῆρος. Τοῦτο λοιπὸν ἠθέλεν εἶσθαι κατὰ τὸν Πείδην τὸ θεμελιώδες στοιχεῖον τῆς χάριτος· ἀλλ' ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μόνον, καὶ ἐν γένει κατὰ πόσον εἶναι ἀτελής ἡ περὶ καλοῦ θεωρία τοῦ Πείδου, θέλομεν τὸ ἰδεῖ ὅταν πραγματευθῶμεν ἰδίως περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ. Ἄς μεταβῶμεν ἐν τοσοῦτῳ εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς.

ἢ. Ἐκτὸς τῶν μηχανικῶν καὶ ζωϊκῶν, ἀναγνωρίζει ὁ Πείδης καὶ λογικὰς ἀρχὰς ἐνεργείας, καὶ ἀνάγει ταύτας εἰς τὸ ὀρθῶς ἐννοούμενον συμφέρον καὶ εἰς τὸ καθῆκον, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἔχουσι στενωπάτας σχέσεις πρὸς ἀλλήλα καὶ συγγέονται συγγότατα ὡς τὴν αὐτὴν ὑπαγορεύοντα διαγωγὴν, πρέπει ὅμως νὰ διαστείλωμεν διότι πραγματικῶς εἶναι διακεκριμένα. Οὐδὲν τῆς διαστολῆς ταύτης ἀναγκαιότερον καὶ δικαιοτέρον, καὶ παρεκτός ἐὰν καταχρασθῶμεν τῶν λέξεων, τὸ ἐν ἀπέχει τοῦ ἄλλου ὅσον διαφέρει· ὁ ἐγωισμὸς ἀπὸ τὴν ἀρετὴν. Ὁμολογεῖ ὅτι τὴν ἐννοίαν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀποκτῶμεν βαθμηδόν· ἄρα δὲν εἶναι ἔμφυτος. Καὶ ἡ ἐν

ἡμῖν κλίσις εἰς τὸ γὰρ διώκωμεν τὸ συμφέρον δὲν εἶναι, ὡς λέγει, λογικὴ ἀρχὴ ἐνεργείας, στηριζομένη δηλ. ἐπὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καθὸ λογικοῦ ὄντος, ἀλλὰ μάλλον αὐτόματος σχέσις, ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὸ πλάσμα ὑλικόν, πόνου καὶ λύπης δεκτικόν. Ἡ φιλαυτία, ὁ ἐγωισμὸς καὶ τὸ ὀρθῶς ἐννοούμενον συμφέρον εἶναι τρεῖς τῆς αὐτῆς κλίσεως δηλώσεις, τρεῖς ὕψεις τῆς αὐτῆς ἐνδομύχου ὀρμῆς, ἥτις δὲν δύναται βέβαια γὰρ συγκαταριθμηθῆ μετὰ τῶν καθολικῶν τοῦ λόγου ἀρχῶν. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἐπεμβαίη καὶ ὁ λόγος, τοῦτο γίνεται διότι, δοθέντος τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ὀρέξεως ὡς τέλος, ὁ λόγος ἐνεργῶν διὰ τῶν ἰδίων νόμων καὶ ἀρχῶν, δεικνύει τὰ καταλληλότερα μέσα πρὸς ἀπολαβὴν αὐτοῦ, ὅχι ὅμως διὰ τοῦτο ἡ ζήτησις τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος εἶναι ἀρχὴ λογικὴ.—Ἄλλ' ἔάν τὸ καθήκον δὲν ἀνάγῃ εἰς τὸ συμφέρον, εἶναι ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸν Πείδη, τόσον ἀπλοῦν ὥστε δὲν ἐπιδέχεται λογικὸν ὄρισμόν, καὶ δὲν δυνάμεθα γὰρ τὸ ὀρίσωμεν εἰμὴ διὰ τῶν συνωνύμων αὐτοῦ, διὰ τῶν ἰδιοτήτων ἐξ ὧν διακρίνεται καὶ διὰ τῶν περιστάσεων αἴτινες ἐξ ἀνάγκης τὸ συνοδεύουσιν. Ὅμως, καίτοι ἀόριστοι, αἱ ἐννοιαὶ τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τῆς ἀξιότητος καὶ τῆς ἀναξιότητος εἶναι ἀναμφισβήτητοι. Ἡ μὲν ἐννοια τοῦ καθήκοντος ὑπάρχει, ἡμεῖς δὲ τὴν ἐφαρμοζόμεν, λέγει ὁ Πείδης, διὰ τινος αἰσθήσεως καί, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τινος ἀφῆς ἰδιαιτέρας, τὴν ὁποίαν, ἀκολουθῶν κατὰ τοῦτο τοὺς αἰσθηματικούς ἠθολόγους, ὀνομάζει ἠθικὴν αἴσθησιν. Ἄλλ' ἔάν τοῦτο ἠλήθευσεν, αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι ἠθελον εἶναι ἀναπόδεκτοι καὶ ἡ αἴσθησις αὕτη ἠθελον ὑπόκεισθαι, ὡς αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις, εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐκείνας διαφορὰς καὶ ἀστασίας, αἴτινες χαρακτηρίζουσι πάντα τὰ σωματικά. Μόνος ὁ λόγος εἶναι ἐν πᾶσιν ὁ αὐτός. Πῶς γὰρ ἀναγνωρίσωμεν ἀρχὰς πρώτας, ἀπολύτους καὶ καθολικὰς εἰς τὴν αἴσθησιν ἢ εἰς τὸ αἶσθημα; Τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ καθολικὸν ἐνυπάρχουσιν εἰς τὰς τρεῖς τοῦ λόγου ἀρχὰς, καὶ μεταξὺ τούτων ἡ τῆς τελειότητος εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ιδέας τοῦ καθήκοντος, τὸ ὁποῖον, ὡς τὸ καλόν, δὲν εἶναι εἰμὴ μορφή καὶ ἐφαρμογὴ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς. Τὸ γὰρ παραδέχεται τις, ὡς ὁ Πείδης, ἠθικὴν αἴσθησιν καὶ ἀπόλυτον ἠθικὴν εἶναι φανερὰ ἀντίφασις.—Ἀναγνωρίσας δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἐξ ἧς προέρχεται, κατ' αὐτόν, καὶ ἡ ἐννοια τοῦ αἰτίου, ἴσως δὲ καὶ αὕτη ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, (τὸ ὁποῖον εἶναι ὅλως ἀπαραδέκτον, διότι ἡ ἡμετέρα αἰτιότης εἶναι γινόμενον μερικόν καὶ ἐνδεχόμενον, καὶ ἐπομένως οὐδὲν ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον δύναται ἐξ αὐτῆς γὰρ προέλθῃ), μεταβαίνει

εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, διακρινῶν αὐτάς εἰς τρεῖς κλάσεις, αἵτινες ὁμοῦς δύσκολον εἶναι νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ἐν ᾧ μάλιστα αἱ δύο τελευταῖαι ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται μᾶλλον ὡς πορίσματα τῆς πρώτης. Ἄς κάμωμεν περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις. Ἡ μὲν πρώτη δὲν εἶναι εἰμῆ συνέπεια τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος, ἥτις εἶναι καὶ αὐτὴ συνέπεια τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος· ἡ δὲ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη εἶνε ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐπαναλαμβανομένη κατὰ δύο τρόπους διαφόρους, καὶ ἀμφότεραι πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἦναι πρῶται· ἡ δὲ τετάρτη, πέμπτη καὶ ἕκτη εἶναι καὶ αὗται κανόνες ἢ ἠθικὰ παραγγέλματα, πηγάζοντα καὶ ἐξαγόμενα ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἄλλων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἠθικῶν γινομένων. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου εἴδους. Αἱ δὲ τοῦ δευτέρου εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως· καθότι ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀρχὴ ἀρετῆς καὶ ἐνταυτῷ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ ἦναι πρώτη ἐξάγεται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, εἴτε καθὸ τέλους τῆς ἀρετῆς, εἴτε καθὸ τέλους τοῦ ἐγωισμοῦ. Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι καὶ αὐτὴ ἐξαγωγή τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος, καὶ κρίνομεν περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ἄλλας παρατηρήσεις, ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι καὶ αἱ τρεῖς τελευταῖαι πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἦναι πρῶται. Τελευταῖον, αἱ τῆς τρίτης κλάσεως ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην καὶ αὐτὴν ἐξαγομένην, διότι, ἅμα δεχθῶμεν τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος ἐν γένει, ἀναβλύζουσι παρευθὺς αἱ τῶν καθηκόντων καθ' ἕκαστα καὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς ὑποχρέωσης ἐννοιαί. Τούτου δὲ τεθέντος, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορίσῃ τις ποῖα ἐκ τῶν καθηκόντων εἶναι τὰ ἐπιτακτικώτερα καὶ ποῖα ἐπομένως πρέπει νὰ ὑπερникῶσιν ἐν περιπτώσει συγκρούσεως μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπιτασσομένων πράξεων. Καὶ ἐπ' ἀληθείας ἤθελέ τις ἀκόμη διατάσει νὰ πιστεύσῃ ὅτι πάσας τὰς ἀνωτέρω ἀρχὰς ἀναγνωρίζει ὁ Πείδης ὡς πρώτας, ἐὰν δὲν ἐπέβαινε τὴν περὶ αὐτῶν πραγματεῖαν μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ αὗται καλοῦνται πρῶται, διότι ἔχουσι τὴν ἐνόρατον καὶ ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἐνάργειαν, ἥτις χαρακτηρίζει τοιαύτας ἀρχὰς, καὶ ὅτι δὲν ἀνάγονται εἰς ἄλλας ἐναργεστέρας, μολονότι ἴσως ἠδύνατό τις νὰ τὰς περιορίσῃ εἰς μικρότερον ἀριθμὸν.

θ'. Θέλοντες δὲ τῶρα νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν μὲ ὀλίγας λέξεις ὅσας παρατηρήσεις ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε περὶ τοῦ συστήματος τοῦ Πείδου, συμπερίνομεν·

α'. ὅτι ἔχει κοινὸν μὲ τὸν Κάντιον τὸ ἐλάττωμα τοῦ νὰ διαμε-

λίξη τὰ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖα τῆς γνώσεως, διαιρῶν αὐτὰ μεταξύ τῆς αἰσθήσεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς διανοίας.

β'. ὅτι εἶναι ἐλλειπῆς ὡς πρὸς τὰς πρώτας ιδέας, διότι οὔτε ὅλας ἀπηρίθμησεν, οὔτε ἐνόησε τὰς σχέσεις, δι' ὧν πᾶσαι συνεννοῦνται περιλαμβανόμεναι ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος, καὶ παραδέχθη τινὰς ὡς πρώτας, αἵτινες φανερώς εἶναι ἐξαγόμεναι.

γ'. ὅτι ἀδίκως ἀποκλείει τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, δὲν θεωρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ὕψιν, οὔτε ἀποπέμπει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος τὴν προσήκουσαν ἀξίαν.

δ'. ὅτι ἤμαρτε, διαστείλας τὰς περὶ τῶν ἐνδεχομένων ἀληθειῶν ἀρχὰς ἀπὸ τὰς περὶ τῶν ἀναγκαιῶν.

ε'. ὅτι ἤμαρτημένη ὡσαύτως εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὰς διαφοροῦς ἐπιστήμας διαίρεσις καὶ κατάταξις τῶν ἀρχῶν.

ς'. ὅτι τελευταῖον λίαν ἀτέλως διεπραγματεύθη πάντα ταῦτα καὶ ἕνεκα τῆς ἀτελοῦς ἀπαριθμήσεως καὶ ἕνεκα τῆς ἔτι ἀτελεστεράς ἀναγωγῆς, παραγνωρίσας καὶ τῶν καλλολογικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν φύσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Περὶ μαθηματικῶν ἀρχῶν.

Προαγαγόντες ἄχρι τοῦδε τὴν περὶ τῶν ἀπολύτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν ζήτησίν μας, καὶ διὰ τῆς μακρᾶς ἐκθέσεως καὶ ἐπικρίσεως τῶν διασημοτέρων συστημάτων ἐπιβεβαιώσαντες, ὡς ἐλπίζομεν, τὴν ἡμετέραν θεωρίαν, μένει νὰ ἐξετάσωμεν ἐάν, ἐκτὸς τῶν ἤδη καταλεχθεισῶν πρώτων ἀρχῶν, ὑπάρχωσι τυχὸν καὶ ἄλλαι, χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις μιᾶς ἢ πλειόνων ἰδιαιτέρων ἐπιστημῶν. Ὅτι περὶ καλλολογίας καὶ ἠθικῆς ἐκάμχμεν, ἀνασκευάσαντες τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων γνώμας τοῦ Πλείδου, ὀφείλομεν τώρα νὰ κάμωμεν καὶ περὶ ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἐπειδὴ μία ὑπάρχει μεταξύ τούτων, ἣτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δισχυρίζεται ὅτι ἔχει ἀρχὰς ἰδίας, πρώτας, ἀναποδείκτους, καθολικάς, ἀπολύτους, μὴ παραγομένους, οὔτε ἐξαγομένους, ἐνὶ λόγῳ, ἴδια ἀξιώματα· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὅλη κατασκευασθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἀποτελεῖ, διὰ

τῆς ἐναρξείας, βεβαιότητος καὶ καθολικότητος τῶν θεωριῶν τῆς, οἷον εἶναι χώραν οὐδετέραν ἐν μέσῳ τοῦ ἐπιστητοῦ, κεκλεισμένην εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ἀμφισβητήσεις, καὶ εἶναι, ὡς ἐκ τῶν ἀπείρων αὐτῆς ἐφαρμογῶν, ἀξιοθαύμαστον ὄργανον νοητικῆς πρόοδου, εἶναι διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν, μὲ ὅσιν δυνάμεθα προσοχήν, τὰς ἰσχυρίσεις αὐτῆς, ἵνα ἴδωμεν ἐὰν τὰ ἀξιώματά τῆς ἦναι τῶντι πρῶτα, διότι τότε ἔπρεπε νὰ προσθέσωμεν νέας ἀρχὰς εἰς ὅσας ἠριθμήσωμεν ἄχρι τοῦδε.

Ἡ μαθηματικὴ ὀφείλει τὴν τόσῃ διακρίνουσαν αὐτὴν ἰδιαιτέραν ἐναρξείαν καὶ τὰς θαυμαστάς προόδους, ὅσας ἔκαμεν ἄχρι τοῦδε εἰς δύο τινὰ· εἰς τὸ ἀπλοῦν τοῦ ἀντικειμένου καὶ εἰς τὸ ἀπταιστον καὶ ἀναμάρτητον τῆς μεθόδου.

Ὅσον τὸ ἀντικείμενον ἐπιστήμης τινὸς εἶναι ἀπλούστερον, τόσον εἶναι αὕτη ἀκριβεστέρα· καὶ ἀκριβεστέρα, ἐπομένως εἶναι αἱ ἔχουσαι ἀντικείμενον τὰς πρῶτας ιδέας, διότι εἶναι αἱ ἀπλούστεραι. Ὅσῳ δὴ ἂν περὶ προτέρων τῶ λόγῳ καὶ ἀπλουστέρων, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἔχει τὸ ἀκριβές. Ἀκριβέσταται δὲ τῶν ἐπιστημῶν αἱ μάλιστα τῶν πρῶτων εἰσίν· αἱ γὰρ ἐξ ἐλαττόνων ἀκριβεστέραι τῶν ἐκ προσθέσεως λαμβανομένων, οἷον ἀριθμητικὴ γεωμετρίας (Ἄρισ. Μεταφ.)

Καὶ τὸ μὲν ἀντικείμενον τῆς Μαθηματικῆς εἶναι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ διακεκομμένον ἢ συνεχές. Καὶ τὸ μὲν διακεκομμένον, ἢ ὁ ἀριθμός, ἀνάγεται εἰς τὴν μονάδα, ιδιότητα οὖσαν τῆς ὑποστάσεως, τούτέστιν ἐνὸς τῶν στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος· τὸ δὲ συνεχές ἀνάγεται εἰς τὴν ἑκτάσιν, μέρος οὖσαν τοῦ τόπου, στοιχείου καὶ τούτου τῆς αὐτῆς ιδέας τῆς ἀπλουστέρας, ὡς εἶδομεν, καὶ μόνης πρώτης. Δοθείσης δὲ τῆς μονάδος καὶ τῆς ἐκτάσεως μετὰ τῶν τριῶν αὐτῆς διαστάσεων, κατασκευάζουσιν οἱ μαθηματικοὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ σχήματα· τοὺς μὲν ἀριθμοὺς διὰ προσθαφαιρέσεων καὶ διαιρέσεων τῆς μονάδος τὰ δὲ διὰ σημείων, γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν. Ἐκ τῆς ιδέας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ σημείου, τῆς γραμμῆς, τῆς ἐπιφανείας καὶ τοῦ σχήματος πρέπει νὰ ἐξέλθωσιν οἱ ὀρισμοί, καὶ ἐκ τούτων, διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀληθὴς γένεσις τῶν πρῶτων τῆς μαθηματικῆς ἐννοιῶν(1).

1) Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι συνήθως ἡ γένεσις τῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν προβαίνει ἀντιστρόφως, δηλ. ἐκ τῆς ἐπιφανείας ἐξάγεται ἡ γραμμὴ καὶ ἐκ τῆς γραμμῆς τὸ σημεῖον. Ἄλλ' ἡ γένεσις αὕτη εἶναι ἐμπειρικὴ, ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ σχετικῆ, καὶ ὄχι καθαρὰ, ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀπόλυτος· διότι ἡ ἐννοια τῆς ἐπιφανείας προϋ-

Ἡ δὲ μέθοδος αὐτῆς εἶναι ἡ καθαρὰ λογική, ἥτις, ὅταν αἱ ἐξαγωγαὶ γίνωνται μὲ ἀκρίβειαν καὶ αὐστηρότητα, εἶναι οὐσιωδῶς καὶ φύσει ἀπταιστος καὶ ἀναμάρτητος.

Τούτου τεθέντος, ἐγνοεῖται οἷοθεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιστήμαι ἠδύναντο νὰ προσεγγίσωσι πάντοτε περισσότερον εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀκρίβειαν, ἔτι μᾶλλον ἐξακριβοῦσαι τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν ἢ τὰς ιδέας ἐφ' ὧν ἐργάζονται, καὶ τηροῦσαι αὐστηρότερον ἢ μέχρι τοῦδε τῆς λογικῆς τοὺς κανόνας. Ἄλλως ἀκριβῆς παρκτήρησις καὶ αὐστηρὰ ἐξαγωγή ἢ ἐπαγωγή εἶναι τὰ μόνα δύο ὄργανα τῆς τελειοποιήσεως πάσης ἐπιστήμης.

Καὶ ἐάν, ἀφ' ἐτέρου μαθηματικαὶ ἀλήθειαι δὲν ἦναι ἀπόλυτοι

ποθέται τὴν ἑκτασιν, ὅ ἐστι τὸ σῶμα, καὶ τότε αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι δὲν εἶναι εἰμῆ ἀφαιρέσεις τῆς ὕλης. Ἄλλὰ νομιζομεν ὅτι καὶ σώματα ἂν δὲν ὑπῆρχον, οὐχ ἦττον ἤθελον ὑπάρχει αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι, αἵτινες διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχουσι τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀκριβές, τὸ ἀπόλυτον, τὸ καθολικόν, τὸ αἰδιον καὶ ἀλάνθαστον, ἅτινα διακρίνουσιν αὐτὰς πάσης ἄλλης ἐπιστήμης καὶ πάσης ἄλλης μαθήσεως, διότι δηλ. ἐξάγονται ἐξ ἀπλῶν ἐννοιῶν καὶ ὀδεύουσι διὰ τῆς ἀναμαρτήτου λογικῆς μεθόδου. Ἡ δὲ καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων γένεσις τῶν μαθητικῶν ἐννοιῶν, καθὸ ἐξαγομένων ἐκ τῆς ἀπλῆς τοῦ τόπου ιδέας, ἐπρεπεν ἴσως ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ σημείου, θεωρουμένου ὡς μονάδος ἀμεροῦς, ἐν τόπῳ οὔσης, ἢ ὡς τινος ἐν τόπῳ στάσεως. Καὶ καθὼς ἐκ τῆς μονάδος γίνονται οἱ ἀριθμοί, οὕτως ἐκ τοῦ σημείου κινουμένου, παρατεινομένου ἐν τόπῳ, ἢ γραμμῆ, καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῶν γραμμῶν τὰ ἐπίπεδα, καὶ ἐκ τούτων τὰ στερεά, ἐφ' ὧν ἀπάντων ἐργάζεται ἡ γεωμετρία ἢ τὸ συνεχές ποσὸν σκοποῦσα, ὡς ἡ ἀριθμητικὴ τὸ διακεκριμένον. Ταύτην δὲ τὴν γένεσιν τῶν μαθηματικῶν ἐννοιῶν φαίνεται ἀποδεχόμενος καὶ ὁ Ἀμμώνιος καὶ τοι μὴ ἐκ τῆς καθαρᾶς τοῦ τόπου ιδέας ἐξάγων αὐτὰς ἀλλ' ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος, τὸ ὅποιον τριχῶς ὄν διαστατὸν περατοῦται ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας δύο μόνον ἐχούσης διαστάσεις, μῆκος καὶ πλάτος· αὕτη δὲ ὑπὸ τῆς γραμμῆς μίαν μόνην ἐχούσης, τὸ μῆκος καὶ μῆκος ἀπλατὲς ὀριζομένης, καὶ αὕτη πάλιν ὑπὸ τοῦ σημείου ἀδιαστάτου ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο οὗ μέρος οὐθέν ὀριζομένου. Καὶ ταῦτα μὲν κατ' ἀνάλυσιν «καὶ κατὰ σύνθεσιν δὲ (προσθέτει) τὸ αὐτὸ τοῦτο δεῖξομεν πάλιν· τὸ γὰρ σημεῖον ρυθι-» σκόμενον ποιεῖ τὴν γραμμῆν· ἀρχὴ γάρ ἐστι τῆς γραμμῆς ὡσπερ τὸ νῦν τοῦ χρόνου καὶ τὸ κίνημα τῆς κινήσεως· διὸ καλῶς φησιν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλογεῖν ταῦτα «ἀλλήλοις τὸ τε σημεῖον καὶ τὸ νῦν καὶ τὸ κίνημα· ὄν γὰρ λόγον ἔχει τὸ σημεῖον πρὸς τὴν γραμμῆν, ἀρχὴ ὄν γραμμῆς ἀδιάστατος, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει καὶ τὸ νῦν πρὸς τὸν χρόνον, καὶ τὸ κίνημα πρὸς τὴν κίνησιν ἀρχαί ὄντα τῶν μετ' αὐτὰ ἀδιάστατοι· ἢ δὲ γραμμῆ εἰς πλάτος κινήθεισα, ποιεῖ τὴν ἐπιφάνειαν, αὕτη δὲ εἰς βάθος κινουμένη, ποιεῖ τὸ σῶμα» Ἀμμων' *Εἰς τὰς κατηγ. περὶ ποσοῦ*. Τὰς περὶ τῶν τοιούτων ἀκριβεστέρως ἐρεῦνας συσταίνομεν εἰς τοὺς εἰδήμονας, ἀρκούμενοι εἰς ἀπλὴν μόνον νύξιν.

καὶ καθολικὰ εἰμὴ μόνον διότι αὐστηρῶς ἐξάγονται ἐκ τῶν πρώτων ἰδεῶν καὶ διὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν, ἀποδεικνύεται δὲ αὐτοῦ τούτου πλαγίως πῶς ἡ ἀλήθεια τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν τούτων.

Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθηματικῶν ἀξιωμάτων καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηματικοὶ διαφωνοῦσι· καθότι ἄλλοι περισσότερα καὶ ἄλλοι ὀλιγώτερα παραδέχονται, καὶ ὅσα θεωροῦσι τινὲς ὡς ἀναπόδεικτα, ἄλλοι ἐπροσπάθησαν ν' ἀποδείξωσιν, ὅπερ δηλοῖ ὅτι αἱ θεμελιώδεις τῆς ἐπιστήμης ἰδέαι δὲν ἐπερείδονται εἰσέτι ἐπὶ ἀδιασείστων θεμελιῶν.

Ἐὰν δὲ τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα δὲν ἦναι πρῶτα ἀλλ' ἐξαγόμενα, φανερόν ὅτι δὲν ἐξάγονται οὔτε διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, οὔτε διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, ἀλλ', ὡς ἤδη εἶπομεν, διὰ μόνης τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Τὰ δὲ μὴ ἐξαγόμενα οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὀρισμοί· καὶ ἐὰν τινὰ, καὶ τοὶ ἐξαγόμενα, δὲν φαίνονται τοιαῦτα, τοῦτο συμβαίνει ἢ διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὑπονοοῦνται, ἢ λείπουσιν. Ἡμεῖς δὲ θέλομεν πραγματευθῆ ἔν τῳ συντόμῳ περὶ ἐκείνων τῶν ἀξιωμάτων, τὰ ὅποια γενικῶς θεωροῦνται ὡς ἀναπόδεικτα, ἀκολουθοῦντες κατὰ τοῦτο τὴν συμβουλήν τοῦ Λεϊβνιτίου, ὅστις ἐθεώρει ὡς οὐσιωδέστατον τὸ νὰ ζητῶμεν τὰς ἀποδείξεις καὶ αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων. (1)

Πρῶτα μᾶς παρουσιάζονται τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου ἐπονομασθέντα κοινὰ ἔννοιαι, τὰ ὅποια ὅλοι οἱ μαθηματικοὶ παραδέχονται ὡς πρῶτα· εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς:

α'. Τὰ αὐτῷ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα.

β'. Καὶ ἐὰν ἴσοις ἴσα προστεθῆ, τὰ ὅλα ἐστὶν ἴσα.

γ'. Καὶ ἐὰν ἀπὸ ἴσων ἴσα ἀφαιρεθῆ, τὰ καταλειπόμενά ἐστὶν ἴσα.

δ'. Καὶ ἐὰν ἀνίσοις ἴσα προστεθῆ, τὰ ὅλα ἐστὶν ἀνίσα.

ε'. Καὶ ἐὰν ἀπὸ ἀνίσων ἴσα ἀφαιρεθῆ, τὰ λοιπὰ ἐστὶν ἀνίσα.

ς'. Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ διπλάσια ἴσα ἀλλήλοις ἐστί.

ζ'. Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμίση ἴσα ἀλλήλοις ἐστί.

η'. Καὶ τὰ ἐφαρμόζοντα ἐπ' ἀλλήλα ἴσα ἀλλήλοις ἐστί.

θ'. Καὶ τὸ ὅλον τοῦ μέρους μεῖζόν ἐστι.

Εἰς ταῦτα κατὰ τὸ παρὸν περιοριζόμενοι, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸ τρίτον ἀξίωμα τοῦ Λεγένδρου· τὸ ὅλον εἶναι ἴσον μὲ τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν εἰς ἃ διηρέθη.

1) Nouv. Ess. Βιβλ. Α'. ἐν τέλει.

Λέγομεν δὲ ὅτι ἀρχή τις, ἵνα λογίζεται ἀληθῶς πρώτη, πρέπει νὰ ἦναι ἀνεξάρτητος πάσης ἄλλης καὶ νὰ περιλαμβάνηται ἐπομένως εἰς μίαν μόνην πρότασιν. Ἐὰν δὲ ἐκφέρηται διὰ πλειόνων προτάσεων συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐξαρτωμένων ἀπ' ἀλλήλων, ὁ σύνδεσμος οὗτος δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ λογικὸς δεσμός· ἄλλως αἱ προτάσεις αὗται ἤθελον εἶναι μεμονωμέναι καὶ οὐδεμίαν ἔχουσαι λογικὴν σχέσιν πρὸς ἀλλήλας. Ἄμα δὲ ὑπάρχη λογικὸς δεσμός, δύναται τις νὰ ἀναγάγῃ αὐτὰς εἰς τὸ συλλογιστικὸν σχῆμα, τοῦτέστιν εἰς συλλογισμόν ἐκπεφρασμένον ἢ ὑπονοούμενον, καὶ ἄμα ὑπάρχει ἀπόδειξις.

Οὕτω π.χ. τὸ πρῶτον ἀξίωμα τοῦ Εὐκλείδου ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ συλλογισμὸς τοῦ δευτέρου σχήματος, ἐν ᾧ ὁ μέσος ὄρος εἶναι τὸ κατηγορούμενον τῶν δύο πρώτων προτάσεων. Ἐὰν $A=B$ καὶ $\Gamma=B$, ἄρα $A=\Gamma$, ἢ ἄλλως, $A=B$, $B=\Gamma$ ἄρα $A=B$, ὅστις εἶναι συλλογισμὸς τοῦ τετάρτου σχήματος. Τὸ δεύτερον ἐπίσης ἀνάγεται εἰς τὸ συλλογιστικὸν σχῆμα. Ἐστώσαν δύο ποσὰ ἴσα A καὶ B · ἐὰν εἰς ἀμφοτέρω προσθέσω 2 , θέλω ἔχει $A+2$ καὶ $B+2$, ἐὰν δὲ $A=B$, καὶ $2=2$, φανερόν ὅτι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν σύνθετα εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα· διότι νὰ εἴπῃ τις, τὰ τῶν μερῶν δύο ὅλων ἀθροίσματα εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἔλεγεν, ὅτι τὰ δύο ὅλα εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, διότι ἀθροισμα τῶν μερῶν καὶ ὅλον εἶναι δύο ἐκφράσεις τῆς αὐτῆς ιδέας· ὅστε καὶ τοῦτο τὸ νομιζόμενον ἀξίωμα ἀποδεικνύται καὶ ἵνα μὴ δεχθῆ τις τὴν ἀπόδειξιν αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ μὴ δεχθῆ ὅτι τὰ A καὶ B καὶ 2 εἶναι ὅ,τι εἶναι, τοῦτέστι, νὰ μὴ δεχθῆ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἀρχὴν οὖσαν πάσης ἀποδείξεως.

Ἐὰν δὲ ἀντὶ ποσῶν ἴσων ὑποθέσωμεν ποσὰ ἄνισα, ἢ ἄλλα ἴσα καὶ ἄλλα ἄνισα, καὶ ἐὰν ἀντὶ προσθέσεων μόνον, κάμωμεν καὶ προσθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις, θέλομεν ἔχει διὰ μέσου συλλογισμοῦ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ γ'. τοῦ δ'. καὶ τοῦ ε'. ἀξιώματος, καθὼς ἐλάβομεν τὴν ἀπόδειξιν τῶν δύο πρώτων. Καὶ ἐὰν ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν δίδεται καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δίδεται, τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ ὄροι καὶ αἱ σχέσεις εἶναι τόσον ἀπλοῖ ὥστε τὸ συμπέρασμα ἐκ πρώτης ὄψεως γίνεται δῆλον διὰ τινος κοροῦ συλλογισμοῦ, τάχιστα καὶ εὐκολώτατα γινόμενον, καθὼς γίνεται εἰς τὰ πορίσματα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀπόδειξις δὲν δύναται νὰ γίνῃ καθ' ἡν μόνην περίπτωσιν ἀρχή τις ὀνομάζεται ἀναπόδεκτος.

Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ σ'. ἀξιώματος. Τὸ A εἶναι διπλάσιον τοῦ Γ , ἀλλὰ καὶ τὸ B εἶνε διπλάσιον τοῦ Γ , ἄρα τὸ A καὶ τὸ B ἦναι διπλάσια τοῦ Γ · ἀλλ' ἐὰν τὸ A καὶ τὸ B ἦναι διπλάσια τοῦ Γ , δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ποσὸν $=2 \Gamma$. Ἄρα $A=2 \Gamma$ καὶ

B—2 Γ, ἄρχ A=B κατὰ τὸ α'. ἀξίωμα. Τὸ δὲ ζ'. τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμίση εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα, δὲν εἶναι εἰμὴ πρότασις ταυτόσημος (identique), ἤγουν μετάφρασις, διότι ἐν τῇ ιδέᾳ τοῦ ἡμίσεος περιέχεται ἡ ιδέα τῆς ἰσότητος, καὶ εἶναι ὡς ἂν ἐλέγομεν, ὅτι τὰ ἡμίση εἶναι ἡμίση. Ὡσαύτως. το ἦ. καὶ τὸ θ', ἀνάγονται καὶ αὐτὰ εἰς προτάσεις ταυτοσήμους. Τελευταῖον τὸ γ'. τοῦ Λεγένδρου δύναται ν' ἀναχθῆ εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ ὅλον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὅλον, τούτέστι πρὸς ἑαυτό, ἦτοι τὸ ὅλον εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὅλον, τούτέστι πρὸς ἑαυτό, ἦτοι τὸ ὅλον εἶναι ὅλον, διότι ἄθροισμα τῶν μερῶν δὲν εἶναι εἰμὴ μετάφρασις τοῦ ὅλου.

Εἰς ταῦτα ἔπονται παρ' Εὐκλείδει τὰ ἐξῆς·

ι. Καὶ πᾶσαι αἱ ὀρθαὶ γωνίαι ἴσαι ἀλλήλαις εἰσί.

ια. Καὶ ἐὰν εἰς δύο εὐθείας εὐθεῖα ἐμπίπτουσα τὰς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίας δύο ὀρθῶν ἐλάσσονας ποιῆ, ἐκβαλλόμεναι αἱ δύο αὐταὶ εὐθεῖαι ἐπ' ἄπειρον συμπεσοῦνται ἀλλήλαις, ἐφ' ἃ μέρη εἰσὶν αἱ τῶν δύο ὀρθῶν ἐλάσσονες γωνίαι.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων ἀπεδείχθη ὑπὸ Λεγένδρου (B. E. A. πρότ. α'). Τὸ δὲ δεύτερον εἶναι ἀμεσοῦ καὶ ἐνορατικῆ ἀλήθεια, καὶ ὄχι ἀρχή, εἶναι ἀπλῆ ἐνόρασις (intuition), διὰ τῆς ὁποίας βλέπω ὅτι αἱ δύο εὐθεῖαι πρέπει νὰ συμπέσωσιν εἰς ἀλλήλας ἐφ' ἃ μέρη εἶναι αἱ δύο ὀρθῶν ἐλάσσονες γωνίαι, καθὼς βλέπω λ. χ. ὅτι οἱ δάκτυλοι τῆς χειρός μου εἶναι ἄνισοι, διότι εἶνε τοῦτο πραγματικῆ ἀλήθεια τῆς ὁποίας ἀμέσως ἀντιλαμβάνομαι δι' ἀπλῆς ἐνοράσεως. Ὅμως πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐπροσπάθησαν νὰ τὸ ἀποδείξωσιν ἢ ν' ἀπαλλάξωσι τὴν περὶ παραλλήλων θεωρίαν ἀπὸ τῆν χρῆσιν αὐτοῦ.

Τὸ τελευταῖον τοῦ Εὐκλείδου εἶναι τὸ ἐξῆς·

ιβ'. Καὶ δύο εὐθεῖαι χωρίον οὐ περιέχουσι.

Ἄλλὰ τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸ δ'. τοῦ Λεγένδρου, ὅτι ἀπὸ τινος σημείου εἰς ἄλλο δὲν ἄγεται εἰμὴ μία μόνη εὐθεῖα. Λέγομεν δὲ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, ὑπὸ τῆν μίαν ἢ τῆν ἄλλην τῶν μορφῶν τούτων ἐκφραζομένη, δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἐξαγωγή τῆς ιδέας καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς εὐθείας. Πολλοὶ δὲ εἶναι τῆς εὐθείας οἱ ὀρισμοί· ὁ τοῦ Εὐκλείδου, εὐθεῖα γραμμὴ ἐστίν, ἣτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτοῖς σημείοις κεῖται· ὁ τοῦ Πλάτωνος, ἣς τὰ μέσα τοῖς ἄκροις ἐπιπροσθεῖ· ὁ τοῦ Λεγένδρου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀρχιμήδης ἐξέφερεν ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ἀξιώματος, τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἔχουσῶν γραμμῶν ἐλαχίστην εἶναι τὴν εὐθεῖαν. Δυνατὸν δὲ νὰ προστεθῆ καὶ ὁ ἐξῆς· εὐθεῖα εἶναι ἡ προβαίνουσα ἀπὸ τινος σημείου εἰς ἄλλο χωρὶς οὐδέποτε νὰ παρεκτραπῆ κατ' οὐδεμίαν διεύθυνσιν. Ἐὰν λοιπὸν δὲν παρεκτρέπηται, εἶναι ἡ ἐλαχίστη, καὶ ἐὰν ἦναι ἡ ἐλαχίστη, μεταξὺ δύο σημείων πρέπει νὰ ἦναι μία καὶ μόνη· διότι τὸ ἐνικὸν καὶ ἀπόλυτον

ὑπερθετικὸν εἶναι φύσει ἐν. Ἴδού λοιπὸν ἀποδεικνύεται καὶ τὸ ἀξιῶμα τοῦτο· εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἡ ἀνωτέρα ἀπόδειξις δὲν ἐφαρμόζεται εἰμὴ ἐπὶ εὐθειῶν, καθότι αἱ καμπύλαι παρεκτρέπονται· καὶ ἐπειδὴ δύνανται γὰρ παρεκτραπῶσι κατὰ πλείονας διευθύνσεις, ἐνίοτε δύνανται τινες ἐξ αὐτῶν γὰρ ἦναι ἐλάχιστοι μεταξὺ δύο σημείων καὶ ὅχι αἱ μόναι· διότι δυνατὸν γὰρ ὑπάρχωσιν καὶ ἄλλαι ἐξ ἴσου ἐλάχισται μεταξὺ τῶν αὐτῶν σημείων ἀλλὰ κατ' ἄλλην διεύθυνσιν, καθὼς π.χ. οἱ μέγιστοι κύκλοι, οἵτινες ἄγονται μεταξὺ δύο κατὰ διάμετρον σημείων ἐπὶ τῆς σφαίρας, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ ἐλάχιστοι· ἀλλ' ὅχι οἱ μόνου, διότι αἱ διευθύνσεις καθ' ἃς δύνανται γὰρ ἄγονται εἶναι ἄπειροι.

Ὁ Ἀρχιμήδης ἐν τῷ περὶ σφαίρας καὶ κυλίνδρου θέτει τὰς ἀρχάς.

Ἀξιῶματα.

α'. Εἰσὶ τινες ἐν ἐπιπέδῳ καμπύλαι γραμμαὶ πεπερασμέναι, αἱ τῶν τὰ πέρατα ἐπιζευγνυσουσῶν αὐτῶν εὐθειῶν, ἥτοι ὅλαι ἐπὶ τὰ αὐτὰ εἰσιν, ἢ οὐδὲν ἔχουσιν ἐπὶ τὰ ἕτερα. Καθὼς π.χ. ἡ γραμμὴ ΑΓΒ (Σχ. 1) (α) καὶ ἡ γραμμὴ ΑΓΦΒ (Σχ. 2), ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἐπὶ τὰ αὐτὰ τῆς εὐθείας, οὐδὲν σημεῖον ἔχουσα κοινὸν μὲ αὐτήν, ἡ δὲ ἄλλη ἐπὶ τὰ αὐτὰ οὐσα καὶ ἔχουσα τὸ μέρος ΑΓ κοινὸν μὲ τὴν εὐθεῖαν, οὐδὲν ἔχει ὅμως ἐπὶ τὰ ἕτερα.

β'. Ἐπὶ τὰ αὐτὰ δὴ κοίλην καλῶ τὴν τοιαύτην γραμμὴν, ἐν ἣ ἂν δύο σημείων λαμβανομένων ὁποιοῦσιν, αἱ μεταξὺ τῶν σημείων εὐθεῖαι ἥτοι πᾶσαι ἐπὶ τὰ αὐτὰ πίπτωσι τῆς γραμμῆς (Σχ. 3) ἢ τινες μὲν ἐπὶ τὰ αὐτὰ, τινες δὲ κατ' αὐτῆς, ἐπὶ τὰ ἕτερα δὲ μηδεμία (Σχ. 4).

γ'. Ὁμοίως δὴ καὶ ἐπιφάνειαι τινές εἰσι πεπερασμέναι, αἱ αὐταὶ μὲν οὐκ ἐν ἐπιπέδῳ, τὰ δὲ πέρατα ἔχουσιν ἐν ἐπιπέδῳ· καὶ τοῦ ἐπιπέδου ἐν ᾧ τὰ πέρατα ἔχουσιν, ἥτοι ὅλαι ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἔσονται, ἢ οὐδὲν ἔχουσιν ἐπὶ τὰ ἕτερα (ὁρ. Σχ. 3 καὶ 4.)

Λαμβανόμενα.

α'. Τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἔχουσῶν γραμμῶν ἐλάχιστην εἶναι τὴν εὐθεῖαν.

β'. Τῶν δὲ ἄλλων γραμμῶν, ἐάν, ἐν ἐπιπέδῳ οὔσαι, τὰ αὐτὰ πέρατα ἔχωσιν, ἀνίσους εἶναι τὰς τοιαύτας ἐπειδὴν ὧσιν ἀμφοτέραι

ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι, καὶ ἦτοι ὅλη περιλαμβάνηται ἢ ἑτέρα αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἑτέρας καὶ τῆς εὐθείας τῆς τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχούσης αὐτῆς, ἢ τινὰ μὲν περιλαμβάνηται, τινὰ δὲ κοινὰ ἔχη καὶ ἐλάσσονα εἶναι τὴν περιλαμβανομένην.

γ'. Ὁμοίως καὶ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν, εἴαν ἐν ἐπιπέδῳ τὰ πέρατα ἔχουσιν, ἐλάσσονα, εἶναι τὴν ἐπίπεδον.

δ'. Τῶν δὲ ἄλλων ἐπιφανειῶν καὶ τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν, εἴαν ἐν ἐπιπέδῳ τὰ πέρατα ἦ, ἀνίσους ἦναι τὰς τοιαύτας, ἐπειδὴν ὧσιν ἀμφοτέραι ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι, καὶ ἦτοι ὅλη περιλαμβάνηται ὑπὸ τῆς ἑτέρας τέτρα ἐπιφάνεια καὶ τῆς ἐπιπέδου τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχούσης αὐτῆς, ἢ τινὰ μὲν περιλαμβάνηται, τινὰ δὲ κοινὰ ἔχη καὶ ἐλάσσονα εἶναι τὴν περιλαμβανομένην.

ε'. Ἐτι δὲ τῶν ἀνίσων γραμμῶν καὶ τῶν ἀνίσων ἐπιφανειῶν καὶ τῶν ἀνίσων στερεῶν τὸ μείζον τοῦ ἐλάσσονος ὑπερέχειν τοιοῦτῳ ἂ συντιθεμένον αὐτὸ ἑαυτῷ δυνατόν ἐστὶν ὑπερέχειν παντὸς τοῦ προτεθέντος τῶν πρὸς ἀλλήλα λεγομένων.

Ἄλλ' ἐκ τῶν τιθεμένων τούτων πρώτων ἀρχῶν φανερὸν ὅτι τὰ μὲν ἀξιώματα λεγόμενα δὲν εἶναι εἰμῆ ἀπλοῖ ὀρισμοί, τὰ δὲ λαμβανόμενα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ δύνανται γὰ ἦναι εἰμῆ ἢ συνέπειαι ὀρισμῶν, καθὼς ἀπεδείχθη περὶ τοῦ α' καὶ ἐπομένως καὶ περὶ τοῦ γ'. (διότι πᾶν τὸ περὶ εὐθείας λεγόμενον ἰσχύει καὶ περὶ ἐπιφανείας ἐπιπέδου, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Λεγένδρος λημ. α. τοῦ βιβλ. Η.) καὶ καθὼς θέλει ἀποδειχθῆ μετ' ὀλίγον περὶ τοῦ β' καὶ τοῦ δ', ἢ συνέπειαι συλλογισμοῦ ἀπλουστάτου, ὡς τὸ ε'. διότι εἶναι πρόδηλον ὅτι, εἴαν ἐκ δύο μεγεθῶν τὸ μὲν διαμένει ὡς εἶναι, τὸ δὲ πάντοτε αὐξάνει, τὸ δεύτερον πρέπει ἐξ ἀνάγκης γὰ ὑπερβῆ τὸ πρῶτον, διότι ἄλλως οὔτε τὸ ἐν ἤθελε διαμένει πάντοτε τὸ αὐτό, οὔτε τὸ ἄλλο ἤθελεν αὐξάνει.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸ β' καὶ τὸ δ' σημειωτέον ὅτι ἐπροσπάθησεν ἤδη γὰ τὰ ἀποδείξῃ ὁ Λεγένδρος (περὶ τοῦ β' ἔρα βιβ. Δ'. πρότ. θ' καὶ περὶ τοῦ δ' βιβλ. Η'. λημ. β'). Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῆς ἀποδείξεως ταύτης νομίζομεν ὅτι ἀμφοτέρω δύναται τις γὰ ἀναγὰγῃ εἰς τὸ ἐξῆς ὅτι αἱ κατὰ τὸν ὀρισμὸν ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι γραμμῆ ἢ ἐπιφάνεια εἶναι μὲν πᾶσαι μείζονες τῆς εὐθείας ἢ τῆς ἐπιπέδου τῆς τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχούσης, εἶναι δὲ τῶν ἄλλων ἐλάσσονες ἐκεῖναι, αἵτινες ἢ ὅλαι περιλαμβάνονται ἢ ἐν μέρει περιλαμβάνονται καὶ ἐν μέρει εἶναι κοινά. Τοῦτο δὲ παρέχει τὰ διαγράμματα 5 καὶ 6.

Περὶ τῶν ὁποίων δύναται γὰ γίνῃ ὁ ἐξῆς συλλογισμός. Ἡ ΑΒ εἶναι ἡ ἐλάχιστη, διότι δὲν παρεκτρέπεται κατ' οὐδεμίαν διεύθυν-

σιν, καὶ ἐπομένως μεταξὺ τῶν σημείων Α καὶ Β δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ μία καὶ μόνη, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη. Ἄρα αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι μείζονες αὐτῆς. Καὶ ἐὰν ὅχι δι' ἄλλο εἶναι μείζονες εἰμὴ διότι παρεκτρέπονται, φανερόν ὅτι δυνάμει τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καὶ μεταξὺ τούτων μείζων θέλει εἶναι ἢ περισσότερον τῆς ἄλλης παρεκτροπόμενη, καὶ ἐλάσσων ἢ ὀλιγώτερον, ἐὰν ὅμως ἦναι ἐπὶ τὰ αὐτὰ κοῖλαι, ὅ ἐστιν, ἐὰν διατηρῶσι τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ἢ περιλαμβανομένη παρεκτρέπεται ὀλιγώτερον τῆς περιλαμβανούσης, εἴτε μὴ ἔχουσα μηδὲν κοινόν (Σχ. 5), εἴτε ἔχουσα μέρος τι κοινόν μὲ τὴν καμπύλην, (Σχ. 6). Καὶ τῆς μεγαλητέρας ἢ μικροτέρας παρεκτροπῆς ταύτης οὐδεμία ἄλλη ἀπόδειξις εἶναι δυνατὴ εἰμὴ ἢ ἄμεσος ἀντίληψις (δηλ. ἐπὶ τῶν ὑλικῶν ἢ αἴσθησις, καὶ ἐπὶ τῶν ἰδανικῶν ἢ ἐνόρασις), ἢ ἢ ἄμεσος καταμέτρησις, διότι πᾶσα ἀλήθεια ἀποδεικνύεται ἢ πραγματικῶς δι' αὐτοῦ τοῦ γινομένου, ἢ λογικῶς διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀρχιμήδης μετεχειρίσθη τὴν λέξιν λαμβανόμενα ἐννοῶν, ὡς φαίνεται, ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται λαμβάνονται ὡς ἀποδεδειγμένα, καθὼ δι' ἑαυτῶν καὶ πραγματικῶς καὶ λογικῶς ἐναργεῖς. Καὶ τῷ ὄντι, ἅμα ὑποθέσωμεν δύο σημεῖα καὶ τινὰς γραμμάς μεταξὺ αὐτῶν, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ὅτι ἢ ἐλαχίστη εἶνε ἢ εὐθεῖα, καὶ ὅτι αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι μείζονες αὐτῆς, μεταξὺ δὲ τούτων μείζονες εἶναι αἱ μᾶλλον παρεκτρεπόμεναι· καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλαι ἔχουσι τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, αἱ περιλαμβανούσαι ἐξ ἀνάγκης εἶναι μείζονες τῶν περιλαμβανομένων, καθὼ μᾶλλον παρεκτρεπόμεναι. Πάντα ταῦτα καὶ πραγματικῶς καὶ λογικῶς ἀποδεικνύονται· ἀλλ' ἢ ἀπόδειξις εἶναι τόσον ἀπλή, ὥστε εἶναι περιττή, καθότι ἀρκοῦσιν εἰς τοῦτο οἱ ὅρισμοί καὶ αἱ ἄμεσοι αὐτῶν συνέπειαι. Ὡστε καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι ἀποδεικνύονται ὡς αἱ ἄλλαι δι' ἐνοράσεως ἢ δι' ἐξαγωγῆς, τοῦτέστιν, ἢ διὰ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἢ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν διαφέρουσι τῶν ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστήμασι πρεσβευομένων ἀληθειῶν καὶ ἀρχῶν, καὶ οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ τὰς ὑποθέσωμεν πρώτας, ἀναποδείκτους καὶ ἐμφύτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου.

Μετὰ τὴν εἰς τὸ πεδῖον τῶν μαθηματικῶν ἀνωτέρω περὶ κλάσιν, τὴν ὁποίαν ἐλπίζομεν ὅτι θέλουσιν μᾶλλον συγχωρήσει οἱ εἰδήμανες τῆς ἐπιστήμης, ἐπιδιορθοῦντες πᾶν ὅ,τι ἤθελον εὔρεϊ μὴ ἀκριβῆς ἐν αὐτῇ, καὶ ἀφ' οὗ ἤδη ἐβεβαιώθημεν ὅτι αἱ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας πρῶται ἰδέαι καὶ ἀρχαὶ εἶναι αἱ προτεθεῖσαι ὑφ' ἡμῶν ὡς θεμελιώδεις τῆς φιλοσοφίας θεωρίαι, δύο τινὰ ὑπολείπονται. α'. γὰρ διαγράφωμεν τὴν ἕκτασιν, ἣτοι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης, δεικνύοντες τὰς κυριωτέρας αὐτῆς διαιρέσεις καὶ β'. γὰρ προσδιορίσωμεν τὴν μέθοδον, ἣτις ἀπαιτεῖται πρὸς μελέτην καὶ τελειοποίησιν αὐτῆς.

Καὶ πρῶτον ἄς ἴδωμεν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, διότι ἐκ τούτου ἐξάγεται καὶ ὁ ὀρισμὸς αὐτῆς. Καὶ τῶντι, ἐὰν οἱ ὀρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας διαφέρωσι κατὰ τὰ διάφορα συστήματα, τοῦτο προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι πάντες οἱ φιλοσοφοῦντες δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης ἰδέαν.

Ὁ ἀρχαιότερος εἶναι καθ' ἡμᾶς καὶ ὁ τελειότερος, καθ' ὃν ἡ φιλοσοφία εἶναι γινῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα εἶσιν, ἢ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων ἐπιστήμη. Ἄλλ' αἱ ἀρχαὶ ἢ εἶναι ἀρχαὶ τοῦ ὑπάρχοντος, καὶ τότε συνταυτίζονται μὲν τὰ αἴτια, ἢ εἶναι ἀρχαὶ τοῦ γινώσκοντος, καὶ τότε συνταυτίζονται μὲν τὰς νοητικὰς ἀρχάς· ὅθεν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἢ ἐπιστήμη, ἣτις, ἀναζητοῦσα τὰς ἀρχὰς τοῦ γινώσκοντος, ἀναβαίνει δι' αὐτῶν εἰς τὰ αἴτια τοῦ εἶναι. Ἄλλ' αἱ μὲν ἀρχαὶ τοῦ γινώσκοντος δὲν εἶναι, ὡς εἴπομεν, εἰμὴ ἀρχαὶ τῆς διανοίας, τὰ δὲ αἴτια τοῦ εἶναι ἀνάγονται εἰς τρία, τὸν ἀνθρώπου, τὸν κόσμον καὶ τὸν Θεόν.

Συμβαίνει δὲ ὥστε ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ γινώσκοντος συνταυτίζονται, διότι ὁ λόγος, ἀρχὴ τοῦ γινώσκοντος, ἀποτελεῖ καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Πρώτη δὲ τοῦ λόγου ἰδέα εἶναι ἡ τοῦ ὄντος. Ὁ ἀνθρώπος, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι, ἠξέυρει ὅτι εἶναι καὶ ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος· τὸ συνιστῶν ἐν αὐτῷ τὸ εἶναι

συνιστᾷ ἐνταυτῷ καὶ τὸ γινώσκειν, καθότι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τᾶς συμφυεῖς αὐτῆς ἀρχᾶς.

Ἄρα ἡ περὶ τοῦ ὄντος διδασκαλία, ἡ κατὰ τὴν ἰδέαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος σχηματισθεῖσα, εἶναι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτερον μέρος τῆς ἐπιστήμης, συνήθως καλούμενον Ὀντολογία, ἀρχαιοτάτη καὶ γενικωτάτη μάθησις, οὐδόλως ἀξία τῆς περιφρονήσεως, τὴν ὁποίαν δεικνύουσι πρὸς αὐτὴν τινὲς τῶν νεωτέρων· διότι, ἀναζητοῦσα τὴν καθολικὴν φύσιν τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀρχῶν, πραγματευομένη περὶ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, περὶ ὑποστάσεων καὶ συμβεβηκότων, περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνατοῦ, ἀναγκαίου καὶ ἐνδεχομένου, κλ. συντείνει λίαν ἐπωφελῶς εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν ὑψηλοτέρων τῆς φιλοσοφίας θεωριῶν.

Ἐπειδὴ δὲ πάντα τὰ ὄντα ἀνάγοντα εἰς τρία, τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, οὕτως, ἐκτὸς τῆς ὄντολογίας, θέλομεν ἔχει ὡς ὑποδιαίρεσεις αὐτῆς, ἄλλας τρεῖς πρωταρχικὰς ἐπιστήμας, τὴν Θεοσοφίαν, τὴν Ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Κοσμολογίαν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχαίαν τῆς Μεταφυσικῆς ἐπικράτειαν.

Περιοριζόμενοι δὲ εἰς τὴν Ἀνθρωπολογίαν, καὶ ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὸ ὑλικὸν αὐτῆς στοιχεῖον δυνάμενον νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν Κοσμολογίαν, εὐρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεις τινὰς συνιστώσας τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινῶς λεγομένης Ψυχολογίας, καὶ προσέτι τάσεις τινὰς, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τὸ ἀληθές, πραγματοποιεῖ τὸ ἀγαθόν, καὶ δημιουργεῖ τὸ καλόν. Ἐντεῦθεν ἔχομεν, ἐκτὸς τῆς Ψυχολογίας, τρεῖς ἄλλας ἐπιστήμας, τὴν Λογικὴν, τὴν Ἠθικὴν, καὶ τὴν Καλλολογίαν. Ἡ δὲ Ἠθικὴ, ὡς τύχη νὰ θεωρῆ ἢ τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπον, ἢ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, ἢ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καλεῖται κυρίως Ἠθικὴ, ἢ Δίκαιον, ἢ Ἱστορικὴ Φιλοσοφία (1).

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἕκτασις καὶ διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης ἀντικειμενικῶς θεωρουμένης καί, ὡς λέγουσιν, *a parte rei*. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οἷαν τὴν εὐρίσκει καὶ δύναται νὰ τὴν θεωρήσῃ ὁ μυηθεὶς τὰ μυστήριά της καὶ διατρέξας πάντα τὰ διχμερίσματα αὐτῆς.

Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι, ὀρμώμενοι πάντοτε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἐν ᾧ ἡ ἀρχὴ τοῦ γινώσκειν καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι συνταυτίζονται, καὶ χωρὶς νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ὄντολογίαν, ἵνα καταβῶμεν ἔπειτα εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς ἐπιστήμης, δυνάμεθα ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς

1) Ὅρα σημ. Β'. ἐν τέλει τοῦ πονήματος.

ψυχολογίας καὶ νὰ μεταβῶμεν διαδοχικῶς εἰς τὴν λογικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν καλλολογίαν, τὴν ὄντολογίαν καὶ τὴν θεοσοφίαν, καταβαίνοντες ἔπειτα εἰς τὴν ὑλικὴν ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν κοσμολογίαν. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ, οὕτως εἶπεν, διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης (a parte hominis), αὕτη ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ διχτρέξῃ ὁ ἀρχόμενος τῆς μελέτης αὐτῆς, καὶ ἡ ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι προσήκον νὰ τὴν παραστήσωμεν εἰς αὐτόν.

Ἄρχ ἡ φιλοσοφία εἶναι, ὡς πρὸς αὐτόν, ἡ ἐπιστήμη ἥτις, διὰ τῆς μελέτης τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἀνακαλύπτει τοὺς νόμους τῆς διανοίας, εἴτε ἀναζητούσης τὸ ἀληθές, εἴτε δημιουργούσης τὸ καλόν, προσδιορίζει τοὺς νόμους τῆς θελήσεως καὶ ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

Οἱ εἰδήμονες θέλουν κατανοήσαι εὐκόλως ὅτι ὁ δεῦτερος οὗτος ὀρισμὸς, καὶ τοι κατὰ τὴν μορφήν διάφορος τοῦ πρώτου, εἶναι ὅμως οὐσιωδῶς ὁ αὐτὸς μετὸν πρώτον, καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἀνάγονται εἰς ἓνα καὶ μόνον· καθότι θέλουν εὐρεῖ ἐν τούτῳ καὶ τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν καλλολογίαν καὶ τὴν θεοσοφίαν καὶ τὴν ὄντολογίαν καὶ αὐτὴν τὴν κοσμολογίαν καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας. Περιέχει ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπιστήμης, καὶ ὅλα περιλαμβάνει τὰ συστατικὰ στοιχεῖα παντὸς μεγάλου καὶ πλήρους φιλοσοφικοῦ συστήματος· ἡ δ' ἀφορὰ ὑφίσταται μόνον εἰς τὴν τάξιν καθ' ἣν τὰ μέρη ταῦτα μᾶς παρουσιάζονται.

Καὶ καθὼς δύο δύνανται νὰ ἦναι αἱ ἀφ' ὧν ἕροι, ἢ τὰ ὀρηκτῆρια τῆς φιλοσοφίας, καὶ διττὴ ἡ τάξις καθ' ἣν τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη δύνανται νὰ παρουσιασθῶσιν, οὕτω καὶ αἱ πρὸς μελέτην αὐτῆς μέθοδοι εἶναι δύο. Καθότι δυνάμεθα νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀπὸ τὴν ιδέαν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὄντος, τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς ιδέας ταύτης νὰ ἐξάγῃωμεν ὅλον τὸ ἐπίλοιπον καὶ αὕτη εἶναι ἡ συνθετικὴ καὶ ὄντολογικὴ μέθοδος, τῆς ὁποίας μᾶς ἔδωκεν λαμπρότατον δεῖγμα ὁ τε μεγάλωφός· Σπινόζα· καὶ τινες τῶν νεωτέρων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας φιλοσόφων· ἡ δυνάμεθα νὰ ὀρηκθῶμεν ἀπὸ τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως παρατήρησιν τῶν φαινομένων τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ, καὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν νὰ ἀναβῶμεν διὰ φρονίμων ἐπαγωγῶν εἰς τὰς ιδέας καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀναλυτικὴ καὶ ψυχολογικὴ λεγομένη μέθοδος, καὶ, ὀφείλομεν νὰ τὸ προσθέσωμεν, ἡ μόνη ἀληθὴς, νόμιμος, ἀσφαλὴς καὶ σωτήριος. Διότι δὲν ἠξυέρομεν ἕνεκα τίνος παρακλοισμοῦ ἢ φιλοσοφία ὀφείλει ν' ἀπορρίψῃ τὴν γενικὴν μέθοδον πᾶσιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τινὰ ἀνίσχυρον δογματισμὸν, γόνιμον

ὑποθετικῶν μόνων καὶ ἀποπλανημένων δοξασιῶν καὶ ἀρμόζοντα μᾶλλον εἰς τὴν νηπιότητα ἢ εἰς τὴν ἀνδρικήν τῆς ἐπιστήμης ἡλικίαν. Μείναντες πιστοὶ εἰς τὴν εἰρημένην μέθοδον (περὶ τῆς ὁποίας πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἐρρέθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Γαλλίᾳ συγχρόνου φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ ἐκ τούτου περιττὸν εἶναι νὰ εἴπωμέν τι περισσότερον καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ) μετὰ μικρὰν μόνον παρατήρησιν καὶ ἐπίμονον ἀνάλυσιν τῶν νοητικῶν φαινομένων, ἐφθάσκαμεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος ὡς πρώτην, ἀπλήν καὶ ἀνεπίδεκτον ὁρισμοῦ, καὶ εὗρομεν αὐτὴν ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένην ἐν τῷ λόγῳ μετὰ τὰς τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν. Ἐὰν δὲ ἐξ αὐτῆς ὁρμώμενοι ἐδώκαμεν εἰς τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν πραγματείαν τὴν ὄψιν ὀντολογικοῦ συστήματος μᾶλλον ἢ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, τοῦτο ἔγινε διότι δὲν προσθέμεθα οὔτε σειρὰν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, οὔτε φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἐγκυκλοπαιδείαν, ἀλλ' ἀπλῶς γενικὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας εἰσαγωγὴν. Ὅστις ὁμῶς ἐπεθύμει νὰ προσῆθῃ διὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐπιστήμης, παραδεχόμενος τὸ αὐτὸ ὁρητήριον, ὕπερ καὶ ἡμεῖς, δύναται εὐκόλως νὰ ἐξᾶκολουθήσῃ τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου ἀρχόμενος ἀφ' ἐνὸς τῶν στο χεῖων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, τουτέστιν, ἀπὸ τῆς μορφῆς, συμπεριλαμβάνων εἰς τὴν ἀνάλυσίν του καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχάς τοῦ ὄντος. Δὲν, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἄλλο δὲν εἶναι εἰρὴ ὄν νοητικόν, αἰσθητικόν καὶ ἐνεργητικόν, ἄλλο ὅτι ἡ μορφή τοῦ ὄντος αὐτοῦ συνίσταται ἐκ τῶν τριῶν τούτων χαρακτηριστικῶν, καὶ ἐπομένως ἡ μελέτη τῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος περιλαμβάνει ὅλην τὴν περὶ αἰσθητικῆς, νοῦς, λόγου καὶ βουλῆς θεωρίαν, ἢ ἔστιν, ὅλην τὴν ψυχολογίαν.

Νῦν δὲ ἅς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔγινεν ἡ ψυχολογικὴ ἐκείνη ἀνάλυσις, τὴν ὁποίαν ἐν συνόψει μόνον ἐνεδείξαμεν ἐν τῷ Κεφ. Ε., καὶ ἅς δώσωμεν, εἰ δυνατόν, σύντομον καὶ σαφῆ ιδέαν τῶν ἐπιλοίπων τεσσάρων τῆς φιλοσοφίας κλάδων, ἡγουν τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς, τῆς καλλολογίας καὶ τῆς θεοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Περὶ ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ, καὶ καλοῦ.

Ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος παράγονται αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ καλοῦ, ἃ τινὰ δὲν εἶνε εἰμὴ τρεῖς ὄψεις καὶ μορφαὶ τοῦ ὄντος.

Τὸ ὄν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοηθέν, εἶναι τὸ ἀληθές.

Τὸ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενον ἀληθές οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ὄν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας. Τὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότητα δὲν παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης, διςχυριζόμενος ὅτι τὸ ἀληθές εἶναι μόνον σχέσις, πρότασις συνενοῦσα ἢ διαχωρίζουσα τὰ ἐν τῇ φύσει χωρισμένα ἢ συνηνωμένα, καὶ τότε, λέγει, ἀληθεύει ἢ πρότασις ὅταν ἢ ἔνωσις, ἢ ὁ χωρισμὸς γίνωνται κατὰ φύσιν. Ἄλλ' ἐὰν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, καὶ αὐτὴ ἡ Ἀριστοτέλειος θεωρία ἀνάγεται εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος· καθότι ἕκαστον τῶν ὄντων ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ σχέσις μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, διότι ἡ καθαρὰ καὶ ἄμορφος ὑπόστασις ἰδανικῶς μόνον καὶ δι' ἀφαιρέσεως ὑπάρχει. Ἐκαστον τῶν ὄντων εἶναι λοιπὸν πρότασις, οὕτως εἰπεῖν, ζῶσα καὶ πραγματικῶς ὑπάρχουσα ἐν τῇ φύσει. Ἄλλ' ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸ ὄν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς ὑποστάσεως, τὴν ὁποίαν, ὡς εἶδομεν, συνέχεε μὲ τὴν οὐσίαν καὶ μὲ αὐτὸ τὸ ὄν, τὰς δὲ ἄλλας κατηγορίας ὑπελάμβανεν ὡς συμβεβηκότα καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀληθές εἰς τὸ ὄν, ἀλλὰ εἰς τὴν μεταξὺ τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος σχέσιν. Ἐὰν ὅμως παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄν οὐδέποτε ὑπάρχει χωρισμένον ἀπὸ τινος συμβεβηκότος ἢ προσόντος, ἢ, κατὰ τὴν ἡμετέραν ὀνοματολογίαν, ἀπὸ τῆς μορφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ ὄν εἶναι συμπλοκὴ τῆς φύσεως, καθὼς ἢ πρότασις εἶνε συμπλοκὴ τῆς διανοίας, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ἢ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότης, ὅτι δηλαδὴ, τὸ ἀληθές δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτὸ τὸ ὄν θεωρούμενον ὡς ἀντικείμενον τῆς διανοίας, ἥτις τότε μόνον ἀληθεύει, ὅταν διὰ τῶν προτάσεων καὶ συμπλοκῶν αὐτῆς ἐρμηνεύῃ τὰς φυσικὰς τῶν ὄντων συμπλοκάς. Ἀριθμήσας διὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως, παρημέλησεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐν μόνῃ τῇ ιδέᾳ τοῦ ὄντος ἀνωτά-

την αὐτῶν ἐνότητα, καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέβλεψε τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς τὴν ταυτότητα.

Ἐκ δὲ τῆς ἀληθοῦς καὶ τοῦ ὄντος ταυτότητος, πηγάζει ἡ ταυτότης τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου, διότι αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι αἱ ἀρχαὶ τοῦ ὄντος, καὶ τὸ σύνολον τῶν ὄντων εἶνε ἡ φύσις. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ συνιστάμενος, καταλαμβάνει τὴν καθολικὴν τάξιν τῶν ὄντων, ἧς τὸ ἀρχέτυπον ἐνυπάρχει ἐν τῷ θείῳ λόγῳ, ἐξ οὗ ὁ ἀνθρώπινος ἀπορρέει. Ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς ἀληθείας ταύτης κατεφέρθησαν οἱ πανθεῖσταὶ εἰς τὸ γὰρ συνταυτίσωσι τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν φύσιν καὶ μὲ τὸν Θεόν.

Τὸ ἀληθὲς κατὰ χρέος πραγματοποιούμενον ὑπὸ τῆς θελήσεως, εἶναι τὸ ἀγαθόν, καὶ δι' ὑπεροχῆς ὄντητος ἐκφραζόμενον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε τὸ καλόν.

Ἐὰν δὲ τὸ ὄν ἦναι ἡ κοινὴ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πηγὴ, φανερὸν ὅτι εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων θέλομεν εὑρεῖ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Καὶ τρώντι, εἰς μὲν τὸ ἀληθὲς εὐρίσκομεν ὑπόστασιν, ἢ τὴν ιδέαν, μορφήν, ἢ τὸν λόγον, σχέσιν μᾶλλον ἢ ἦττον ἐντελῆ μεταξὺ τῶν δύο, χρόνον ἢ ἀιδιότητα, τόπον ἢ καθολικότητα. Εἰς δὲ τὸ ἀγαθόν εὐρίσκομεν ὑπόστασιν, ἢ τὴν προαίρεσιν, μορφήν, ἢ τὴν πράξιν, σχέσιν μεταξὺ προαιρέσεως καὶ πράξεως, ἀιδιότητα καὶ καθολικότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον. Εἰς δὲ τὸ καλόν εὐρίσκομεν ὑπόστασιν, ἢτοι ἐννοίας, πάθη καὶ εἰκόνας, μορφήν, ἢτοι σημεῖον ἢ σύμβολον φυσικόν, ὑλικόν καὶ αἰσθητόν, σχέσιν μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ῥυθμὸν ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ συμμετρίαν ὡς πρὸς τὸν τόπον.

Ἐσαύτως, καὶ εἰς τὸ ἄπειρον ὄν, ὅπερ εἶναι ὁ Θεός, εὐρίσκομεν τρία τινὰ συστατικά, ἀίδια ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ ἄπειρα ὡς πρὸς τὸν τόπον, τὰ ὁποῖα συνιστῶσιν τὴν ἀγίαν καὶ μυστηριώδη τριάδα ἣν πάντες πιστεύομεν καὶ λατρεύομεν. Τοῦτον δὲ τὸν τύπον τοῦ τελείου ὄντος καὶ δημιουργοῦ τοῦ παντός εὐρίσκομεν εἰς ὅλα τὰ πλάσματα διότι πάντα συνίστανται ἐξ ὑποστάσεως, σχέσεως καὶ μορφῆς ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Καὶ οὕτως, ὁ αἰδιός καὶ ἄπειρος, ὁ εἰς καὶ τριαδικὸς Θεὸς τὴν ἰδίαν ἐντυπώσας σφραγίδα εἰς πάντα τὰ πλάσματα, ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ λόγου, οὐτινος στοιχεῖον θεμελιώδες εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ὄντος, ἐνός μὲν καὶ τριαδικοῦ, ἀλλ' ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Ἡ γενικὴ αὕτη τοῦ ὄντος καὶ τῶν τριῶν αὐτοῦ ὄψεων, τοῦ ὑπεράτου καὶ πάντων τῶν ὄντων τῆς κτίσεως ἐπιθεώρησις, ἐν ᾧ παρέχει τὰ ἀντικείμενα τῶν εἰς τὴν ψυχολογίαν ἐπομένων τεσσάρων

τῆς φιλοσοφίας μερῶν, ἀποκκλύπτει ταῦτοχρόνως τὴν κοινὴν καταγωγὴν, τὰς σχέσεις καὶ τὸ κοινὸν τέλος ὅλων τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅλων τῶν ὄντων, σχέσεις ὄχι ταυτότητος, ὡς διίσχυρίζονται οἱ πλινθισταί, ἀλλ' ἀντιστοιχίας καὶ ἀρμονίας, δυνάμει τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος πλάσθεις παρὰ Θεοῦ, ἵνα γνωρίζῃ τὸ ἀληθές, πράττῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ δημιουργῇ καὶ ἀγαπᾷ τὸ καλόν, παρὰ Θεοῦ ἔρχεται καὶ εἰς Θεὸν ἐπιστρέφει καὶ ἐπαναπαύεται, ἐν ᾧ πᾶσα ἀλήθεια, πᾶσα ἀγαθότης καὶ πᾶσα καλλονὴ ἀπείρως πως συνεννοῦνται. Καὶ μόνον κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην δυνάμεθα καὶ μάλιστα ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ταυτότητα τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν πλασμάτων του, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ταυτότητα δηλαδή ἀρχῆς, φύσεως καὶ τέλους, σχετικὴν καὶ ὄχι ἀπόλυτον.

Ἄς λαλήσωμεν εἰδικώτερον περὶ τοῦ ἀληθοῦς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ΄.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς.

Εἶδομεν ἐν ἀρχῇ ὅτι τὸ ἐγὼ εἶναι, ἄχωρ στον τοῦ οὐκ ἐγὼ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἀνέβημεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ.

Ἐπεὶ δὴ λοιπὸν ἔχομεν τρία ὄντα, καὶ τὸ ἀληθές ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ὄν ἐννοηθέν, θέλομεν ἔχει τρία εἶδη ἀληθειῶν, τὰς περὶ τὸ ἐγὼ, τὰς περὶ τὸν κόσμον, καὶ τὰς περὶ τὸν Θεόν. Ὅ,τι δὲ περὶ τῶν τριῶν τούτων γνωρίζομεν εἶναι τόσον ὀλίγον ὡς πρὸς τὸ ἀγνοούμενον, ὥστε ἡ μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀπολύτου διαφορὰ εἶναι ἀπείρως μεγαλητέρα τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ ἐνὸς κόκκου ἄμμου καὶ τοῦ παγκοσμίου συστήματος.

Ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς διδασκαλία, οἰονδήποτε ἦναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρευνῆς, δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μέρη, τὴν ἐρευναν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν ἀπόδειξιν, ἢ τὸ εὐρετικὸν καὶ τὸ ἀποδεικτικόν. Ἄληθές ὄργανον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι μᾶλλον ἐρμηνεία αὐτῆς καὶ παράδοσις. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περιλαμβάνεται ὅλη ἡ περὶ ἐνοράσεως (intuition) θεωρία, ἡγοῦν ἡ

περὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ ἢ περὶ τῆς δ' α' τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος ἐπαγωγῆς (induction). Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ περιλαμβάνεται ἢ κυρίως λογικῆ, ἢτοι ἢ περὶ τῆς ἐξαγωγῆς (deduction), ἢ γοῦν ἢ περὶ τῆς διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ἀποδείξεως θεωρία.

Ὡστε τὸ ἀληθές γνωρίζεται ἢ κατ' ἐνόρασιν, ἢ κατ' ἐπαγωγὴν, ἢ κατ' ἐξαγωγήν.

Καὶ αἱ μὲν τῆς ἐνοράσεως ἀρχαὶ καὶ οἱ κανόνες πάντες ἀνάγονται εἰς ἓνα, τὴν παρατήρησιν. Νὰ παρατηρῶμεν τὰ φαινόμενα τὰ τε ἐξωτερικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ μετὰ προσοχῆς καὶ ὑπομονῆς, κατ' ἐπανάληψιν, ἄνευ προλήψεων καὶ προϋποτιθεμένων ἐνοιῶν, νὰ παρατηρῶμεν τακτικῶς, νὰ διακρίνωμεν τὰ φαινόμενα, νὰ τὰ τακτοποιῶμεν, νὰ ἐξετάζωμεν ὑπὸ πᾶσας τὰς ὄψεις αὐτῶν, νὰ γενικεύωμεν βραδέως, ν' ἀντικαλύπτωμεν τὰς ἀληθεῖς ἀναλογίας καὶ τὰς ἀληθεῖς σχέσεις, τὰς ἀληθεῖς αἰτίας, τοιοῦτοι εἶναι οἱ κανόνες τῆς ἐνοράσεως.

Ἄλλ' ἢ ἐνόρασις εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἐπαγωγὴν. Ἀμφοτέρων δὲ τοὺς κανόνες, πρακτικῶς ἤδη ἐφαρμοσθέντας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας, ἀνέπτυξε μὲν πρῶτος μετὰξὺ τῶν νεωτέρων ὁ Βάκων ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιγραφομένῳ Νέῳ Ὁργάνῳ, τὸ ὁποῖον ὁ Ρεΐδης ὀνομάζει τὸν ἀθάνατον κώδικα τῆς ἐπαγωγῆς, ἐφήρμοσαν δ' ἔπειτα ὁ τε Νεύτων καὶ πάντες οἱ μελετῶντες τὴν ὕλικήν φύσιν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Βάκωνος τοὺς κανόνες τούτους διεχάραξεν ὁ Ἀριστοτέλης (1). Ἡ δὲ ἐπαγωγὴ γίνεται καὶ αὕτη, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, δ' α' τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος (2). Τῶντι, τὸ νὰ ὑποθέσωμεν ἐν τῇ φύσει σύστημα στερεῶν καὶ ἀμετατρέπτων νόμων, (ὑπόθεσις ἣτις ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ ἀρχὴ δυνάμει τῆς ὁποίας γίνεται ἢ ἐπαγωγὴ), εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πάντα ἔχουσιν αἷτιον καὶ τέλος ἀνάγκαιον. Καθότι, ἐὰν ὁ νόμος δὲν ἦναι εἰμὴ κατὰ φύσιν ἀνάγκη, ἢ ἀναγκαία διαδοχὴ φαινομένων, ἀδύνατον εἶναι νὰ συλλάβωμεν τὴν ιδέαν τοῦ νόμου χωρὶς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἔχει καὶ πρέπει νὰ ἔχη αἷτιόν τι, ἢ παντὸς φαινομένου, παντὸς γ νομέ-νου, προηγῆθη ἐξ ἀνάγκης ἄλλο φαινόμενον ἐξ οὗ ἐκεῖνο ἐγεννήθη, ἢ, ἄλλως, ὑπάρχει ἀναγκαία διαδοχὴ καὶ ἀλληλουχία φαινομένων, καὶ ἐπομένως φυσικὸς νόμος. Καὶ καθὼς ἢ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι

1) Ὁρ. Ἀνκλ. Πρ. Β'. κεφ. κγ'.

2) Ὁρ. Κεφ' Ε'.

καθολική καὶ ἀναγκαία, ὡσαύτως ἀναγκαῖοι καὶ καθολικοὶ πρέπει νὰ ἦναι καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς ἐξαγόμενοι νόμοι καὶ ἰδοὺ εἰς τί ἀνάγεται ἡ ἀρχὴ τῆς παγκοσμίου τάξεως, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ἐπαγωγή. Ὅτε εἰς τὰ φαινόμενα παρατηροῦμεν ἀναλογίαν τινά, ἔχομεν δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ἀναλογίαν ἀναβαίνοντες, ἀνακαλύπτομεν τοὺς λεγομένους νόμους τῆς φύσεως, καὶ ἐκτείνομεν τὴν δρασίμην μας καὶ εἰς τὸ μέλλον. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀρμόζει καὶ εἰς τὴν περὶ τὰ τέλη ἐπαγωγὴν, ἣτις γίνεται διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος ἀντιστοιχούσης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Ἀμφοτέρως τὰς ἀρχὰς ταύτας ἠθέλησεν ὁ Λεϊβνίτιος νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου, μολονότι ὄχι μόνον διακρίνονται, ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων.

Ἀφ' οὗ παρατηρήσῃ τὰ γινόμενα καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀνακαλύψῃ τοὺς γενικοὺς νόμους αὐτῶν, ἄλλο δὲν μένει εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰμὴ νὰ ἐξαγάγῃ πάσας τὰς συνεπείας ὅσαι ἐνυπάρχουσιν εἰς τὰ γινόμενα καὶ εἰς τοὺς νόμους. Τοῦτο δὲ γίνεται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ ἢ διὰ τῆς ἐξαγωγῆς, τῆς ὁποίας τὸν ἀθάνατον κώδικα ἀνεκάλυψε καὶ διὰ παντὸς ἐχάραξεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν ζήτησιν τοῦ ἀληθοῦς διαδέχεται ἡ ἀπόδειξις αὐτοῦ, καὶ οἰαδήποτε ἀπόδειξις γίνεται διὰ συλλογισμοῦ ἐκπεφρασμένως ἢ σιωπηλῶς. Πρώτιστον δὲ καὶ μόνον τῆς λογικῆς ἀντικείμενον εἶναι τὸ νὰ προσδιορίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ συλλογισμοῦ, ν' ἀναλύσῃ τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται, νὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς διαφοροὺς τῶν στοιχείων τούτων συνδυασμοὺς καὶ τοὺς ἐκ τούτων τρόπους καὶ σχήματα καὶ μορφάς, νὰ προσδιορίσῃ ἐπομένως τοὺς ἀπαρακινήτους ὅρους πάσης ὀρθῆς ἀποδείξεως, νὰ φανερώσῃ ποῖα εἶναι τῶν μὴ ὀρθῶν τὰ ἐλαττώματα, ποῖα τὰ προφυλακτικὰ μέσα κατὰ τοῦ παραλογισμοῦ, νὰ διευκολύνῃ διὰ τινῶν παραγγελμάτων τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μέσου ὅρου, ὅστις ἐν παντὶ συλλογισμῷ εἶναι ὁ σπῆρος τῆς ἀληθείας, νὰ θέσῃ τοὺς κανόνας τῆς διαλεκτικῆς, νὰ ἐνδείξῃ τέλος τὰ μέσα πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ ἐξέλεγχιν τῶν σοφισμάτων. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τῆς περὶ ἀληθοῦς διδασκαλίας, δύσκολον εἶναι καὶ διὰ τὴν φύσιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, καὶ διὰ τὰ ὅρια του, καὶ δι' ὅσας ἄχρι τοῦδε ἔκαμε προόδους, νὰ προστεθῶσι νέα: ἀρχὴ εἰς τὰς ὑπὸ πάντων γενικῶς ἤδη ἀναγνωρισθείσας.

Οὕτω δὲ περιγραφείσης ὅλης τῆς ἐκτάσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου διαιρησμοῦ, ἐπιβεβαιουῦται καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι πᾶσα μάθησις διὰ προγινωσκομένων ἢ πάντων ἢ τινῶν ἐστι, καὶ ἢ δι' ἀποδείξεως (ἐξαγωγῆς) ἢ δι' ὀρισμῶν (ἐνόρασις): δεῖ γὰρ ἐξ ὧν ὁ ὀρισμὸς προειδέναι καὶ εἶναι γνώρισμα· ὁμοίως δὲ καὶ ἢ δι' ἐπα-

γωγῆς, (ἐπαγωγή) (Μεταφ. Α'. ζ'), καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνω-
 μεν ὅτι τὸ ἀληθὲς γνωρίζεται ἢ δι' ἐνοράσεως, ἢ δι' ἐπαγωγῆς. Οὐδὲ
 εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ ἐπανακλάβωμεν ὅτι ἡ πρότασις, στοιχεῖον τοῦ
 συλλογισμοῦ καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου, δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ ἔκφρασις
 τοῦ ὄντος, οὐτινος ἡ ἰδέα εἶναι τὸ θεμελιῶδες τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου
 στοιχεῖον, ἐξ οὗ καταφάνεται ὅτι καὶ ἡ περὶ γραμματικῆς καὶ γλώσ-
 σης θεωρία εἶναι συνέπεια καὶ ἐφαρμογὴ τῆς Λογικῆς.

Καὶ εἰς ταῦτα μὲν ἀνάγεται οὐσιωδῶς ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς δι-
 δασκαλία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ περὶ ἀγαθοῦ εἶναι τόσον ἐκτεταμένη ὅσον αἱ τοῦ ἀνθρώπου
 σχέσεις πρὸς ἑαυτὸν, πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ πρὸς
 τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὸν ἀντικείμενα. Ἡ ἠθικὴ, τὸ δίκαιον καὶ ἡ
 φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι ὡς τρεῖς κύκλοι ὃ εἰς τοῦ ἄλλου εὐρύ-
 τερος, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἔχοντες κέντρον. Τὸ δὲ κέντρον τοῦτο εἶναι ἡ
 ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἢ τοῦ καθήκοντος, πόρισμα τῆς ἀρχῆς τῆς
 τελεότητος.

Τὸ τρίτον τῆς Ἀγαθολογίας μέρος, ἀγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους,
 ἐγεννήθη καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις, ἀποκαλύψας τὴν
 ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ φύσιν καὶ τὸν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν καὶ
 διδάξας τὴν ἐνότητά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν
 καὶ ὡς πρὸς τὸ τέλος, καὶ τὸν καθολικὸν σύνδεσμον τῆς ἀγάπης,
 ἐμελλε νὰ θέσῃ τὰ ἀληθῆ καὶ ἀσάλευτα θεμέλια τῆς ἠθικῆς, τῆς
 πολιτικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Καθότι, ἐὰν ἕκαστον τῶν
 ὄντων ἔχη τὸ τέλος του, καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία
 καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔχουσι τὸ τέλος των. Καὶ τὰ τέλη ταῦτα
 διὰ τοῦ αὐτοῦ νόμου ἀποκαλυπτόμενα, συναρμολογοῦνται πρὸς ἄλ-
 ληλα καὶ πάντα ὁμοῦ συντείνουσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ
 γενικοῦ τῆς κτίσεως τέλους, τὸ ὁποῖον εἶναι νόημα καὶ βούλευμα
 Θεοῦ.

Ἐὰν δὲ τέλος ἐκάστου ὄντος ἦναι τὸ πρὸς ὃ τείνει ἡ φύσις
 αὐτοῦ, ὅ,τι ἀπαιτεῖ ἡ φύσις ἐκάστου πρὸς ἐκπλήρωσιν καὶ συμπλή-

ρωσιν αὐτῆς, φανερόν ὅτι τὸ τέλος ἐκάστου ὄντος δὲν γνωρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς μελέτης τῆς ἀτομικῆς ἐκάστου φύσεως. Καὶ ἐὰν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἐκ νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ ἐνεργείας, ἡ μετὰ προσοχῆς ἀνάλυσις τῶν τριῶν τούτων στοιχείων καταπέθει ἡμᾶς, ὅτι τὸ μὲν αἰσθητικὸν καὶ σωματικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον τείνει καὶ πρέπει νὰ τείνη πρὸς τὸ ὠφέλιμον, τὸ δὲ νοητικὸν πρὸς τὸ ἀληθές, τὸ δὲ ἐνεργητικὸν πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ ἐκ νοήσεως, αἰσθήσεως καὶ ἐνεργείας στοιχεῖον πρὸς τὸ καλόν.

Πᾶσαι δὲ αἱ τάσεις αὗται ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν πρὸς τὸ τέλος τάσιν ἢ πρὸς τὴν ἠθικότητα, ἐξ οὗ τέλος ἀνώτατον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρῶτον αὐτοῦ καθήκον εἶναι τὸ νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν.

Ἄλλ' ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ιδέα δὲν εἶναι ἀπλῆ, διότι συντίθεται καὶ συμπλέκεται ἐκ τῶν παντοίων σχέσεων ὅσας συνδέουσι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα τῆς κτίσεως· καθότι ὁ ἄνθρωπος, μὴ ὄν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀπομεμονωμένος, σχετίζεται πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως μὲ τὰ περιστοιχοῦντα αὐτὸν ἔμψυχα ἢ ἄψυχα ὄντα, μὲ τοὺς ὁμοίους του καὶ μὲ τὸν Θεόν, καὶ ἐκ τούτου αἱ τρεῖς τῆς ἠθικῆς δικαιοσύνης· δηλαδή, τὰ πρὸς ἑαυτόν, τὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ ὡς πρὸς τὰ πράγματα καθήκοντα, καὶ τὰ πρὸς τὸν Θεόν.

Διατήρησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος ὑποτασσομένων ἀμφοτέρων εἰς τὴν ἠθικότητα, οὗτος εἶναι ὁ ἀνώτατος τοῦ ἀνθρώπου σκοπός, καὶ εἰς τοῦτο ἀνάγονται πάντα τὰ πρὸς ἑαυτόν καθήκοντα, ἢ πᾶσαι αἱ ἀτομικαὶ ἀρεταί, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἅπασαι ὡς διάφοροι ἐφαρμογαὶ καὶ μορφαὶ τῆς σωφροσύνης.

Νὰ θέτωμεν δὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καθὼ ὁμοίους καὶ ἴσους μὲ ἡμᾶς κατὰ τὰ δικαιώματα, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς ἣν εὐρισκόμεθα καὶ ἡμεῖς, ἢ νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτούς, τοῦτο εἶναι τὸ κεφάλαιον πάντων τῶν πρὸς τοὺς ὁμοίους μας καθηκόντων, καὶ ἡ γόνιμος ἀρχὴ ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν.

Ἐπιφυλαττόμενοι νὰ ἐνδείξωμεν ἀλλαχοῦ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα, παρρηγοῦμεν ἐν τοσούτῳ ὅτι ἡ ταυτότης τῆς φύσεως καὶ ἡ ἰσότης τῶν δικαιωμάτων εἶναι κατὰ τῶν πολιτικῶν νόμων ἢ βάσις, ἰσότης ὅχι πλοῦτου, οὔτε δυνάμεως, οὔτε ἐξουσίας, ἀλλὰ προστασίας, ἰσονομία, ἴση πάντων τῶν δικαιωμάτων προστασία, ἐκάστω τὰ ἴδια, (*unicuique suum*). Ἄλλὰ ἡ ἐν τῇ πόλει ἰσότης εἶναι καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, διότι ἐὰν πάντες προστατεύωνται ἐξ ἴσου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, οὔτε δυναστεία, οὔτε βίαια, οὔτε τυραννία,

ἀλλ' ἐκείνη ἢ ἐλευθερία, ἣτις τότε μόνον καρποφορεῖ ὅταν στηρίζηται ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ὑπὸ μόνης αὐτῆς περιορίζηται.

Καὶ καθὼς ἡ μὲν σωφροσύνη εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἀρετὴ, ἡ δὲ ἀγάπη ἢ κοινωνικὴ, ὡσαύτως ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πολιτικὴ (1), ἡ τοῦ πολίτου καὶ τοῦ κράτους ἀρετὴ. Καὶ πᾶσαι εἶναι μορφαὶ διάφοροι καὶ ἐφαργολαί μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἐξέως, ἡγουν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἐν γένει ἀρετῆς.

Τὸ κράτος, τὸ ποῖον δὲν εἶναι οὐδὲ δύναται νὰ ᾖναι εἰμὴ ὁ κοινωνικὸς λόγος προσωποποιούμενος καὶ ἀναγνωρισθεὶς κυριαρχῆς, οἷοι δῆποτε εἶναι ἄλλως αἱ διάφοροι τῆς κυριαρχίας ταύτης μορφαί, ὀφείλει νὰ προστατεύῃ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, καὶ προσέτι νὰ βοηθῇ τὰ ἄτομα διὰ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ διὰ τῶν ἄλλων κοινωφελῶν καταστημάτων, εἰς ἃ δὲν δύναται νὰ ἐπικρέσῃ αἱ ἀτομικαὶ προσπάθειαι τῶν πολιτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ πρῶτα καθήκοντα καὶ αἱ οὐσιώδεις τοῦ κράτους λειτουργίαι· προστασία ἢ ἀσφάλεια κτηματικὴ καὶ προσωπικὴ, καὶ βοήθεια, καὶ ὅταν τὰ ἐκπληροῖ, ἐκπληροῖ τὸ τέλος τῆς κοινωνίας καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Ἡ δὲ ἐκπλήρωσις τῶν δύο τούτων τελῶν καθ' ἃς ἔχουσι τὰ κράτη πρὸς ἀλλήλα σχέσεις, εἶναι τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ καὶ τοῦ μεσεθνικοῦ δικαίου, οὗτινος αἱ διατάξεις ἐξ αὐτῆς πᾶσαι ἀπορρέουσι.

Καὶ ἰδοὺ ἐξετέθησαν πάντα τῆς ἠθικῆς φυσικῆς τάξεως τὰ στοιχεῖα, τῆς τε ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἣτις εἶναι ὁ ἰδανικὸς τῆς τελειότητος τύπος, πρὸς ὃν τείνει ἀκαταπαύστως ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ὅστις μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντελῶς πραγματοποιεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πρὸς τοὺς διαφόρους λαοὺς διὰ τοῦ θετικοῦ νόμου.

Ἄλλ' ἡ πραγματοποίησις αὕτη γίνεται ἐν τῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑπὸ τὸ ὄμμα καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θείας Προνοίας. Ἡ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ πραγματοποίησις τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἡ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπότητος, συνιστᾷ τὴν ἱστορίαν. Καὶ μόνος ἱστορικὸς νόμος εἶναι ὁ τοῦ τέλους, ὁ ἀνώτατος νόμος, ἐξ οὗ πάντες οἱ ἄλλοι πηγάζουσι καὶ εἰς ὃν πάντες ἀνάγονται. Οὗτος εἶναι ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς νόμος, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ ἀντικαταστήσωμεν εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἠξιώσαν τινες νὰ ἐξαγάγῃσιν ἐκ τῶν ἱστορικῶν γινομένων (ἐξ ὧν οὔτε δύναμεθα, οὔτε πρέπει νὰ ἐξαγάγωμεν τινὰ νόμον), ἢ ἐκ τινῶν ψευδῶν καὶ ἀθημιρέτων περὶ φύσεως κόσμου, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ συστη-

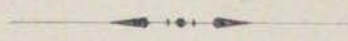
1) Πολιτικὴ, ἐπιστήμη ποιητικὴ δικαιοσύνης ἐν πόλει. Πλάτ. "Ὀρ.

μάτων. Ὅθεν εἶναι δυνατόν νὰ συμπεριλάβωμεν τὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον καὶ ὄρισμόν· ἡ τάξις τῶν ἀνθρωπίνων γινομένων συνδυαζομένη μετὰ τὴν τάξιν τῶν κατὰ πρόνοιαν δυνάμει καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος (1).

Καὶ ἐπειδὴ ἡ πραγματοποίησις τοῦ νόμου τούτου εἶναι, κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους καὶ χρόνους, μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρης καὶ ἐντελής, ὡς παρατηρήσαμεν ἀνωτέρω, διὰ τοῦτο πρώτιστον καὶ σπουδαιότατον ἔργον τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν αἰτίων τῆς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐντελοῦς πραγματοποιήσεως καὶ τῶν παραβάσεων τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ἤτοι τῶν αἰτίων τῶν ἱστορικῶν συμβάντων, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία προβιβάζεται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἣτις ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἐκ τῶν αἰτίων, καὶ γίνεται τῶντι ῥῶς καὶ διδασκαλὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Βιομηχανίαι, νόμοι, θεσμοί, θρησκευματα, ἐπιρροὴ τῆς φυλῆς, τοῦ αἰῶνος, ἤτοι τοῦ χρόνου, τοῦ κλίματος, ἢ τοῦ τόπου, πρόοδοι, παρκαμαί, ἐπαναστάσεις, πόλεμοι, κατακτήσεις, μεταναστεύσεις, πάντα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, ὑπάγονται εἰς τὸ κράτος τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας, πάντα πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν ἰδανικὸν τύπον τοῦ ἀγαθοῦ, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ὅστις διὰ τῶν γινομένων τούτων μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτελεῖται καὶ πραγματοποιεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Καὶ οὕτω μὲν καθορᾶται σαφέστατα ποῖα εἶναι ἡ γόνιμος ἀρχὴ πάσης τῆς περὶ ἀγαθοῦ διδασκαλίας, ποῖον τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ σκεπτικὸν τέλος αὐτῆς, ποῖα τὰ ὅρια, τὰ μέρη, αἱ ἀμοιβαῖαι τούτων σχέσεις καὶ ποῖαι αἱ σχέσεις τούτου πρὸς τοὺς ἄλλους τῆς φιλοσοφίας κλάδους.

1) Ὅρ. τὴν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας διακριθῆν ἐν τέλει τοῦ πονήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ.

Ἡ δὲ περὶ καλοῦ θεωρία, νεοφανῆς καὶ αὕτη κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος, συνήθως Αἰσθητικὴ καλουμένη καὶ ἑλληνικώτερον Καλλολογία, εἶναι οὐχ' ἥττον τῆς Ἀγαθολογίας ἐκτεταμένη καὶ σημαντικὴ.

Τὸ καλόν, εἴπομεν, δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἀληθὲς δι' ὑπεροχῆς ὄντο-
τητος ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκφραζόμενον, ἐξ οὗ τὰ
διάφορα τοῦ καλοῦ εἶδη, τὸ φυσικόν καὶ τὸ τεχνικόν, τὸ ἰδανικόν
καὶ τὸ πραγματικόν, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ σχετικόν. Καθότι εἶναι
φανερὸν ὅτι εἰς τὰ διάφορα ταῦτα τοῦ καλοῦ εἶδη πρέπει νὰ ὑπάρχη
γενικόν καὶ κοινὸν στοιχεῖον συνηνωμένον μὲ τὸ εἰδοποιεῖν αὐτὰ ἴδιον
καὶ μερικόν. Ἐὰν δὲ διακρίνωμεν καὶ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὸ στοι-
χεῖον τοῦτο, ὀρίσαμεν ἐν ταύτῳ καὶ τὸ καλόν.

Πάντα τὰ ὄντα, εἴπομεν, εἶναι ὑπόστασις, μορφή καὶ σχέσις ἐν
τόπῳ καὶ χρόνῳ. Καὶ ἡ μὲν μορφή πάσας περιλαμβάνει τὰς κατὰ
τὴν ἀφορον φύσιν τῶν ὄντων διαφόρους δυνάμεις, ποιότητας καὶ
ιδιότητας, τὰς ὁποίας ἐταλμήσαμεν νὰ συμπεριλάβωμεν ὑπὸ τὴν
κοινην ἐπωνυμίαν τῆς ὄντοτητος. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὄν ἔχει τὸ τέλος
του, ἡ ὄντοτης δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου τείνει εἰς τὸ
τέλος τοῦτο καὶ τὸ πραγματοποιεῖ. Ἄλλ' ἡ πραγματοποιήσις αὕτη,
ἕνεκα τῆς ἀτελείας παντὸς πεπερασμένου καὶ δημιουργηθέντος κτί-
σματος, εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρης καὶ ἀτελής ἐν τῷ κόσμῳ
τούτῳ. Αἱ δὲ δυνάμεις ὅσαι, ἕνεκα τῆς ποιότητος καὶ τοῦ βαθμοῦ
αὐτῶν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀναλογίας καὶ ἁρ-
μονίας, ἐκπληροῦσιν εὐπρεπέστερον καὶ ἐντελέστερον τὸ τέλος, ἀπο-
τελοῦσι, καθ' ἡμᾶς, τὴν ὑπέροχον ἐκείνην ὄντοτητα εἰς ἣν ὑφίστα-
ται τὸ καλόν.

Θεωροῦντες τὸ καλὸν ὡς ὑπεροχὴν τινα ὄντοτητος, δὲν παρα-
γνωρίζομεν, ἀλλὰ φανερώτερον μάλιστα ἀποδεικνύομεν τὴν ἐν αὐτῷ
τάσιν πρὸς τὸ ἰδανικόν, τύπον ἀνωτάτης καὶ τελείας καλλονῆς,
ὑπεράνω ὄντα τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, ἀτελῶς καὶ σκοτεινῶς
ἀποκαλυπτόμενον ἐνταῦθα καὶ ὑλοποιούμενον ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν
τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης. Τὸ ἰδανικόν ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει, ὅστις εἶναι
ἡ πηγή πάσης ἐμπνεύσεως, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος παντὸς καλοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τοῦ παντός δὲν εἶναι εἰμὴ συνδυασμὸς μέσων καὶ τελῶν ἢ τάξις, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀληθὲς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐννοηθεῖσα αὕτη τάξις τῶν ὄντων, τὸ δὲ καλὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθὲς δι' ὑπεροχῆς ὀντότητας ἐκφραζόμενον, καθὼς τὸ ἀγαθὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθὲς διὰ τῆς θελήσεως πραγματοποιούμενον, διὰ τούτου σαφηνίζεται, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀποδεικνύεται ἐναργέστατα ὅτι τὸ ἀληθὲς, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν εἶναι τρεῖς ὄψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, τρεῖς δηλώσεις διάφοροι τῆς αὐτῆς παγκοσμίου καὶ καθολικῆς τάξεως.

Τοῦτο δὲ τὸ κοινὸν τοῦ καλοῦ στοιχεῖον εὐρίσκομεν εἰς πᾶν εἶδος καλοῦ, εἰς τὸ τῆς φύσεως ὑλικόν, νοητικόν, καὶ ἠθικόν, καὶ εἰς τὸ ἰδανικόν, εἰς τὸ σχετικόν καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον.

Καὶ τῶντι, ἐὰν ὑποθέσωμεν τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ὀντότητα εἰς τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, ἔχομεν τὸ φυσικὸν καλόν· ἐὰν δὲ εἰς τὰ τῆς τέχνης δημιουργήματα, ἔχομεν τὸ τεχνητόν· ἐὰν δὲ πραγματικῶς ὑπάρχη ἐν τῷ κόσμῳ, ἔχομεν τὸ πραγματικόν· ἐὰν δὲ ὑπάρχη ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν καὶ δι' αὐτῆς προβάλλεται εἰς ἀνώτατον βαθμόν, ἔχομεν τὸ ἰδανικόν· ἐὰν τελευταῖον συνάδῃ πρὸς τὸ παρ' ἡμῶν ἀποδιδόμενον τέλος τῶν ὄντων κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν ἔννοιαν, εἴτε ἀληθῆ, εἴτε ψευδῆ, τὸ καλὸν εἶναι σχετικόν, καὶ ἐὰν συνάδῃ πρὸς τὸ ἀληθὲς τέλος, τὸ καλὸν εἶναι ἀπόλυτον.

Πολλὰ μὲν εἶναι αἱ συνέπειαι καὶ τὰ πορίσματα, ὅσα δυνατόν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισμοῦ τοῦ καλοῦ. Ἡμεῖς δὲ θέλομεν ἀναφέρει ἐπιτροχάδην τὰ κυριώτερα.

α'). Ἐν ᾧ ἐξηγεῖ τί εἶναι τὸ καλόν, περιέχει δυνάμει καὶ τὸ αἷτιον διὰ τὸ ὁποῖον τὸ καλόν εἶναι φύσει καὶ ἐξ ἀνάγκης εὐάρεστον. Τῶντι, ἐὰν ἡ τάξις, τῆς ὁποίας ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι τὸ καθολικόν καὶ ἀνώτατον τέλος τῆς κτίσεως, ἔχη τρεῖς ὄψεις, τὸ ἀληθὲς, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν, καὶ ἐὰν ἕκαστον τῶν ὄντων τῆς κτίσεως τείνῃ πρὸς τὸ τέλος του καὶ διὰ τούτου πρὸς τὸ καθολικόν τέλος τοῦ παντός διὰ μέσου τῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων, εἶνε φανερόν ὅτι τὸ εἰδικόν τέλος ἕκαστου ὄντος δὲν ἀνυπερέβηται εἰμὴ παρατηροῦντο αἱ δυνάμεις αὐτοῦ καὶ ποῖον μέρος τῆς τάξεως δύνανται νὰ ἐκπληρώσωσιν· ὅθεν, ἐὰν αἱ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἦναι νόησις, ἐνέργεια, καὶ αἴσθημα, φανερόν ὅτι ἐγεννήθη ἵνα γνωρίζῃ τὸ ἀληθὲς, πράττῃ τὸ ἀγαθόν, αἰσθάνηται καὶ ἀγαπᾷ τὸ καλόν. Καὶ ἰδοὺ δικτὶ ὁ ἀνθρώπος ἀνεγνωρίσθη ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, βασιλεὺς τῆς κτίσεως, σύνοψις τοῦ παντός, καὶ ἐπίγειος Θεός.

β'). Καταδεικνύει διὰ μιᾶς κατὰ τὴν ἀληθεύουσι· καὶ κατὰ τὴν ψεύδονται οἱ τόσοι καὶ τόσον διάφοροι τοῦ καλοῦ ὀρισμοί, ὡς λ. χ.

οὐ θέτοντες τὸ καλὸν εἰς τὸ εὐάρεστον, ἢ εἰς τὸ ὠφέλιμον, ἢ εἰς τὴν ἁρμονίαν, ἢ εἰς τὴν ἀναλογία, ἢ εἰς τὴν συνάρμωσιν τῶν μερῶν, εἰς τὴν ζωηρότητα τῶν εἰκόνων ἢ τῶν χρωμάτων, εἰς τὸ ἀρέσκον τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, εἰς τὸ διεγειρόν τὴν συμπάθειάν μας καὶ δι' αἰσθητῶν συμβόλων παριστανόμενον, ἢ εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀπειρου διὰ τοῦ πεπερασμένου, ἢ τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ κλ. Τεθέντος τοῦ ἀνωτέρου ὀρισμοῦ, δυνάμεθα νὰ διισχυρισθῶμεν εὐλόγως, ὅτι οἱ ἄλλοι πάντες εἶναι ἢ ἀτελεῖς ἢ ψευδεῖς, καθὼ περιλαμβάνοντες ἢ στοιχεῖα ξένα πρὸς τὸ καλόν, ἢ μόνον τινὰ τῶν στοιχείων του, ἢ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὴν ἀρχήν, καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐκφράζει διὰ τινος γενικοῦ τύπου τὸ συνιστῶν τὴν ἀρχήν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ καλοῦ καὶ παντὸς καλοῦ.

γ'). Δι' αὐτοῦ τελευταῖον καθορῶμεν πῶς, πότε καὶ διατὶ ἔχουσι τὰ ὄντα καλλονὴν καὶ ἐννοοῦμεν διὰ ποῖον λόγον, μολονότι τὸ καλὸν εἶναι ἓν, δύνανται ὅμως νὰ ὑπάρχωσι διαφορώτατα εἶδη καλοῦ κατὰ τὸ διάφορον πνεῦμα τῶν χρόνων, τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀτόμων, καὶ πῶς καὶ διὰ ποῖον λόγον οὐχ' ἦττον τοῦ ἀληθοῦς, οὐτινος τὸ καλὸν εἶναι μορφή, εἶναι καὶ τοῦτο προοδευτικόν. Ἐκ τούτου δὲ ἀνακαλύπτοντες τὸ αἴτιον διὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, ἢ ἄσχημον, καθὼς ὑπάρχει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὸ ἀληθές καὶ τὸ ψευδές, διορῶμεν ἐνταυτῷ καὶ τὸν μυστηριώδη σύνδεσμον τὸν ὁποῖον ἔχουσιν αἱ περὶ καλοῦ θεωρίαι πρὸς τὰ ἄλλα μέρη τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως.

Εἶδομεν ἄχρι τοῦδε εἰς τί ὑφίσταται τὸ καλὸν ἐν γένει καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐξαγγέλλουσαν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ὑπόστασιν. Μένει τώρα νὰ ἐρευνήσωμεν τὰς σχέσεις τοῦ καλοῦ πρὸς τὸν χρόνον καὶ πρὸς τὸν τόπον. Αἱ σχέσεις αὗται πηγάζουσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν, ἐκ τῆς ὕλικῆς φύσεως τῶν ἀντικειμένων τῆς καλλιτεχνίας, ἢ γοῦν ἐκ τῆς ὕλης τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐκ τῆς ἰδανικῆς φύσεως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου ἐν οἷς ὑπάρχουσι τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας οἱ καθαροὶ τύποι.

Ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία εἶναι καὶ αὐτὰ δύο στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὸν χρόνον καὶ εἰς τὸν τόπον καὶ ἐν τῷ ἤδη ἀποδοθέντι ὀρισμῷ τοῦ καλοῦ ὑπονοούμενα, διότι ὑπεροχὴ ἀντότητος δὲν ὑπάρχει χωρὶς τινος ρυθμοῦ ἢ συμμετρίας. Ὅμως, ἵνα ὀρθῶς ἐννοήσωμεν εἰς τί ὑφίσταται οὐσιωδῶς ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία, πρέπει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ ἰδέαι αὗται ἐξάγονται ἐκ τῶν καθολικῶν, καθαρῶν καὶ ἀπολύτων ἰδεῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου.

Καὶ ὁ μὲν χρόνος ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενος, εἶναι εἰς καὶ ἀδιαίρετος, καί, κυρίως εἰπεῖν, τὰ γινόμενα, εἴτε ὕλικά, εἴτε

νοερά, διαδέχονται ἄλληλα ἐν τῷ χρόνῳ· καθότι ἡ διαδοχὴ ὑποθέ-
τει ὅτι πράγματά τινα παρουσιαζόμενα τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, διέρ-
χονται πάντα δι' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σημείου. Ἀλλὰ καθὼς τὰ
φαινόμενα ταῦτα σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς, πληροῦσι μέρος τι μᾶλλον ἢ
ἥττον μέγα τοῦ χρόνου, ἔχουσιν μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλην διάρ-
κειαν, οὕτω, σχετικῶς πάντοτε πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀσθενῆ διάνοιαν,
ἣτις δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὸν χρόνον καὶ τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ
διάρκειαν, ὁ χρόνος ἔχει μέρη, καὶ καθὼς τὰ γινόμενα διαδέχονται
ἄλληλα καὶ ἕκαστον αὐτῶν τελεῖται ἐν τινι μέρει τοῦ χρόνου,
οὕτω σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς καὶ οἱ χρόνοι δ' ἀδέχονται ἀλλήλους. Καὶ
ἀποδεχόμενοι εἰκόνα τινὰ ἐπινοηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ῥουεκολλάρδου, ἠδυ-
νάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι μέγας ποταμός, ὅστις δὲν
ἔχει οὔτε πηγὴν, οὔτε εἰσβολάς, οὔτε ὄχθας, ἀλλὰ διαρρέει ἐν ἡμῖν
καὶ ὅτι μόνον ἐν ἡμῖν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν τὸν ῥοὴν αὐ-
τοῦ. Ἡ διαδοχὴ δύναται λοιπὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἡ ἀνθρωπίνη τοῦ
χρόνου μορφή, καὶ ἴσως κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὁ Πλάτων ὠνό-
μασε τὸν χρόνον κινήτην τοῦ αἰῶνος εἰκόνα. Τὸ δὲ σημεῖον διὰ τοῦ
ὁποίου τὰ γινόμενα ταῦτα διέρχονται εἶναι τὸ ἐγὼ, ἡ προσωπικὴ
καὶ ἀτομικὴ ταυτότης τοῦ ἡμετέρου ὄντος, τὸ ὁποῖον, καὶ τοι-
κατὰ τὴν μορφήν ἄλλο οὔμενον, διχμενεὶ κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἀναλ-
λοίωτον, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀπλοῦν καὶ ἀδιείρετον. Τούτου δὲ τεθέν-
τος, εἶναι φανερόν ὅτι ὁ χρόνος δὲν εἶναι εἷς καὶ ἀδιείρετος εἰμὴ
ὡς πρὸς τὸν Θεόν, καθότι ὡς πρὸς αὐτὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε παρελ-
θον, οὔτε παρόν, οὔτε μέλλον, καὶ πᾶν τὸ ἐν ἡμῖν διαδοχικὸν πρὸς
τὸν Θεὸν εἶναι σύγχρονον. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἀνάγκης συλλαμ-
βάνει μέρη ἐν τῷ χρόνῳ, διότι καὶ αὐτὸς ζῆ ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ συ-
ναισθάνεται τὴν ἐν χρόνῳ ζωὴν του, δι' ἧς ἔχει συνειδήσεως τῆς
ἐν τῷ χρόνῳ διαδοχικῆς τῶν φαινομένων πραγματοποιήσεως.

Περὶ δὲ τοῦ τόπου δυνάμεθα νὰ κάμωμεν τὰς αὐτὰς παρατηρή-
σεις. Ἡμεῖς δὲν συλλαμβάνομεν ἐν τινι σημείῳ τοῦ τόπου εἰμὴ ἐν
μόνον πρᾶγμα, καὶ καθὼς ὑπάρχει ὡς πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ χρόνῳ δια-
δοχὴ ἢ διάρκεια, ὡσαύτως ὑπάρχει ἕκτασις ἐν τῷ τόπῳ, καθὼς ὑ-
πάρχουσι στιγμαὶ διαδεχόμεναι ἀλλήλας ἐν τῷ χρόνῳ, οὕτως ὑπάρ-
χουσι μέρη συνεχόμενα ἐν τῷ τόπῳ ἢ διαστάσεις· καὶ καθὼς πᾶν τὸ
ἐν ἡμῖν διαδοχικὸν πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σύγχρονον, οὕτω πᾶν τὸ πρὸς
ἡμᾶς ἐπόμενον καὶ συνεχόμενον ἐν τῷ τόπῳ, εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ ση-
μείῳ συνυπάρχον ὡς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ τόπος εἶναι,
ὡς ὁ χρόνος, εἷς καὶ ἀδιείρετος. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐν τῷ ὁ
χρόνος ἔχει μίαν μόνην διάστασιν, τὴν διαδοχὴν, συνισταμένην ἐκ

παρελθόντος, παρόντος, καὶ μέλλοντος, ὁ τόπος ἔχει τρεῖς διαστάσεις, μῆκος, πλάτος, καὶ βάθος.

Καὶ τὰ μὲν διαδοχικὰ μέρη τοῦ χρόνου καλοῦνται στιγμαὶ, ὁ δὲ τόπος διαστέλλεται διὰ σημείων καὶ γραμμῶν. Ἡ στιγμή ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ σχετικῶς πρὸς ἡμᾶς ἐλάχιστον μέρος τοῦ χρόνου, καὶ ἡ γραμμὴ (τὸ πέρασ τῆς ὁποίας εἶναι τὸ σημεῖον) δὲν εἶναι εἰμὴ ἰδανικὴ τις διαίρεσις τοῦ τόπου, μία τῶν διαστάσεων του, ἢ μῆκος ἀπλατῆς, ὡς ὥρισεν αὐτὴν ὁ Εὐκλείδης.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ παραστήσωμεν τὴν διαδοχὴν τῶν χρόνων καθὸ σειρὰν στιγμῶν, διὰ μέσου γραμμῆς διηρημένης ὑπὸ τινων σημείων, καὶ τὰς τρεῖς τοῦ τόπου διαστάσεις, τὸ τριχῆ διαστατὸν αὐτοῦ, διὰ τριῶν γραμμῶν πρὸς ὀρθὰς γωνίας διατεταγμένων. Τοῦτο δὲ τὸ τρίγραμμον καὶ ἡ τὴν σειρὰν τῶν στιγμῶν παριστάνουσα γραμμὴ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ὑλικά σύμβολα καὶ αἱ αἰσθηταὶ εἰκόνες τῶν διαστάσεων τοῦ τόπου καὶ τῆς διαδοχῆς τοῦ χρόνου.

Ἄλλὰ τούτου τεθέντος, γίνεται δῆλον ὅτι αἱ στιγμαὶ, καθὸ ἐλάχιστα κλάσματα τοῦ χρόνου, ἢ ἐλάχιστα μέρη αὐτοῦ, εἶναι, καὶ ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἦναι, ἴσαι πρὸς ἀλλήλας. Αὕτη δὲ τῶν μερῶν ἡ ἰσότης, οὕσα ὁ ἴδ ος τοῦ χρόνου χαρακτηρ, εἶναι ἡ ἰσοχρονία, ἢτοι ἡ ἴσων χρόνων διαδοχὴ, οὐσιώδης ἀρχὴ τοῦ ῥυθμοῦ. Καὶ ὡσαύτως τὰ μέρη εἰς ἃ διαστέλλεται ὁ τόπος διὰ μέσου τῶν ἰδίων διαστάσεων, εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα, καὶ ἐν τῷ τριγράμμῳ ἔχομεν ἐπομένως ἰσότητα καὶ ἀντιστοιχίαν μερῶν, ἢ ἰσοτοπίαν, οὐσιώδη ἀρχὴν τῆς συμμετρίας. Ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία ἐνυπάρχουσι λοιπὸν εἰς τὸν χρόνον καὶ εἰς τὸν τόπον, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τούτων πηγάζουσι καὶ εἶναι νόμοι καθολικοὶ, ἀπόλυτοι καὶ ἀναγκαῖοι ὡς αἱ ιδέαι ἐκ τῶν ὁποίων ἐξέρχονται.

Τὴν ἀρχὴν τῆς διαδοχῆς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν κροῦσιν, ἢ ὅπως ἄλλως θέλομεν, καὶ τὸ σημεῖον ἐν ᾧ αἱ τρεῖς διαστάσεις διατέμνονται, κέντρον. Ἄλλ' ἄχρι τοῦδε ἔχομεν ἀρχὴν χωρὶς τέλους, καὶ κέντρον χωρὶς ὀρίων.

Καὶ ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀτελής καὶ περιορισμένος, μὴ δυνάμενος νὰ πραγματοποιήσῃ οὔτε ἄπειρον ῥυθμὸν, οὔτε ἄπειρον συμμετρίαν, καθὼς ἔχει χρεῖαν ἐνάρξεως, καὶ κέντρου, χρειάζεται ὡσαύτως τέλος καὶ ὄρα.

Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι, ἐὰν θέλῃ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ῥυθμικὸν νόμον τοῦ χρόνου, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διακόψῃ τὴν σειρὰν τῶν ἴσων χρόνων, καὶ ν' ἀρχίσῃ ἄλλην ἴσων πρὸς τὴν πρώτην, ὅπερ καλεῖται περίοδος. Καὶ ἐὰν θέλῃ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν συμμετρικὸν νόμον τοῦ τόπου,

δὲν δύναται εἰμὴ νὰ περιορίσῃ τὰς διαστάσεις αὐτοῦ διὰ τινὰς ἐπιφανείας, ἐξ ἴσου ἀπεχούσης καθ' ὅλα τὰ σημεῖα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν σφαιραν, τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμμετρον καὶ τελειότατον τῶν σχημάτων (1), αὐτὸν τὸν τύπον τῆς θείας δημιουργίας.

Διότι οἱ νόμοι οὗτοι, τοὺς ὁποίους ἐκ τῶν προτέρων εὔρομεν ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἀληθεύουσι πραγματικῶς ἐν τῇ συστάσει τοῦ παντός. Ἡ μὲν συμμετρία, ἣτις δὲν εἶναι εἰμὴ ἰσότης ἀντιστοιχούντων μερῶν, ἢ ἰσοτοπία ἀντίστοιχος, παρατηρεῖται εἰς τὸ σφαιρικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ τύπος τῆς κτίσεως· ὁ δὲ ῥυθμὸς, ὅστις εἶναι ἰσότης χρόνων ἐν περιόδῳ, ἢ ἰσοχρονία περιοδική, εὐρίσκεται εἰς πάντα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, διότι πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν κίνησιν, καὶ εἰς πᾶσαν κίνησιν ὑπάρχει ἰσοχρονία.

Ὑπάρχει δὲ ἀποτελεσματικὰ τι κινήσεως, ἐν ᾧ ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία πραγματοποιοῦνται καὶ συνταυτίζονται, ὁ ἦχος, ὅστις καὶ σφαιρὸς δῶς διαχέεται καὶ διαιρεῖται εἰς μέρη ἴσα πρὸς ἀλλήλα καὶ ὑποπολλαπλάσια. Ὁσαύτως καὶ εἰς τὴν σφαιροειδῆ κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν θεῖαν μουσικὴν καὶ ἁρμονίαν.

Καὶ ἡ Καλλιτεχνία δημιουργοῦσα κατὰ μίμησιν τῆς φύσεως, κατὰ τὸν τέλειον τύπον τῆς θείας δημιουργίας, ὑπόκειται ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦτον νόμον τῆς κτίσεως, καὶ ἐπομένως ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία εἶναι ἐπίσης οἱ ἀνώτατοι νόμοι τῶν ἀνθρωπίνων καλλιτεχνημάτων· ὁ μὲν πρῶτος τῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ὡς ἡ Μουσικὴ καὶ ἡ Ποίησις, ἡ δὲ ἄλλη τῶν ἐν τῷ τόπῳ, ὡς ἡ Γραφικὴ, ἡ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ.

Τεθέντων δὲ τῶν δύο τούτων νόμων, τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας, εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι ἀμφότεροι ἀνάγονται εἰς τινὰ ἐνότητα διαπερῶσαν, οὕτως εἰπεῖν, ὅλα τὰ μέρη παντός εὐρύθμου καὶ συμμετροῦ ἀντικειμένου, *unitas per omnes partes perpetuata*, ἢ ἐνότητα συνδυαζομένην μετὰ τῆς ποικιλίας, ἐξ ᾧν ἡ ἁρμονία, ἢ ἡ τάξις, νόμος ἀνώτατος τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς. Ὅθεν οἱ προπάτορές μας ὑπὸ βαθείας καὶ ἐνστιγματικῆς φιλοσοφίας ὀδηγούμενοι, μετεχειρίζοντο ἀδιαφόρως τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸ μέτρον, καὶ τὰ πολλὰ τούτων παράγωγα καὶ ἐπὶ τόπου καὶ ἐπὶ χρόνου ὡς λ. χ. μέτρον ἐπὶ ποιήσεως, καὶ εὐρυθμον ἐπὶ σώματος ἢ ἀνδριάντος.

Δώσαντες ἄχρι τοῦδε συνοπτικὴν τινὰ ιδέαν τοῦ ῥυθμικοῦ καὶ

1 Πάντων τελειότατον, ὁμοιώτατον τε αὐτὸ ἑαυτῷ σχημάτων. Πλάτ. Τίμ. — Ὁ πάντων τῶν σχημάτων, πρωτεύει· μόνον γὰρ τοῦτο τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ὁμοιοῦται. Πλουτάρχ. περὶ τῶν ἀρεσκ. κλ. §. 5'.

τοῦ συμμετρικοῦ τύπου, ἃς εἴπωμεν, ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ καλοῦ, καὶ ὀλίγα τινα περὶ τῆς ὕλης ἐφ' ἧς ἐντυποῦται· διότι, ὡς ἤδη προείπομεν, αἱ σχέσεις τοῦ καλοῦ πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον πηγάζουσιν, ἀφ' ἐνὸς μὲν, ἀπὸ τῆν ἰδανικὴν φύσιν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ἐξ ἧς τὸν ρυθμὸν ἐξηγάγομεν καὶ τὴν συμμετρίαν, νόμους ὄντας ἀνωτάτους καὶ καθαρούς τύπους τοῦ καλοῦ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπὸ τῆν αἰσθητὴν φύσιν τῶν καλλιτεχνικῶν ἀντικειμένων, ἧγουν τὰς αἰσθητὰς αὐτῶν μορφάς, ἤχους, χρώματα, σχήματα, ἀποτελοῦντα τὴν συγκεκριμένην τοῦ καλοῦ ὕλην.

Καθὼς δὲ ὁ τύπος τοῦ ρυθμοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν ἰσοχρονίαν, ἡ ὕλη τοῦ ρυθμοῦ ἀνάγεται ἐν ὅλῃ τῇ φύσει εἰς τὴν κίνησιν, καὶ ὡς πρὸς τὰς τέχνας εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τὸ καλούμενον ἦχον, ὅς τις εἶναι τῆς μουσικῆς τὸ ἀντικείμενον· ἐν τούτῳ πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῶν ἤχων καὶ τὰς σχέσεις των, καὶ ἐνταῦθα οἱ καθολικοὶ νόμοι τοῦ ρυθμοῦ συνδυάζονται μὲ τοὺς εἰδικούς καὶ ἰδιαιτέρους νόμους τῆς μουσικῆς τέχνης. Εὐρόντες δὲ εἰς τὸν καθολικὸν ρυθμὸν, καθὸ νόμον τοῦ χρόνου, ἰσότητα μερῶν καὶ περίοδον, ὀφείλομεν τώρα εἰς τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτον συνιστάμενον ἐκ τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ τῶν ἤχων καὶ ἐκ σχέσεών των, καὶ ἐνταῦθα ἀνοίγεται στάδιον εὐρύτατον εἰς τοὺς ἀπείρους τῆς μουσικῆς συνδυασμούς.

Ἐν ἐκάστῳ τῶν ἰσοχρόνων μερῶν τοῦ μουσικοῦ ρυθμοῦ εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ὑπάρχει ἄρσις καὶ θέσις. Ὑπάρχουν προσέτι ἐν τῇ μουσικῇ ἦχοι ὀξεῖς καὶ ἦχοι βαρεῖς, ἐξ ὧν ἡ λεγομένη μουσικὴ κατάληξις τῆς ἁρμονικῆς περιόδου (cadence). Ἐκτὸς τῆς ἰσοχρονίας ἔχομεν λοιπὸν ἐν τῇ μουσικῇ καὶ διαδοχὴν καταλήξεων, αἵτινες διὰ τοῦ ποσοῦ καὶ ποιοῦ αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν συνδυασμῶν των ἀποτελοῦσι τὴν ἐκφραστικὴν τῆς μουσικῆς δύναμιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαδοχὴ αὕτη τῶν καταλήξεων ἀνάγεται εἰς τὴν ἐνότητα συνδυαζομένην μετὰ τῆς ποικιλίας, ἢ εἰς τὴν ἁρμονίαν, ἀνώτατον νόμον τοῦ καλοῦ, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν.

Ἐτερον ἀποτέλεσμα τῆς ἐν τῇ φύσει κινήσεως εἶναι καὶ ὁ ἔναρθρος ἦχος, ἢ ὁ λόγος, ἀντικείμενον τῆς ποιήσεως, ἐν ᾗ ὑπὸ ἄλλην μορφήν ἀληθεύουσιν ὅσα εἴπωμεν περὶ Μουσικῆς ἀνωτέρω. Καθότι ἀντὶ ἤχων ἔχομεν πόδας συγκεκριμένους ἐκ συλλαβῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους, καὶ τονισμένων ἢ μὴ κατὰ τοὺς νεωτέρους, ὧν τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν καὶ αἱ σχέσεις ἀποτελοῦσι τὸν στίχον καὶ τὸ μέτρον, στοιχεῖα πάσης ποιήσεως, δυνάμενα μὲν νὰ ἔχωσιν ἄπειρον ποικιλίαν, ἀλλὰ πάντοτε ὑποτασσόμενα ἐν γένει εἰς τὸν ρυθμικὸν νόμον τῆς περιοδικῆς ἰσοχρονίας, εἰς τὸν νόμον τῆς ἐνότη-

τος καὶ τῆς ποικιλίας, καὶ ἔχοντα ὡς τελευταῖον ἀποτέλεσμα τὴν ἔκφραστικὴν τῆς ποιήσεως δύναμιν ὅθεν καὶ ἡ ὕλη τῶν ποιητικῶν πονημάτων ὑποτάσσεται εἰς τὸν τύπον τοῦ καθολικοῦ ρυθμοῦ.

Ὅσα δὲ εἶπομεν περὶ χρόνου καὶ ρυθμοῦ, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ τόπου καὶ συμμετρίας.

Καὶ ὁ μὲν καθολικὸς τῆς συμμετρίας τύπος εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ ἀντίστοιχος ἰσοτοπία. Ὑλὴ δὲ αὐτῆς εἶναι τὰ σώματα, ἐφ' ὧν, εἴτε διὰ τῆς φύσεως, εἴτε διὰ τῆς τέχνης, ἐντυπῶνται, δίδων εἰς αὐτὰ ἡ παριστάνων δι' αὐτῶν διάφορα σχήματα καὶ μορφώματα ἐπιδεικτικὰ καὶ ταῦτα ἀπείρου ποικιλίας. Ἐπειδὴ, μολονότι τὸ σφαιρικὸν εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμμετρον σχῆμα, ὁ ἀίδιος καὶ ἀναλλοίωτος τοῦ ὕλικου καλοῦ τύπος, ἐν ᾧ πάντα τὰ δυνατὰ σχήματα περιλαμβάνονται (1), ἤθελεν ὁμῶς ἀπατηθῆ μεγάλως ὅστις δ' ἰσχυρίζετο διὰ τοῦτο νὰ τὸ ἐπιβάλη εἰς πάσας τὰς ἐν τόπῳ δημιουργούσας τέχνας. Καὶ καθὼς ἀπέραντον εἶναι τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἀνοίγεται εἰς τοὺς ἀπείρους τῆς Μουσικῆς καὶ τῆς Ποιήσεως συνδυασμούς, οὕτως ἀπέραντον εἶναι καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἡ Γραμμικὴ, ἡ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ δύνανται νὰ διατρέξωσιν. Ἄλλ' ἅπαντες οἱ συνδυασμοὶ τῶν τεχνῶν τούτων πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν νόμον τῆς ἀντιστοίχου ἰσοτοπίας, ἡγουν εἰς τὸν κυρίαρχον ἐκεῖνον νόμον τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ποικιλίας, δίδοντες ὡς τελευταῖον ἀποτέλεσμα τὴν ἔκφρασιν τῆς ιδέας τὴν ὁποίαν αἱ διάφοροι τέχναι δι' αὐτῶν ἐκδηλοῦσι.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν εἶναι οἱ νόμοι τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου σχετικῶς πρὸς τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, τοὺς ὁποίους, ὡς τὰς μαθηματικὰς ἀρχάς, ἐξηγάγομεν ἐκ τῶν προτέρων ἀπ' αὐτὰς τὰς καθαρὰς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου ιδέας, καὶ οἵτινες ἀληθεύουσι καὶ ἀφ' οὗ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὡς ἀληθεύουσιν αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαὶ εἰς τὰ ὕλικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ἐφαρμοσθεῖσαι.

Ὁ δὲ τοῦ καλοῦ ὁρισμὸς, καὶ τοὶ ἀρκετὰ ἀναπτυχθεῖς διὰ τῶν προεκτεθέντων, δὲν ἐννοεῖται ἀκόμη ἐντελῶς χωρὶς τινος συγκριτικῆς καὶ συντόμου ἀναλύσεως τῶν συγγενῶν ἐννοῶν τοῦ αἰσχροῦ ἢ ἀσχήμου, τοῦ γελοίου, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ χαρίεντος.

Ὅτι δὲ τὸ αἰσχρὸν, ἢτοι ἄσχημον, εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ καλοῦ, οὐδεὶς δύνανται νὰ τὸ ἀρνηθῆ. Ἐὰν δὲ τὸ καλὸν ἦναι ὑπεροχὴ ὄν-ό-τητος, τὸ αἰσχρὸν θέλει εἶναι καταβίβασμὸς ἐντότητος, ἢ σύνολον

1) Σχῆμα τὸ περιειληφὸς ἐν αὐτῷ πάντα ὅποσα σχήματα. Πλάτ. Τίμ.

ιδιοτήτων καὶ δυνάμεων, αἵτινες καὶ κατὰ τὸ ποιὸν καὶ κατὰ τὸν βαθμὸν αὐτῶν καὶ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀναλογίαν ἀπάδουσι καὶ ἀντιβαίνουσι πρὸς τὸν τελικὸν τῶν ὄντων σκοπὸν.

Αἱ δὲ διακρίσεις καὶ ὑποδιακρίσεις τοῦ καλοῦ ἐφαρμόζονται ἐπίσης καὶ εἰς τὸ αἰσχρὸν· καὶ ἡ μὲν ἠθικὴ αἰσχρότης εἶναι ἡ κακία, ἡ δὲ φυσικὴ εἶναι τὸ δυσειδές, ἡ δὲ νοητικὴ εἶναι τὸ ψευδές καὶ τὸ παράλογον, καὶ ἡ τεχνητὴ εἶναι δημιούργημα ἄφρονος κεφαλῆς καὶ παραλογία, καθὼς τὸ ἠθικὸν καλὸν συνταυτίζεται μετὰ τὴν ἀρετὴν, τὸ φυσικὸν μετὰ τὴν εὐμορφίαν, τὸ νοητικὸν μετὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ τεχνικὸν ἀναφαίνει καὶ ἰδανοποιεῖ τὰ κάλλη τῆς φύσεως.

Καὶ καθὼς ἀποτέλεσμα τοῦ καλοῦ εἶναι ἰδιαιτέρα τις ἡδονή, νοητικὴ ἐνταυτῶ καὶ ἠθικὴ, οὕτω καὶ τοῦ αἰσχροῦ ἀποτέλεσμα θέλει εἶναι ἐντύπωσις καὶ αἴσθησις λυπηρὰ καὶ δυσάρεστος. Ἐπειδὴ δὲ ἐνίοτε συμβαίνει νὰ μᾶς ἀρέσκη τὸ αἰσχρὸν καὶ νὰ διεγείρη ἐν ἡμῖν ἡδονὴν καὶ γέλωτα, ὀφείλομεν νὰ ἐξιχνιάσωμεν τὸ αἴτιον τοῦ γέλωτος, ἢ κάλλιον, εἰς τὴν ὑφίσταται καθ' αὐτὸ τὸ γελοῖον.

Ὁρμώμενοι δὲ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι, ἂν καὶ τὸ γελοῖον ἦναι πάντοτε αἰσχρὸν, ὄχι ὅμως πάντα τὰ αἰσchrά εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ γελοῖα, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ γελοῖον εἶναι μὲν καταβιβασμὸς ὀντότητος, περιλαμβάνει δὲ καὶ ἕτερόν τι στοιχεῖον. Καὶ ὅτι γελῶμεν ἕνεκα τῶν φυσικῶν ἢ νοητικῶν ἢ ἠθικῶν ἀτελειῶν τῆς ἀνθρωπότητος, εἴτε ἀμέσως αὐτῶν ἀντιλαμβανόμενοι, εἴτε ὁσάκις παριστάνονται ὑπὸ τῆς τέχνης, ἢ ἀναμιμνήσκονται, ἢ ἀνακαλύπτονται, ἢ καὶ πλαγίως ἐνδεικνύονται ὑπὸ τινος ὀξύνοος ἢ ἀστείας φράσεως ἢ ῥήσεως, τοῦτο εἶναι γινόμενον περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ. Πῶς λοιπὸν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀντίφασιν ταύτην; ὁ ἀποτελῶν τὸ αἰσχρὸν καταβιβασμὸς ἐνίοτε ἀρέσκει, καὶ ἐνίοτε ἀπαρέσκει· πῶς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἴτιον παράγει ἐναντία ἀποτελέσματα;

Ἡ ἀντίφασις εἶναι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον, καθότι τὸ γελοῖον εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὑποδιακρίσις τοῦ αἰσχροῦ καὶ ἡ διαχωρίζουσα αὐτὰ γραμμὴ εἶναι μὲν πολὺ λεπτὴ καὶ δυσδιάγνωστος, ἀλλ' ὄχι ἰδανικὴ καὶ ἀνύπαρκτος.

Καὶ τῶνόντι, ἐὰν τὸ γελοῖον ἦναι πάντοτε αἰσχρὸν, τὸ δὲ αἰσχρὸν δὲν εἶναι πάντοτε γελοῖον, τοῦτο δηλοῖ ὅτι δὲν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ, ὅτι τὸ γελοῖον εἶναι εἶδος τι τοῦ αἰσχροῦ, καὶ ὅτι ἐπομένως ἔχει μὲν ὅλα τοῦ αἰσχροῦ τὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἰδίον τι στοιχεῖον εἰδοποιοῦν αὐτὸ καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ οὐσίαν.

Εἶναι δὲ τοῦτο, τὸ ἀποτέλεσμα ἢ ἡ προαίρεσις, κατὰ τὰς περι-
στάσεις.

Καὶ ὡς ἐπὶ παραδείγματος· φυσική τις ἀτέλεια ἀπομεμονωμένη
πάσης ἄλλης ιδέας κινεῖ τὸν γέλωτα, ἀλλ' ἐὰν φέρῃ λυπηρὸν καὶ
ὀδυνηρὸν εἰς τὸν ἔχοντα αὐτὴν ἀποτέλεσμα, δὲν εἶναι πλέον γελοία·
διὰ τοῦτο ἐὰν γελῶμεν ἐνίοτε ἕνεκα τῶν φυσικῶν ἐκείνων ἀτελειῶν,
αἵτινες ἐπιφέρουσιν εἰς τὸν ἔχοντα μικρὸν καὶ ἀσήμαντον κακόν, δὲν
γελῶμεν ὅμως ἕνεκα ἐκείνων, αἵτινες κάμνουσιν δυστυχῆ τὸν ἀνθρω-
πον, καθιστῶσαι τὸν βίον αὐτοῦ ὀδυνηρὸν ἢ ἐπίπονον. Ἡ τυφλότης
λ. χ. οὐδέποτε ἐκίνησε γέλωτα εἰς τὸν εὐαίσθητον. Ἀλλ' ἐὰν ἴδωμεν
ἀβλαβῆ τινα ἀτέλειαν, μικρὰν τινα αἰσχύρῃτα μὴ ἔχουσαν δεινὰ
καὶ ἀξιολύπητα ἀποτελέσματα, καὶ τοὶ εὐαίσθητοι καὶ ἀγαθοὶ, κι-
νούμεθα εἰς γέλωτα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἐπὶ τῶν φυσικῶν γε-
λοίου, ἐν ᾧ εἰς τὸ φυσικῶς αἰσχρὸν προστίθεται καὶ ἕτερον στοιχεῖον,
ἡ ιδέα δηλαδὴ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἀποτελέσματος τῆς συνιστώσης
τὸ αἰσχρὸν ἀτελείας.

Περὶ δὲ τοῦ ἐπὶ τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν γελοίου, τὸ στοιχεῖον
τὸ εἰδοποιοῦν αὐτὸ καὶ διαστέλλον τοῦ αἰσχροῦ εἶναι ἡ προαίρεσις
ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀποτέλεσμα, καὶ μάλιστα, ἐὰν
ἀκριβῶς παρατηρήσωμεν, θέλομεν εὐρεῖ ὅτι ἡ ἐνδόμυχος φύσις τῶν
τῶν δύο τούτων στοιχείων εἶναι ἡ αὐτὴ, καθότι ἡ προαίρεσις δὲν μᾶς
ἐνδικφέρει εἰμὴ ἕνεκα τοῦ ἀποτελέσματος, διότι ἐπὶ τῶν τοιούτων
τὸ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς συνταυτίζονται. Καὶ ἰδιαιτέρως τὸ μὲν ἀπο-
τέλεσμα εἶναι τὸ στοιχεῖον τοῦ γελοίου ἐπὶ τῶν νοητικῶν καὶ ἠ-
θικῶν ἀτελειῶν, ὅσαι δὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως,
ἡ δὲ προαίρεσις ἐπὶ τῶν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης βουλῆς ἐξαρτωμένων.

Οὕτως ἐπὶ τῶν νοητικῶν, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, δὲν γε-
λῶμεν οὐδέποτε περὶ τῶν νοητικῶν ἐκείνων ἀτελειῶν, δι' ὧν ἐξ-
αχραιοῦνται καὶ δυστυχοῦσιν οἱ ἀνθρωποι, ὡς εἶναι λ. χ. ἡ παραφρο-
σύνη καὶ πάντα τῆς διανοίας τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἐξ ἐναντίας κι-
νοῦσιν ἔλεος καὶ συμπάθειαν εἰς πᾶσαν εὐαίσθητον καρδίαν. Ἀλλ' ἐὰν
βλέπωμεν μόνον μικρὰν καὶ ἀβλαβῆ ἀτέλειαν ὡς λ. χ. σύγχυσις ιδεῶν,
ἀμνημοσύνην, ἀπροσεξίαν καὶ κουφότητα, γελῶμεν, καὶ τοὶ ἀγαθοὶ
καὶ μὴ χαιρέκακοι. Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὴν προαίρεσιν, γελῶ-
μεν ὅταν ἀκούωμεν παραλογισμοὺς ἀκάκους καὶ ἀσκόπους, σοφί-
σματα ἄνευ κακῆς προαιρέσεως καὶ ἀνοησίας ἀθῶας. Καὶ τοῦτο
μᾶς ἐξηγεῖ διατὶ μᾶς ἰλαρύνουν οἱ ἀστεῖσμοὶ ἐκεῖνοι οἵτινες, ἐὰν
τις ὀρθῶς παρατηρήσῃ, ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ σοφίσματα ἀθῶα, παρα-
λογισμοὶ ἄσκοποι, ἀντιφάσεις, κακοφωνίαι καὶ παραφωνίαι ἀβλα-
βεῖς, καὶ τόσῳ μᾶλλον εἶναι πνευματώδεις καὶ εὐάρεστοι, ὅσῳ μεγα-

λητέρα εἶναι ἢ ἐν αὐτοῖς ἐμφανιζομένη παραφωνία καὶ ἀντίφασις. Ἄλλ' ὅταν βλέπωμεν ὅτι τοὺς παραλογισμοὺς καὶ τὰ σοφίσματα μεταχειρίζεται τις ὡς μέσα πρὸς τινὰ δόλιον καὶ κακὸν σκοπὸν, καὶ ὀτιγίνεται κατὰχρησις, πρὸς βλάβην καὶ ζημίαν τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινωνίας, τῶν δυνάμεων ὅσαι ἐξ ἐναντίας ἐδόθησαν εἰς ἡμᾶς πρὸς ἰδίαν καὶ κοινὴν ὠφέλειαν, τότε ὄχι μόνον δὲν γελῶμεν, ἀλλὰ λυπούμεθα καὶ ἀγανακτοῦμεν.

Ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν, ὅταν ὡς ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος ἢ ὡς ἐκ τῆς προαιρέσεως αἱ ἠθικαὶ ἀτέλειαι δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς, παράγουσι γέλωτα καὶ εὐθυμίαν· ἀλλ' ὅταν ἐπιφέρωσι βλάβην, προξενούσι λύπην ἢ διεγείρουν ἀγανάκτησιν. Ὑπερβολικὴ ἀδιαφορία καὶ ἀπάθεια, ἢ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐξαψίς καὶ σφοδρῆς ὑπερβολικῆ παθῶν καὶ αἰσθημάτων, δύνανται νὰ ἦναι γελοῖαι ἢ μισηταὶ κατὰ τὰς περιστάσεις. Ὁ ἀπαθὴς ἔχει καὶ τι γελοῖον, ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀπάθεια φθάσῃ μέχρι βδελυροῦ ἐγωϊσμοῦ, διεγείρει ὅλως ἐναντία αἰσθήματα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Περὶ δὲ τῆς προαιρέσεως, τὴν αὐτὴν κάμνομεν διαστολήν. Ὁ ἱππότης ἐκεῖνος τοῦ μεσαιῶνος, ὅστις χαριζόμενος εἰς τὴν ἐρωμένην του εἶχε πάντοτε κλεισμένον ἓνα τῶν ὀφθαλμῶν, κινεῖ εἰς γέλωτα· ἀλλ' ἐὰν διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κυρίαν του, ἐγένετο πατροκτόνος, δὲν ἤθελε μᾶς κάμει βεβαίως τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν.

Ἐκ τούτων ἔτι μᾶλλον ἐκδηλοῦται, ὅτι καὶ πρὸ ὀλίγου εἶπομεν, ὅτι δηλαδὴ τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ γελοίου μέχρι τινὸς συνταυτίζονται καὶ ἀνάγονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτό, δυνάμενον νὰ ἐπονομασθῇ ἢ τάσις δι' ἧς τὸ αἰσχρὸν γίνεται γελοῖον. Καὶ εἰς τὴν τάσιν ταύτην ἴσως εὗρη τις καὶ τὴν γραμμὴν τὴν διαχωρίζουσαν τὸ κωμικὸν τοῦ τραγικοῦ, τὸ ὁποῖον, κατὰ τινὰ Καλλολόγον, δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ κωμικὸν μετεστραμμένον. Πόσον δὲ ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἡ ποίησις καὶ ἰδίως ἡ δραματικὴ Καλλολογία περὶ τὸν εἶναι νὰ τὸ ἐνδείξωμεν ἐνταῦθα, καθὸ οἷοσθαι ἐννοούμενον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ γελοίου.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸ ὑψηλὸν, εἶναι ἐπίσης φανερόν, καθ' ἡμᾶς, ὅτι καθὼς τὸ αἰσχρὸν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ καλοῦ, ὡσαύτως, τὸ ὑψηλὸν δὲν εἶναι ὡς τινες νομίζουσι (1) χαρακτῆρ πάντῃ διάφορος τοῦ καλοῦ, ἀλλ' αὐτὸ τὸ καλὸν εἰς τὸν ὑπέρτατον αὐτοῦ βαθμὸν προαγόμενον. Καὶ τῶντι, λέγοντες φρόνημα ὑψηλόν, ιδέα ὑψηλήν, ὕψος ὑψηλόν, οὐδὲν ἄλλο ἐννοοῦμεν εἰμὴ ὑπέρτατον βαθμὸν κάλλους καὶ

(1) Ὁρ. Jouffroy, Cours d'Esthét.

ὠραιότητος. Καὶ ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἐξέχον τῆς συνήθους σφαίρας τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν διεγείρει θαύμασμον, ἔκστασιν καὶ θάμβος, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὑψηλὸν παράγει ἐν ἡμῖν τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, διάφορον ἐν μέρει τοῦ ὑπὸ τοῦ καλοῦ παραγομένου ἕκαμέ τινας γὰρ πιστεύσωσιν ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται τὸ ὑψηλὸν εἶναι πάντῃ διάφορα τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ. Ἐὰν δὲ εὐρίσκωμεν ὕψος εἰς πάντα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τοῦτο συμβαίνει διότι τὸ ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον κάλλος ἐν Θεῷ ὑπάρχει καὶ εἶναι ἴδιον τῶν δημιουργημάτων του. Δύναται δὲ καὶ μία μόνη λέξις καὶ ἐν μόνον νεῦμα γὰρ περὶ ἔχη ὕψος ὅταν ἐμφανῶσιν ἀξιοθαύμαστον μεγαλοφυΐαν ἢ ἀρετὴν ὑπεράνθρωπον, ὃ ἐστὶν ἕξοχον κάλλος νοητικὸν ἢ ἠθικόν. Καὶ ὕψος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εὐρίσκομεν εἰς ὅλα τὰ μεγάλα θεάματα τῆς ὑλικῆς κτίσεως, διότι πάντα ταῦτα ἐκτυποῦσι, καὶ τοὶ ἀτελῶς, τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὸ ὑπό τινος Καλλολόγου παρατηρηθὲν ὅτι ὁ βαρῦς καὶ βραδύς νυκτερινοῦ κώδωνος ἦχος, ἐν μέσῳ τοῦ σκοτούς καὶ τῆς ἠρεμίας ἀντηχοῦντος ἔχει τι ὑψηλόν, μάλιστα ὅταν ἦναι ἀπροσδόκητος, ἐξηγεῖται καὶ τοῦτο διὰ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας διεγείρει εἰς τὸ πνεῦμα, αἵτινες ἐκ τοῦ ἀπείρου πᾶσαι πηγάζουσι καὶ ἀναβθάζουσι ἡμᾶς εἰς τὸ ἄπειρον, ἐνθα τὸ ἀπολύτως καλὸν ἢ ὑψηλὸν αἰδίως ἐδρεύει. Ὡσαύτως, εἴτε ἀναβλέψωμεν εἰς τὰ θαύματα τοῦ στερεώματος, εἴτε νοερῶς εἰσδύσωμεν εἰς τὴν πάνσοφον κατασκευὴν φύλλου τινὸς ἢ ἐντόμου, κατεχόμεθα ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο θάμβος τὸ ἐμπνεόμενον ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ καθὼς ἀποκλειστικοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἔργων προσόντος. Καὶ ὑψηλὰ ἐπομένως ὀνομάζομεν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐκεῖνα δημιουργήματα, ἅτινα εἰς τὴν ἀτελή καὶ ἀσθενῆ ἡμῶν διάνοιαν φαίνονται προσεγγίζοντα εἰς τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ.

Ὡστε τὸ ὑψηλόν, κατὰ πᾶσαν περίπτωσιν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὑπεροχὴν ὀντότητος εἰς ὑπέρτατον βαθμὸν προαχθεῖσα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ὑψηλοῦ.

Τὸ δὲ χάριεν εἶναι ἴσως ἢ πλέον σκοτεινὴ καὶ περιπεπλεγμένη ἰδέα ἐξ ὧσων ἀνελύσαμεν ἄχρι τοῦδε. Λέγομεν δὲ καὶ περὶ τούτου ὅτι πᾶν τὸ χάριεν εἶναι καλόν, ἀλλ' ὄχι καὶ ὅτι πᾶν καλὸν εἶναι καὶ χάριεν. Οὐδέποτε θέλομεν εἰπεῖ χάριεν τὸ αἰσχρὸν, οὐδὲ ἀφ' ἑτέρου χαρίεντα τὸν Δία τοῦ Φεδίου, καὶ τοὶ ὠραιότατον. Ὅθεν καὶ ἐνταῖθα, ἐκτὸς τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ, ὑπάρχουσιν ἐν ἡ πλείονα στοιχεῖα συναποτελοῦντα τὴν χάριν. Ὅτι δὲ τὸ χάριεν εἶναι οὐσιωδῶς καλόν, ἀποδείκνυται ἐκ τῆς κοινῆς χρήσεως τῶν λέξεων, καθ' ἣν οὐδέποτε λέγομεν ἀσχημον χάριν, ἢ χαρίεσσαν ἀσχημοσύνην.

Ἐὰν δὲ ἐνίοτε ἀντιπαράβαλλον τὸ χάριεν πρὸς τὸ κάλλον, ἢ ἀντίφασις εἶναι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν, δότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖν, τοῦτο λέγοντες ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει εἶδος τι καλλονῆς, μολονότι ὑπάρχει χάρις, ἀλλ' ὅπου ὑπάρχει χάρις, ὑπάρχει κάλλος, καθότι τὸ χάριεν εἶναι εἶδος τοῦ καλοῦ.

Καὶ τὰ ἀτομικὰ καὶ ἴδια τοῦ εἶδους τούτου στοιχεῖα εἶναι, καθ' ἡμᾶς, τὰ ἐξῆς α'). λεπτότης τις, δότι οὐδέποτε λέγομεν χαρίεντα τὸν Ὀκεανὸν ἢ τὰς Ἄλπεις ἢ τὸ ἄπερον τοῦ στερεώματος β'). ἠθικὸν τι στοιχεῖον, ἠθικὴ τις ἰδέα, ἢ ἔκφρασις ἰλαρᾶς εὐμενείας· διότι ἡ χάρις καὶ τὸ χαίρω τὴν αὐτὴν ἔχοντα ἀρχήν. ἐμφαίνουσι διὰ τῆς ταυτότητος τῆς καταγωγῆς τὴν σχέσιν καὶ συγγένειαν τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν τῶν λέξεων ἀξίαν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ χάρις ἰδιάζει σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ δημιουργήματά του, καὶ ἐὰν ἐνίοτε τὴν ἀποδίδομεν εἰς τὰ ὑλικὰ ὄντα, τοῦτο συμβαίνει ἢ ὡς ἐκ τοῦ πρώτου στοιχείου τὸ ὁποῖον εἰς αὐτὰ διορῶμεν, ἢ διότι δυνάμει μυστηριώδους ἀναλογίας, τὴν ὁποίαν ἀνακαλύπτομεν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων, νομίζομεν ὅτι διορῶμεν εἰς αὐτὰ καὶ τὸ δεύτερον. Διὰ τοῦτο ἡ χάρις ἰδιάζει μᾶλλον εἰς τὴν γυναῖκα ἢ εἰς τὸν ἄνδρα, εἰς τὰ παιδία ἢ εἰς τοὺς ἠλικιωμένους, καθότι εἶναι εὐνοϊκώτερα καὶ ἔχουσι λεπτότητά τινα ἰδίαν τοῦ φύλου ἢ τῆς ἡλικίας, οὐδὲ θέλομεν εἰπεῖν ποτὲ χαρίεντα τὸν ἀθλητὴν, ὅστις μὲ τὸ ῥωμαλέον τῶν μελῶν συνενόει καὶ ἔκφρασιν ἀνδρίας καὶ τόλμης. Πρόσωπον χάριεν καὶ μειδιάμα χάριεν εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσθέτουσιν εἰς τὸ ὑλικὸν κάλλος τοῦ ἀνθρώπου ἔκφρασιν ἰλαρὰν καὶ εὐμενῆ. Ἐὰν δὲ ἐνίοτε λαλοῦντες περὶ γυναικὸς λέγομεν, καὶ τοὶ μὴ εὐμορφος εἶναι χαρίεσσα, ἐννοοῦμεν ὅτι, καὶ τοὶ ἄμοιρος ὑλικῆς καλλονῆς, ἐμφαίνει ὅμως εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῆς εὐμενῆ, ἀγαθὸν καὶ ἀξιέραστον χαρακτῆρα, ὅστις εἶναι ἀκτὶς ἠθικοῦ κάλλους, ἀναπληροῦσα τὴν ἔλλειψιν τοῦ ὑλικοῦ.

Ἐλεγεν ὁ Λεσίγγος ὅτι ἡ χάρις εἶναι τὸ κάλλος ἐν κινήσει. Παρὰδεχόμεθα ὅτι ἡ κίνησις δύναται νὰ δώσῃ ἐνίοτε χάριν εἰς τὴν καλλονήν, προσθέτουσα εἰς αὐτὴν τὴν ἔκφρασιν ἐκείνην, ἥτις εἶναι τὸ κυριώτερον αὐτῆς στοιχεῖον· ἀλλ' οὐδεὶς, νομίζομεν, δύναται νὰ διίσχυρισθῇ ὅτι ἡ κίνησις εἶναι πάντοτε ἀναγκαῖα διὰ νὰ ὑπάρχῃ χάρις, διότι, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, ὑπάρχουσι πολλὰ χαρίεντα, καὶ τοὶ ἐντελῶς ἡρεμοῦντα.

Εἰς τὰ ἀπλῶς νοητὰ χάρις οὔτε εἶναι, οὔτε δύναται νὰ ᾖ, ὡς εἰς τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικά, διότι ἐπὶ τῶν τοιούτων οὔτε μέγα ὑπάρχει, οὔτε μικρόν, οὔτε εὐμένεια, οὔτε δυσμένεια, οὔτε ἀγάπη,

οὔτε μῖσος, χάρις ὅμως ὑπάρχει καὶ δύναται νὰ ὑπάρχη εἰς τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας, διότι εἰς αὐτὰ ἀναφαίνονται τὰ ἐν ταῖς φυσικοῖς συνιστῶντα τὴν χάριν στοιχεῖα.

Καὶ οὕτως, ἀναγνωρίσαντες τί ἐστὶ τὸ γελοῖον, τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χάρειν εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν, εὐκόλως ἐννοοῦμεν τί εἶναι ταῦτα εἰς τὰ δημιουργήματα τῆς Καλλιτεχνίας.

Περὶ τῶν δημιουργημάτων τούτων ὀφείλομεν ὀλίγα τινα νὰ προσθέσωμεν, ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν παροῦσαν περὶ καλοῦ σκιαγραφίαν.

Ἡ Καλλιτεχνία σκοπὸν ἔχει τὴν δῆλωσιν τοῦ καλοῦ ὑπὸ πᾶσαν αὐτοῦ μορφήν καὶ διὰ πάντων τῶν μέσων, ὅσα ἐχορήγησεν εἰς ἡμᾶς ἢ φύσις· τὸ δὲ τεχνητὸν καλόν, καθ' οὓς ἤδη ἀνεπτύξαμεν ὀρισμούς, εἶναι οὐσιωδῶς αὐτὸ τὸ φυσικὸν τὸ ὁποῖον ἤδη ἐξηγήσαμεν. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ὁ Καλλιτέχνης, κατὰ μίμησιν τῆς φύσεως, δημιουργεῖ ἀντικείμενα ἐν οἷς διαλάμπει ἡ ὑπέροχος ἐκείνη ὄντοτης, ἣτις εἶναι τὸ οὐσιῶδες καὶ συστατικὸν τοῦ καλοῦ στοιχείου. Καὶ καθὼς τὸ φύσει καλὸν εἶναι ἀχώριστον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, οὕτω καὶ τὸ τεχνητὸν δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ μορφή τις τοῦ ἀληθοῦς, οὔτε δύναται νὰ ἔχη ἄλλο τέλος παρὰ τὸ ἀγαθόν, τέλος, τὸ ὁποῖον πολλάκις οὔτε προτίθεται οὔτε ζητεῖ ὁ καλλιτέχνης δημιουργῶν δι' ἐκτάκτου τινὸς δυνάμεως καὶ ἐπιπνοίας τὸ καλὸν καὶ ἐνίοτε χωρὶς νὰ τὸ συναισθάνηται, ἀλλὰ τέλος οὐχ ἥττον ἀφευκτον καὶ ἀναγκαῖον· διότι τὸ καλόν, ἡ ἀρμονία καὶ ἡ τάξις, ὅταν γίνωσιν ἀντικείμενα τοῦ νοῦς ἢ τῆς αἰσθήσεως, εἴτε ἐν τῇ φύσει εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ διορώμενα, γεννῶσιν ἰδιογενῆ τινα ἡδονήν, μὴ οὔσαν οὔτε φυσικὴν, οὔτε νοητικὴν, οὔτε ἠθικὴν, ἀλλὰ μετέχουσαν τῶν τριῶν καὶ καλαισθητικὴν ἴσως ὀνομαστέαν, δι' ἧς προδιαθέτουσιν ἡμᾶς εἰς τάξιν, καὶ μάλιστα ἐμποιοῦσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην ἀρμονίαν καὶ τάξιν, ἣτις μὲ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἀγαθὸν συνταυτίζεται. Οὐδὲ ἄλλως πῶς δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν θαυμαστὴν ταύτην ἐπίπνοιαν εἰμὴ ὡς τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν ἔργων τῆς Καλλιτεχνίας· αἴτιον σκοτεινὸν καὶ μυστηριῶδες μὲν κατὰ τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ οὐσίαν, ὡς πάντα τὰ αἴτια καὶ πᾶσαι αἱ ὑποστάσεις, ὁρατὸν δὲ μόνον διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα τὸ ἐκδηλοῦσι καὶ τὸ γνωστοποιοῦσιν. Ἡ ἔμπνευσις οὔτε ἀποκτᾶται, οὔτε μετὰ δίδεται, ἀλλ' εἶναι δῶρον τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς κἀρμει εἰς ὀλίγα τινα προνομικὰ ὄντα ἀποκαλύπτοντα ἀρμονικῶς τὴν ἀλήθειαν, ἀγαπώμενα καὶ σεβόμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς μυσταγωγοὶ καὶ ἱερεῖς θείας τινὸς λατρείας. Ὁ Καλλιτέχνης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος· καθότι ὁ μὲν ἐπιστήμων ἀνακαλύπτει καὶ ἀποδεικνύει τὸ

ἀληθές, ὁ δὲ ἠθολόγος διδάσκει τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ Καλλιτέχνης συναίσθάνεται ἐν ἑαυτῷ καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ σύνολον τῆς τάξεως καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν τριπλῆν αὐτῆς μορφήν καὶ φανέρωσιν. «Μὲ ποίαν δύναμιν, λέγει ὁ Γκαίτης, διαταράττει τὰς ψυχὰς καὶ καθυποτάσσει τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως; Δὲν τὸ κάμνει ἴσως μὲ τὴν ἐν αὐτῷ βασιλεύουσαν ἁρμονίαν, ἣτις ἀναγκάζει τὸ σύμπαν νὰ δημιουργηθῆ ἔκ νέου εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας του;» Καὶ ἡ δημιουργικὴ αὕτη δύναμις εἶναι ὅλως θεία, εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐν Θεῷ αἰτιότητος, εἶναι οὐράνιον προτέρημα, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἐδώρησατο εἰς τινὰ ὑπερφιλῆ αὐτοῦ πλάσματα. Πάντες γὰρ οἱ τε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης ἀλλ' ἐνθεοὶ ὄντες καὶ κατεχόμενοι πάντα ταῦτα τὰ καλὰ λέγουσι ποιήματα. (Πλάτ. Ἰωάν. §. 6) (1). Ἐχουσι δὲ πάντες οἱ μεγάλοι Καλλιτέχναι τὴν συναίσθησιν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς θείας ταύτης ἀρχῆς τῶν ἔργων των, τοῦ ἐν αὐτοῖς θείου τούτου στοιχείου, τὸ ὁποῖον παλαιῶν κατὰ τῆς γῆτινους αὐτῶν φύσεως γίνεται ἡ πηγὴ καὶ τὸ αἷτιον ὄλων τῶν παθημάτων καὶ τῶν πόνων τῆς μεγαλοφυΐας. Καὶ ἐὰν μεγαλοφυΐς νοῦς λέγεται κυρίως ὁ γεννητικὸς καὶ δημιουργικὸς, τοιοῦτος εἶναι ἀναμφόλως ὁ τοῦ Καλλιτέχνου, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Καλλιτεχνία ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ τῆς μεγαλοφυΐας ἡ φανέρωσις. Ἐὰν δὲ ἡ καλλιτεχνικὴ αὕτη μεγαλοφυΐα δὲν ἦναι ἐπίκτητος, εἶναι ὅμως, ὡς πᾶσα ἄλλη νοητικὴ δύναμις, ἐπιδεκτικὴ ἀγωγῆς τινος καὶ ἀναπτύξεως, ἣτις τελεῖται διὰ τῶν γενικῶν τῆς Καλλολογίας παραγγελμάτων, διὰ τῶν κατὰ τὰς διαφόρους τέχνας εἰδικῶν κανόνων καὶ διὰ τῶν ὑπὸ τῶν ἀρίστων Καλλιτεχνῶν καταλειφθέντων μνημείων καὶ παραδειγμάτων. Αἱ δὲ εἰδικαὶ τῶν διαφόρων τεχνῶν διαφοραὶ καὶ ποικιλίαι προέρχονται ἐκ τῆς διαφορᾶς καὶ ποικιλίας τῶν μέσων, δι' ὧν ἅπασαι τὸ καλὸν δηλοῦσι καὶ παριστάνουσι, συνδυαζομένης καὶ αὐτῆς μὲ τὴν εἰς πάντα τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης ταυτότητα ἀρχῆς καὶ τέλους, καὶ ἐπομένως ὑποτασσομένης εἰς τὴν μεγάλην ἐνότητα τῆς ἀρχεγόνου τοῦ καλοῦ ἐννοίας, ἐξ ἧς πηγάζουσι καὶ πάντες οἱ τὰς διαφόρους τέχνας διέποντες νόμοι. Ἐκ

1) Τρίτη δὲ ἀπὸ Μουσῶν κατοχὴ τε καὶ μανία λαβοῦσα ἀπαλὴν καὶ ἄδατον ψυχὴν, ἐγείρουσα καὶ ἐκθακχεύουσα κατὰ τε ᾠδὰς καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ποίησιν, μυρία τῶν παλαιῶν ἔργων κοσμοῦσα, τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει· ὅς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικᾶς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανῶς ποιητῆς ἐσόμενος ἀτελής τε αὐτὸς καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἢ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη. Πλάτ. Φαίδρ.

ταύτης δὲ τῆς ποικιλίας δὲν γεννᾶται οὐδεμία ὑπεροχὴ καὶ πρωτεία μεταξὺ τῶν τεχνῶν, αἴτινες, ἰσόβαθοι οὔσαι καὶ ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι, ὁμοιάζουσι τὰ ποικιλλόχροα φύλλα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἄνθους, τοῦ ἄνθους τοῦ καλοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι λαμπρὸν τῆς φύσεως κόσμημα καὶ ἔνδοξον τῆς ἀνθρωπότητος καύχημα.

Τὸ γὰρ προσδιορίσῃ τὸ καλὸν ἐν γένει, γὰρ τὸ ἀναλύσῃ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνίσταται στοχεῖα συμπαραθέτουσα αὐτὸ πρὸς τὸ ὑψηλόν, τὸ χάριεν, κ.τ.λ. γὰρ προσδιορίσῃ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ καλοῦ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ τεχνητοῦ, γὰρ ἐνδείξῃ τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεως, γὰρ διαστείλῃ τὰς διαφόρους τέχνας κατὰ τὰ διάφορα αὐτῶν ἀντικείμενα, ἐνδεικνύουσα τὸ τέλος, τὰ μέσα καὶ τὰ παραγγέλματα ἐκάστης, τέλος πάντων γὰρ ἐκθέσῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἀναπτυξιν, τοιοῦτον εἶνε τὸ ἔργον, τὸ εὐρύτατον στάδιον καὶ τὸ εὐγενέστατον τῆς Καλλολογίας ἀντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Περὶ θεοσοφίας καὶ συμπέρασμα τοῦ ὅλου πονήματος.

Τελευταῖον καὶ ὑψηλότερον μέρος καὶ οἶον κορωνὴς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ Θεοσοφία, διότι πάντα ἐκ Θεοῦ ἔρχονται καὶ πάντα ἄγουσιν ἡμᾶς πρὸς Θεόν. Αἱ διαφοροὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ διδασκαλίαι εἶναι ὡς τρεῖς λεωφόροι ἄγουσαι ἡμᾶς πρὸς τὴν Θεοσοφίαν, τὴν ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀπείρου καὶ ἀνωτάτου ὄντος, ἐν ᾧ τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν ἀπείρως πως συνενοῦνται. Μόνη δὲ ἡ ὑπαρξίς τοιαύτης ἐπιστήμης εἶναι ἡ μεγαλητέρα δόξα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅλον μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ μεγαλεῖον του. Δι' αὐτῆς ἡ φιλοσοφία ἐκτείνεται ὅσον καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐκ τῆς Θεοσοφίας φυσικὴ λεγομένη θρησκεία ἐξισοῦται ὡς πρὸς τὴν ἕκτασιν μὲ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν, καθότι πᾶσα φιλοσοφία ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον

καὶ τὴν ἔκτασιν εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν Θρησκείαν, καὶ ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία πρέπει νὰ συνάδῃ πρὸ τὴν ἀληθῆ Θρησκείαν.

Εἶναι δὲ καὶ αὕτη ἀποκάλυψις, διότι ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ δὲν γίνεται μόνον διὰ τοῦ θείου ῥήματος ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τούτου ὑπόστασις εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος καὶ μορφή αἱ τρεῖς τοῦ ὄντος ἀρχαί, ὑπόστασις, σχέσις καὶ μορφή, αἵτινες ἀδιαλύτως συζευχθεῖσαι συναποτελοῦσι τὸν παρ' ἡμῶν ὀνομασθέντα ὄργανισμὸν τοῦ λόγου, τὸν ἀποκαλύπτοντα τὴν τῆς τάξεως ἔννοιαν, δι' ἧς καθορῶμεν καὶ ἐννοοῦμεν τὴν καθολικὴν καὶ παγκόσμιον τάξιν, ἧς τὸ ἀρχέτυπον ἐνυπάρχει εἰς αὐτὸν τὸν θεῖον λόγον, τὸν φωτίζοντα διὰ μιᾶς τῶν ἀκτίνων του τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' αὐτῆς συνιστῶντα τὸν λόγον του. Ἄρα ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τοῦ λόγου, καὶ ἡ ἀποκάλυψις αὕτη εἶναι πρωταρχικὴ, διότι ὁ λόγος ἀρχεται καὶ συναπτύσσεται μὲ τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἢ μὲ αὐτὴν τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι διηνεκὴς, διότι ὁ λόγος εἶναι ἀειφεγγὴς καὶ ἄσβεστος λυχνία φωτίζουσα ἀδιαλείπτως τὸν ἄνθρωπον· εἶναι καθολικὴ, διότι ὁ λόγος εἶναι κοινὸν τῶν ἀνθρώπων κτῆμα καὶ δῶρημα καὶ εὐεργέτημα καὶ ὥς φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· εἶναι, τελευταῖον, ἀναμφίβολος, διότι ὁ λόγος εἶναι ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῆς ἐπιστήμης, καὶ πάσης ἀνθρωπίνης βεβαιότητος τὸ θεμέλιον.

Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος βεβαιοῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρξεως αἰτίου τινὸς πρώτου, ποιητικοῦ, δημιουργοῦ, ἀπείρου, καὶ ἄπειρον ἔχοντος τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀπόδειξιν ἀνάγονται πᾶσαι αἱ ὑπὸ τῶν διαφόρων φιλοσόφων δοθεῖσαι περὶ πρώτου τινὸς αἰτίου, εἴτε φυσικαὶ καὶ ἠθικαί, εἴτε μεταφυσικαὶ ἀποδείξεις, ἢ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἢ τοῦ Καρτεσίου ὡς ἡ τοῦ Κλάρκου καὶ τοῦ Λεϊβνιτίου, ἢ τοῦ Βοσσυέτου, τοῦ Φενελῶνος καὶ τοῦ Καντίου, τῶν ὀπαδῶν τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς καὶ πάντων τῶν θεϊστῶν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας.

Πρῶτον λοιπὸν τῆς Θεοδοφίας καθῆκον θέλει εἶναι νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ συλλέξῃ τὰς διαφόρους ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ν' ἀπαριθμήσῃ αὐτάς ἐντελῶς, νὰ ἐξετάσῃ ἐὰν ἄλλαι δύνανται νὰ προστεθῶσι, νὰ τὰς ἀναλύσῃ ἀνάγουσα αὐτάς εἰς τὰ ἀπλούστερα στοιχεῖα των, νὰ ἴδῃ ἐὰν ἦναι πρῶται ἢ καὶ αὐταὶ ἐξαγόμεναι· καὶ ἂφ' οὗ συντελέσῃ τὴν πραγματείαν ταύτην, πεποιθᾶμεν ὅτι θέλει φθάσει εἰς τὸ πρὸ ὀλίγου καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ πονήματος τούτου μνησθὲν συμπέρασμα, ὅτι δηλ. πᾶσαι αἱ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεις ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν λογικὴν, κυρίαν καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπόδειξιν, πολλῶν μορφῶν ἐπιδεκτικὴν, καὶ διὰ

τοῦτο ἢ παραγνωρισθεῖσαν, ἢ ὑπ' ἄλλο ὄνομα ὑποκρυπτομένην, ἢ ἀναπληρουμένην δι' ἄλλων ἀποδείξεων, αἵτινες ἐξεληφθησαν ὡς διάφοροι, μολονότι μὲ αὐτὴν συνταυτίζονται, καθὼ οὖσαι πορίσματα αὐτῆς ἢ διάφοροι αὐτῆς μορφαὶ καὶ ἐφαρμογαί.

Ἀποδειχθείσης δὲ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ ζητηθῶσι τὰ προσόντα καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον.

Καὶ τὸ νὰ ἦναι ὑπόστασις, σχέσις καὶ μορφή, εἰς καὶ τριαδικός, ἄπειρος καὶ ἀίδιος, θέλει εἶναι ὁ πρῶτος καὶ ἀνεξάλειπτος αὐτοῦ χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον ὁ λόγος εὐρίσκει ἐν τῷ ἰδίῳ ὄντι καὶ εἰς πάντα τὰ ὄντα, καὶ χωρὶς τοῦ ὁποῖου οὐδὲν ὄν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἐννοήσῃ. Ἀλλὰ ὑπόστασις, σχέσις καὶ μορφή, ἐκάστη καθ' ἑαυτὴν ἄπειρος καὶ τελεία καὶ ἀποτελοῦσαι ἐπομένως τρία τέλεια καὶ ἄπειρα ὄντα ἀπείρως καὶ ἐντελῶς συνενοούμενα (1) καὶ μίαν ἀποτελοῦντα τρισυπόστατον, ὁμοούσιον καὶ ἀδιαιρέτον Τριάδα ἁγίαν καὶ μυστηριώδη, τύπον ἀνώτατον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὑπάρξεως, θεμέλιον καὶ κύριον χαρακτήρα τῶν ὄντων, ὄν τῶν ὄντων, καὶ ὄντως ὄν, πηγὴν πάσης τῶν ὄντων ἐννοίας, παντὸς γένους καὶ παντὸς εἴδους, τύπον ἀναγκαῖον, καθολικὸν καὶ ἀίδιον, τὸ ὁποῖον ἐνεχάραξεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν λόγον, δι' οὗ φωτίζει τὸν κόσμον καὶ ἀποκαλύπτεται εἰς τὰ πλάσματά του.

Ὁ δὲ λόγος, ὅστις διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος βεβαιοῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, μᾶς γνωστοποιεῖ ἐνταυτῷ καὶ τὰ προσόντα αὐτοῦ διὰ τῆς ιδέας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος· διότι αἱ μὲν τοῦ ὄντος ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς τάξεως, ἡ ὁποία συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ πραγματοποιεῖται εἰς τὴν κτίσιν· ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ τῆς αἰτιότητος ἐνουπάρχει καὶ ἡ ἐπομένη, ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀποτελέσματος δηλοῖ τὴν φύσιν τοῦ αἰτίου. Πάντα λοιπὸν διὰ νομίμου ἐπαγωγῆς φέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ εἰκάσωμεν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ εἰς μὲν τὸν κόσμον εὐρίσκομεν λογικὴν τινα τάξιν ἐκπεφρασμένην διὰ τῆς ὕλης, καὶ ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγῳ ἀνακαλυπτομένην. Εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον εὐρίσκομεν τὴν σύνοψιν τοῦ παντὸς τὴν ἐξοχὴν καὶ τὸ ἄνθος τῆς κτίσεως. Ἄρα εἰς τὸν Θεόν, αἴτιον πρῶτον, ποιητικόν, δημιουργικόν, καθολικόν, ἀπόλυτον καὶ ἄπειρον, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι τὰ στοιχεῖα τῆς διαφόρου

1) Τελείας μὲν τὰς υποστάσεις φαιμέν ἵνα μὴ σύνθεσιν ἐπὶ τῆς θείας νοήσωμεν φύσεως. Ἰωάν. Δαμασκ. Ὁρ. ὅλον τὸ Κεφ. Η'. τῆς ἐκδ. τῆς Ὁρθοδ. Πίστεως, καὶ τοῦ ἱεροῦ Ἀθουστίνου τὸ De Div. 83 ιγ'.

φύσεως τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ διαφόρων οὐσιῶν καὶ ὑποστάσεων, αἰτίνας, κατὰ τὸν εἰς ἡμᾶς γνωστὸν ἀνώτερον βαθμὸν, συνεννοῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τούτῳ εὐρίσκομεν νοῦν, αἴσθημα καὶ ἐνέργειαν ὡς ἀρχὰς πάσης αὐτοῦ τάσεως καὶ ἐκδηλώσεως, δυνάμεθα ἐλλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐν τῷ Θεῷ πρέπει νὰ συνυπάρχωσι τὰ τρία ταῦτα προσόντα, ἀλλὰ τέλεια, ἄπειρα καὶ ἀπόλυτα.

Ὁ ἀληθὴς ἐπομένως Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε ὁ τῶν Ἰνδῶν, οὔτε ὁ τῶν ἐθνικῶν, δὲν εἶναι ὁ Θεὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οὔτε ὁ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, οὔτε ἡ φυσιοῦσα φύσις τῶν κίσθητοδόξων, οὔτε ἡ καθολικὴ τοῦ Σπινόζα ὑπόστασις, οὔτε ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τοῦ Σχελλίγγου, οὔτε τὸ καθολικὴν πνεῦμα τοῦ Ἐγγέλου· ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς καὶ μόνον καὶ ὄντως Ὄν, Ὄν προσωπικόν, ἄπειρον, τέλειον, ἀπόλυτον, ἀναγκαῖον, αἰδίον, καὶ ἀπέραντον, πάνσοφον, πανάγαθον καὶ παντοδύναμον, δημιουργησάν καὶ συντηροῦν τὸ πᾶν δι' ἀπίρου δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος· εἶναι ὁ ἀποκαλυπτόμενος καὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς καρδίας, ἐὰν ἀδόλως καὶ εἰλικρινῶς συμβουλευθῶμεν τοὺς χρησμούς των, ὁ Θεὸς τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Κερτεσίου καὶ τοῦ Μαλεβράγγου, τοῦ Φενελῶνος καὶ τοῦ Βοσσυέτου, τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ τοῦ Νεύτωνος, ὁ Θεὸς τῆς πανσέπτου καὶ ἀγιωτάτης ἐκείνης θρησκείας, ἣτις εἶναι μόνη καὶ νόμιμος αὐτοῦ θυγάτηρ καὶ μήτηρ ἀληθὴς τῆς σοφίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ· ἐκεῖνος ὅστις, καθὼς μὲ τὸν ἥλιον φωτίζει τὴν γῆν, οὕτω διὰ τοῦ λόγου φωτίζει τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων, διαχέων ἀπανταχοῦ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, ὅστις φλέγει τὴν καρδίαν μὲ ἀγάπην καὶ μᾶς διδάσκει τὴν ἠθικὴν τῆς αὐταρκαρνήσεως, τῆς θυσίας καὶ τοῦ καθήκοντος, καὶ εἰς τοὺς ἐργάτας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σοφίας διανέμει ἀφθόνως ἄρρητον καὶ ἀτελεύτητον ἀμοιβὴν ἀτελευτήτου χαρᾶς καὶ οὐρανοῦ μακαριότητος.

Ἄφ' οὗ δὲ ἀποδειχθῆ ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ καὶ προσδιορισθῶσι, καθ' ὅσον δύναται ἡ ἀσθενὴς τοῦ ἀνθρώπου διάνοια, τὰ προσόντα αὐτοῦ, εὐκόλως ἀποδεικνύονται αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ πλάσματά του καὶ ἡ ἀληθὴς καὶ καθαρὰ λατρεία, τὴν ὁποίαν ὀφείλει εἰς αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος, ἣτις τελεῖται πρὸ πάντων διὰ τῆς εὐσεβείας, τῆς ἀγάπης, τῆς εἰλικρινοῦς πρὸς αὐτὸν ἀφοσιώσεως, τῆς ἐνθέρμου δεήσεως, τῆς ἀπεριορίστου ὑποταγῆς, τῆς εὐσεβοῦς τῶν νόμων του ἐρεῦνης, καὶ τῆς ἀπαρεγκλίτου καὶ διηνεκοῦς ἐκτελέσεως τῶν ἀγίων αὐτοῦ ἐντολῶν.

Τὸ κακὸν εἶναι ἀχώριστον παντὸς πλάσματος ἔλλειμμα, εἶναι

ἐκείνη ἢ κατ' ἀνάγκην καὶ ἀφρευκτος ἀτέλεια ἢ ἐνυπάρχουσα φύσει εἰς πᾶν ὅ, τι ἐπλάσθη, εἰς πᾶν ὅ, τι δὲν εἶναι Θεός· αὕτη εἶναι ἢ ἀληθῆς καὶ μόνη πηγὴ, ἐνταυτῷ δὲ ἢ μόνη καὶ ἀληθῆς τοῦ κακοῦ δικαιολόγησις. Καθότι ὁ Θεὸς δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ πλάσῃ τὸ κακὸν ἀφ' οὗ ἔπλασε τι, ἀφ' οὗ ἢ πλάσις ἔμελε νὰ ᾖ καὶ κατωτέρα τοῦ πλάστου καὶ φύσει ἀτελής, ἀφ' οὗ τὸ κακὸν ἀχώριστον εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ μόνη ἢ ἀπειρος αὐτοῦ ἀγαθότης μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι ἐν τῷ συνόλω τῶν γινομένων καὶ τῶν σχέσεων τὸ ἀγαθὸν θέλει ὑπερβῆ τὸ κακὸν, καὶ ἐκ τοῦ χάους τῆς ἀταξίας θέλει ἐξέλθει ὁ κόσμος τῆς τάξεως (1). Ὑπὸ ταύτην δὲ τὴν ἐποψὴν ἢ ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ ἢ θεῖαν πρόγνωσιν, τὸ αὐθαίρετον καὶ ὁ προορισμὸς συμβιβάζονται ἐν τῇ ἀπίρῳ τοῦ Δημιουργοῦ ἀγαθότητι καὶ σοφίᾳ. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ λύσις, τὴν ὁποίαν ὁ μικρὸς καὶ ἀτελής νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὰ ὑψηλὰ καὶ μυστηριώδη ταῦτα ζητήματα.

Ἡ δὲ Θεοσοφία ὀφείλει νὰ ἀποφύγῃ δύο ἐναντίας ὑπερβολάς, οὔτε δηλ. νὰ καταπλαγῆ ὡς ἐκ τοῦ ὕψους καὶ μεγέθους τοῦ ἀντικειμένου της, οὔτε νὰ διίσχυρισθῆ ὅτι δύναται διὰ τολμηροῦ βλέμματος νὰ παρεισδύσῃ εἰς ὅλα τὰ βάθη τῆς θεῖας οὐσίας. Δὲν πρέπει οὔτε νὰ ἀποκηρύξῃ τὸν λόγον, ταπεινόνουσα αὐτὸν ὑπὲρ τὸ δέον, οὔτε ὑπὲρ τὸ δέον θαρρόουσα εἰς τὰς δυνάμεις του, νὰ τὸν ἀνυψώσῃ καὶ νὰ τὸν θέσῃ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ὑψίστου. Ὁ σκεπτισμὸς καὶ ὁ δογματισμὸς εἶναι οἱ δύο σκόπελοι τῆς φιλοσοφίας, οἱ δύο ἐκείνοι ἀντίπαλοι πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἠθελήσαμεν νὰ συνδικλαχθῶμεν ἐν ἀρχῇ καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπὲρ ποτε ἀπομακρυνόμεθα ἐν τέλει τοῦ παρόντος πονήματος.

Ἐν ᾧ, εἴτι καλὸν ὑπάρχει καὶ νέον καὶ ὠφέλιμον, ὅχι εἰς ἡμᾶς ἀλλ' εἰς τὴν μέθοδον ὀφείλεται, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν, ἐκείνην τὴν ὁποίαν μᾶς παρέδωκαν οἱ φαινότεροι τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας φωστῆρες, τὴν ὁποίαν δὲν ἐφεύρεν ἀλλ' εὔρε καὶ ἔφερε πάλιν εἰς φῶς ὁ Καρτέσιος, καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπιτυχῶς οἱ ἀπ' αὐτοῦ μετεχειρίσθησαν ἢ τε Σκωτικῇ καὶ ἢ Καντιανῇ σχολῇ καὶ ἐξ ἧς ἢ σύγχρονος Γαλλικῆς φιλοσοφίας ἠρύσατο τὰ λαμπρότερα καὶ πλέον ἀνκμφισθήτητα αὐτῆς πλεονεκτήματα. Ἡμεῖς εὐγνωμονοῦντες δι' ὅσα ὀφείλο-

1) Ἀπὸ τὰ νοσήματα ἐξέρχεται, πολλάκις ὁ ἀνθρώπος κατὰ τινα θεῖαν οἰκονομίαν πλέον ὑγιῆς καὶ εὐρωστος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν δηλοῖ ὅτι δὲν ὀφείλομεν ἢ δὲν δύναμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὰ πλεῖστα τῶν νοσημάτων. Ὡσαύτως ἢ ἠθικῇ μᾶς διδάσκει πῶς ν' ἀποφύγωμεν τὰ ἠθικὰ νοσήματα καὶ ἢ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τὰ πολιτικὰ, καὶ τοὶ πολλάκις πρόβλεπα καλῶν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

μεν εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν σχολὴν, τῆς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι εἴ-
 μεθα πιστοὶ ὁπαδοὶ καὶ ἐλάχιστοι μαθηταὶ, εὐχαριστοῦμεθα, ἕάν,
 διὰ τῆς ἀτελοῦς καὶ ἀτέχνου ταύτης σκιαγραφίας τῆς ὑψηλοτέρας
 καὶ εὐγενεστέρας τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, εὐτυχήσαμεν ν' ἀναπο-
 λήσωμεν εἰς τὴν φιλτάτην ἡμῶν πατρίδα οἷονεὶ μνήμην τινὰ τῆς ἀρ-
 χαίας τῆς δόξης καὶ νὰ ἀναβρίψωμεν τὸν σπινθῆρα τοῦ φιλοσοφι-
 κοῦ ἐκείνου πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ
 σκότει τοῦ μεσαιῶνος ὡς λαμπρὰς ἀκτινοβόλος διέλαμψε, νῦν δὲ ὑπὸ
 τῶν ἀπαυγασμάτων τοῦ Εὐαγγελικοῦ λόγου ἀναζωπυρούμενον ἐν
 Ἑλλάδι μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ μὲ νέον καὶ ζωηρότατον φῶς θέλει ἐκλάμ-
 ψει, καὶ ὡς πυρίνη στήλη θέλει ὀδηγήσει τὸν νέον Ἰσραὴλ εἰς τὸν ἔν-
 δοξον ἐκεῖνον προορισμὸν, τὸν ὁποῖον εἰς τὰς ἀθανάτους δέλτους ἤδη
 ἐχάραξεν ὁ δάκτυλος τοῦ Ὑψίστου.

ΣΗΜ. Α'.

Τὸ νοῦ ἄρα ὑπάρχω τοῦ Καρτεσίου εἶναι ἐνθύμημα, ἤγουν συλλογισμὸς συντετριμμένος· καὶ παράδοξον εἶναι πῶς ὁ Κ. Κουσίνοσ ἐδυνήθη νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πρότασις αὕτη δὲν εἶναι συλλογισμὸς, ἀλλ' ἀπλοῦν ἐνθύμημα, ὡς ἂν διὰ τοῦ ἐπιθέτου ἀπλοῦν ἤλλασσε τὴν φύσιν αὐτῆς καὶ μετέβαλλεν αὐτὴν εἰς τινα ἄλλην οὐδὲν ἔχουσαν κοινόν μετὸν συλλογισμόν. Ἀναπτύσσοντες δὲ τὸ ἀνωτέρω ἐνθύμημα, ἔχομεν τὸν ἐξῆς συλλογισμόν· πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει, ἐγὼ νοῶ, ἄρα ὑπάρχω. Καὶ ὁ συλλογισμὸς οὗτος δὲν ἀληθεύει εἰμὴ καθ' ὅσον παραδεχόμεθα ὡς ἀληθῆ τὴν ἐν τῇ μεῖζονι προτάσει περιλαμβανομένην ἀρχήν, περὶ τῆς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν παρὰ τὴν ἐξῆς ἀποδείξειν. Πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν τινα, ἢ ὄν τι ὑπάρχον ἔχον προσὸν τὴν νόησιν ἢ, ἄλλως, πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχή, πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν, προϋποθέτει καὶ τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Διὰ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος γνωρίζομεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ καίμενῃ, ὅτι πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις καὶ μορφή, ἢ ὑπόστασις ὑποκρυπτομένη ὑπὸ τινα φαινόμενα, καὶ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος βεβαιούμεθα ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι, καὶ δὲν δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἴηαι· ὅθεν πᾶν φαινόμενον ὑποθέτει ὑπόστασιν, ἄλλως δὲν ἴθελεν εἶναι φαινόμενον. Ἄρα τὸ ἐνθύμημα τοῦ Καρτεσίου ἀνάγεται εἰς τινα κατὰφασιν, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Λειδνίτιος (Νουν. Ess. Βιβλ. Δ'. Κεφ. υ'. §. 7). Ὅρ. καὶ τοῦ Γαλούπη τό περὶ τῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως Δοκίμιον (Κεφ. Δ').

Ἡ πρότασις λοιπόν, τὴν ὁποίαν ἔθεσεν ὁ Καρτέσιος ὡς θεμελιώδη τῆς φιλοσοφίας ἀρχήν, δὲν εἶναι ἀρχή ἀλλὰ συμπέρασμα, καὶ προϋποθέτει τὴν ιδέαν τοῦ ὄντος καὶ τὴν εἰς πάντα συλλογισμὸν ἀπαραίτητον ἀρχὴν τῆς ταυτότητος· διότι ἄλλως ἐκ τῆς νοήσεως δὲν ἴδυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὴν ὑπαρξίν. Ἡ ιδέα τοῦ ὄντος εἶναι λοιπόν ἡ μόνη ἀληθῶς πρώτη, εἰς ἣν ἀνάγονται ὄχι μόνον ἡ νόησις ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνέργεια. Καὶ καθὼς ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος εἰπὼν, νοῶ ἄρα ὑπάρχω, οὕτως ἤμαρτεν ὁ Ρεΐδης καὶ Μαινῆς ὁ Βιράνδου, εἰπόντες ὁ μὲν, αἰσθάνομαι ἄρα ὑπάρχω, ὁ δέ, ἐνεργῶ ἄρα ὑπάρχω. Τοιοῦτος συλλογισμὸς, καὶ τοι μὴ ἐκπεφρασμένος οὐδὲ τόσοσ ἐναργῆς εἰς τοὺς δύο τούτους ὅσον εἰς τὸν Καρτέσιον, οὐχ ἦττον ἐνυπάρχει εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας των. Τολμῶμεν νὰ διΰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τινος συλλογισμοῦ, διότι οἰοσδήποτε συλλογισμὸς προϋποθέτει μεῖζονα πρότασιν καὶ λογικὴν τινα ἀρχήν, ἀλλ' ἀπὸ τινος θετικῆς προτάσεως καὶ καταφάσεως, καὶ ἡ πρώτη κατὰφασις εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ἡ τῆς ὑπαρξεως ἢ τοῦ εἶναι, καὶ ἡ ιδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἐπομένως ἡ πρώτη ιδέα τῆς φιλοσοφίας.

Τοιοιουτρόπως, ἐν ᾗ ἀφ' ἐνὸς ἀποφεύγομεν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἀπεικδύσωμεν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ἄλλα προσόντα αὐτοῦ, ἀνάγοντες τὸ εἶναι του εἰς μόνην τὴν νόησιν (ἐξ οὗ λίαν εὐκόλως γεννᾶται ὁ ἰδανισμὸς, ὑποκειμενικὸς ἢ ἀπόλυτος), στηρίζεται ἀφ' ἐτέρου ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἢ τε ψυχολογία καὶ ἡ ὄντολογία καὶ συγχρόνως ἀποδεικνύονται ἢ τε ἐνότης καὶ ἡ πικικιλία τῆς *ἀνθρωπίνης φύσεως.

διότι τὸ ἐγὼ εἶμαι περιλαμβάνει τὸ ἐγὼ αἰσθάνομαι, θέλω, ἐνεργῶ κ. λ. Πρὸς τούτοις δὲ ἀποφεύγεται καὶ ἡ ὑπὸ Καντίου γινομένη διαχωρίσις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ, μεταξὺ τῶν τύπων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου, καὶ κατανατᾶ περιττὴ ἢ αὐστηρὰ ἐπίκρισις τὴν ὁποίαν οὗτος ἔκαμεν εἰς τὸν Καρτέσιον. Ὁ Καντίος διασχυρίζεται ὅτι ἡ βᾶσις τοῦ Καρτεσίου εἶναι σαθρά, διότι ἡ νόησις εἶναι φαινόμενον, μορφή καὶ ὄχι νοούμενον καὶ ὑπόστασις· ἄρα, λέγει, τὸ ἀνθρώπινον ὄν, καθόσον εἶναι πόρισμα τῆς νοήσεως, εἶναι μόνον φαινομενωδὸς, προβληματικόν, ἰδανικόν καὶ ὄχι πραγματικόν. Ἐὰν δὲ ἀντὶ τοῦ ἐγὼ νοῶ, θέσωμεν τὸ ἐγὼ εἶμαι, ὡς πρώτην καὶ ἀπλουστάτην ἰδέαν, θέτομεν ἐνταυτῷ καὶ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν μορφήν, τὸ νοούμενον καὶ τὸ φαινόμενον, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κατηγορούμενον, πλήρη τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγὼ καὶ δι' αὐτοῦ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ οὐκ ἐγὼ.

Καὶ ἡ ἀπόδειξις ὅτι οὔτε ἡ νόησις, οὔτε ἡ αἰσθησις, οὔτε ἡ ἐνέργεια περιλαμβάνουσι πλήρη τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ ὅτι αὕτη ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἀπὸ ἐκείνην (ἐπειδὴ πᾶσα ἐξαγομένη ἰδέα πρέπει νὰ περιλαμβάνηται εἰς τὴν ἐξ ἧς ἐξάγεται), εἶναι ὅτι δυνάμεθα κάλλιστα νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος ἀνεξαρτήτως τῆς νοήσεως, τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς αἰσθήσεως, καθότι ἀποδίδομεν αὐτὴν εἰς ὄντα, ἅτινα οὔτε νοοῦσιν, οὔτε αἰσθάνονται, οὔτε ἐνεργοῦσι. Καὶ τῶντι τὸ κατηγορούμενον δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὑποκείμενον, οὔτε τὸ φαινόμενον τὴν ὑπόστασιν, ἐὰν δὲν προτεθῇ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος (ἥτις εἶναι προτέρα καὶ εὐρυτέρα πάσης ἄλλης ἰδέας νοήσεως, αἰσθήσεως ἢ ἐνεργείας) καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος, ἥτις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἶναι ἡ πρώτη τῶν καθαλικῶν, ἀπολύτως καὶ ἐμφύτων ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

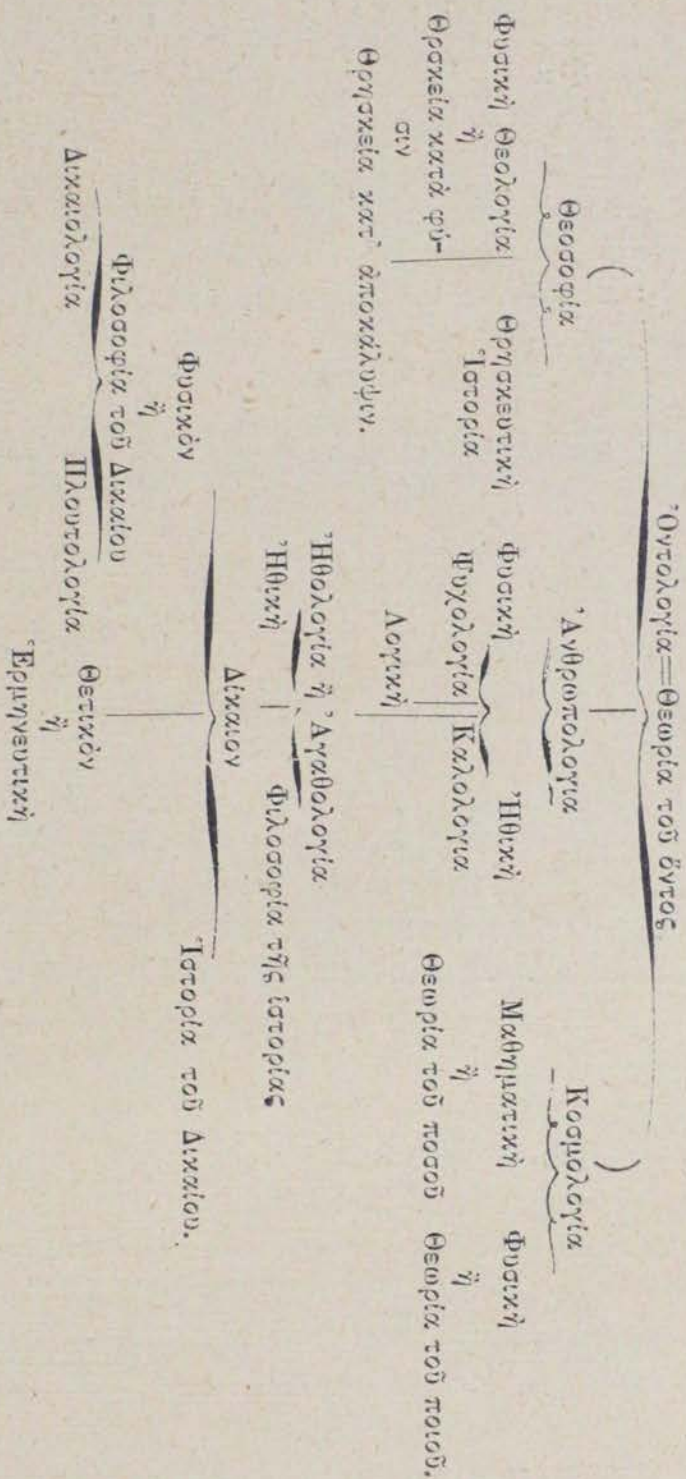
Τούτων τεθέντων, ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ Καρτέσιος δικαιολογεῖται·

Mais quand nous apercevons que nous sommes une chose qui pense, c'est une première notion qui n'est tirée d'aucun syllogisme ; lorsque quelqu'un dit : je pense. donc je suis, j'existe, il ne conclut pas son existence de sa pensée comme par la force de quelque syllogisme), mais comme (une chose connue de soi ; il la voit par une simple inspection de l'esprit, comme il paraît de ce que s'il la déduisait d'un syllogisme, il aurait dû auparavant connaître cette majeure : tout ce qui pense est ou existe ; mais au contraire elle lui est enseignée de ce qu'il sent en lui-même qu'il ne se peut pas faire qu'il pense, s'il n'existe. Car, c'est le propre de notre esprit de former les propositions générales de la connaissance des particulières (Rép. aux second. Object).

Μὲ ὄλην τὴν σύγχυσιν, τὴν ἀσάφειαν καὶ τὰς φανεράς ἀντιφάσεις τοῦ χωρίου τούτου, προκύπτει ὁμως φανερὰ ἐξ αὐτοῦ ὅτι ὁ Καρτέσιος δὲν ἠθέλε νὰ κατηγορηθῇ ὡς ἐξαγαγὼν τὴν ὑπαρξίν ἐκ τῆς νοήσεως, καὶ διασχυρίζεται, ὡς φαίνεται, ὅτι μὲ ἐκεῖνον τὸν κατὰ τὸ φαινόμενον συλλογισμόν του ἠθέλησε μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχομεν πρώτην τινὰ συνείδησιν τοῦ μετὰ τῆς νοήσεως συνηνωμένου ὄντος, ὡς συννοῦται ἢ ὑπόστασις μὲ τὰ προσόντα αὐτῆς, διὰ τινος, ὡς λέγει, ἀπλῆς ἐπιβλέψεως τοῦ πνεύματος, ἢ διὰ τινος αἰσθήματος, τὸ ὅποιον ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ νοήσῃ εἰμὴ ὑπῆρχεν. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ αἰσθημα τοῦτο, ἐὰν δὲν ἦναι συλλογισμός;

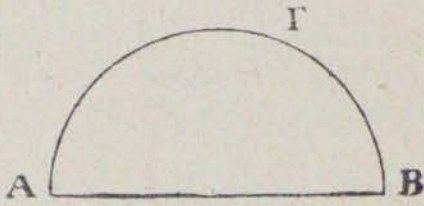
Καί ἔάν δὲν ἦναι, διατί νά δώσῃ εἰς τήν πρώτην ἐκείνην πρότασιν τοῦ συλλογιστικῆν μορφῆν; Ὅτι τὸ ἐγὼ νοῶ ἄρα ὑπάρχω προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τήν ιδέαν τοῦ ὄντος καί τήν ἀρχήν τῆς ταυτότητος, νομίζομεν ὅτι ἀρκετά ἤδη τὸ ἀπεδείξαμεν. Πόσον δὲ τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα τοῦ Καρτεσίου ἐδῆλαψε καί αὐτόν καί τοὺς ὀπαδοὺς του, καί πόσαι ἐσφαλμέναι δοξασίαι προήλθον ἐκ τούτου, δύνανται νά τὸ κρίνωσιν ὅσοι ἐμελέτησαν τήν μετ' αὐτόν ἱστορικῆν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας. Παρατηροῦμεν δὲ ἐπὶ τέλους, ὅτι δὲν ἀληθεύει διόλου ἢ τελευταία γνώμη τοῦ Καρτεσίου, ὅτι δηλ. τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μορφώνει τήν γενικὴν ιδέαν, πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει, ἐκ τοῦ μερικῶ γεγονότος τῆς μετὰ τοῦ ὄντος ἢ τῆς ὑπάρξεως συνηνωμένης νοήσεώς του· διότι πρῶτον μὲν, αἱ γενικαὶ ιδέαι δὲν μορφόνονται ἐξ ἑνὸς μόνου γινομένου ἀλλ' ἐκ πλειόνων καὶ ὁμοιομόρφων· δεῦτερον δὲ ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ιδέα δὲν εἶναι γενικὴ ἀλλὰ καθολικὴ, καί αἱ καθολικαὶ ιδέαι δὲν μορφόνονται οὔτε ἐκ πλειόνων μερικῶν γεγονότων, διότι ἐκ τοῦ μερικῶ δύναται νά ἐξέλθῃ τὸ γενικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν οὐδέποτε. Ἡ καθολικὴ ἐκείνη ιδέα ἐξάγεται ἀπὸ ἄλλην ἐξ ἴσου καθολικὴν, ὅτι πᾶν ὄν εἶναι ὑπόστασις καί μορφή, ἢ ὅποια προϋποθέτει καί αὐτὴ τήν καθολικὴν τοῦ ὄντος ιδέαν, ὡς εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, καί τήν καθολικὴν ἀρχήν τῆς ταυτότητος. Τεθείσης δὲ ταύτης καί τῆς φαινομενώδους φύσεως τῆς νοήσεως, δυνάμεθα νά συμπεράνωμεν ὅτι πᾶν ὅ,τι νοεῖ ὑπάρχει (Ὅρ. καί τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ροῦσσολλάρδου περὶ τῆς πρώτης ταύτης ἀρχῆς τοῦ Καρτεσίου εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουφροᾶ δημοσιευθέντα τεμάχια αὐτοῦ ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ρεΐδου).

ΣΗΜ. Β'.

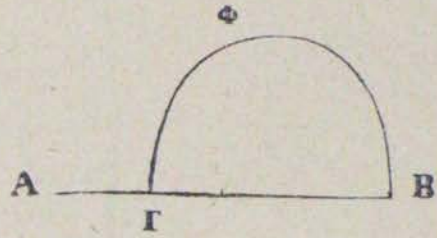

Ἐάν δε θέσωμεν τὴν φυσικὴν ἀνθρωπολογίαν εἰς τὸν τόπον τῆς ἠθικῆς, τότε δυναμειθὰ νὰ ἐννοήσωμεν ὀρθότερον τὴν συγγένειαν τῶν ἐπιστημῶν, καὶ νὰ κἀμωμεν δύο μεγάλας διαιρέσεις, ἔχοντες ἄφ' ἑνὸς μὲν τὴν φυσικὴν Ἀνθρωπολογίαν καὶ τὴν Κοσμολογίαν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν μεγάλην τῶν φυσικῶν λεγομένων ἐπιστημῶν οἰκογένειαν· ἄφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἠθικὴν ἀνθρωπολογίαν μὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀποτελοῦσαν μετὰ τῆς Θεοσφίας σὺμπαν τὸ τμήμα τῶν ἠθικῶν.

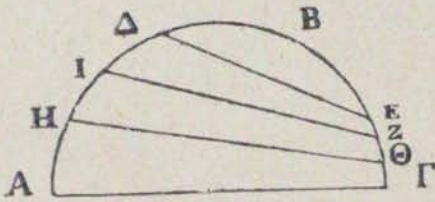
Σχ. 1.

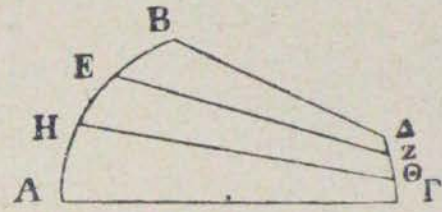
Σχ. 2.

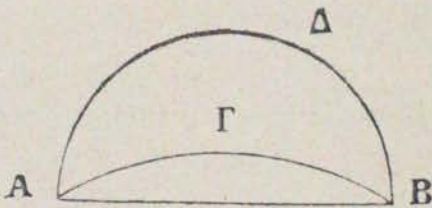
Σχ. 3.

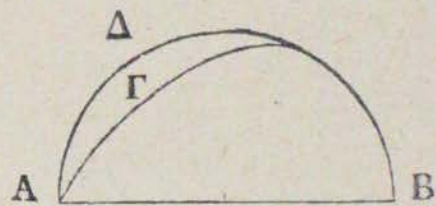
Σχ. 4.

Σχ. 5.

Σχ. 6.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ

ΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1

Πᾶς ὅστις παραδέχεται δύο συστήματα νόμων, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ ὕλικου κόσμου, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τρίτον εἶδος νόμων, ἐκείνους, δηλαδή, οἵτινες διέπουν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ συνήθως καλοῦνται ἱστορικοὶ νόμοι τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ τῶντι ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἱστορία εἰμὴ σειρὰ ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ συμβάντων. Παράλογον ἄρα ἤθελεν εἶσθαι τὸ νὰ παραδεχθῇ τις νόμον διακοῦντα τὸν ἄνθρωπον, θεωρούμενον ὡς ἄτομον καὶ ὡς κοινωνίαν ἀτόμων, καὶ νὰ περιορίσῃ ἔπειτα τὸ κράτος τοῦ νόμου τούτου εἰς τὸ παρόν, τὸ ὁποῖον εἶναι σημεῖον ἀόριστον καὶ ἀκατανόητον, ἅμα χωρισθῇ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ νόμος φυσικός, νόμος ἠθικός, (ἐξ οὗ ὁ κοινωνικός καὶ πολιτικός), πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ νόμος ἱστορικός, ἢ μᾶλλον ὁ ἠθικός νόμος πρέπει νὰ ἐκτείνεται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του ἐπὶ πᾶσαν τὴν σειρὰν τῶν αἰώνων, νὰ ἐφίσταται τῶν διαφοροπεριόδων τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν καὶ νὰ κανονίζῃ πᾶσαν τὴν καθολικὴν καὶ ἀπεριόριστον ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

ὑπὸ τὴν νέαν τεχνητὴν ἔποψιν, ὁ νόμος οὗτος παρίσταται ὡς ὁ κύριος καὶ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ καλεῖται μὲν ἱστορικός, ὅταν θεωρῆται σχετικῶς πρὸς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος·

καλείται δὲ ἠθικός, ὅταν θεωρῆται σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀτομικῶς ἢ κοινωνικῶς ὑπάρχοντα.

Ἡ μελέτη καὶ γνῶσις τοῦ νόμου τούτου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς του ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἱστορικῆς Φιλοσοφίας.

Ἡ ἐπιστήμη γὰρ ἡ, νέα εἰσέτι καὶ ἀτελής, δὲν εἶναι ὁμοίως, ὡς φρονούσι τινές, φαντασιώδης καὶ χιμαίρικὸν πλάσμα τοῦ ἀνθρωπί-
νου νοῦς. Ἐὰν ὁ ἱστορικὸς νόμος ὑπάρχῃ καὶ ἐφαρμόζεται, νομίμως ἄρα ὑπάρχει καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς ὁποίας εἶναι ἀντικείμενον. Ἐὰν δὲ ὁ νόμος οὗτος δὲν ἀνεκαλύφθῃ καθ' ὀλοκληρίαν, πρέπει νὰ ἀπο-
δώσωμεν τοῦτο ἄρ' ἐνὸς μὲν, εἰς τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν μετεχει-
ρίσθησαν μέχρι τοῦδε οἱ ἐνασχοληθέντες περὶ τὰ τοιαῦτα, ἄρ' ἐτέ-
ρου δέ, εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ἱστορικοῦ νόμου.

Καὶ τῶντι, ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, συνέβη εἰς τοῦτον ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως. Οἱ μελετῶντες τὸν ἱστορικὸν ἄνθρωπον, ἀντὶ νὰ συμπεριλάβωσιν εἰς τὰς μελέτας των πάντα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἐθνῶν, προσηλωθέντες εἰς ἐν ἢ ὀλίγα ἐξ αὐτῶν καὶ παραβλέψαντες τὰ ἐπι-
λοιπα, ἔσπευσαν νὰ ἐξαγάγωσιν ἄρχάς καὶ συμπεράσματα, ἅτινα, ὡς ἐξ ἀτελοῦς καὶ ἐπιπολαίου παρατηρήσεως γεννηθέντα, ἔμελλον ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι καὶ αὐτὰ ψευδῆ καὶ ἐσφαλμένα. Ἄλλοι δέ, καί-
τοι ἀκριθέστερον ἐρευνήσαντες καὶ ἀναλύσαντες τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἐνόμισαν, ὅτι, ἐὰν εἰς τὰς ὀλίγας γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, προσθέσωμεν τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορίαν τῶν νεωτέρων, ἔχομεν πλῆρες τὸ ἄθροισμα τῶν ἱστορικῶν γινομένων, καὶ ἐπομένως δυνάμεθα ἐκ τῆς μελέτης τῶν γινομένων τούτων νὰ ἐξαγάγωμεν τοὺς ἱστορικοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλοι, τε-
λευταῖον, μηδὲν ἐμπιστευόμενοι εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ θεωρίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ὀρμώμενοι ἐξ ἀπολύτων τινῶν ἀρχῶν περὶ τῆς φύσεως καὶ οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλα σχέσεων, παρήγαγον ἐξ αὐτῶν ἱστορικοὺς νόμους καὶ συστήματα, τῶν ὁποίων τὴν πραγματοποίησιν καὶ ἐπακλήθευσιν διίσχυρίζονται ὅτι εὔρον εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ ἐπιστήμη ἄρα τῆς ἱστορικῆς φιλοσο-
φίας ἀδύνατον εἶναι νὰ προσδεύσῃ, ἐν ὅσῳ ἀμφισβητεῖται εἰσέτι περὶ τῆς βάσεως αὐτῆς καὶ ἐν ὅσῳ δὲν προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἡ μέθοδος, ἥτις μέλλει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς μόρφωσιν τῆς ἀληθοῦς θεωρίας.

Καθ' ὅσον δὲ ἀνάγεται εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἐκ τούτου προῆλθε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἀτέ-
λεια τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὕλικὸς κόσμος δὲν ἀλλοιοῦται εἰμὴ ἐκ μεγάλων διχλημάτων· αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν συνίσταται, εἶναι ἀπαν-

ταχοῦ καὶ πάντοτε αἱ αὐταὶ προσέτι δὲ εἶναι οὗτος καθεκάστην εἰς τὴν διάθεσίν μας, δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα, καὶ ἐπομένως νὰ προσδεύωμεν μὲ θάρρος καὶ χωρὶς διαταγμῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν φαινομένων, δὲν διέτροξεν εἰμὴ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ σταδίου τὸ ὁποῖον διεχάραξεν εἰς αὐτὸ ἡ πάνσοφος χεὶρ τοῦ Ὑψίστου. Τίς δύναται νὰ προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του, νὰ προῖδῃ τὰς φάσεις τῆς μελλούσης του ἀναπτύξεως, τὸν χρόνον, τὸν τρόπον καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου του; Τὸ ἀντικείμενον ἄρα τῆς ἱστορικῆς μελέτης δὲν εἶναι οὔτε περιωρισμένον οὔτε ἀναλλοίωτον. Πρόκειται νὰ περιγράψωμεν καρπὸν τοῦ ὁποίου δὲν βλέπομεν εἰμὴ τὸν σπῆρον. Ἐὰν λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἦναι μωρὰ ἀλαζωνεῖα τὸ νὰ ἀποβρίπτωμεν ἀνεξετάστως ὀλόκληρον ἐπιστήμην καὶ ἴσως τὴν ὠραιότεραν καὶ οὐσιωδεστέραν τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶνε ἀτελής καὶ ἀβεβαία ὡς πρὸς τὰς ἀρχάς της, εἶναι ἀφ' ἑτέρου μεγίστη ἀκρισία τὸ νὰ διίσχυρίζηται τις ὅτι ἤδη ἀνεκάλυψεν ὅλον τὸν ἴστον τῆς ἱστορικῆς θεωρίας. Εἶναι ὅμως ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον, κατὰ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς ἐπιστήμης, νὰ προσπαθῆσῃ τις νὰ γνωρίσῃ εἰς ποίας ἀρχάς πρέπει νὰ στηρίζηται καὶ πῶς πρέπει νὰ διευθύνηται ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας.

2

Ἐπαναλαμβάνοντες ὅσα ἐξεθέσαμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης διατριβῆς, πολυμῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ πρώτη καὶ οὐσιώδης ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὁ ἱστορικὸς φιλόσοφος, εἶναι ἡ ταυτότης τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ νόμου. Πρὸς πλειοτέραν δὲ ἀνάπτυξιν καὶ διασάφησιν τῆς ἀρχῆς ταύτης παρατηροῦμεν

α'). Ὅτι ὁ ἀνθρώπος, ἐνεργητικὸς καὶ νοήμων, ὀφείλει ἐνεργῶν διὰ τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ θελήσεως, νὰ συμμορφόνεται πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ νὰ ἀναπτύσσεται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ ἐκτελέσεως τούτου.

Ὅστις δὲν ἐννοεῖ ἢ δὲν παραδέχεται τὴν ἀρχὴν ταύτην δὲν δύναται οὔτε τὰς ἀκολουθοῦσας νὰ ἐννοήσῃ, αἵτινες ἐξ αὐτῆς πηγάζουσι καὶ μετ' αὐτῆς συνδέονται. Ἡμεῖς δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνασχοληθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς ἀπόδειξιν, διότι τοιουτοτρόπως ἠθέλαμεν ἀναγκασθῆναι νὰ προσδράμωμεν εἰς ἄλλας ἀρχάς γενικωτέρας, καὶ οὕτω νὰ διεξέλθωμεν ὅλην τὴν

σειράν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Αἱ ἐπιστη-
μαι, καὶ μάλιστα αἱ ἠθικαί, συνέχονται τοιοιτοτρόπως, ὥστε ἡ
μία ὑποθέτει τὴν ἄλλην, καὶ ἐνίοτε αἱ τελευταῖαι συνέπειαι τῆς
πρώτης χρησιμεύουν ὡς βάσεις τῆς δευτέρας. Ἄς δεχθῶμεν ἐν ταύτῳ
ὡς ἀποδεδειγμένην καὶ ἀναμφισβήτητον τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἠθικοῦ νό-
μου καὶ ἀναγκασίαν εἰς πάντα ἄνθρωπον τὴν εἰς αὐτὸν ὑποταγήν.

β'). Ὁ νόμος οὗτος διέπει ὄχι μόνον τὸν ἄνθρωπον ἀτομικῶς
θεωρούμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀνθρωπίνας κοινωνίας, καὶ τὸ σύνολον
τῶν κοινωνιῶν τούτων κατὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον. ὥστε, ἐὰν
διαφέρωσι τὰ μέσα δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος, αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι
καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος συντρέχουσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τούτου, δὲν
διαφέρουν ὅμως τὰ τέλη πρὸς τὰ ὁποῖα τείνουσιν αἱ διάφοροι αὗται
ἐνέργειαι, ἀλλ' εἰς μόνον καὶ ὁ αὐτὸς εἶναι ὁ καθολικὸς καὶ τελικὸς
σκοπὸς πάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Ἐὰν δὲ θελήσῃ τις ὑπὸ ὕλι-
κὴν μορφήν νὰ ἐκφράσῃ τὴν ιδέαν ταύτην, δύναται νὰ φαντασθῇ
τὰς τρεῖς ταύτας ἐνεργείας ὡς τρεῖς κύκλους παραλάσσοντας μὲν
κατὰ τὴν ἀκτίναν, ἀλλ' ὁμοκέντρους. Ἐκ τῆς ταυτότητος λοιπὸν
τοῦ νόμου πηγάζει καὶ ταυτότης τοῦ σκοποῦ καὶ ἀναφαίνεται ποία
πρέπει νὰ εἶναι ἡ βάση καὶ ἡ διεύθυνσις τῆς ἱστορικῆς μελέτης.

γ'). Ὡς πραγματικὴν ἀλήθειαν ἐκ πείρας ἀποδεδειγμένην,
παρὰδεχόμεθα τρίτην ἀρχήν, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία,
μακρὰν τοῦ νὰ συμμορφώνεται πάντοτε καὶ κατὰ πάντα μὲ τὸν
νόμον εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόκειται, παρεκτρέπεται συχνάκις καὶ πα-
ριστᾷ ἄκραν ποικιλίαν πράξεων καὶ κινήματων. Κατὰ διαφορὰν
τῶν ἄλλων ὄντων τῆς κτίσεως, ἄτινα αὐτομάτως καὶ ὁμοιομόρφως
ἐκτελοῦσι τὸν νόμον τῆς φύσεώς, ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὸν
νόμον του διὰ μέσου τῆς θελήσεώς του, ἥτις ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐ-
τῆς εἶναι ἐλευθέρα, καὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ λογικοῦ του, τὸ ὁποῖον
φύσει ὑπόκειται εἰς πλάνην· ὃ ἐστὶ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέ-
λος του, χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς παρεκτρο-
πὰς καὶ ἁμαρτήματα. Καθὼς λοιπὸν εἰς τὸν βίον ἐνὸς μόνου ἀν-
θρώπου, οὕτω καὶ εἰς τὴν σειράν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ
συμβάντων ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ἄλυσις τῶν ἱστορικῶν γινομένων,
πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο εἴδη πράξεων διάφορα καὶ μάλιστα
ἐναντία· ἐκεῖνας, δηλαδή, αἵτινες τείνουσιν εἰς τὸ ἀληθὲς τέλος τῆς
ἀνθρωπότητος, καὶ ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι παρεκτρέπονται τούτου καὶ
βραδύνουσιν ἢ ἐμποδίζουσιν τὴν ἱστορικὴν πρόοδον. Τοιοιτοτρόπως
ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν ἀναγκάζεται νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ διευκρινήσῃ
τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν ἐθνῶν, νὰ ἐξετάσῃ λ. χ.
διατί, καὶ τίνι τρόπῳ καὶ κατὰ τί εἰς τὸ δεῖναι ἔθνος ἠθετήθη ὁ

ιστορικὸς νόμος καὶ τίνες αἱ ἐκ τούτου συνέπειαι· καὶ οὕτως ἡ μὲν ἱστορία γίνεται τῶντι διδάσκαλος τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, φωστὴρ καὶ ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἡ δὲ ἱστορικὴ φιλοσοφία προβιβάζεται εἰς τὸν βαθμὸν ἀληθοῦς φιλοσοφίας, διότι μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἱστορικῶν γινομένων καὶ οὕτω νὰ γινώσκωμεν τὰ πράγματα ἐκ τῶν αἰτίων, ὅπερ εἶναι ἰδίως πάσης φιλοσοφικῆς μελέτης ὁ σκοπὸς καὶ τὸ ἔργον.

δ'. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν γινομένων, ὅσα ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουσι τὴν ἀρχὴν των, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ὅλως ἀνεξάρτητα τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, τὰ ὅποια δὲν δύναται αὕτη οὔτε νὰ δημιουργήσῃ οὔτε νὰ μηδενίσῃ καὶ τὰ ὅποια γεννῶνται ἐξ ἄλλων ὑψηλοτέρων καὶ καθολικωτέρων αἰτίων. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ προνοιακά, ἢ κατὰ πρόνοιαν γινόμενα (faits providentiels).

Τὸ νὰ διαστείλῃ τις ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων τὰ ἀνθρώπινα τῶν κατὰ πρόνοιαν, καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν αἱ δύο αὗται σειραὶ γινομένων συνδυάζονται, τοῦτο εἶναι μέγα ζήτημα, τὸ ὅποιον κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ἐνησχόλησε ποτὲ μὲν τοὺς θεολόγους, ποτὲ δὲ τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῶν διαφόρους λύσεις. Ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ προλάβωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀνάγκη, ἂν ὅχι ἄλλο, νὰ σαφηνίσωμεν τοῦλάχιστον κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἰδέας μας, λέγομεν, ὅτι εἰς τὴν τάξιν τῶν κατὰ πρόνοιαν γινομένων ἀνάγονται καθ' ἡμᾶς τὰ ἑξῆς·

α'. Ὁ τόπος ἐν ᾧ γεννῶνται αἱ λαοί, καὶ οὗτος περιλαμβάνει τὸ κλίμα, τὸ μέγεθος ἢ τὴν μικρότητα τῆς χώρας, τὰ προϊόντα αὐτῆς, τὴν γειτνίασιν ἄλλων λαῶν καὶ ἄλλων κλιμάτων κ.λ.π.

β'. Ὁ χρόνος καθ' ὃν ἀναφαίνονται, δηλαδή, τὸ νὰ προσηγήθησαν αὐτῶν ἄλλοι βάρβαροι ἢ ἐξευγενισμένοι λαοί, τὸ νὰ ἐζήσαν εἰς ἐποχὴν φωτισμοῦ καὶ προόδου ἢ τὸ ἐναντίον κ.λ.π.

γ'. Αἱ ἰδιότητες ἐκάστης φυλῆς, αἱ ἐπιτηδειότητες αὐτῶν, αἱ νοητικαὶ των διαθέσεις καὶ τὸ σύνολον τῶν προσόντων ἐξ ὧν μορφοῦται ὁ ἀτομικὸς αὐτῶν χαρακτήρ καὶ δι' ὧν ἀπ' ἀλλήλων διακρίνονται.

δ'. Αἱ μεγάλαι καταστροφαὶ καὶ ἀναστατώσεις τοῦ ὕλικου κόσμου αἵτινες συμβάλλουσιν εἰς τὴν εὐημερίαν ἢ παρακμὴν τῶν ἔθνων.

ε'. Ἡ ἐμφάνισις τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκ μεγάλων διαλειμμάτων μᾶς παρουσιάζονται ὡς ὑπουργοὶ τῆς Προνοίας καὶ ἐκτελεσταὶ θεοῦ τινὸς βουλευμάτος.

Ὑπὸ τὰ πέντε ταῦτα κεφάλαια ἴσως δύναται τις νὰ συμπεριλάβῃ πάντα τὰ γινόμενα, ὅσα, μὴ ἐξαρτώμενα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, φαίνονται ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου αἰτίας, καὶ ἐκ τούτου νομίζομεν ὅτι δύναται νὰ ἐπωνομασθῶσι κατὰ πρόνοιαν γινόμενα. Ἡ ἐπιρροή των εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτεταμένη καὶ ἐνεργός, ἀλλ' εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολὺ δύσκολον νὰ περιορίσῃ τις ἀκριβῶς τὸ κύκλον τῶν κατὰ πρόνοιαν γινομένων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εἶναι καὶ ἄλογον καὶ ἐπικίνδυνον νὰ τὰ συγγέῃ τις ἀκρίτως.

Νῦν δὲ, ἀνακεφαλαιοῦντες διὰ βραχέων ὅσα ἐρρέθησαν μέχρι τοῦδε, καὶ ἀνάγοντες τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν τέσσαρες ἀρχάς εἰς μίαν καὶ μόνην, θέτομεν ὡς θεμέλιον τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξῆς ὀρισμὸν. Ἡ Ἱστορία εἶναι ἡ σειρά τῶν ἀνθρωπίνων γινομένων συνδυαζομένη μετὰ τὴν σειράν των κατὰ πρόνοιαν πρὸς ἐκτέλεσιν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἰνα ἐκθέσωμεν δὲ ἀκριβῶς καὶ ὀλοκλήρως τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου τούτου, ἤθελεν εἶσθαι ἀναγκαῖον νὰ διευκρινήσωμεν τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ, τοῦτέστι ποῖον τὸ τέλος καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Περὶ τούτου οἱ φιλόσοφοι διχογνωμοῦσι τὰ μέγιστα, καὶ οὔτε δυνάμεθα, οὔτε ἀξιοῦμεν νὰ συμβιβάσωμεν τὰς ἐναντίας γνώμας καὶ νὰ γίνωμεν εἰρηνοποιοὶ καὶ διαλλακτῆρες τῶν διαφόρων συστημάτων. Τὴν δὲ περὶ τούτου ἐξετασιν παραπέμπομεν εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου, διότι νομίζομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ προορισμοῦ τούτου θέλει προκύψει, οὕτως εἰπεῖν, ἀφ' ἑαυτῆς καὶ αὐθόρμητος ἐκ τῶν ὀλίγων παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἤδη ἐπιχειροῦμεν περὶ τῶν ἱστορικῶν συστημάτων, ὅσα ἐφάνησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον.

3.

Τὸ πρῶτον καὶ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν καὶ ὡς ἐκ τῆς φήμης τὴν ὁποίαν χαίρει, καὶ τῆς ζέσεως μεθ' ἧς διηρμηνεύθη καὶ διεδόθη ὑπ' ἀνθρώπων ὄχι μετρίως ἐικανότητος, εἶναι τὸ τοῦ I. B. Βίκου, ὅστις ἀξίως προσαγορεύεται πατὴρ τῆς ἐπιστήμης. Δυνατὸν νὰ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς αὐτὸ χωρίον τι τῆς Φλωρεντινῆς Ἱστορίας τοῦ Μακιαβέλλου (Β:βλ. ε): ἡ δὲ φιλοσοφικὴ ἀρχὴ του εἶναι ἰδέα τις ἀπλουστάτη, δηλαδή ἡ κατὰ πάντα ἐξομοίωσις τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐθνῶν μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀτόμων. Αἱ δρομαὶ καὶ ἀναδρομαὶ (corsi e ricorsi) τῶν ἐθνῶν ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ διαδοχικῶς καὶ περιοδικῶς ἐπανειλημμένη γένεσις καὶ φθορὰ τῶν ἀτόμων, ἥτις ἀναλόγως πραγματοποιεῖται καὶ εἰς τὴν ἱστορι-

κὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν. Αἱ διάφοροι δὲ περίοδοι τῆς δρομῆς καὶ ἀναδρομῆς ταύτης εἶναι αἱ διάφοροι φάσεις τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων, τὰς ὁποίας ὁ Βίκος ἀναγνωρίζει εἰς τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν ἐθνῶν τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου. Ποία δὲ εἶναι ἡ ἀξία καὶ ποῖα τὰ ἐλλείμματα τοῦ σοφοῦ καὶ ἐμβριθοῦς συγγράμματος του, τοῦ ἐπιγραφομένου Ἡ νέα ἐπιστήμη (la Scienza nuova), τὸ ὁποῖον ἀφ' οὗ πολλά ἔτη ἔμεινεν ἄγνωστον ἢ περιφρονημένον, τόσον ἐνασχολεῖ τὴν σήμερον τοὺς λογίους τῆς Εὐρώπης, δὲν ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ φωτισθῆ περὶ τούτου, δύναται, ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος, νὰ συμβουλευθῆ τὰς ἀναλύσεις τῶν ΚΚ. Μιχελετίου, Ἰανέλλου, Φεββάριου, Παγά-νου, Δυνίου κτλ. (1). Ἀφ' ἐτέρου δὲ, ἵνα ἐννοήσωμεν ὀρθῶς τὸ σύστημα τοῦτο, πρέπει νὰ ἀπομονώσωμεν τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ ἀρχὴν παρασπῶντες τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς, οὕτως εἰπεῖν, παραφράδας, αἵτινες, καὶ τοι καθ' ἑαυτὰς ἀξιότιμοι (2), καθιστῶσιν ὁμῶς σκοτεινὴν καὶ ἐνίοτε ἀκατάληπτον τὴν φιλοσοφικὴν ἐννοιαν τοῦ συγγράμματος. Ἀπογυμνωθὲν οὕτω τὸ σύστημα καὶ ἀναχθὲν εἰς ἀπλὴν τινὰ ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ὑποθέτομεν γνωστὴν εἰς τὸν ἀναγνώστην περισσότερον παρ' ὅ,τι ἠδυνήθημεν νὰ τὴν ἐκθέσωμεν διὰ βραχέων, μᾶς φαίνεται ἐπιδεκτικὸν δύο ἐνστάσεων, αἵτινες, ἡ μὲν ἱστορικὴ, ἡ δὲ φιλοσοφικὴ, ἐξάγονται ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς παρατηρήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἴνα παραδεχθῆ τις τὸ σύστημα τοῦ Βίκου, πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τρία τινά·

α'. Ὅτι τὰ ἔθνη, καὶ τοι ἔχοντα κοινὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν

1) Michelet, Principes etc. trad. de l'italien de J. B. Vico, —Cat. Jannelli, Cenni sulla natura e necessità etc. —Mario Pagano Leggi etc. —G. Ferrari ; Mente di G. B. Vico Tom. I Opere di G. B. Vico Milano 1836. —Em. Duni, Origine e progressi del cittard. e del Gov. civ. di Roma.

2) Ὁ Βίκος εἶναι μέγας κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ ἐλλόγως εἶπεν ὁ Κ. Μιχελετίος, ὅτι εἰς τὸ εὐρὸν σύστημα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Μεταφυσικῆς τῆς ἱστορίας ἐνυπάρχει ὁ βλαστὸς τῶν προόδων καὶ ἀνακαλύψεως τῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων. Ὡς ὁ Οὐόλφιος (Wolf), εἶπεν ὅτι ἡ Ἰλιάς εἶναι ἔργον ὀλοκλήρου λαοῦ, ὡς ὁ Κρεῦζέρος (Creuzer) καὶ ὁ Γκεέρρης (Goerres) ἀνεκάλυψε τὰς ἰδέας καὶ τὰ σύμβολα, ἅτινα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ μορφὴν θεῶν καὶ ἡμιθέων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, πρὸ τοῦ Μοντεσκίου καὶ τοῦ Γανσίου (Gans) μᾶς ἔδειξε τίνι τρόπῳ τὸ δίκαιον μορφοῦται ἐκ τῶν ἠθῶν τῶν διαφόρων λαῶν καὶ πιστῶς εἰκονίζει τὰς προόδους τῆς ἱστορίας του· ὅ, τι ἔμελεν ὁ Νιεβύρος (Niebuhr) νὰ εἰρῆ διὰ τῶν σοφῶν του ἐρευνηῶν, αὐτὸς τὸ ἐπρομάντευσε κ. λ. π.

προορισμόν, ζῶσιν ὅμως ἕκαστον ἰδίαν τινὰ ζωὴν ἀνεξάρτητον τῆς τῶν ἄλλων.

β'. Ὅτι ἀφ' ἑτέρου, ὡς ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης φύσεως, ἡ ζωὴ των διατρέχει τὰ αὐτὰ στάδια καὶ ὑπόκειται εἰς τὰς αὐτὰς φάσεις, καὶ ἐπομένως ὅτι πάντα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναφύονται, ἀκμάζουσι καὶ θνήσκουσιν.

γ'. Ὅτι ἡ ἀλλεπάλληλος αὕτη ἐμφάνις καὶ ἀφάνις τῶν λαῶν εἶναι συνέπεια τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἀναπτύξεως του καὶ ἐπομένως ἀναγκαῖα καὶ ἀίδιος.

Ἄλλὰ τὰς τρεῖς ταύτας ὑποθέσεις νομίζομεν ἐναντίας καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν.

Καὶ τῶντι, ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀρκεῖ νὰ προσέξῃ τις εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὸν ἀμοιβαῖον σύνδεσμον τῶν ἀρχαίων καὶ νέων πολιτισμῶν, ἵνα γνωρίσῃ ὅτι ὁ εἷς μετεγγέεται εἰς τὸν ἄλλον καὶ διακωνίζεται, ὅτι οὐδέποτε διακόπτεται ἡ ἄλυσις τῶν ἰδεῶν, ἐξ ὧν διατυποῦνται αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ καταστάσεις, καὶ ὅτι διηνεκῶς προοδεύουσα ἐν τῷ χρόνῳ ἡ ἀνθρωπότης προκόπτει καὶ τελειοποιεῖται. Τίς ἀγνοεῖ λ.χ. ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς μεταφυτευθεὶς ἐν Ἑλλάδι ἐζωογόνησε τοὺς σπόρους τῆς ἐνδόξου ταύτης γῆς ἐξ ἧς ἐβλάστησεν, ἄνθος μυρίπλοον καὶ ἐφήμερον, ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων, ὅτι οὗτος συνεχωνεῦθη μὲ τὸν Ῥωμαϊκόν, καὶ ὅτι καταπεσόντος τοῦ μεγάλου τούτου κολοσσοῦ ὑπὸ τῆς εἰσδρομῆς τῶν βαρβάρων, ἐκ τῶν συντριμμάτων αὐτοῦ ἀνεβλάστησαν τὰ σημερινὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης; Ταῦτα δέ, μακρὰν τοῦ νὰ ζῶσι μεμονωμένα, διακοινοῦνται πρὸς ἄλληλα τὸν σπινθῆρα τοῦ φωτισμοῦ των καὶ συμπυκνοῦνται εἰς στερεὰν καὶ ἀδιάσπαστον ἐνότητα, δι' ἧς ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν θέλει σωθῆ καὶ ἴσως ὑπερικήσῃ τὸν θάνατον; Εἶναι ὅμως ἀληθές, ὅτι ἄλλοι μὲν λαοὶ ἐσθέσθησαν καὶ οὐδέποτε θέλουν ἀναστηθῆ, ἄλλοι δὲ ζῶντες ἀπ' ἀρχῆς βίον ἰδιότροπον καὶ διὰ παντὸς ὁμοίομορφον δὲν συγγέονται μὲ τοὺς ἐπιλοίπους καὶ φαίνονται ἀκίνητοι, διακμύοντες εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν, ἢ βραδέως καὶ ἀνεπισιθῆτως προοδεύοντες. — Ἄλλ' ὡς πρὸς τοὺς πρώτους, δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐφθάρησαν διὰ τινος θεληματικῆς αὐτοχειρίας ἢ ἀδίκως ὑπ' ἄλλων καταστραφέντες; Ὀφείλομεν ἄρα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν πρόδοον, διότι ἐνίοτε καὶ εἰς τινὰς χρόνους καὶ τόπους ἡ ἐμποδίσθη, ἢ κατέστη ἀδύνατος ἐξ ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ ἐνεργείας; Προεξεθέσαμεν ἤδη γενικὸν κανόνα, δι' οὗ πρέπει νὰ διαστείλωμεν μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων τὰ κατὰ τὸν ἱστορικὸν νόμον γινόμενα καὶ εἰς τὰ εἰς αὐτὸν ἀντιβίχοντα, σημειωτέον δὲ ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ νό-

μων καὶ περιστατικῶν, περὶ ἀρχῶν καὶ ὄχι συμβεβηκότων καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν αἰείποτε ὑπ' ὄψιν στοιχεῖον οὐσιωδέστατον καὶ φύσει εὐμετάβλητον καὶ ποικιλόμορφον, τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βουλήν.— Ὅσον δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς περὶ ὧν ἔγινε λόγος, παρατηρητέον, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐπιβεβαιοῦσι τὴν ὁποίαν καταπολεμοῦμεν θεωρίαν, ἀλλὰ μάλιστα ἐναντιοῦνται εἰς αὐτήν· διότι μακρὰν τοῦ νὰ διαδέχωνται ὁ εἰς τὸν ἄλλον ἀλλεπαλλήλως περισταμένοι ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τύπους καὶ διατρέχοντες τὰ αὐτὰ στάδια, τὸναντίον ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων διακοῦσι διατηροῦντες τὴν αὐτὴν πάντοτε ἰδιαιτέραν καὶ ἀτομικὴν μορφήν. Ἀλλ' ἐὰν ἀφ' ἑτέρου, ὠφελούμενος ἐκ τούτου, θελήσῃ τις νὰ ἀρνηθῇ τὴν πρόοδον, ἀπαντῶμεν ὅτι εἶναι καὶ ἄλογος καὶ παράκαιρος ἡ συνέπειαι· διότι ἀγνοοῦμεν ἐὰν θέλωσι μείνῃ πάντοτε εἰς αὐτὴν θέσιν, καὶ πιθανόν, ὅτι, ἀποπλανηθέντες ἤδη τόσους αἰῶνας, θέλουσι δράμει ὅσον τάχιστα νὰ προφθάσωσι τοὺς ἄλλους καὶ θέλουσι πορεύεσθαι τελευταῖον πάντες οἱ λαοὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἰσχυροποιοῦσι μάλιστα τὰ καθημερινὰ συμβάντα τῆς χώρας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν οἱ λαοὶ οὗτοι, καὶ ἤθελε μεταβάλλει εἰς βεβαιότητα ἢ ἀπόδειξις ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι ἐκ τῶν οὐσιωδωδέστερων προσόντων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει εἰς τὴν δευτέραν ἐνστασιν.

Ἐλίγα ἰδέαι ἴσως εἶναι τόσον παράλογοι ὅσον ἐκείνη, τὴν ὁποίαν συνέλαβόν τινες περὶ τῆς λεγομένης κλίμακος τῶν ὄντων, ἣτις ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἀδιοργανίστου ὕλης καὶ τελειώνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἂν ὑπῆρχε μόνη διαφορὰ βαθμοῦ ἀλλὰ ταυτότης φύσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου, ὄντος λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου, καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου. Μὲ τοῦτον ἄλλο τι δὲν ἔχει κοινὸν ὁ ἄνθρωπος εἰμὴ τὸ σωματικὸν καὶ φθαρτὸν περικάλυμμα, ἀλλὰ τὸ νοητικὸν καὶ ἠθικὸν στοιχεῖον αὐτοῦ εἶναι ἄλλης φύσεως καὶ κανονίζεται ὑπ' ἄλλων ἀρχῶν. Δὲν τολμῶμεν βέβαια νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τοὺς καθολικοὺς νόμους, οἵτινες καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα συμπεριλαμβάνουσιν εἰς τὴν ἐνεργειάν των, δὲν ὑπάρχει μυστηριώδης καὶ ἀκατανόητος ἐνότης σκοποῦ καὶ τέλους· ἀλλ' ἡ ἐνότης αὕτη τὴν ὁποίαν λογικῶς εὐρίσκομεν ἀναγκαίαν, δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι εἰς τὴν ἡμετέραν διάνοιαν καὶ συμβιβάζεται κάλλιστα μὲ ποικιλίαν τάσεων καὶ διευθύνσεων. Ἐὰν δὲ αἱ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν ἀλλεπάλληλοι φοραὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἐπενοήθησαν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τῶν περιοδικῶν μεταβολῶν τοῦ ὕλικου κόσμου, αἵτινες μὲ τόσον θαυμαστὴν εὐταξίαν ἐπαναλαμβάνονται, εἶναι φανερόν, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει ταυτότης φύσεως μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὕλης, ὅτι

ἡ ὁμοίωσις αὕτη πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐπομένως κατεδαφίζεται καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἐπερειδόμενον σύστημα. Ἐὰν ἦναι ἴδιον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὸ νὰ προσδεύῃ βαθμηδὸν πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἐὰν τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ δίκαιον, ἄλλο δὲν ἦναι εἰμὴ τὸ ἀληθὲς ἐν ἐνεργείᾳ δὲν δύναται πλέον νὰ μείνῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς προόδου, ἥτις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὑλικὴν ἀνάπτυξιν παρατηρεῖται, καὶ εἶναι ἡ πολυτιμωτέρα ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων καὶ τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς τῶν πίστεως.

4.

Μετὰ τὸ σύστημα τοῦ Βίκου ἀνεφάνη τὸ τοῦ Ἑρδέρου (Herder). Ὁφείλομεν δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐὰν ὁ Βίκος ἐπενόησε τὴν ἐπιστήμην καὶ πρῶτος ἀπέδειξε δυνατὴν τὴν ὑπαρξίν της, ὁ Ἑρδερὸς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπλησίασεν εἰς τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν μέθοδον καθ' ἣν πρέπει νὰ ρυθμίζεται πᾶσα περὶ τῶν τοιούτων μελέτη.

Ἐπεκράτησεν εἰς τινὰς ἡ γνώμη ὅτι τοῦ Ἑρδέρου τὸ σύστημα ἀντίκειται ἐκ διαμέτρου εἰς τὸ τοῦ Βίκου, καὶ ὅτι ἐν' ᾧ οὗτος ἀντιπροσωπεύει τὸν πνευματισμὸν ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλοσοφίᾳ, ἐκεῖνος εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑλισμοῦ. Συνήργησε δὲ οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης ταύτης ὁ πολυμαθὴς καὶ πλήρης φαντασίας Κινέτιος (Quinet) διερμηνεὺς καὶ μαθητὴς τοῦ Ἑρδέρου. Ὁμολογητέον ὁμῶς, ὅτι δυσκόλως δύναται τις νὰ ἐπιφέρῃ τοιαύτην ψῆφον περὶ τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ μάλιστα ἐὰν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ σύνολον τοῦ συγγραμμάτος του.

Εἶναι μὲν ἐν αὐτῷ τολμηραὶ τινες δοξασίαι καὶ ὄχι ὀλίγαί ἀσυνέπειαι, ἐξ ὧν ἴσως δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἀρνεῖται τὴν αἰὸν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου πῶς νὰ ὀνομάσῃ τις ὑλιστὴν συγγραφέα, οὗτινος ὁ λόγος εἶναι ὕμνος ἀδιάκοπος εἰς τὸν πάνσοφον πλάστην καὶ δημιουργόν, καὶ ὅστις θέτει ὡς σκοπὸν καὶ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας τὴν λογικότητα καὶ τὴν δικαιοσύνην; Βέβαια ὑπερβολικὴ εἶναι ἡ ἐπιβρόχὴ τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τὸ κλίμα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ ἐνεργείας· σφάλλει δὲ τὰ μέγιστα ὅταν θεωρῇ τὸν πολιτισμὸν τῶν διαφόρων ἐθνῶν ὡς αὐθόρμητον προϊόν τῆς χώρας τὴν ὁποίαν κατοικοῦσι, καὶ ὅταν ταυτίζῃ μέχρι τινὸς τὸν ἀνθρώπον μὲ τὸν περιστοιχοῦντα αὐτὸν ὑλικὸν κόσμον. Πάντα ταῦτα δὲν εἶναι βέβαια δείγματα καθαρῶ καὶ ἀκραιφνοῦς πνευματισμοῦ. Καὶ ἐντεῦθεν τὸ σύστημά του δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν συντόμου ἀναλύσεως, διότι, ὄχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ ὡς τὰ

ἄλλα εἰς ὀλίγας καὶ γενικὰς ἀρχάς, ἀλλὰ μένει ἀβέβαιον καὶ κυμα-
τούμενον μεταξὺ δύο σκοπέλων, τοῦ ὑλισμοῦ δηλ. καὶ τοῦ πανθει-
σμοῦ. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν, ὀφείλομεν νὰ κρίνωμεν τὸ σύστημα ἐν τῇ
ἀκεραιότητι αὐτοῦ, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀρχῶν του, καὶ ὄχι ἐκ τῶν
δοξασιῶν ἐκείνων, κίτινες δυνατὸν νὰ ἦναι παρεκτροπαὶ καὶ ἀσυνέ-
παιαι. Ἐὰν δὲ πρέπη νὰ ἐκλέξωμεν μέρος τι τοῦ συστήματος ὡς δεῖ-
γμα τοῦ ὅλου, ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς
ἐκεῖνο τὸ μέρος, ἐν ᾧ περιέχεται ἡ θεμελιώδης ἰδέα καὶ ἡ κλείς,
οὕτως εἶπεν, τῆς θεωρίας του. Αὕτη δὲ νομίζομεν ὅτι ἀρκετὰ ἐξη-
γεῖται ἐν ὅλῳ τῷ ἰε. Βιβλίῳ τῶν Ἰδεῶν κ. λ. (1) εἰς τὸ ὁποῖον παρα-
πέμπομεν τὸν ἀναγνώστην.

Ἐὰν πιστὸς εἰς τινὰς τῶν ἀρχῶν του ἀνέπτυσσε πάσας αὐτῶν
τὰς συνεπείας, ἐὰν δὲ ἐπρόσθετεν εἰς αὐτάς καὶ τὰς ἄλλας, αἴτινες
μετ' αὐτῶν συνδεδεμέναι ἀποτελοῦσι τὸ σύνολον τῆς ἱστορικῆς θεω-
ρίας, καὶ, διατρέχων τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἀνθρωπότητος, ἐφήρ-
μοζεν ἀκριβῶς τὰς ἀρχὰς του εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἀνακαλεῖ ἐκ
τοῦ μνήματος, καὶ διὰ τῆς ζωηρᾶς του φαντασίας παριστᾷ ζῶντα
εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία ἤθελεν εἶσθαι τὴν σή-
μερον ἐπιστήμη τελεία ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ τὰς θεμελιώδεις
ἀρχὰς της. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπινος νοῦς, ὅσον
καὶ ἂν ὑποθεθῇ ὀξυδερκής καὶ ἐκτεταμένος, δυνατὸς νὰ ἀναπτύξῃ
ὅλην τὴν θεωρητικὴν σερὰν οἷας δήποτε ἐπιστήμης, τις τολμᾷ νὰ
εἴπῃ ὅτι ἤδη ἀνεκαλύφθησαν πάντα τὰ στοιχεῖα, ὅσα χρειάζονται
πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ πραγματικὴν ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος
θεωρίας; Ἐὰν ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκομεν, καὶ
τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ζῶμεν, παρέχῃ εἰσέτι μυστήρια ἀνεξερεύνητα,
καὶ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία μᾶς προσφέρῃ καθ' ἐκάστην νέας ἀνακα-
λύψεις καὶ καθ' ἐκάστην φωτίζῃ τῶν συγχρόνων μας τὰς σκοτεινὰς
καὶ ἀμφιβόλους παραδόσεις, τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν παρελθόντων
αἰώνων καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καὶ περὶ τῆς
ἀρχαιοτάτης καὶ μυστηριώδους Ἀνατολῆς; τίς ἀγνοεῖ ὅτι ὅλος ὁ
βίος πολυμαθοῦς τινος ἀρχαιολόγου ἐνίοτε ἀνακεφαλαιοῦται εἰς μίαν
μόνην ἀνακάλυψιν περὶ τινος ἐθίμου ἢ νόμου ἀρχαίου τινος λαοῦ;
τίς ἠξέυρει πόσας γνώσεις θέλομεν ἀποκτήσει ποτὲ περὶ τῆς ἱστορίας
ἐθνῶν, τῶν ὁποίων σχεδὸν μόνον τὸ ὄνομα τὴν σήμερον μᾶς εἶναι
γνωστὸν; Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ μάθησις προοδευτικὴ, τοιαύτη εἶναι
βέβαια ἡ ἱστορία, καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ ἐπιστήμη ἀπαιτουῖσα πολλῶν αἰώ-

1) Idées sur la Philoophie de l' hist. de l' hum.

νων καὶ πολλῶν νόων τὴν συνέργειαν, τοιαύτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία. Μεγίστην εὐγνωμοσύνην ὀφείλομεν ἐν τοσούτῳ εἰς ἐκείνον, ὅστις ἔδωκε τὴν πρώτην ιδέαν τῆς ὀρθῆς μεθόδου καὶ μᾶς ἀφῆκε τινὰ παραδείγματα περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐφαρμόζηται. Βέβαια οὔτε ἀνήγειρεν οὔτε ἠδύνατο ν' ἀνεγείρη ὅλον τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλὰ διέγραψε μὲ κραταιὰν καὶ ἀσφιλῆ χεῖρα τὴν ἰχνογραφίαν αὐτοῦ καὶ κατέβαλέ τινὰς τῶν ἀκρογωνιαίων λίθων.

5.

Ἐκτὸς τῶν δύο κυριωτέρων συστημάτων περὶ ὧν ἔγινε λόγος μέχρι τοῦδε, ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἢ ἐμόρφωσαν τὴν ἐπιστήμην ταύτην κατὰ τὰς διαφόρους ἀρχάς, αἵτινες ἐπεκράτησαν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν νεωτέρων, ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γινομένων ἐξήγαγον γενικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ὑπ' αὐτῶν ἐπροβιβάσθησαν εἰς τὴν ἀξίαν τῶν ἱστορικῶν νόμων. Ἄς διατρέξωμεν ἐν συντόμῳ καὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν συστημάτων εὐρίσκομεν τὸ τῆς μοιροδοξίας (fatalisme), καὶ τοῦτο διμῶρπον καὶ διπρόσωπον, διότι εἰ μὲν πιστεύσωμεν ὅτι ἅπαντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ προδιετέθησαν ἐπ' ἀκροτάτῳ ἀγαθῷ τῶν ὄντων, πίπτομεν εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν (optimisme)· εἰ δὲ ἐξ ἐναντίας παραδεχθῶμεν τὴν πρὸς τὸ κακὸν τάσιν τοῦ παγκοσμίου συστήματος, καταντῶμεν εἰς τὴν ἐναντίαν ὑπερβολήν, τὴν ἀπαισιοδοξίαν (pessimisme). — Ἡ μοιροδοξία καταργεῖ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, τὴν λογικότητα, τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Γεννᾶται δὲ ἢ ἐκ τινος ψευδοῦς ιδέας περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἢ ἐκ τινος ψευδοῦς ἐκτιμήσεως τῶν ἱστορικῶν γινομένων. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης αἰτίας ἐπήγαγεν ἡ σχολὴ τῶν καθ' ἡμᾶς μοιροδόξων, οἵτινες, μολοντί δὲν ἐπεχείρησαν τὴν θεωρητικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν τοῦ συστήματος, ὑπάγονται ὅμως εἰς αὐτό, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἱστορικῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας τοῖς ὑπηγόρευσε ἡ πρώτη τῆς Γαλλίας ἐπανάστασις. Μὴ δυνάμενοι νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀπηνείας καὶ τὰ ἐγκλήματα τῆς τρομερᾶς καὶ αἱματηρᾶς ἐκείνης ἀναστατώσεως μὲ τὰ μεγάλα εὐεργετήματα ὅσα ἐπήγασαν ἐξ αὐτῆς, ἐδικαιολόγησαν τὰ πάντα στηριζόμενοι εἰς τινὰ ἀνυπέριθτον ἀνάγκην καὶ ἕνεκα τοῦ σκοποῦ ἐσυγχώρησαν τὰ μέσα καὶ πάντα ἠθώωσαν ἐν ὀνόματι τῆς προόδου. Ἄλλ' ἵνα συμβιβασθῇ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ σύστημα τοῦτο μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον, ὀφείλει ὁ ἱστορικὸς νὰ διαστείλῃ πρὸ

πάντων μετ' ἄκρας ἐπιμελείας τὰς πράξεις, ὅσαι, καίτοι ἄδικοι καθ' ἑαυτὰς, δικαιολογοῦνται ὁμως ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἀπὸ τὰς πράξεις καὶ τὰ ἀδικήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἢ δὲν παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἢ ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τῆς νομίμου ἀντενεργείας. Αἱ μὲν πρῶται καὶ συγχωροῦνται καὶ ἐγκρίνονται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, αἱ δὲ ἄλλαι οὐδέποτε δύνανται νὰ δικαιολογηθῶσιν. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰς πρώτας, παρατηρητέον, ὅτι, ἐὰν ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνάγκη ἦναι ἔργον ἀνθρώπινον καὶ ἠδύνατο νὰ μὴ ὑπάρξῃ, τὰ ἀδικήματα, ὅσα ἐχρειάσθησαν ἵνα ὑπερνικηθῇ, δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἀναγκαῖαι συνέπειαι τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, ὅστις οὐδέποτε τὰ ἐπιτρέπει, ἀλλ' ὡς συνέπειαι ἄλλων ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων, δι' ὧν προλαβόντως καὶ ἄνευ δικαιολογίας ὁ νόμος οὗτος παρεβιάσθη. Τὰ ἀδικήματα τῶν ἐπαναστάσεων πρέπει νὰ θεωρῶνται θέσεις, ἀλλ' ὄχι λόγῳ, ἀναγκαῖα, καὶ ἐὰν κατὰ σχετικὴν καὶ περιορισμένην ἔννοιαν συνάδωσι μὲ τὰς ἐντολάς τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, κατὰ γενικὴν καὶ ἀπόλυτον ὁμως εἶναι εἰς αὐτὸν ἐναντία καὶ ἐπομένως ἀξιοκατάκριτα καὶ ἀξιοθρήνητα ὡς πᾶσα ἄλλη παράβασις τοῦ νόμου τούτου.— Ἀποκατασταθέντων δέ, ἀφ' ἐνὸς μὲν, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀφ' ἐτέρου δέ, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, αἱ δύο ἐναντία ὑπερβολαί, αἵτινες γεννῶνται ἐκ τῆς μοιροδοξίας ἀφ' ἑαυτῶν μηδενοῦνται καὶ αὐθόρμητος ἀναφαίνεται ἡ διαστολὴ τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν ἐξ ἀρχῆς μεταξὺ τῶν κατὰ νόμον καὶ τῶν παρὰ νόμον ἱστορικῶν γινομένων. Αὕτη δὲ ἡ διαστολὴ ἐνίοτε δυσκόλως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἀλλ' εἶναι οὐσιώδης καὶ ἀπαραίτητος καὶ μόνη δύναται νὰ μᾶς χορηγήσῃ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα πρὸς ὀρθὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἱστορικῶν συμβάντων.

Τὸ θεοκρατικὸν σύστημα γενᾶται ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας τῆς μοιροδοξίας. Καταργοῦν δὲ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἐπομένως αὐτὸν τὸν ἠθικὸν νόμον, ἔχει κατὰ τοῦτο στενὴν συγγένειαν μὲ τὴν μοιροδοξίαν· δὲν καταργεῖ ὁμως τὴν θείαν πρόνοιαν, ἀλλὰ μάλιστα δίδει εἰς αὐτὴν ὑπερβολικὴν ἔκτασιν, καὶ αὕτη εἶναι ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ. Τὰ πάντα βέβαια προῆλθον ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου ἀρχῆς· τὸ δὲ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου ἦτοι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία του, εἶναι καὶ αὐτὸ ὅρος, ἐφ' ᾧ ἡ θεία πρόνοια ἐσυγχώρησε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἄλλ' ὄχι διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι πάντα ὀδεύουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ ἀνωτάτου ὄντος καὶ ὅτι ἡ ἱστορία ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκτέλεσις τῶν νόμων του. Ἄλλα τὰ κατὰ πρόνοιαν γινόμενα, καὶ ἄλλα τὰ ἀνθρώπινα, τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι πάντοτε ἔργον Θεοῦ, ἄλλως πρέπει νὰ καταργήσωμεν τὸ αὐτεξούσιον, τὴν λογικότητα καὶ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν μυστοδοξίαν (mysti-

cisme), ἥτις εἶναι ἡ τελευταία συνέπεια, ἢ ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ συστήματος τούτου, καθὼς τύχη νὰ ἀναβῆ τις ἀπὸ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἢ νὰ καταβῆ ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἱστορίαν. Τὸ θεοκρατικὸν σύστημα οὐσιωδῶς δὲν εἶναι εἰμὴ ἔλλογος μοιροδοξία, καὶ δύναται καὶ αὐτὸ τὰ τεῖνῃ εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν ἢ εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν, κατὰ τὴν βουλήν τὴν ὁποίαν φιλοσοφικῶς ἀποδίδει τις εἰς τὸ ὑπέρτατον ὄν, ἢ κατὰ τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τὸ ὁποῖον πρεσβεύει. Καὶ ἔχουσι μὲν κοινὸν χαρακτῆρα τὰ δύο ταῦτα συστήματα τὴν ἀπάρνησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπομένως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἠθικὸν νόμον χωρὶς νὰ παραδεχθῶμεν ἐνταυτῷ ὅτι δύναται τις νὰ τὸν ὑπακούσῃ ἢ νὰ τὸν ἀθετήσῃ· ἄλλως ἔχομεν νόμον ὑλικὸν ἐνεργούμενον ἄνευ ἀντιστάσεως, ἐξ οὗ κατανατᾶ σχεδὸν περιττὸς καὶ εἶδος τι ἀνωμαλίας καὶ αὐτὸς ὁ ὀρθὸς λόγος. Διαφέρουσι δέ, καθότι τὸ μὲν παραδέχεται ἀκατανόητον ἀνάγκην καὶ τυφλὴν εἰμαρμένην· τὸ δέ, νοῦν τακτοποιοῦντα καὶ διατάττοντα τὰ πάντα κατ' ἰδίαν βουλήν καὶ προαίρεσιν.

Συγγενές μὲ τὰ δύο προηγούμενα συστήματα εἶναι καὶ τὸ τοῦ πανθεισμοῦ, ὅστις δύναται νὰ ἔχῃ καὶ ἱστορικὴν ἐφαρμογὴν· δυνατὸν δέ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπέκτασις τοῦ θεοκρατικοῦ, καὶ ἀποτελεῖ μετὰ τούτου καὶ τῆς μοιροδοξίας τρεῖς βαθμοὺς τοῦ αὐτοῦ δόγματος. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι καὶ τὰ τρία συστήματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰμὴ εἰς θεωρητικούς τινας νόμους, ζῶντας εἰς τὰς ἀνωτάτας σφαίρας τῆς Μεταφυσικῆς καὶ καταφρονοῦντας πᾶν ὅ,τι κατ' αὐστηρὰν καὶ ἀποκλειστικὴν ἐξαγωγὴν (deductiun) δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχῆς τὴν ὁποίαν πρεσβεύουσιν, ἐπομένως οὔτε ἔλαβον, οὔτε θέλουσι λάβει ποτέ (τοῦλάχιστον καθὸ φιλοσοφικὰ δόγματα) ἐκτεταμένην καὶ ἐνεργὸν ἐπιβροήν εἰς τὸν λαὸν καὶ εἰς τῶν ἐθνῶν τὰ κινήματα. Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα.

6.

Κρίνομεν συμφερότερον νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινα περὶ ἄλλων δύο συστημάτων, ἅτινα παράγονται ἑμφότερα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς καὶ ὁρμῶνται ἐκ τῆς θεωρίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ διανοίας. Ἐχουσι προσέτι κοινὸν τὸ ἐλάττωμα ὅτι διχοτομοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐπειδὴ τὸ μὲν παραδέχεται διαδοχικὴν ἀνάπτυξιν τῶν τριῶν στοιχείων, ἐξ ὧν κατ' αὐτὸ σύγκειται ὁ ἀνθρώπινος

νοῦς· τὸ δὲ ἀνγνώριζει πάλιν τινα μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ὕλικου στοιχείου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ προσιωνίζει τὸν θρίαμβον τοῦ πρώτου καὶ τὸν ὀλοτελῆ ἀφανισμόν τοῦ δευτέρου. Ἐὰν δὲ μᾶς ἐρωτήσῃ τις περὶ τοῦ ὀνόματός των, δὲν ἤξεύρομεν διὰ τίνος προσηγορίας νὰ τὰ διχαστείλωμεν. Γεννηθέντα ἀμφοτέρω ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ἴσως ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρός, ἐδημοσιεύθησαν ἐν Γαλλίᾳ τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ Κ. Κουσίνου καὶ δύναται νὰ προσαγορευθῇ σύστημα τριαδικόν, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Κ. Μιχελέτου, καὶ τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ὀνομασθῇ σύστημα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ (1).

Τρεῖς εἶναι κατὰ τὸν Κ. Κουσίνον αἱ ἀρχαί, ἐξ ὧν συνίσταται ὁ ἐνδιάθετος λόγος· τὸ ἄπειρον, τὸ πεπερασμένον καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις καὶ ἀναφορά. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἀρχὰς δύναται νὰ ἀναχθῶσι καὶ αἱ κατηγορίαι τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὰ εἶδη τοῦ Πλάτωνος καὶ αἱ ἀρχαί τῆς Σκωτικῆς φιλοσοφίας καὶ πάντα τὰ ἀρχικὰ καὶ συστατικὰ στοιχεῖα, ὅσα οἱ φιλόσοφοι ἐξήγαγον ἐκ τῆς ἀνακλύσεως τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων. Ἡ δὲ ἱστορία, λέγει οὗτος, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ αὕτη ἀναπτύσσεται διαδοχικῶς καὶ καθ' ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων στοιχείων. Τρεῖς εἶναι λοιπὸν αἱ ἐποχαί τῆς καθολικῆς ἱστορίας, τρεῖς αἱ περίοδοι τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἡ πλήρης ἀνάπτυξις τούτου θέλει εἶναι ἡ πλήρης ἐπέκτασις (expansion) καὶ ἀρμονία τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν. Αὕτη δὲ ἡ τριάς ὅχι μόνον εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης ἀλλὰ καὶ τῆς θείας διανοίας· πραγματοποιεῖται δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πολιτικὸν κόσμον διὰ τῆς συναρμο-λογήσεως τῶν τριῶν στοιχείων, τοῦ μοναρχικοῦ, δηλαδή, τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ, πρὸς τὴν ὁποίαν τείνουσι τὰ πολιτεύματα τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν· ὥστε ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἱστορία, δὲν εἶναι εἰμὴ ἐκτυπώσεις καὶ ἐνσαρκώσεις, οὕτως εἶπεῖν, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχικῆς ιδέας. Εἶναι βέβαια ὑψηλὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς ἐπιχείρησις τὸ νὰ διαπλάσῃ τις ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τὴν θεωρίαν τῆς θεότητος, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ ὑποθέσῃ ὅχι μετρίαν διανοητικὴν ἰσχύν· ὅστις δὲ πρῶτος ἐπενόησε τὸ δόγμα τοῦτο καὶ τὸ ἀνέπτυξεν, ὑποστηρίξας καὶ ἀποδείξας αὐτό, καὶ παρέσυρε μεθ' ἑαυτοῦ ὅχι ὀλίγους ὀπαδοὺς καὶ προσηλύτους, ἔλαβεν ἀνκμφιβόλως παρὰ Θεοῦ ἐξάϊσιον νοῦν καὶ μεγαλεπήβολον φαντασίαν. Ἡμεῖς δὲ οὔτε

1) Cousin. Cours de l' Hist. de la philosophie, Michelet, Introduction à l' Hist. univers.

ἀξιοῦμεν νὰ κατεδαφίσωμεν δι' ὀλίγων στίχων τὸ θαυμαστὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, οὔτε ἡ φύσις καὶ τὰ ὅρια τῆς παρουσίας διατριβῆς μᾶς συγχωροῦν νὰ ἔμβωμεν εἰς ἄμεσον καὶ φιλοσοφικὴν ἀνασκευὴν αὐτοῦ. Ὑπὸ μόνην τὴν ἱστορικὴν ἔποψιν θέλομεν τὸ θεωρήσει καὶ θέλομεν τὸ ἐξετάσει ὁμοῦ μὲ τὸ δεῦτερον σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν (1).

Τοῦ Κ. Μιχαλέτου τὸ σύστημα δὲν ἔχει οὔτε τόσο μεγαλοπρεπὲς σχέδιον, οὔτε τόσο ὑψηλὰς ἀξιώσεις. «Μὲ τὸν κόσμον, λέγει οὗτος, ἤρχισε πάλη, ἣτις δὲν θέλει τελειώσει εἰμὴ μὲ τὸν κόσμον καὶ ὄχι πρότερον, ἢ πάλη τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῆς κτίσεως, τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης, τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς εἰμαρμένης· ἡ ἱστορία δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ διήγησις τῆς ἀτελευτήτου ταύτης πάλης»· τὸ σύστημα τοῦτο καταντᾷ, ὡς εἶναι φανερόν, εἰς εἶδός τι ἱστορικοῦ μανηχαϊσμοῦ.

Διαδοχικὴ ἀνάπτυξις τριῶν, ἢ διηνεκῆς πάλη δύο στοιχείων, αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς ἡ ἱστορικὴ ἔκφρασις τῶν δύο συστημάτων.

Ἡμεῖς δὲ πιστεύομεν (ἐκτὸς πάσης ἄλλης ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδείξεως) ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ ἐνδότετα τῆς φύσεώς μας, εἰς πᾶσαν διανόησιν καὶ πράξιν ἀνθρωπίνην μία ἀδιάσπαστος καὶ ἀκατάλυτος ἐνότης, ἣτις δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὰς διχοτομίας καὶ τριχοτομίας τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος συστημάτων. Ποῖος θέλει πεισθῆ ποτέ, ὅτι κατὰ μίαν ἐποχὴν δὲν ἀναπτύσσεται εἰμὴ τὸ ἄπειρον, τὸ ἀπόλυτον, τὸ κατ' ἀνάγκην, τὸ αἷτιον, ἢ οὐσία· κατ' ἄλλην δέ, τὸ πεπερασμένον, τὸ σχετικόν, τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ αἰτιατόν, ἢ μορφή· καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἢ μεταξὺ τούτων ἀναφορά; Εἴτε εἶναι αὗται συλλήψεις τοῦ νοός, ὡς θέλουσί τινες, εἴτε εἶναι ἀρχικὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, ὡς ἄλλοι νομίζουσι, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθῇ τὸ ἀνθρωπινον πνεῦμα φύσει ἄυλον καὶ ἀδιαίρετον; Εἰς καὶ ἀχώριστος εἶναι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς· τελειοποιεῖται, ἐνισχύεται, φωτίζεται ἀλλ' οὐδέποτε διαλύεται, καὶ δὲν δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ καθ' ἐν τῶν στοιχείων αὐτοῦ χωρὶς νὰ συναισθανθῶσι καὶ τᾶλλα τὴν μεταβολὴν καὶ νὰ συνδράμωσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑνός. Ἀλλὰ δεδόςθω καὶ τοῦτο· τὸ λογικὸν δὲν εἶναι τὸ μόνον στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ μό-

1) Ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων τριαδικῶν συστημάτων, τοιοῦτον σύστημα ἀνέπτυξεν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Ἑγκελός (Hegel) καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁ Βόνάλδος (de Bonald) καὶ ἐσχάτως ὁ Λαμενναῖος (Lamennais) ἐν τῇ *Esquisse d' une philosophie*. Εἶδομεν δὲ καὶ παρ' ἡμῖν τριαδικόν σύστημα ἱστορικῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Δοκιμίῳ τοῦ Κ. Φενιέρου.

νον ελατήριον τῶν πράξεών της. Ἡ ἠθικότης, ὁ σωματικὸς διοργανισμὸς, τὰ προσόντα τῶν διαφόρων φυλῶν εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκομεν, αἱ ποιότητες τοῦ κλίματος ἐν ᾧ ζῶμεν, ἡ στιγμὴ καθ' ἣν προβαίνομεν εἰς τὸν κόσμον, πάντα ταῦτα ἔχουσι ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεώς μας καὶ τὴν τροπολογοῦσιν. Ὅθεν ὁ ἐφευρετὴς ἢ μᾶλλον ὁ ἐκθέτης τοῦ συστήματος τούτου τόσο ἐξέτεινε τὴν ἰδέαν του, ὥστε διίσχυρίσθη, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίγειος σφαῖρα δικιρεῖται εἰς χώρας, αἵτινες προωρίσθησαν νὰ ἦναι τὸ θέατρον τῆς ἀποκλειστικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου τῶντριῶν στοιχείων, καὶ μᾶς δεικνύει τὴν χώραν τοῦ ἀπείρου, τὴν χώραν τοῦ πεπερασμένου καὶ τὴν χώραν τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως. Ἀλλ' ἵνα συμπληρώσῃ τὸ σύστημα, ὄφειλε νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ συνενώσῃ ὑπὸ τὰ τρία ταῦτα κεφάλαια καὶ τὰς διαφόρους φυλάς· τότε ὅμως δὲν ἤξεύρομεν πῶς ἠδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὴν θεωρίαν του μὲ τὴν πρόδον καὶ τὴν ἀπεριόριστον τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς προσθεύει. Τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, λέγει πολλαχοῦ, εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοός, ἡ ἀπεριόριστος ἀνάπτυξις. Πῶς λοιπὸν αἱ φυλαὶ καὶ αἱ χώραι, αἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς ἀρχῆς, ἐνὸς στοιχείου, εἶναι δυνατὸν νὰ μεθεξῶσι τῆς καθολικῆς καὶ πλήρους ἀναπτύξεως ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος; Τὰ ὀλίγα ὅσα ἐβρέθησαν μέχρι τοῦδε ἀρκοῦν ἴσως ἵνα κατατάξωμεν καὶ τὸ σύστημα τοῦτο μεταξὺ τῶν λαμπρῶν μὲν, ἀλλὰ ψευδῶν καὶ ἀπατηλῶν ἐπινοημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Εἶναι βέβαια ἀξιοθαύμαστος ἡ νοητικὴ ἰσχὺς, ἡ τολμηρὰ φαντασία καὶ ἡ αὐστηρὰ λογικὴ τῶν θεωρητικῶν τούτων νόων· ἀλλὰ τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἡ ὁδὸς δι' ἧς δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν δυνατὴν νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ νὰ καθησυχάσῃ τὸ πνεῦμα. Τοῦτο δὲν εἶναι τὸ παράδειγμα τὸ ὁποῖον μᾶς ἔδωκαν οἱ Ἄρστωτές, οἱ Βάκωνες, οἱ Νεύτωνες, οἱ Γαλιλαῖοι, οἱ ἀθάνατοι ἐκεῖνοι πατέρες τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς τῶν νεωτέρων σοφίας, ἐξ ἧς τρέφεται εἰσέτι καὶ κραταιοῦται ἡ διάνοια, οἱ θεόπνευστοι ἐκεῖνοι ἱερεῖς, οἵτινες μὲ ἀσφαλῆ χεῖρα ἀνέσυσσαν τὰ περικαλύμματα τῆς μυστηριώδους Ἰσίδος. Ἄς ἀκολουθήσωμεν τὰ ἴχνη των, ἅς μεταχειρισθῶμεν τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν αὐτοὶ μᾶς ἔθεσαν εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἴσως δυνηθῶμεν νὰ πλατύνωμεν τὸν κύκλον τῶν γνώσεών μας καὶ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὰς ἀνωτάτας σφαίρας τῆς ἐπιστήμης.

Οὐχ ἤττον ἐναντίον εἰς τὴν ἐνότητα, περὶ ἧς ἔγινε λόγος, εἶναι καὶ τὸ σύστημα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ θεία σοφία δὲν συνέταξε τὸν κόσμον μὲ στοιχεῖα ἀντιπολεμοῦντα πρὸς ἄλληλα· ἡ ἀρμονία τῆς κτίσεως καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀποδεικνύεται καὶ διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐπαληθεύεται. Ἐὰν δὲ ἐνίοτε νομίζομεν ὅτι

ἀνεκαλύψαμεν ἀνωμαλίας τινάς εἰς τὸν ὕλικόν ἢ εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον, τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ περιορισμένον καὶ ἀτελές τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς, ὅς τις δὲν δύναται νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὴν ὄρασίν του τὸ σύνολον τῆς καθολικῆς ἁρμονίας τῆς ὁρατῆς καὶ ἀοράτου κτίσεως. Ὅθεν καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ ἡ ἀνάγκη, ἅπαντα προδιετέθησαν πρὸς τινὰ σκοπὸν, εἰς τὸν ὁποῖον τείνουσιν ἀενάως πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἁγίων αὐτοῦ βουλευμάτων. Ἡ ἱστορία ἐπομένως δὲν εἶναι ἡ κατ' ἀλλήλων πάλη τῶν δύο στοιχείων, ἐξ ὧν σύγκειται ὁ κόσμος, ἀλλ' εἶναι βαθμικὴ ἀνάπτυξις πάντων τῶν στοιχείων καὶ πρόοδος ἀδιάκοπος. Πρόοδος ποτὲ μὲν βραδεῖα, ἥσυχος καὶ ἀδιακώλυτος, ποτὲ δὲ ταρραχώδης, καταπολεμουμένη καὶ ὀρμητικὴ. Ἀλλὰ τὰ προσκόμματα, τὰς παρεκτροπὰς, τοὺς πολέμους, οἵτινες συνοδεύουσιν ἐνίοτε τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν πρέπει νὰ μεταχειρισθῶμεν ὡς ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς καθολικῆς ἁρμονίας. Ἐκ τῆς ἐνότητος τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἀποδεικνύεται καὶ ἡ ἐνότης τῆς κτίσεως, ἅρα δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἀσυνεπείας καὶ ἀντιφάσεις· πάντα λοιπὸν ὑπόκεινται εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν νόμον. Ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὰς τρεῖς σφαίρας τῆς ἐνεργείας του, τοῦ ἀτόμου, δηλαδή, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, συναισθάνεται τὸν νόμον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ζῆ, καὶ ὠθεῖται ὑπὸ μυστηριώδους τινος καὶ ἀνυπερβλήτου δυνάμεως εἰς τὴν πραγματοποίησίν του. Ποία ἡ ἐντολὴ τοῦ νόμου τούτου, ποῖον τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος, ποῖος ὁ προορισμὸς αὐτῆς, τοῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα πάσης θρησκείας καὶ πάσης φιλοσοφίας, τοῦ ὁποίου τὴν λύσιν ποτὲ δὲν δύναται ν' ἀνεκαλύψῃ ἐλοκλήρως ἢ ἀτελῆς τοῦ ἀνθρώπου σοφία. Καθ' ἕκαστον βῆμα ὅμως, κατὰ πᾶσαν πρόοδον, τὸ σκότος ἐλαττοῦται καὶ γνωρίζομεν σαφέστερον, ἐὰν ὅχι τὸ τέρμα, τὴν ὁδὸν τοῦλάχιστον τὴν ὁποίαν διατρέχομεν κατὰ τὴν ἐπίγειον ταύτην πορείαν.

Τοιαῦτα εἶναι ἐντοσοῦτω τὰ κυριώτερα συστήματα τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας. Δὲν νομίζομεν δὲ ὅτι πρέπει νὰ ὀνομάσωμεν σύστημα τὴν ἐμπειρικὴν ἱστορίαν, τὴν γυμνὴν δηλαδή καὶ ἀφιλόσοφον περιγραφὴν καὶ διήγησιν τῶν ἱστορικῶν γινομένων. Ὅταν ὀρθῶς συνταχθῆ, δύναται αὕτη νὰ ἔχῃ φιλολογικὴν τινὰ ἀξίαν καὶ χορηγεῖ τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὧν ἐργάζεται ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη, ἀλλ' οὐδέποτε δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἱστορικὴν φιλοσοφίαν, ἥτις οὔτε δράμα εἶναι, οὔτε ζωγραφία, οὔτε χρονικόν, ἀλλ' ἐπιστήμη στηριζομένη, ὡς πᾶσα ἄλλη, ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἐκτὸς δὲ τῶν συστημάτων ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τινῶν ἀποκλειστικῶν ὄψεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησαν

τὴν ἱστορίαν τινὲς τῶν δοκίμων συγγραφέων. Ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπέδωκαν τὰ ἱστορικὰ γινόμενα εἰς μόνην τὴν ἐπιβρόχην τῶν νόμων, ἄλλοι δὲ εἰς τῶν ἠθῶν, ἢ τοῦ κλίματος, ἢ τῆς θρησκείας, ἢ τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν (1). Παρατηρητέον ὅμως ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ποτὲ μὲν αἰτίαι, ποτὲ δὲ ἀποτελέσματα δοθείσης τινὸς κοινωνικῆς καταστάσεως. Ἡ δὲ ἐνέργεια καὶ ἐπιρροή των δὲν εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή, ἀλλὰ διαφέρει κατὰ τὰς πρὸς ἀλλήλα ἀναφοράς, καθὼς διαφέρει ἡ ἐνέργεια τῶν χημικῶν συνθέτων κατὰ τὴν ἀναλογίαν καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνδυάζονται τὰ στοιχεῖα των. Οὐδέποτε δὲ ἡ ἐπιρροή των εἶναι ἀποκλειστική. Μακρὰν λοιπὸν τοῦ νὰ ἀπομονώσωμεν τὰ αἴτια ταῦτα χωρίζοντες αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι τὰ ἱστορικὰ γινόμενα εἶναι σύνθετα καὶ πολύπλοκα καὶ προέρχονται ὄχι ἐκ μιᾶς, ἀλλ' ἐκ πολλῶν αἰτιῶν καὶ συχνάκις ἐξ ἄλλων γινομένων, μὲ τὰ ὁποῖα τίποτε δὲν ἔχουσι κοινὸν κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἡ παρατήρησις λοιπὸν τῶν ἱστορικῶν γινομένων δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται εἰς τὸν στενὸν κύκλον μιᾶς ἢ τινῶν τῶν αἰτιῶν τούτων· καὶ ἐὰν μία ἐξ αὐτῶν ἔπρεπε νὰ προτιμηθῆ, ἐὰν ἐρωτηθῶμεν ποία εἶναι ἡ πλέον ἐνεργητικὴ καὶ ὑπερβάλλουσα τῶν ἄλλων, θέλομεν θέσει ἐπὶ κεφαλῆς πασῶν τὴν θρησκευτικὴν ἰδέαν. Ἡ ἀπόδειξις τούτου μᾶς φέρει εἰς τὴν περὶ τοῦ τέλους τῆς ἀνθρωπότητος ἔρευναν, ἢ περὶ τῆς ἐντολῆς τοῦ ἱστορικοῦ νόμου.

7.

Κατὰ δύο μεθόδους δυναμέθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τέλους τούτου. Διὰ τῆς πρώτης, ἀναχωροῦντες ἀπὸ ὑψηλοτέρων ἀρχῶν, φθάνομεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν δυνάμεων του καὶ τῆς ἀτομικῆς του φύσεως συναρμολογημένης μὲ τὸ γενικὸν σύστημα τοῦ παντός, ἐξάγομεν τὸν προσδιορισμὸν τοῦ τέλους αὐτοῦ, καὶ αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῆ φιλοσοφικὴ, ἢ ἐκ τῶν προτέρων. Διὰ τῆς δευτέρας, ἀφίοντες κατὰ μέρος πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα, μελετῶμεν τὰ ἱστορικὰ γινόμενα καὶ εἰκάζοντες ἐκ τῆς μελέτης ταύτης κατὰ τὴν δυνατὴν ἀκρίβειαν, τὴν τάσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δι' αὐτῆς προσδιορίζομεν καὶ τὸ τέλος του, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ, ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων. Αἱ δύο αὗται μέθο-

1) Jouffroy, Mélanges Phil. pag. 52.

δοι, ὅταν γίνῃ ὀρθὴ χρῆσις αὐτῶν, πρέπει ἀναγκαίως νὰ μᾶς φέρω-
σιν εἰς τὰ αὐτὰ ἐξαγόμενα, ὥστε τὰ τῆς δευτέρας νὰ ἦναι ἐπιθε-
βαίως τῶν τῆς πρώτης. Ἄλλ' ὡς πᾶς τις ἐγνοεῖ, ἡ ἐφαρμογὴ καὶ
ἀνάπτυξις τῆς πρώτης ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ πλήρης πραγματεία Με-
ταφυσικῆς καὶ Ὀντολογίας, ἡ δὲ ἄλλη ἀπαιτεῖ γενικὴν καὶ λεπτο-
μερεῖ ἔκθεσιν τῆς καθολικῆς ἱστορίας· καὶ ἐπειδὴ οὔτε τὸ πρῶτον,
οὔτε τὸ δεύτερον, δύναται νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰ ὅρια τοῦ παρόν-
τος Δοκιμίου, ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὸ νὰ ὑπενθυμίσωμεν διὰ βραχέων.

α'. Ὅτι ἡμεῖς ἀνεγνωρίσαμεν πρόνοιαν διατάττουσαν καὶ δια-
τηροῦσαν τὸ σύμπαν δυνάμει σταθερῶν καὶ ἀναλλοιώτων νόμων·

β'. Μεταξὺ τῶν νόμων τούτων διεστείλαμεν τοὺς ἐπὶ τῆς ὕλης
ἀπὸ τῶν διεπόντων τὰ ἠθικὰ καὶ νοητικὰ ὄντα·

γ'. Τὸ κράτος δὲ τῶν ἠθικῶν νόμων, οἵτινες τελευταῖον ἀνάγον-
ται πάντες εἰς ἓνα καὶ μόνον, τὸν ἱστορικόν, εἶδομεν ὅτι ἐκτείνεται
εἰς ὅλην τὴν σειρὰν τῶν αἰώνων καὶ εἰς ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρωπί-
νου γένους.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἐντολὴ τοῦ νόμου τούτου, θεωρουμένου ὡς πρὸς
τὸ ἄτομον, ὑφίσταται εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνάπτυξιν καὶ τελειο-
ποίησιν, ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἀτομικὴν ἀρετὴν, ὡς εἶναι ἀναμφίβο-
λον, θεωρουμένου δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, εἰς τὴν
ἀρετὴν ἐκείνην, ἣτις δύναται νὰ ὀνομασθῇ κοινωνικὴ ἢ πολιτικὴ,
ἔπεται ἐξ ἀνάγκης, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ τις ἱστορικὴ, οὕτως
εἰπεῖν, ἢ τοῦ ὅλου γένους ἀρετὴ καὶ τελειοποίησις, τελευταῖον προϊ-
ὸν καὶ τέλος ἀνώτατον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Διότι ὅλον συγ-
κείμενον ἐκ στοιχείων ἐχόντων πάντων τὴν αὐτὴν φύσιν, τὰς αὐτὰς
ιδιότητας καὶ τὸ αὐτὸ τέλος, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ παριστῇ ἐν τῇ
ὀλομελείᾳ τοῦ τὰς ποιότητας, τὰ προσόντα καὶ τὴν τάσιν τῶν στοι-
χείων τούτων. Δὲν δυνάμεθα δὲ ἄλλως νὰ συλλάβωμεν ἰδέαν τινὰ
τοῦ καθολικοῦ τέλους τούτου εἰμὴ θεωροῦντες αὐτὸ ὡς τὸ τελευταῖον
καὶ ὀριστικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρετῆς. Καὶ
ἐπειδὴ ἔχομεν ἰδέαν ἀρκετὰ σαφῆ τῆς ἀρετῆς ταύτης, δυνάμεθα νὰ
ἔχωμεν, ἂν ὅχι πλήρη, τουλάχιστον κατὰ προσέγγισιν ἰδέαν τινὰ
καὶ τῆς ὀριστικῆς ἀρετῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅσῳ περισσότερον δὲ
καθαρίζεται καὶ ἐξακριβοῦται διὰ τῆς ἠθικῆς προόδου ἡ ἰδέα τῆς
ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρετῆς, κατὰ τοσοῦτον διευκρινεῖται καὶ
φωτίζεται καὶ ἡ ἰδέα τῆς τελικῆς καὶ ὀριστικῆς.

Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ ἀπαρνηθῶμεν τὸν ἱστορικὸν νόμον, ἐπομένως
καὶ τὸν ἠθικὸν καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ τὴν λογικότητα καὶ τὴν πρόνοι-
αν, ἢ πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ
ἀνχπόφευκτον συμπέρασμα. Θέτομεν λοιπὸν ὡς τέλος, ὡς σκοπὸν,

πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνη ἡ ἀνθρωπότης, τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων τῆς φύσεώς μας, ἢ τὴν τελειοποίησιν, καὶ ἐντεῦθεν θεωροῦμεν ὄχι ὡς δικαίωμα, ἀλλ' ὡς ἀπαραίτητον καὶ θεμελιώδη τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν ὑποχρέωσιν, τὴν πρόοδον. Ἐκ τῆς ὑψηλῆς ταύτης περιωπῆς καθορᾶται ἡ ταυτότης τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ εἴδους, τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή, καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ μεγάλη τῶν λαῶν οἰκογένεια μᾶς πκρίσταται ὡς εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος ἀείποτε προοδεύων καὶ τελειοποιούμενος, καὶ ἔχων τινὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἀποστολὴν τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ ἐκπληρώσῃ, ἐξ ἧς τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματά του. Ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀτόμου ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ συναρμολογηθῇ μετὰ τὸ καθολικὸν τέλος τοῦ εἴδους εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Καὶ ἐνταῦθα γίνεται δῆλον πόσῃ ἐπιρροὴν ἔχει ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς πορείας ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα καθὸ προσδιορίζουσα τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιβάλλουσα χρέη ἀνάλογα πρὸς αὐτὸ τὸ τέλος. Ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ νόμου πηγάζει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡ τοῦ τέλους καὶ ἡ τῶν μέσων, καὶ ὅλος ὁ ἱστορικὸς κόσμος ἀνακαλύπτεται διοικούμενος ὑπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ὕλικου ὑποκειμένου εἰς ἓνα νόμον. Οὕτω δὲ ταυτίζεται ἡ ἱστορικὴ μετὰ τὴν καθολικὴν φιλοσοφίαν καὶ φαίνονται ὡς δύο κλάδοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θεωρίας. Ὅτι δὲ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους συνάδει μετὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ ἐν γένει ὅλης τῆς κτίσεως, δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν διὰ πραγματικῶν ἀποδείξεων, ἀλλ' ὅσα μᾶς εἶναι συγχωρημένον νὰ γνωρίσωμεν ἐπάγουσιν ἡμᾶς ἐξ ἀνάγκης εἰς τοῦτο· ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ γένους τούτου, ἢ τὰ ἀνθρώπινα ἄτομα, ἀφ' οὗ ὀλίγον τινὰ χρόνον μείνωσι συνδεδεμένα μετ' αὐτοῦ, ἐμβαίνουν εἰς ἄλλην ζωὴν καὶ μετὰ ἄλλα στοιχεῖα συνενοῦνται· ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φάσεων τούτου εἶναι προσδιωρισμένος ἢ ἀπροσδιόριστος· ὅτι τελευταῖον ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος θέλει παραχωρήσει τὸν τόπον του κατὰ τινὰ ὠρισμένην ἐποχὴν εἰς ἄλλα ἄτομα τελειότερα καὶ ὑποκείμενα εἰς ἄλλην τύχην, ὡς εἰκάζουσί τινες ἐκ τοῦ παρελθόντος, πάντα ταῦτα εἶναι ζητήματα, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὀφείλομεν νὰ ἐκφέρωμεν γνώμην, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν, τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἔλαβον τὴν λύσιν των εἰς τὰ θεῖα δόγματα τῆς Χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως, ἀφ' ἑτέρου δέ, καὶ ἄλυτα ἂν ἔμενον διὰ πικρότης, δὲν ἤθελον προσβάλλει παντάπασιν τὰς ἀρχὰς ὅσας νομίζομεν ὅτι ἀπεδείξαμεν ἄχρι τοῦδε.

Ἰνα ἐμπνεύσωμεν δὲ πλήρη εἰς αὐτάς πίστιν ἤθελεν εἶσθαι ἀναγκαῖον νὰ δώσωμεν καὶ τὴν πραγματικὴν ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδείξιν, νὰ ἐπεβεβαιώσωμεν, δηλαδή, τὴν ἱστορικὴν πρόοδον καὶ τελειοποίησιν δι' αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γινομένων. Ἀλλὰ τολμῶμεν

νά εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὐτῆ κατανατᾶ σχεδὸν περιττή, ὅταν θελήσῃ τις, καὶ ἐπιπολαιῶς ἐξετάζων τὰ πράγματα, νά συμπαραβάλῃ τὴν κοινωνικὴν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κατάστασιν.

Δύναται τις ἄρα νά ἀρνηθῇ τὴν νοητικὴν πρόοδον καὶ τελειοποίησιν; Αἱ γνώσεις τοῦ ἀνθρώπου πολλαπλασιάζονται καὶ διαδίδονται καθ' ἑκάστην, τῆς μελέτης καὶ τῆς διδασκαλίας αἱ μέθοδοι τελειοποιούονται, τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων γίνονται ἀδιακόπως ἀναρίθμητοι καὶ ὠφελιμώτατοι ἐφαρμογαί. Ὁ μόλις εἰσελθὼν εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον νεανίσκος εὐρίσκεται ἤδη πολὺ μακρὰν τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον φθάσει οἱ πλεόν μεγαλοφυεῖς τῆς ἀρχαιότητος ἄνδρες· γεννᾶται, οὕτως εἰπεῖν, προικισμένος μὲ τελειότερον νοῦν καὶ ἐπομένως δύναται καὶ ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον νά ἐπεκτείνῃ τὰς ἐρεῦνας του μέχρι βαθμοῦ τὸν ὁποῖον οὐδὲ κἂν ἐφάντασθησαν οἱ ἀρχαῖοι. Διὰ τινος τῆς φυσικῆς ἢ μηχανικῆς ἐργασίας, διὰ τινος γεωγραφικοῦ χάρτου ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐργασίας πολλῶν αἰῶνων καὶ πολλῶν ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Καὶ ἐν ἡ ταχύτητι τῆς προόδου εἶναι κατ' ἀντίστροφον λόγον τῆς ἀποστάσεως, τίς δύναται νά προῖδῃ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις τῶν ἐπερχομένων γενεῶν;

Οὐχ ἥττον βεβαία, καὶ τοι μὴ ἐπίσης προφανῆς, εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ πρόοδος. Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐγέννησε καὶ τρέφει εἰσέτι μὲ τὸ γάλα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως τὰς κοινωνίας τῶν νεωτέρων. Καὶ ἂν θεωρηθῇ κατὰ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ μέρος ὡς ἐξαγωγή τῶν ἀρχαίων συστημάτων, εἶναι βέβαια ἐνταυτῷ θαυμαστὴ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου ἡ τελειοποίησις καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Περὶ δὲ τῆς μελλούσης καταστάσεως καὶ τῆς ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἰσχύος τοῦ θρησκευματος τούτου εἰς ἡμᾶς μὲν δὲν συγχωρεῖται ἀμφιβολία· ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν αἰρέσεων τῶν συγχρόνων μας, οἱ μὲν φρονοῦσιν ὅτι πρὸς τὴν μέλλουσαν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀρκεῖ νά ἀναπτυχθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος ὑπὸ νέαν μορφήν· οἱ δὲ δισχυρίζονται, ὅτι μόνῃ ἡ κοινωνικὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἠθικῶν τοῦ Εὐαγγελίου παραγγελμάτων δύναται νά παραγάγῃ πολιτικὸν διοργανισμὸν σύμφωνον καὶ μὲ τὰς παρούσας ἀνάγκας καὶ μὲ τὴν μέλλουσαν τῶν λαῶν πρόοδον καὶ εὐδαιμονίαν. Εἶναι βέβαιον ἐν τούτῳ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀναρχία, ἐνεκα τῆς τῆς ὁποίας τόσον θρηνοῦσιν εὐαίσθητοί τινες φιλόσοφοι τῶν ἡμερῶν μας, εἶναι πρόσκαιρος καὶ μεταβατικὴ κατάσταση, δι' ἧς προβαίνει ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἄλλην ταχτικωτέραν καὶ εἰς πλεόν καθαρὰν καὶ ὑψηλὴν ἠθικὴν. Ἄλλ' ἐκ τούτου δὲν πρέπει νά ἐξαγάγωμεν ὅτι ἡ ἠθικότης τῆς ἐποχῆς μας εἶναι κατωτέρα τῆς τῶν ἀρχαίων. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ δουλεία παρ' αὐτοῖς ἦτο ὄχι μόνον θεσμὸς παραδε-

δεγμένος καὶ καθιερωμένος ὑπὸ τῆς συναινέσεως τῶν διαφόρων λαῶν, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν διεκήρυττον ἀσυστόλως οἱ σοφώτεροι τῆς τότε ἐπιστήμης διερμηνεῖς καὶ διδάσκαλοι, ὅτι ὁ ξένος ἐθεωρεῖτο ὡς ἐχθρός, ὅτι ἐλατρεύοντο ὑπὸ θείαν μορφήν τὰ αἰσχρότερα ἐλαττώματα, ὅτι τὰ γλυκύτερα καὶ εὐγενέστερα τῆς καρδίας αἰσθήματα ἐπνιγεν ἔθνικός τις καὶ πατριωτικός, οὕτως εἰπεῖν, ἐγωισμός, καὶ ὅτι τοῦ θνήσκοντος οἱ γογγυσμοὶ καὶ οἱ σπασμοὶ τοῦ ψυχωραγαθῶντος ὑπῆρξαν ποτὲ ἠδὺ ἄκουσμα καὶ θέαμα προσφιλές καὶ τερπνόν.

Τελευταῖον ἡ ὕλική ἢ οἰκονομικὴ πρόοδος εἶναι καὶ αὕτη ἀναμφισβήτητος, καὶ ὄχι μόνον τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν ἀλλὰ καὶ τὸν ὕλικόν τοῦτον χιτῶνα τῆς ψυχῆς ἔχομεν, εἰ δυνατόν, τελειότερον. Ὑπεδουλώσαμεν εἰς αὐτὸ τὴν περιστοιχοῦσαν ἡμᾶς ὕλικήν φύσιν, κυριεύσαντες τὰς δυνάμεις ὑφ' ὧν ἐμψυχοῦται καὶ διευθύνοντες αὐτὰς πρὸς ἰδίαν ὠφέλειαν. Ὁ βραχίων τοῦ ἐργάτου, ἐν ᾧ κινεῖ τινα τῶν τεραστίων ἐκείνων μηχανῶν, ὅσας ἐφεῦρεν ἡ ὀξυδέρκεια τῶν νεωτέρων, ἐκτελεῖ ἐν ἀκαρεῖ καὶ μὲ θαυμαστὴν ἀκρίθειαν ὅ,τι γυμνὴ καὶ ἄτεχος δὲν ἤθελε κατορθῶσει ποτὲ πολλῶν ἑκατοντάδων ἀνθρώπων ἢ δυνάμεις. Τί ἤθελεν εἰπῆ ἀρχαῖος τις ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ ἀπίστευτα ἀριστουργήματα τῆς βιομηχανίας τῶν συγχρόνων μας; Τί δὲ θέλει εἶναι ὅταν ἡ τελειοποίησις αὕτη φθάσῃ εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς προόδου; Δυνάμεθα ἤδη νὰ διακρίνωμεν ἐν ἀπόπτῳ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν πάντες ἄνευ διαστολῆς θέλουν δυνηθῆ νὰ καθιερώσωσι τὴν ἐργασίαν των εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εὐγενεστέρων αὐτῶν δυνάμεων, καὶ θέλει ἐνεργηθῆ διὰ τῆς βιομηχανίας ἡ τελεία καὶ πλήρης ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ πρόοδος καὶ τελειοποίησις εἶναι καρπὸς τῆς νοητικῆς, ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς, εἶναι ἐξαγόμενον τῆς τριπλῆς ταύτης ἐνεργείας καὶ ὅτι ἀπεδείχθησαν ἀρκούντως καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων αἱ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας πρὸς βεβούμεν περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως.

ΠΕΡΙ ΚΑΝΤΙΣΜΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ Α΄.

Εδόξαζεν ὁ Τάκιτος ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς Γερμανίας οἰκῆτορες ἦσαν τῶν αὐτόχθονες, διότι οὐδεὶς, λέγει, δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς λαοὶ τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἀσίας, ἢ τῆς Ἀφρικῆς ὑπέηγον νὰ κατοικήσωσι τὴν ἄμορρον καὶ τραχεῖαν καὶ μελαγχολικὴν ἐκείνην χώραν *informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectu- que*. Ἀλλ' ἐὰν ὑπὸ τὴν φυσικὴν ἔποψιν βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὅτι ἡ Γερμανία εἶναι ὁ ἀφιλόξενος καὶ ἄγριος ἐκεῖνος τόπος, τὸν ὁποῖον ὁ μέγας ἱστορικὸς ἐπεχείρησε νὰ περιγράψῃ εἰς τὸ ἀθάνατον πόνημά του, εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι καὶ τὴν σήμερον, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ὀλίγους ἔχει, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς μετοικοῦντας· καὶ κατὰ τοῦτο, ἴσως καὶ τώρα δυνάμεθα μετὰ τοῦ Τακίτου νὰ εἰπώμεν· οὐ συχνὸς εἰς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου κόσμου ὁ κατάπλους, *raris ab orbe nostro navibus aditur* (*De mor. et pop. Germ.*) Ἐκ τούτου προέρχεται ὅτι πολὺ περισσότερα εἶναι τὰ ὅσα λέγονται τῶν ὅσα πραγματικῶς γνωρίζονται περὶ αὐτῆς. Ἐπαινέται δὲ καὶ κατήγοροι λαλοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀλλοτρίων πληροφοριῶν καὶ τρόπον τινὰ διὰ τινος προκατειλημμένης καὶ μὴ δικαιολογημένης ἀντιπαθείας ἢ συμπαθείας μᾶλλον ἢ ἐξ ἰδίας γνώσεως καὶ πεφωτισμένης γνώμης. Ὅθεν ἀξιόμισθον ἔργον νομίζεται παρὰ πάντων ἐὰν οἱ εὐτυχήσαντες ν' ἀντλήσωσιν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν πηγῶν τῆς Γερμανικῆς σοφίας, ἐκθέσωσι καὶ ἐρμηνεύσωσι τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ γραμματολογικὰς διδασκαλίας, ὅσαι ἀπὸ δύο περίπου αἰῶνων ἀνθοῦσιν εἰς ἐκείνην τὴν χώραν καὶ τὴν συνιστῶσιν, ὅ,τι καὶ ἂν λέγωσι, τὸ κλασικὸν ἔδαφος τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Ἀφιερῶθεις ἀπὸ τινῶν ἐτῶν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, φυσικῶ τῷ λόγῳ παρεκινήθη νὰ λάβῃ γνώσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συστημάτων, ὅσα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος

αἰῶνος καὶ μέχρι τῆς σήμερον μὲ διαφόρους περιπετείας καὶ τύχας συζητοῦνται ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ἐνόμισα ὅτι δὲν θέλετε δυσαρεστηθῆ, Κύριοι, ἐὰν καθυποβάλω εἰς ὑμᾶς τὸ ἐξαγόμενον, οἷονδ' ἴποτε ἦναι, τῶν ἐρευνῶν μου. Τοῦτο δὲ ποιῶ ὄχι πρὸς ὠφέλειαν τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ὀλίγον δύναται νὰ ὠφεληθῆ ἐκ τῶν ἔργων μου, ἀλλ' ἵνα παροτρύνω ἄλλους ἐμοῦ ἀξιώτερος ὅπως ἐξακολουθήσωσι καὶ συμπληρώσωσι τὴν προκειμένην μελέτην, τὴν ὁποίαν, μὲ ὅλον τὸ ἐν ἐμοὶ ἀνεπρκρὲς τοῦ χρόνου, τῆς ἰκανότητος καὶ τῶν μέσων, ἀνέλαβον ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οἱ συνομίληκες καὶ ὁμοθενεῖς θέλουσιν ἴσως προθυμοποιηθῆ νὰ συμμεθέξωσι καὶ ὧν ἀπαιτεῖ ἐπιπόνων προσπαθειῶν καὶ τοῦ γενναίως ἀνταμείβοντος αὐτὰς ὠφελήματος.

Ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάπτυξις, ἥτις ἀναφαίνεται ἐν Γερμανίᾳ ἀπὸ Καντίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, καὶ εἶναι μία τῶν ἐνδοξοτέρων φάσεων ἐκ τῶν ὅσας μᾶς παρουσιάζει ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀποτελεῖ, οὕτως εἶπεῖν, τέλειον φιλοσοφικὸν κύκλον. Ἡ κριτικὴ, ὁ ὑποκειμενικὸς ἰδανισμὸς καὶ ὁ ἀπόλυτος εἶναι τρία σημεῖα διὰ τῶν ὁποίων ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία, ὀρμηθεῖσα ἀπὸ τοῦ σκεπτικοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ θεμελιωτοῦ της, ἔφθασεν εἰς τὸν πανθεισμὸν τῶν τελευταίων παραστατῶν της, ἵνα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτὸν τὸν ὅρον ἀφ' οὗ ὠρμήθη. Καὶ ἐνταῦθα συγχωρήσατέ μοι νὰ ἐπαναλάβω, πρὸς περισσοτέραν φώτισιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν τῶν ὅσα κατὰ τὸ παρὸν ἀρκοῦμαι μόνον νὰ ἀναγγείλω, τὴν φράσιν δι' ἧς πρό τινων ἐτῶν ὁ κ.Κ. Ρεμυσάτης, ἐν τινι πρὸς τὴν ἐν Γαλλίᾳ Ἀκαδημίαν τῶν ἠθικοπολιτικῶν ἐπιστημῶν ἀναφορᾷ του, διετύπωνε μετὰ θαυμαστῆς σαφηνείας καὶ συντομίας τὴν πορείαν τῆς καθ' ἡμᾶς Γερμανικῆς φιλοσοφίας. «Ἡ ἰδέα ἐγγυᾶται μόνον ἑαυτήν, εἶπεν ὁ Κάντιος· ἐπρόσθεσεν ὁ Φίχτης, μόνη ἡ ἰδέα ἐγγυᾶται τὸ ὄν εἶναι» ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας, ὑπέλαβεν ὁ Σχελλίγγος· ἄρα ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ὄν, ἐσυμπέρανεν ὁ Ἐγκελος· καὶ ἰδοὺ πῶς σκεπτικὸς τις ἰδανισμὸς ἀνενέωσεν ὑπὸ τὰ ὄμματά μας τὸν πανθεισμὸν τοῦ Σπινόζα» (Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Μαΐου 1845.)

Ὁ Κάντιος, ὁ Φίχτης, ὁ Σχελλίγγος καὶ ὁ Ἐγκελος εἶναι λοιπὸν οἱ τέσσαρες ἀντιπρόσωποι τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας, οἵτινες ἔφερον εἰς φῶς τέσσαρα μεγάλα συστήματα, τὰ ὁποῖα διήγειρον ἄπειρον πλῆθος ὀπαδῶν καὶ ἀντιπάλων, δοξασιῶν ἄλλων συμφώνων καὶ ἄλλων ἐναντίων μᾶλλον ἢ ἥττον εἰς τὰς διδασκαλίαις των, καὶ ἔδωκαν εἰδικὴν καὶ χαρακτηριστικὴν τινα ὄθησιν εἰς τὰς φυσικὰς καὶ θεολογικὰς καὶ νομικὰς καὶ ἱστορικὰς μελέτας· διότι εἰς τὴν ἐμβριθῆ καὶ θεωρητικὴν ἐκείνην χώραν ἡ ἐξαγωγή τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν προάγεται μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς ὁρίων, καὶ

ἐπομένως πᾶν φιλοσοφικὸν σύστημα παράγει ὅλας τὰς νομικὰς καὶ φυσικὰς καὶ θεολογικὰς αὐτοῦ συνεπείας· τέσσαρα μεγάλα συστήματα, ὧν ἡ διαδοχικὴ ἀνάπτυξις, ἡ ἀμοιβαία συγγένεια ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ διαφορὰ καὶ ἡ ἐναντιότης καὶ αἱ ἐκ τούτου πηγάζουσαι συγκρούσεις ἀποτελοῦσι τὸ διδασκτικώτερον καὶ θελητικώτερον θέαμα ἀφ' ὅσα δύνανται νὰ ἐλκύσωσι τὸ ὄμμα τοῦ φιλοσοφικῶς παρατηροῦντος τὰς περιπετείας καὶ τὰς φάσεις τῆς νοητικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως.

Ἡ χρονολογικὴ τάξις, καθ' ἣν ἀνεφάνησαν, εἶναι λοιπὸν ταῦτοχρόνως καὶ τάξις λογικῆς γενέσεως καὶ παραγωγῆς· διότι ἐὰν ὁ Κάντιος παρήγαγε τὸν Φίχτην, ἐκ τούτου προῆλθεν ὁ Σχελίγγος, καὶ οὗτος ἀναμφιβόλως ἐνέπνευσε τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τοῦ Ἐγγέλου εἰς ὃν ἔτι ἐπιζῆ. Ὅστις λοιπὸν θέλει νὰ λάβῃ πληροφορίας περὶ τῆς λαμπρᾶς ταύτης περιόδου τῆς τῶν νεωτέρων φιλοσοφίας, δὲν ἔχει ἐλευθέραν τὴν ἐκλογὴν, καθότι ἡ τάξις τῶν ἐρευνῶν του προχαράττεται τρόπον τινὰ ὑπ' αὐτῆς τῆς τάξεως, καθ' ἣν τὰ συστήματα ταῦτα παρήχθησαν καὶ παρουσιάσθησαν εἰς τὸν κόσμον. Ἀναγκαζόμενος ὅθεν νὰ τηρήσω τὴν τάξιν ταύτην, ὄφειλον νὰ ἀρχίσω ἀπὸ τοῦ Καντίου.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι πᾶσα φιλοσοφία, ὅσῳ πρωτότυπος καὶ ἂν ᾖ, οὐδέποτε δύναται νὰ ἀπελευθερωθῇ ὀλοτελῶς ἀπὸ τοῦς ὅρους τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, ἐν οἷς γεννᾶται, καὶ ἐπομένως ὄχι μόνον μετέχει πάντοτε κατὰ τι ἐκείνης ἣτις αὐτῆς προηγῆθη, ἀλλὰ προσέτι ὑπομένει τὴν ἐπιβρῶν καὶ τῆς νοητικῆς καταστάσεως τοῦ ἔθνους ἐν ᾧ ἀναφίνεται, οὕτω πρὸς διαφώτισιν τῶν σχέσεων τούτων εἶναι ἴσως ἀνάγκη νὰ σᾶς ἐνθυμίσω διὰ βραχείων καὶ τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὔρεν ὁ Κάντιος τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του, καὶ ποία ἦτο ἡ νοητικὴ τῆς Γερμανίας κατάστασις, ὅτε ὁ μέγας οὗτος νοῦς ἀφιεροῦτο εἰς τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης.

Ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ δοκιμίῳ θέλω ἔχει λοιπὸν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς καθυποβάλω·

α'). βιογραφικὴν περίληψιν τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου·

β'). συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς ἐπὶ Καντίου νοητικῆς καταστάσεως τῆς Γερμανίας καὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας·

γ'). ἔκθεσιν, ὅσον δυναθῶ, σύντομον, σαφῆ καὶ πλήρη τοῦ πρώτου μέρους τῆς διδασκαλίας του, δηλ. τῆς Αἰσθητικῆς του.

I.

Ὁ Κάντιος ἔσχε κοινὸν μὲ ἄλλους τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ νέου κόσμου φιλοσόφους τὸ ἄσημον τῶν γενεθλίων. Ἐγεννήθη ἐν Κοινισβέργῃ τῇ 22 Ἀπριλίου τοῦ 1724 ἐκ πτωχοτάτων γονέων· διότι ὁ μὲν πατήρ του, Σκῶτος τὸ γένος, ἦτο σαγματοποιός, ἡ δὲ μήτηρ ἦτο καὶ αὐτὴ γένους ἀσήμου· ἀλλὰ διεκρίνοντο ὁ μὲν δι' αὐστηράν τινα παρρησίαν, ἡ δὲ κατὰ τὸ ζωηρὸν καὶ βαθὺ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ πατρὸς φαίνεται ὁ Κάντιος μεταλαβὼν τὸν σφοδρὸν αὐτοῦ ἔρωτα τῆς ἀληθείας, ἐκ δὲ τῆς μητρὸς τὴν ἐξείρετον ἐκείνην συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος, ἡ ὁποία τόσην ἔλαβεν ἐπιβροχὴν ἐπὶ τοῦ βίου του καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας του. Μείνας ὄρφανός πατρός ἐν ἡλικίᾳ 13 ἐτῶν εἰσῆλθε, μὲ τὴν βοήθειαν θείου τινός, εἰς τὸ Φριδεरिकανὸν γυμνάσιον, ὅπου συμπληρώσας τὰς προπαρασκευαστικὰς μελέτας, ἔδωκε δείγματα πνεύματος φιλομαθοῦς, θαυμαστῆς μνήμης, καὶ μεγάλης λεπτότητος καὶ ἐμβριθείας εἰς τὴν παρατήρησιν. Φθάσας εἰς τὰ 16 ἔτη, ἀνέλαβε τὰς Ἀκαδημαϊκὰς σπουδὰς, καὶ ἠκολούθησε συγχρόνως τὰς σειρὰς τῆς λογικῆς καὶ τῶν μαθηματικῶν. Μετὰ ἔξ ἔτη, δηλαδή μόλις 22 ἐτῶν, ἐδημοσίευσεν ὡς πρῶτον δοκίμιον τῆς εἰς τὰ μαθήματα ταῦτα ἐπιδόσεώς του, διατριβὴν περὶ τῶν ζωτικῶν δυνάμεων, ἐν ἣ διορᾶται ἤδη ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς διανοίας του. Μακρὰν τοῦ νὰ πτοηθῆ ἀπὸ τὰς τότε ἐπικρατούσας διδασκαλίας, ἐπροσπάθησεν μὲ πρωτοτύπου θεωρίας νὰ συμβιβάσῃ τὸν Λεϊβνίτιον μὲ τὸν Καρτέσιον, ἀλλὰ στενοχωρούμενος ἀπὸ ἀνυπερβλήτους ἀνάγκας, ἔπαυσε τοῦ νὰ συγγράφῃ, καὶ μὴ θέλων νὰ ἦναι πλέον εἰς βάρος τοῦ θείου, εἰσῆλθε καθὼ παιδαγωγὸς πρῶτον εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐφημερίου τινός τῆς ἐξοχῆς, καὶ ἔπειτα εἰς τινὰς τῶν ἐκεῖσε εὐπατριδῶν οἰκίας, ὅπου ἔλαβεν εὐκαιρίαν νὰ κάμῃ πολλὰς περὶ ἀγωγῆς τῶν παιδῶν παρατηρήσεις, αἵτινες τῷ ἐχρησίμευσαν ὕστερον εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παιδαγωγικῆς του. Μετελθὼν δέκα ἔτη τὸ παιδαγωγικὸν ἐπάγγελμα, ἐζήτησε καὶ ἀπέλαβεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς πατρίδος του τὸν βαθμὸν ἰδιωτικοῦ διδάκτορος, ἡ ὑφηγητοῦ, ἀφ' οὗ μὲ λαμπρὰν ἐπιτυχίαν ὑπεστήριξε φιλοσοφικὴν θέσιν δημοσιευθεῖσαν μόνον μετὰ τὸν θάνατόν του. Ἐδίδαξεν ἕκτοτε μέχρι τέλους ζωῆς του, παραδίδων τὴν φυσικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ διαφόρους κλάδους τῆς φιλοσοφίας μὲ ἀπειρον σφόδρῃ μαθητῶν καὶ ἀκροατῶν. Τὸ μέγα μνημονικὸν του καὶ ἡ παράδοξος πολυμαθεία του συνίστων τὰ μα-

θήματά του λίαν ἐνδιαφέροντα, ἐκεῖνο πρὸ πάντων τῆς φυσικῆς γεωγραφίας. Χωρὶς γὰρ ἦναι εὐγλωττος καὶ μὲ ὄλην τὴν ἀδυναμίην τοῦ ὀργάνου του, ἐκυρίευσεν τὴν προσοχὴν τῶν ἀκροατῶν του μὲ τὴν ἀκρίβειαν καὶ ζωηρότητα τοῦ ὕφους του καὶ διεγείρων μᾶλλον νέας ιδέας εἰς τὸ πνεῦμα των ἢ κοινοποιῶν τὰς ἰδικὰς του. Μετὰ ὀλίγων ἔτων περάδοσιν ἐδημοσίευσεν ἀνώνυμον τὴν Καθολικὴν φυσικὴν ἱστορίαν καὶ θεωρίαν τοῦ οὐρανοῦ, ἐν ᾗ ἐκθέτει τὰς δοξασίας του περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς μηχανικῆς συστάσεως του παντός κατὰ τὰς Νευτωνικὰς ἀρχάς. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, δυνάμει μόνον τῶν νόμων τοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς προσθετικῆς ἀποκεντρότητος τῶν πλανητῶν, διίσχυρίσθη ὅτι ἐπέκεινα τοῦ Κρόνου ἔπρεπε γὰρ ὑπάρχωσι καὶ ἄλλα οὐράνια σώματα, ὅπερ ἐπαληθεύθη καὶ ἐπεβεβαιώθη διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Οὐρανοῦ ἐπιφανέντος μετὰ 26 ἔτη εἰς τὸ ἐταστικὸν τηλεσκοπεῖον τοῦ Ἑρσχέλου. Ἐνόησεν ὁ Κάντιος ὅτι οἱ κομηῆται ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ πολὺ ἀπόκεντροι πλανῆται, καὶ παρατηρήσας ὅτι καὶ τούτων ἡ ἀποκεντρότης ἦτο κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἀποστάσεώς των, δὲν ἐδίστασε γὰρ συλλάβῃ ἐν μόνον σύστημα οὐρανίων σωμάτων ἀπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ ἦττον ἀποκέντρου τῶν πλανητῶν, μέχρι ἀπωτάτου κομηῆτου. Παραβαλὼν δὲ ἔπειτα τὴν τροχιάν τοῦ Κρόνου, ὅστις ἦτο ὁ ἀπώτατος τῶν τότε γνωστῶν πλανητῶν, πρὸς τὸν ἦττον ἀπόκεντρον τῶν κομητῶν, καὶ εὐρὼν παραμεγάλην διαφορὰν καὶ ὑπέρμετρον μεταξὺ τῶν δύο τούτων κενόν, ἐπήχθη εἰς τὸ γὰρ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἐξ ἀνάγκης ἐπέκεινα τοῦ Κρόνου ἔπρεπε γὰρ ὑπάρχωσι σώματα διάμεσα μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ πλησιεστέρου κομηῆτου, δι' ὧν ἡ ἀποκεντρότης γὰρ ἦναι κατὰ βαθμὸν καὶ αὐξουσα ὡς εἶναι καὶ πρὸ τοῦ Κρόνου. Καὶ οὕτω ὁ μεγαλοφυῆς νοῦς τοῦ Καντίου, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀνακλόγιας, προεῖπεν ὅ, τι ἔμελεν ἔπειτα γὰρ ἐπαληθευθῆ καὶ γ' ἀποδειχθῆ ὑπὸ τῆς πείρας, δημιουργήσας, οὕτως εἶπεῖν, ἐκ τῶν προτέρων μέσην τάξιν οὐρανίων σωμάτων μεταξὺ πλανητῶν καὶ κομητῶν, καθὼς ὁ Λεϊβνίτιος καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης διίσχυρίσθησαν ὅτι ἔμελε γὰρ ὑπάρχει μέση τάξις ὄντων μεταξὺ φυτῶν καὶ ζώων, προλαβόντες τοιοῦτοτρόπως τὰς ὠραίας περὶ ζωοφύτων ἀνακαλύψεις τῶν νεωτέρων, καὶ καθὼς ὁ Κυβιέρος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας μὲ τὰ ὀλίγα λείψανα, ὅσα εὗρεν εἰς σπλάγχνα τῆς ὑψηλίου σφαίρας, ἀνέπλασε καὶ προσδιώρισε κατὰ τινὰ τύπον αὐξούσης τελειότητος τὴν κλίμακα τῶν ὄντων. Καὶ ὅχι μόνον ἡ πρόβρῃσις αὕτη τοῦ Καντίου ἀλλὰ πᾶσαι σχεδὸν αἱ εἰκασίαι αὐτοῦ περὶ τοῦ συστήματος τοῦ παντός, περὶ τῶν νεφοειδῶν ἀστέρων, περὶ τοῦ γαλαξίου, περὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ Κρόνου ἐπεβεβαιώθησαν ὑπὸ τοῦ προμνησθέντος πε-

ρικλεοῦς ἀστρονόμου, ὅστις, ἄς τὸ εἴπωμεν πρὸς ἔπαινόν του, ἔδραξε πᾶσαν εὐκαιρίαν, ἵνα ἀποδώσῃ μὲ σπανίαν τῶντι εἰλικρίνειαν καὶ εὐχαρίστησιν τὸν θαυμασμὸν του πρὸς τὸν μέγαν νοῦν τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. Καὶ ἄλλην μετ' οὐ πολὺ ἐδημοσίευσε διατριβὴν περὶ τῆς φυσικῆς Μοναδολογίας, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν ἐν δημοσίῳ διαγωνίσματι ὑπὲρ τοῦ εἰς τὴν καθηγετικὴν ἔδραν προβιβασμοῦ του· ἀλλ' ἡ ἔντιμος καὶ δικαία αὐτῇ ανταρταίβῃ δὲν τῷ ἀπεδόθη. Τὸ νεωτεριστικὸν πνεῦμά του, ἦτο, φαίνεται, ἐπίφοβον εἰς τοὺς τότε διανέμοντας τὰς ἀκαδημαϊκὰς θέσεις, καὶ ἄλλα δώδεκα ἔτη ἔμεινεν περιωρισμένος εἰς τὸ ὑποδεέστερον ὑπουργημα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου. Ἀλλ' ἐν τούτῳ δὲν ἔμεινεν ἀδρανὴς ἢ μεγαλεπήβολος καὶ ὀργῶσα διάνοιά του. Ὅθεν μέχρι τοῦ 1770, καθ' ἣν ἐποχὴν ἀπέλαβε τέλος πάντων τὴν τόσον ἐπιθυμητὴν καὶ πρέπουσιν εἰς αὐτὸν φιλοσοφικὴν καθέδραν, πολλὰ κατὰ καιροὺς ἐδημοσίευσεν πονημάτια περὶ διαφόρων ἀντικειμένων τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἐξ ὧν ἔτι μᾶλλον κατεδεικνύετο ἡ ἰσχὺς καὶ ἔκτασις τοῦ νοῦς του καὶ ἡ βαθυτάτη παιδεία του. Πρὶν ἢ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, φαίνεται ὅτι ἠθέλησε νὰ συμπληρῶσιν τὰς περὶ τῆς ὕλικῆς φύσεως ἐρεῦνας του, τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων διεφώτιζε μὲ τὰς πρώτας λάμπεις ἐκείνης τῆς μεγαλονοίας, ἣτις ἔμελεν ἔπειτα νὰ πλημμυρήσῃ μὲ τὸ φῶς τῆς τοὺς σκοτεινοτέρους καὶ ἐνδοτέρους κευθμῶνας τοῦ νοῦς καὶ τῆς καρδίας. Ἐκ τούτων καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πονημάτων, ἅτινα κατὰ καιρὸν ἐξέδωκε περὶ παιδῶν ἀγωγῆς, περὶ ἀνθρωπολογίας καὶ περὶ τινῶν μεμωμένων φιλοσοφικῶν ζητημάτων, ἠδύναντό τις νὰ προῖδῃ ποῦ ἔτεινε, καὶ ποῖον ἠθέλεν εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς τὸ φιλοσοφικὸν του σύστημα. Ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἔγινε γνωστὸν εἰς τὸ δημόσιον εἰμὴ ὅτε ἦλθεν εἰς φῶς ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου τυπωθεῖσα τὸ πρῶτον τῷ 1781, δηλ. ἔνδεκα ἔτη ἀφ' οὗ ἀνέβη τὴν διδασκαλικὴν ἔδραν. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον καιρὸν ἐφιλοπόνει ἐν σιωπῇ καὶ ἡσυχίᾳ, ἀνακεφαλαιώσας ὅλα τὰ πρῶτα ἔργα του, καὶ ἀνοίξας νέον στάδιον εἰς τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, ἔθεσεν ἐνταυτῷ τὸ θεμέλιον τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐδημοσιεύθησαν ἔπειτα παρ' αὐτοῦ ἐκ μᾶλλον ἢ ἦττον μακρῶν διαλειμμάτων ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου (1788), ἡ Κριτικὴ τῆς κρίσεως (1790), αἱ Μεταφυσικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἀρετῆς, αἱ Μεταφυσικαὶ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου (1797) καὶ ὅλα τὰ ἄλλα συγγράματα, ὅσα ἔστερέωσαν τὴν ὑπόληψίν του καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γερμανίας, καὶ ἀνέδειξαν αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον τῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς του.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ νοητικὸν στάδιον τοῦ Καντίου, καὶ τούτου γινωσκομένου, εὐκόλως ἐννοεῖται ποῖος πρέπει νὰ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἠθικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ. Ἡ μακρὰ ἔξις τῆς μελέτης καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἐντὸς ἡμῶν διηνεκῆς σκέψεις ὑποθέτουσιν ἀταραξίαν ψυχῆς καὶ νοητικὴν γαλήνην, αἵτινες πάντοτε σχεδὸν συνενοῦνται μὲ ἐνάρετον καρδίαν. Ἐλεύθερος παντὸς οἰκογενειακοῦ δεσμοῦ ὁ Καντίος ἀφιερῶθη ὀλοκλήρως εἰς τὴν πρόβον τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ τοι ἄριστος πολίτης, δὲν ἐνόμιζεν ὅμως ὅτι ἐκλήθη νὰ ἐξασκήσῃ ἄμεσον ἐπιβρόχην ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τύχης τῆς πατρίδος του. Πρὸς τὰς ἀρχὰς προσέφερε σέβας καὶ ἀνεξαρτησίαν, καὶ χωρὶς νὰ παραβιάσῃ τὴν συνείδησίν του, ἐδείχθη ἐνίοτε καὶ γενναῖος πρὸς τινὰς κυβερνητικὰς πράξεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ προσβάλλῃ παρρησίᾳ χωρὶς νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τόσον ἀναγκαίαν εἰς τὰς μελέτας καὶ εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ μέλλον εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν. Προσβληθεὶς πολλάκις ἀδίκως, ὑπερασπίσθη πάντοτε ἐντόνως, ἀλλὰ μετριοπαθῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς, καθότι οὔτε ἐφοβεῖτο τὰς ἐπικρίσεις, οὔτε πάλιν ἐφείδετο αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους· καὶ μάλιστα ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπῆρξε τὸ μαντεῖον, οὕτως εἶπεῖν, τῶν σοφῶν τῆς Γερμανίας, οἵτινες τῷ ἔπεμπον τὰ συγγράμματά των, αἰτοῦντες παρ' αὐτοῦ κρίσιν καὶ λαμβάνοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀντὶ τῶν συνήθων εὐχαριστήσεων καὶ φιλοφρονήσεων, ἐκτενεῖς καὶ ἐμβριθεῖς περὶ τῶν αὐτῶν ἀντικειμένων διατριβάς. Κατὰ τὰς ἰδιωτικὰς σχέσεις ἦτο τὸ παράδειγμα τῆς εἰλικρινείας καὶ τῆς σταθερᾶς φιλίας, γενναῖος πρὸς τοὺς συγγενεῖς του, πρὸς ὅλους φιλόανθρωπος, καὶ ἀδελφὸς μᾶλλον ἢ διδάσκαλος τῶν φοιτητῶν του παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς ἀφειδῶς καὶ ἀφθόνως τὰς συμβουλὰς του, τοὺς ἐβοήθει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ἀνάγκας, καὶ ἐπροσπάθει παντοιοτρόπως νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀγίαν ἐκείνην ἠθικὴν, ἧς αὐτὸς ἦτο ζῶν ὑπογραμμὸς καὶ παράδειγμα. Τακτικώτατος εἰς τὴν διανομὴν τοῦ χρόνου, ἦτο ἐνταυτῷ εὐθυμος, εὐτράπελος, εὐχαρις καὶ πνευματώδης εἰς τὰς συναναστροφὰς καὶ εἰς τὸν ἱματισμὸν τοῦ κοσμιώτατος. Φθάσας εἰς ὀγδοήκοντα σχεδὸν ἐτῶν ἡλικίαν, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ψεύσῃ ἑαυτόν, πλήρης ἤδη ἀρετῆς, ἐπιστήμης καὶ δόξης, ἐτελεύτησεν εἰρηνικῶς καὶ ἀνοδύνως τῇ 22 Φεβρουαρίου τοῦ 1804. Ἡ γενέθλιος αὐτοῦ πόλις ὄθεν οὐδέποτε ἐξῆλθεν, ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῶς καὶ μὲ γενικὸν πένθος τὴν κηδείαν του. Εἰς τὸ περιστύλιον τῆς μητροπόλεως τῆς Κοινοσβέργης, ἧτις εἶναι καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὅπου ἐτάφη, ἐξετέθη ἐπισήμως ἡ προτομὴ του τῷ 1811 ἐν τῇ ἐπετείῳ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως του, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἀνανεοῦται καθ' ἕκαστον ἔτος μὲ τὴν αὐτὴν πομπὴν ἢ καθιέρωσις, ὡς λέγει εἰς τῶν

βιογράφων του, τῆς Καντιανῆς ἐκείνης στοᾶς. Ἱπομνηματιστῶν, ἑρμηνέων, ὁπαδῶν καὶ ἀντιπάλων τῶν ἀρχῶν του μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ πολλὰ ἀνεφάνησαν ἑκατοντάδες. Τὰ συγγράμματά του, μικρὰ καὶ μεγάλα, ὑπερβαίνουν τὰ ἑβδομήκοντα. Πρὸς διασάφησιν τῆς ὀνοματολογίας του καὶ διαφώτισιν τοῦ ἀτάκτου καὶ ἕνεκα τοῦ πρωτοφανοῦς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν φράσεων σκοτεινοτάτου ἐνίοτε ὕφους αὐτοῦ, συνεγράφησαν λεξικά καὶ ὀνομαστικά· δέκα ἢ δώδεκα εἶναι αἱ βιογραφίαι του, καὶ ἐνὶ λόγῳ πολλὰ ὀλίγοι ἐνέπλησαν τόσον μετὰ τὸ ὄνομά των τὴν ἐποχὴν των καὶ τόσον ἰσχυρῶς ἐπενήργησαν εἰς τοὺς συγχρόνους των ὅσον ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς συντόμου ταύτης βιογραφικῆς εἰδήσεως ὀλίγα τινὰ θέλω σᾶς εἰπεῖ καὶ περὶ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ χαρακτήρων. Ἦτο ὑπὲρ τὸ δέον μικρὸς καὶ ἰσχνός, στενὸν εἶχε τὸ στῆθος καὶ κυρτὸν ὀλίγον τὸ σῶμα, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διέλαμπεν ἡ εὐγένεια τοῦ ἤθους καὶ ἡ δύναμις τῆς διανοίας. Εἶχε καθαρὰ τὰ ὄμματα, γαληνιαῖον τὸ πρόσωπον, λεπτήν τὴν ρίνα καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν εἶδη μᾶλλον ἀκομψα καὶ ἀκανόνιστα, ἀλλὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ εὐρὺ μέτωπόν του, καὶ τὸ ὀξυδερκὲς καὶ φωτοβόλον τῶν ὀφθαλμῶν του διεφώτιζον, οὕτως εἰπεῖν, ὅλον τὸ πρόσωπον μετὰ τὰς ἀκτῖνας τῆς μεγαλονοίας. Τὸ μέτωπόν του, διὰ τὸ εὐρὺ τῶν διαστάσεων καὶ διὰ τὰ ὑπερεξέχοντα πρόσθια ὄργανα, ἐλήφθη ὡς τύπος ὑπὸ τοῦ Γάλλου ὅταν ἠθέλησε γὰρ προσδιορίσῃ τὴν ἔδραν τῆς λεπτότητος καὶ τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας. Ὦν ἀδυνάτου ἰδιοσυγκρασίας, δὲν ἠθέλε ποτε φθάσει εἰς τοσοῦτον προβεβηκυῖαν ἡλικίαν χωρὶς τῆς αὐστηρᾶς διαίτης, εἰς τὴν ὁποίαν πάντοτε καθυπεβλήθη, καὶ τῆς ἡρεμίας τῆς ψυχῆς τὴν ὁποίαν ἤξευρε γὰρ διαφυλάττει. Δυνάμεθα λοιπὸν εὐλόγως γὰρ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ διὰ τὰ προτερήματα τοῦ νοῦς καὶ δι' ἐκεῖνα τῆς καρδίας, διὰ τε τὴν φιλομάθειαν καὶ τὴν ἀγιότητα τῶν ἠθῶν ὁ Κάντιος ὑπῆρξεν ὁ κατ' ἀνθρώπον ἐντελής τύπος τοῦ ἀληθοῦς φιλοσόφου. Ἄς ἴδωμεν τώρα ποῖα ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν του ἡ διανοητικὴ κατάστασις τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ.

2.

Ἡ Γερμανικὴ γραμματολογία, καθ' ἃ εὐφυῶς παρετήρει ἡ κυρία Στάελ, δὲν ἔλαθε τὸν χρυσοῦν αὐτῆς αἰῶνα. Ὅ,τι ἔκαμεν ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Αὐγουστος εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, Λέων ὁ Ι. εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Δουδοβικός ὁ ΙΔ'. εἰς τὴν Γαλλίαν, δὲν ἔκαμεν ἐν Γερμανίᾳ οὐδεὶς τῶν κυριάρχων της. Αὕτη δὲν ὀφείλει βεβαίως εἰς τοὺς

βασιλεῖς τῆς τῶ κλέος, ἢ περιεβλήθη ἕνεκα τῶν μεγάλων αὐτῆς συγγραφέων. Ὅθεν ἡ γραμματολογία ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ αὐθόρμητος καὶ τρόπον τινὰ ὡς ὄριμος καρπὸς τῆς διανοητικῆς προόδου, καὶ ἐπομένως ὑπῆρξε πρωτότυπος, δραστήριος καὶ ἀνεξάρτητος.

Ἡ αὐτὴ Φριδερίκου τοῦ Β'. τὴν ὁποίαν βλέπομεν σχηματιζομένην εἰς τὴν Πρωσσίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἣτις ἐθεωρήθη ὑπὸ τινῶν ὡς σοφὴ καὶ λαμπρὰ Ἀκαδημία ἀναγεννήσασα διανοητικῶς ὅλην τὴν Γερμανίαν, ἄλλο τι ἐξ ἐναντίας δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ παράλογος καὶ ἄγονος προσπάθεια, ὅπως εἰσαχθῆ ἐν Γερμανίᾳ τὸ πνεῦμα, ἡ γλῶσσα, ἡ γραμματολογία καὶ ἡ τότε φιλοσοφία τῶν Γάλλων, στοιχεῖα πάντῃ ξένα καὶ ἀλλότρια καὶ μάλιστα διόλου ἐναντία πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, τοὺς θεσμούς, τὰς παραδόσεις, καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ γραμματολογικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἰδιοσυγκρασίαν τῆς Γερμανίας. Ὁ Φριδερίκος (ἔλεγεν ὁ Σχίλλερὸς ἐν τινι τῶν ᾠδῶν του) ὁ μεγαλύτερος τῶν υἱῶν τῆς πατρίδος περιεφρόνησε τὴν ἐθνικὴν ποίησιν, καὶ εἶδομεν αὐτὴν ἀπομακρυνομένην ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ θρόνου, ὅστις δὲν τὴν ἐπεσκίαζεν. Ἀλλ' αὕτη ἐτόλμησε νὰ κηρύξῃ ἑαυτὴν Γερμανίδα, καὶ ἔλαβε τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν νὰ δημιουργήσῃ αὐτὴ ἑφ' ἑαυτῆς τὴν ἰδίαν δόξαν. Τὰ ἄσματα τῶν Γερμανῶν ἀοιδῶν ἀντήχησαν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, καὶ ὡς χεῖμαρδοὶ κατέπεσαν εἰς τὰς κοιλάδας. Ὁ ποιητὴς ἀνεξάρτητος δὲν ἀνεγνώρισεν ἄλλους νόμους παρὰ τὰς ἐντυπώσεις τῆς ψυχῆς του, οὐδὲ ἠθέλησεν ἄλλον ἡγεμόνα παρὰ τὴν μεγαλοφυΐαν του.

Πλήρης ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος, βαθύνοια, ἐκτεταμένη καὶ εὐσυνείδητος πολυμάθεια, σοβαρὰ καὶ εἰλικρινὴς τῆς ποιήσεως ἔμπνευσις, τοιοῦτοι εἶναι οἱ χαρακτῆρες, οἵτινες συνδυαζόμενοι μὲ τὴν ἀτομικὴν πρωτατυπίαν καὶ μὲ τὴν πλέον ἐκφανῆ ἐθνικότητα, διακρίνουσι μεγάλως τοὺς κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα εἰς τὴν Γερμανίαν ἀναφανέντας συγγραφεῖς, τοὺς δώσαντας ἰδιαιτέραν ὄψιν εἰς τὴν διανοητικὴν τοῦ τόπου ἐκείνου κατάστασιν. Ἐὰν δὲ τις θέλῃ νὰ προσδιορίσῃ μὲ περισσοτέραν ἀκρίθειαν ὁποῖα ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ τάσις τῆς Γερμανικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γραμματολογίας, ὀφείλει νὰ ἀναβῆ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἡ πολιτικὴ ἐνότης τῆς λεγομένης Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶχε διαλυθῆ, καὶ ὁ Λουθηρισμὸς, ἀπελευθερώσας τὴν Γερμανίαν τῆς ἐξουσίας τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς, εἶχε διὰ παντὸς καταστρέψει τὴν θρησκευτικὴν. Ἡσθάνοντο ὅμως τὴν ἀνάγκην νέας τινὸς νοητικῆς ἐνότητος, ἣτις ἔμελε νὰ ἦναι ἀρχὴ καὶ βᾶσις, καὶ ἐπομένως ἀψευδῆς οἰωνὸς τῆς μελλούσης καὶ ἤδη πραγματοποιουμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνώσεως. Πρὸς ταύτην δὲ τὴν ἐνότητα ἔτεινον οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους μετὰ πό-

θου καὶ εὐσυνειδησίας ἀναδιφῶντες τὴν ἀρχαίαν ἐπιτήμην καὶ καλλιτεχνίαν, ὄχι ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐξαγάγωσιν ἐξ αὐτῆς δουλικὴν ἀπομίμησιν, ἢ ψυχρὰν τινα καὶ πρᾶκταιρον αὐτῆς ἀνανέωσιν, ἀλλ' ἵνα διὰ νέων ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων δημιουργήσωσι νέον ἐπιστημονικὸν καὶ γραμματολογικὸν τύπον, ἐντελῆ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, καθόσον ἦτο, ὡς ἐκεῖνος, ζῶντ' αὖ καὶ πιστῆ εἰκὼν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως· ἔτεινον ἀρυόμενοι τὰς ἰδίαις ἐμπνεύσεις ἐκ τῶν γνησίων πηγῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ δηλ., τῶν θεσμῶν, τῶν διχλέκτων καὶ τῆς Γραμματολογίας τοῦ μεσαιῶνος· ἔτεινον τέλος πάντων (καὶ ἔστω τοῦτο εἰς διδασκαλίαν ἄλλων λαῶν) ἐξοστρακίζοντες πᾶσαν ξένην διάλεκτον, μεταχειριζόμενοι πάντοτε τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν, ἀναζητοῦντες τὰς ὠραιότητας αὐτῆς, μετριοῦντες τὰ ἐλαττώματά της, καὶ ἐνὶ λόγῳ καθιστῶντες αὐτὴν, ὅσον ἠδύναντο, ἐντελὲς ὄργανον τῆς διανοίας. Οἱ εἰς τὴν ἱεράν ταύτην καὶ ἔνδοξον ἀποστολὴν ἀφοσιωθέντες, οἵτινες δι' αὐτὸ τοῦτο κατέστησαν ἀρχηγέται καὶ θεμελιωταὶ νέου πολιτισμοῦ, ὑπῆρξαν, ὡς δὲν ἀγνοεῖτε, Κύριοι, ὁ Οὐίγγελμάννος, ὁ Λέσσιγγος, ὁ Οὐιλάνδος, ὁ Κλοψτόκιος, ὁ Ἑρδερως, ὁ Γκαίτης, καὶ ὁ Σχίλλερως. Ἄλλ' ἐκ τούτων μόνοι οἱ πρῶτοι τέσσαρες ὑπῆρξαν σύγχρονοι τοῦ Καντίου, διότι ὁ μὲν Ἑρδερως ὑπῆρξε μαθητῆς αὐτοῦ, ὁ δὲ Γκαίτης καὶ Σχίλλερως, καίτοι γεννηθέντες περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐνεκαίνισαν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν γραμματολογίαν τῆς 18^{ης}, καθότι ὁ Σχίλλερως ἐτελεύτησε τῷ 1805, καὶ μόλις 14 ἔτη παρῆλθον ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Γκαίτου. Περὶ τῶν πρώτων τεσσάρων θέλω λοιπὸν εἰπεῖν ὀλίγα τινὰ ὅπως καταδείξω, εἰ δυνατόν, ἔτι μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχῆς.

Ὁ Οὐίγγελμάννος, ὡς καλῶς γνωρίζετε, μετὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ πολυμαθοῦς συνήνωσε καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ καλλιτέχνου. Καὶ τῶνδ' ἑκτὸς, πρὸς ἐντελῆ γνῶσιν τῆς ἀρχαιότητος φαίνεται ὅτι ἀμφοτέραι εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖαι· διότι τὰ κολοβωμένα καὶ ἠκρωτηριασμένα εἰσὶν εἰς τὴν ἀρχαίαν, ὅσα χορηγεῖ ἢ πολυμαθεῖα, εἰς οὐδὲν ἤθελον χρησιμεύσει εἰ μὴ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας δὲν ἤξευρέ τις νὰ ἀνοικοδομήσῃ καὶ ἀναζωώσῃ ὀλόκληρον κόσμον κατεστραμμένον καὶ σχεδὸν ἠφκισμένον ὑπὸ τοῦ πανδαμάτορος χρόνου. Ὅλιγοι δὲ κάλλιον αὐτοῦ ὠφελήθησαν καὶ ἐκ τῆς μιᾶς καὶ ἐκ τῆς ἄλλης. Ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς συγχρόνους του τὸ ἰδανικὸν κάλλος τῆς ἀρχαίας τέχνης κατὰ τὰς πολυειδεῖς αὐτῆς σχέσεις μὲ τὰ γράμματα, μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ μὲ τοὺς θρησκευτικὸς θεσμοὺς τῶν διαφόρων λαῶν. Ἡ τῶν σκιαγραφικῶν τεχνῶν ἱστορία αὐτοῦ εἶναι μνημεῖον ἀμίμητον διὰ τε τὸν πλοῦτον τῶν λεπτομερειῶν καὶ διὰ τὸ μεγαλοπρεπές

σχέδιον τοῦ συνόλου, καὶ διὰ τὸν ἔμφυτον καὶ εἰλικρινῆ ἐκείνον ἔρωτα τοῦ καλοῦ, ὅστις ἐμφυχώνει καὶ ζωογονεῖ ὅλον τὸ πόνημα. Ἐγκαθιδρύσας εἰς τὴν Γερμανίαν τὴν λατρείαν τοῦ ἀρχαίου καλοῦ, διήγειρε δι' αὐτοῦ τὸ αἶσθημα τοῦ ἰδανικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο τεθαμμένον εἰς τὰ βάθη τοῦ ἀρχαίου γερμανικοῦ πνεύματος.

Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἡ ὑγιὲς κριτικὴ καὶ ἡ ὀρθὴ καλαισθησία τοῦ Λεσίγγου. Οὗτος μετήνεγκεν εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν τὴν τελειότητα τοῦ ὕφους τῶν ἀρχαίων. Νοῦς εὐτολμος, ἀκράματος καὶ ἀκόρεστος ἐρευνητὴς τῆς ἀληθείας, ἐνησχολήθη περὶ τὴν ἰδεολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν κριτικὴν· ἔλαβε δὲ καὶ τὴν τόλμην νὰ προσβάλλῃ κατὰ πρόσωπον τὴν τότε ἐπικρατούσαν φιλογαλλίαν, καὶ προκρίνων τὸ Ἀγγλικὸν θέατρον ὡς συμφωνότερον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους, δὲν ἀπέκρυψε τὴν προτίμησιν ταύτην. Ὁ Λεσίγγος συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ προικίσῃ τὴν Γερμανίαν μὲ θέατρον ἐθνικόν. Πρὸς τοῦτο ἐδημοσίευσεν ἐφημερίδα ἐπιγραφομένην Ἡ δραματοποιία, ἐν ἣ καθυπέβαλλε εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν τὰ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ μεταφρασμένα δραματικὰ πονήματα, ἅτινα ἦσαν τότε τοῦ συρμοῦ. Συνέγραψε καὶ αὐτὸς δράματα, καὶ μολονότι ὀλίγα τούτων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τέλεια παραδείγματα τῆς τέχνης, εἶναι ὅμως ἀναμφίβολον ὅτι ἔδωκαν μεγάλην ὠθησιν εἰς τὴν ἐθνικὴν ποίησιν, καὶ ἤνοιξαν εἰς αὐτὴν νέον στάδιον, καθ' ὅσον διήγειραν ἐν αὐτῇ τὴν συναίσθησιν τῆς ἰδίας δυνάμεως.

Ὁ Οὐϊλάνδος, κατώτερος τὴν εὐφυίαν τῶν δύο πρώτων, καὶ μιμητὴς τῶν ξένων γραμμάτων, συνεισέφερεν ὅμως καὶ οὗτος οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν διανοητικὴν πρόοδον τῆς πατρίδος του, τελειοποιήσας τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, καὶ πειραθεὶς νὰ ἐξεύρῃ εὐκολωτέραν καὶ ἀρμονικωτέραν στιχοποιίαν.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ὅστις ἔμελε μεγάλως νὰ διχασίῃ τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, ὑπῆρξεν ὁ Κλοψτόκιος. Ἐμπνευσθεὶς καὶ οὗτος ὑπὸ τῆς παρθενικῆς καὶ αὐστηρᾶς ποιήσεως τοῦ Μιλτῶνος καὶ Ἰούγγου, ὑπῆρξε τῶντι ὁ θεμελιωτὴς τῆς Γερμανικῆς γραμματολογίας. Ἡ πατρις καὶ ἡ θρησκεία ἦσαν αἱ δύο μοῦσαι τοῦ Κλοψτοκίου. Οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν εἰδημόνων, εἶχεν τόσον εὐστόχως μεταχειρισθῆ τὴν ἰδίαν γλῶσσαν πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων. Ποίησις χριστιανικὴ ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν, καὶ ἐκπεφρασμένη ὑπὸ μορφὴν τῶντι ἐθνικὴν, ὥφειλεν ἐξ ἅπαντος νὰ διεγείρῃ τὸν ποιητικὸν οἶστρον τῶν ἀρχαίων ἀοιδῶν, καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῶν ἀφῶνων αὐτῶν λυρῶν νέας καὶ μελωδικωτέρας ἀρμονίας. Μετὰ τὸν

Κλοψτόκιον ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐμφανισθῶσιν ὁ Γκαίτης καὶ ὁ Σχίλλερως.

Ἐὰν δὲ παρὰ τὰ γράμματα θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ὁποία τότε ἦτο ἡ ἐν Γερμανίᾳ κατάστασις τῶν ἄλλων κλάδων τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως, θέλομεν εὐρεῖ ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος εἶχεν ἤδη ἀνακεφαλαιώσῃ καὶ ἀνακυρφόσῃ ὑπὸ τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ καθολικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ὅλην τὴν ἐπιστήμην τοῦ αἰῶνος του· ὅτι ὁ Οὐόλφιος εἶχε καταστήσῃ δημοτικὴν τὴν φιλοσοφίαν διὰ τῶν καθαρῶν καὶ αὐστηρῶν αὐτοῦ ἐξαγωγῶν· ὅτι ὁ Θωμάσιος μεταχειριζόμενος τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν διδασκαλίαν του, εἶχε δώσει διὰ μόνου τούτου μεγίστην ὠθησιν εἰς τὸ ἔθνικόν πνεῦμα· ὅτι ὁ Φριδερίκος ὁ Β'. καὶ τοι ὡς εἴρηται, μὲ ξένα στοιχεῖα, ἢ ὄχι ἄλλο, εἶχε καταστήσει τιμίας τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοίας· ὅτι τέλος πάντων ὁ περὶ τὰ θεολογικὰ ὀρθολογισμὸς (rationalisme), ὅστις τοσοῦτον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ταράσσει καὶ ταλαντεύει τὰ πνεύματα, εἶχεν ἔκτοτε φανῆ μετὰ τοῦ Σπινόζα καὶ τῆς Γερμανικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολάου. Ὑπῆρχεν ἐπομένως καθ' ὅλας τὰς ἐννοίας καὶ διευθύνσεις διηγετικῆς κινήσεως νεωτερισμοῦ, πάντες ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην, καὶ ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀπόκτησιν νέας, ὡς ἤδη εἴπομεν, διανοητικῆς ἐνότητος ἱκανῆς νὰ προαγάγῃ καὶ ἐξασφαλίσῃ διὰ παντὸς τὰς μελλούσας προόδους τῆ κοινῆς πατρίδος.

«Ἡ Γερμανία, καθ' ἃ λέγει ὁ Κ. Σαίντης (Ἰστ. τῶν ἔργ. καὶ τοῦ βίου τοῦ Καντίου) συγκεκινημένη καὶ τεταραγμένη ὑπὸ τοσοῦτων στοιχείων νεωτερισμοῦ, περιέμενε λοιπὸν ἄνδρα σοφὸν δυνάμενον νὰ συνενώσῃ εἰς ἓν κοινὸν κέντρον τὰς διαφόρους διευθύνσεις ἐποχῆς, ἣτις ἐχαρακτηρίζετο διὰ τῆς πολυμαθίας, τῆς πάλης, καὶ τῆς ἀμφιβολίας, καὶ τὰς διαφόρους διδασκαλίας νὰ συγχωνεύσῃ εἰς τὸ χωνευτήριον τῆς αὐστηραῆς μὲν ἀλλ' ἀμερολήπτου κριτικῆς, νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ αἰῶνος, καὶ μὲ τολμηρὰν καὶ ἀσφαλῆ χεῖρα νὰ ἐνδείξῃ τὴν ὁδόν, ἣν ἔμελλε νὰ βαδίσῃ ἡ νέα γενεὰ ἵνα μὴ διακινδυνεύσῃ τὰς νίκης της». Ὁ σοφὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὁ Κάντιος.

Ἄλλ' εἰς ποίαν κατάστασιν εὔρε τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του; Εἰς τοῦτο ὀφείλομεν τώρα νὰ ἐνασχοληθῶμεν.

Ὁ Κάντιος, ὡς εἴπομεν, ἐγεννήθη τῇ 22 Ἀπριλίου τοῦ 1724, ἡ δὲ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτι 1780. Ἴνα λοιπὸν ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν εἰς ποίαν κατάστασιν εὕρισκετο ἡ φιλοσοφία ἐν Εὐρώπῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ νέα φιλοσοφία εἶχε τότε μιᾶς περίπου καὶ ἡμισείας ἑκατον

ταετηρίδος ζωῆν. Γεννηθεῖσα μετὰ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καρτεσιῦ περι τὰ τέλη τῆς ις'. καὶ παραγοῦσα δίδυμον σχεδὸν γέννημα, τὸν ἰδανισμόν καὶ τὸν αἰσθητισμόν, ἐφαίνετο ἀναπαυομένη περι τὸ τέλος τῆς ις'. ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ εὐρυτάτου καὶ σοφοῦ ἐκλεκτισμοῦ τοῦ Λεϊβνιτίου, ὅτε διήγειρεν αὐτὴν εἰς νέαν πάλην καὶ νέας διαφιλονεικῆσεις τὸ τολμηρὸν πνεῦμα τοῦ Χιούμη. Σύγχρονος τοῦ Ρεΐδου καὶ τοῦ Κονδιλλιάκου, ὁ Κάντιος φαίνεται ὅτι τοὺς ἠγνόησεν. Ὁ σκεπτισμὸς τοῦ Χιούμη ὑπῆρξεν ὁ σπινθήρ, ὅστις ἀναφεν εἰς αὐτὸν τὴν λαμπρὰν δάδα τῆς φιλοσοφικῆς μεγαλονοίας.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Χιούμης, ὁ Ρεΐδης, ὁ Κονδιλλιάκος καὶ ὁ Κάντιος ἦναι σχεδὸν σύγχρονοι, καὶ ἐὰν πάντες οὗτοι παρέλαβον ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ιή. ἑκατονταετηρίδος οἷοι κινὸν συγγενείας σύνδεσμον καὶ χαρακτῆρα, τὴν ταυτότητα τῆς μεθόδου, δὲν ἀγνοεῖτε, Κύριοι, ὅτι πολὺ διάφοροι ὑπῆρξαν αἱ τάσεις καὶ αἱ συνέπειαι τῶν διδασκαλιῶν των. Ὁ μὲν Χιούμης διὰ τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου ἔφθασεν εἰς τὸν σκεπτισμόν. Ὁ δὲ Ρεΐδης, προσεκτικώτερος καὶ βελύτερος παρατηρητής, ἀνέβη διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου καὶ πρὸ τοῦ Καντίου εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, καὶ ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολήν, ἥτις, νουνεχῆς καὶ σώφρων, ἐμμένουσα καὶ τὴν σήμερον εἰς τὰς ἀρχάς του, ἐπλούτισε μὲ πολύτιμα ἔργα τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ὁ δὲ Κονδιλλιάκος ἐξῆλειψεν εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ τελευταῖον ἴχνος τοῦ ἰδανισμοῦ καὶ ἀνήγαγεν ὅλον τὸ σύστημα τῶν νοητικῶν δυνάμεων εἰς τὴν μεταφορρωμένην αἴσθησιν. Ὁ Κάντιος τελευταῖον ἐπεχείρησε γὰ διαστεῖλῃ τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον τῆς γνώσεώς μας ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικόν, καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐσύστησεν ἐπὶ τέλους ἐν Γερμανίᾳ σκεπτικὸν ἰδανισμόν, τὸν ὁποῖον ἐπειράθη γὰ διορθῶσθαι διὰ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ θεωριῶν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος οὐχ ἤττον παρήγαγε μετ' οὐ πολὺ τὸν ὑποκειμενικὸν ἰδανισμόν τοῦ Φίχτου καὶ τὸν ἀπόλυτον τοῦ Σχελλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου.

Παραδεχθέντες λοιπὸν τὸ κατὰ πολλὰ νεοφανές καὶ πρωτότυπον τοῦ Καντισμοῦ, ἃς προσδιορίσωμεν ἤδη μὲ περισσοτέραν ἀκρίβειαν τὰς σχέσεις, αἵτινες συνδέουσιν αὐτὸν μὲ τὰ πρὸ αὐτοῦ συστήματα.

Ὁ ἄνθρωπος, τιθέμενος εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, δύναται γὰ στρέψῃ τὰς νοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ἢ ἐφ' ἑαυτοῦ, ἢ ἐπὶ τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν ἀντικειμένων. Ἐκ τῆς διπλῆς ταύτης τάσεως γεννᾶται διπλῆ καὶ ἀντίθετος διανοητικὴ διεύθυνσις, ἄγουσα εἰς δύο φιλοσοφικὰς διδασκαλίας πάντῃ διαφόρους, μάλιστα δὲ ἐναντίας καθότι ἐκ μὲν τῆς πρώτης πηγάζει ὁ ἰδανισμὸς, ἐκ δὲ τῆς ἄλλης ὁ αἰσθητισμὸς. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ πεῖρα μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἰδα-

νισμός, όταν δὲν μένη σκεπτικός, ἀλλ' ὠθεῖται εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ συνεπείας, ἀναβαίνει εἰς τὸν πανθεισμόν ἢ κατ' εὐθεϊαν, ὡς παρὰ τοῖς νεωτέροις, ἢ διὰ τοῦ μυστικισμοῦ ὡς παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς. Τρεῖς λοιπόν, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, εἶναι αἱ τάσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὰ τρία μεγάλα ἀντικείμενα τῆς φιλοσοφικῆς μελέτης.

Ὁ ἄνθρωπος τείνει ἢ νὰ συνταυτίσῃ τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον μὲ τὸν ἑαυτὸν του, καὶ ἐκ τούτου, ἔχομεν τὸν ἰδανισμόν, ἢ νὰ συνταυτίσῃ καὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἑαυτὸν του μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τὸν αἰσθητισμόν, ἢ νὰ συνταυτίσῃ καὶ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὸν κόσμον μὲ τὸν Θεόν, καὶ ἐκ τούτου ἔχομεν τὸν πανθεισμόν. Αἱ τρεῖς αὗται κύριαι τάσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ἐφανερώθησαν ὡσάκις ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀπελευθερωθεὶς ἀπὸ τὴν αὐθεντίαν καὶ τὴν παράδοσιν, ἐπεχείρησε νὰ ἐρευνήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, τὴν φύσιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν πραγμάτων. Τὰς εὐρίσκομεν εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, εἰς τὴν πρώτην καὶ ἐνδοξὸν ἐκείνην περίοδον τῆς φιλοσοφίας ἣτις ἤρχισε μὲ τὸν Σωκράτην καὶ ἐτελείωσε μὲ τοὺς Ἀλεξανδρινούς· τὰς εὐρίσκομεν ἔτι μᾶλλον ὁρατὰς καὶ σαφεστέρως εἰς τὸν νεώτερον κόσμον, καθότι ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας γενικὰς κατηγορίας νομίζω ὅτι δύνανται εὐκολώτατα νὰ ἐνωθῶσιν ὅλα τὰ συστήματα τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐάν τις ἀκολουθήσῃ τὴν διαδοχικὴν ἀνάπτυξιν τῶν τάσεων τούτων, καὶ τὸν βαθμικὸν σχηματισμὸν τῶν τριῶν θεωριῶν αἰτίνας εἰς αὐτὰς ἀντιστοιχοῦσιν. Ἀλλὰ περὶ τούτου οὔτε ὀφείλω, οὔτε δύναμαι νὰ ἀσχοληθῶ ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Περιοριζόμενος εἰς τὸ εἰδικὸν ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης, θέλω σὰς παρακαλέσει, Κύριοι, νὰ παρατηρήσετε, ὅτι καθὼς τὸ περίφημον ἐνθύμημα τοῦ Καρτεσίου περιεῖχε τὸν βλαστὸν καὶ τοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Βερκελεύου καὶ τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Μαλεβράγχου καὶ τοῦ πανθεισμοῦ τοῦ Σπινόζα οὕτως ἐκ τῆς πειραματικῆς μεθόδου τοῦ Βάκωνος ἐπήγαγε καὶ ἔπρεπε νὰ πηγᾶσῃ ὁ αἰσθητισμὸς τοῦ Λωκίου καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Καὶ ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι ὁ ἰδανισμὸς, ὁ μυστικισμὸς καὶ ὁ πανθεισμὸς θεμελιοῦνται κυρίως ἐπὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ὁ δὲ αἰσθητισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, δυνάμεθα καὶ ἀπὸ τοῦδε νὰ διαβεβαιώσωμεν ὅτι ἡ Καντιανὴ φιλοσοφία ἄλλο δὲν θέλει εἶναι, ὡς καὶ ἡ τοῦ Λεϊβνιτίου, εἰμὴ ἀπόπειρα συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν σχετικῶν ὀρίων τῆς κυριαρχίας των καὶ τῆς σχετικῆς αὐτῶν νοητικῆς ἀξίας. Ἀλλὰ, κα-

θώς εἶχον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς εἶπω, πῶς δύναται τις νὰ μεταβῆ ἀπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου εἰς τὸν Κάντιον χωρὶς νὰ διέλθῃ τὸν σκεπτισμὸν τοῦ Χιούμης; Ἐὰν ἡ ἀπόπειρα τῆς εὐρείας καὶ ὑψηλῆς διανοίας τοῦ πρώτου ἀπέτυχεν, ὁ σκεπτισμὸς τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ ᾔῃαι ἡ ὀριστικὴ κατάστασις τῆς φιλοσοφίας. Ὁ σκεπτισμὸς εἶναι νοητικὴ ἀυτοχειρία, ὁ ἄνθρωπος νοερώς δὲν ζῆ εἰμὴ διὰ τῆς πίστεως.

Ὅθεν, ἐν ᾧ ὁ Ρεΐδης, ἀναβαίνων πρὸ τοῦ Καντίου εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἔθετεν ἐν Ἐδιμβούργῳ τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς Σκωτικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐν ᾧ ὁ Κονδιλιάκος ἐξηκολούθει εἰς τὴν Γαλλίαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Λωκιανοῦ συστήματος, ὁ Κάντιος σιωπηλὸς καὶ μονήρης ἐν μιᾷ τῆς Γερμανίας γωνίας ἐμελέτα καθ' ἑαυτὸν πάντα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, καὶ διερευνήσας μεθ' ὑπομονῆς καὶ βαθείας ἀναλύσεως τοὺς πλέον ἀποκρύφους μυχοὺς τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἐνεκαίνιζε διὰ τῆς κριτικῆς του τὴν νέαν Γερμανικὴν φιλοσοφίαν.

Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ὁ Κάντιος ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν συγχρόνων του καὶ τινῶν τῶν προκατόχων του τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, παρέλαβεν ἐκ τῆς πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφίας τὰ στοιχεῖα τοῦ συστήματός του, τούτέστιν, ἐκ τοῦ αἰσθητισμοῦ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Λωκίου τὸ ἀντικειμενικόν, καὶ ἐκ τοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Βερκελεύου, τοῦ Μαλεβράγχου καὶ τοῦ Σπινόζα τὸ ὑποκειμενικόν, ἀνεπέσθη τὴν συμβιβαστικὴν ἀπόπειραν τοῦ Λεϊβνιτίου, καὶ μείνας ἀνεξάρτητος καὶ τοῦ αἰσθητισμοῦ τοῦ Κονδιλιάκου καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς Σκωτικῆς σχολῆς, ἔλαβε τὴν ἰσχυροτέραν ὠθησιν εἰς τὰς ἐρεῦνας του ἀπὸ τὸν σκεπτισμὸν τοῦ Χιούμης.

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐπιστήσωμεν ἐπ' ὀλίγον τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου, ὅπως φανῆ καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν ὁ σύνδεσμος τῶν δύο θεωριῶν καὶ ἡ ἐπιρροή τὴν ὁποίαν ὑπέστη ὁ Καντισμὸς ἀπὸ τὸν ἄμεσον τοῦτον προκατόχον του.

Ὁ Χιούμης ἐκπλαγεὶς ὡς ὁ Κάντιος, ἀπὸ τὰς ἀσφαλείας, τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰ σφάλματα τῆς μεταφυσικῆς, προέθετο νὰ κάμῃ (1) σπουδαίαν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἵνα δι' ἀκριβοῦς ἀναλύσεως τῶν δυνάμεών του πεισθῆ ὅτι δὲν προωρίσθη νὰ φθάσῃ εἰς ἀντικείμενα τόσον ἀφηρημένα καὶ ὑψηλά. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον προέθετο εἶναι ὅλος ἀρνητικὸς. Ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ μᾶλλον ἢ νὰ ἐκτείνῃ τὴν νοητικὴν δύναμιν καὶ τοῦτο διὰ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ τοῦ νοός. Ἄς προσπαθῆσωμεν, λέγει, νὰ ἐκριζώσωμεν τὰς βάσεις δυσνοήτου τινος φιλοσοφίας, ἥτις φαί-

1) Ὁρ. τὰ περὶ τῆς ἀνθρωπ. διανοίας φιλοσοφ. δοκίμια.

νεται εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησιμεύσασα μέχρι τοῦδε, εἰμὴ εἰς σκέπην τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εἰς καταφύγιον τῆς πλάνης.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἔποψις τῶν δύο φιλοσόφων ἦναι, ὡς μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἰδεῖ, ἢ αὐτῆ, καὶ ἐὰν, ὀρμηθέντες ἀμφοτέρω ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου, φθάνωσιν εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἐξαγόμενον, δὲν εἶναι ὁμῶς ἢ αὐτῆ καὶ ἡ ὁδός, δι' ἧς προχωροῦσιν. Ὁ Χιούμης, καθαρὸς αἰσθησιολόγος, δὲν ἀναλύει εἰμὴ ἐν τῶν δύο στοιχείων τῆς γνώσεως, τὸ ἀντικειμενικόν, καὶ μολονότι τὸ συμπέρασμα του εἶναι σκεπτικόν, ὁ σκεπτισμὸς αὐτοῦ δὲν εἶναι βεβαίως ὁ ἰδανικὸς σκεπτισμὸς τοῦ Καντίου.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδεῶν, ὁ Χιούμης εἶναι πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Λωκίου. Ὅλον τὸ ὑλικὸν τῶν διανοημάτων μας λαμβάνεται, λέγει, ἢ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἢ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰσθήματος. Αἰσθησις καὶ σκέψις εἶναι λοιπὸν αἱ δύο μόναι πηγαὶ τῶν ἰδεῶν μας.

Ἄλλ' αἱ ἰδέαι αὗται τίνι τρόπῳ συνδέονται; Εἶναι ἄρα κεχωρισμένοι εἰς τὸν νοῦν μας καὶ ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ἢ ὑπάρχει τις σχέσις ἣτις τὰς συνδέει, συνδιατάσσουσα αὐτὰς κατὰ τινὰ ἀρχήν; Ὁ Χιούμης παραδέχεται τρεῖς ἀρχὰς συνδέσμου· τὴν ὁμοιότητα, τὴν συνάφειαν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, καὶ τὴν μεταξὺ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος σχέσιν, ἢ τοὶ τὴν αἰτιότητα. Ἄλλ' ἡ σχέσις αὕτη τῆς αἰτιότητος εἰς τί οὐσιωδῶς ἀνάγεται; κατ' αὐτόν, εἰς ἀπλὴν σχέσιν διαδοχῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ αἰτίου, ὡς ἀρχῆς τοῦ ὄντος, καὶ ἡ οὕτω λεγομένη ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος εἶναι ἀπλαῖ ἀπάται. Αἴτιον εἶναι γινόμενον, τὸ ὁποῖον προηγεῖται πάντοτε ἄλλου τινὸς ἐπομένου, τὸ ὁποῖον καλεῖται ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἴμεθα βέβαιοι εἰμὴ περὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἢ πίπτουσιν ὑπὸ τὰς αἰσθήσεις μας, ἢ εἶναι ἀναγεγραμμένα εἰς τὴν μνήμην μας, οὕτως οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν νόμιμον ἐπαγωγὴν ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ ἥλιος θέλει ἀνατεῖλει, καὶ ὁ ἥλιος δὲν θέλει ἀνατεῖλει, εἶναι δύο προτάσεις ἐπίσης καταληπταὶ καὶ πολλὰ ὀλίγον ἀντιφατικά. Ἐὰν δὲ πιστεύωμεν εἰς τὰς ἐπαγωγὰς τὰς ὁποίας κάμνομεν περὶ μελλόντων τοῦτο συμβαίνει ἐκ τῆς πείρας ἣν ἔχομεν τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' ἡ πείρα αὕτη, ἀκολουθεῖ λέγων, μὲ ποῖον δικαίωμα δύναται νὰ μεταφερθῆ εἰς ἄλλους χρόνους καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα, ὧν ἢ πρὸς τὰ προηγούμενα ὁμοιότης ἢ δύνατο καλῶς ἀπάντων σταθμιζομένων, νὰ μὴ εἶναι εἰμὴ κατὰ τὸ φαινόμενον; Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μέγα ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπιμένω. Ἐγὼ εὔρον πάντοτε τὸ δεῖνα ἀντικείμενον ἀκολουθούμενον ὑπὸ τοῦ δεῖνος ἀποτελέσματος. Ἡ πρότασις αὕτη δὲν ἔχει οὐδένα λογικὸν σύνδεσμον μὲ τὴν ἐπομένην.

ἐγὼ προβλέπω ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα ὁμοιάζουσι κατὰ τὸ φαινόμενον, ὁμοιάζουσι προσέτι καὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματα. Οὐδεὶς μέσος ὄρος ὑπάρχει μεταξύ τῶν δύο τούτων προτάσεων.

Ἐὰν ὄχι λοιπὸν διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, διὰ τίνος ἄλλου μέσου ἢ πείρα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς τὰ μέλλοντα τῶν γινομένων;

Ἐὰν πλῆθος πειραμάτων ὁμοιομόρφων, ὅσον καὶ ἂν ἦναι καταπειστικόν, δὲν δύναται ποτε νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἐξαγάγωμεν ἀναγκαῖον τινὰ σύνδεσμον μεταξύ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, τίνι τρόπῳ πιστεύομεν εἰς τὴν περὶ τῶν μελλόντων ἐπαγωγὴν;

Πιστεύομεν εἰς αὐτὴν, ἀποκρίνεται, ἐξ ἀπλῆς ἕξεως. Ἐὰν ἡ ἐπαγωγὴ προήρχετο ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ, ἤθελεν ἀρκεῖ μία μόνη περίπτωσις, ἀλλὰ μία μόνη περίπτωσις δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν γενῆται ἐκ τῆς ἕξεως, ἐκ τῆς συνηθείας, καὶ ἐντεῦθεν ἡ τελευταία συνέπεια καὶ ὁ γενικὸς συμπερασμὸς δι' οὗ διατυπώνει ὅλην αὐτοῦ τὴν θεωρίαν. Ἡ πίστις, τὴν ὁποίαν δίδομεν εἰς τὰ γεγονότα ἢ εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν ὑπαρχόντων ἀντικειμένων, ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ δύο τινῶν, ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἀντικειμένου τινὸς διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων ἢ διὰ τῆς μνήμης, καὶ ἐκ τοῦ συνήθους αὐτοῦ συνδέσμου μὲ ἄλλα ἀντικείμενα.

Ἡ οὕτω λεγομένη πίστις ἄλλο δὲν εἶναι λοιπὸν εἰ μὴ εἶδος τι φαντασίας ζωηροτέρας, ἐντονωτέρας, καὶ στερεωτέρας, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶμεν ἐξ ἧς ἔχομεν ἕξεως τοῦ συνδέειν τὸ συλληφθὲν ἀντικείμενον μὲ ἄλλο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀμέσως παρὸν εἰς τὰ αἰσθητήρια, ἢ ἐγκεχαραγμένον εἰς τὴν μνήμην.

Πᾶσα ἰδέα φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν συσχετικὴν αὐτῆς, τόσον διὰ τὸ παρελθόν ὅσον καὶ διὰ τὸ μέλλον, καὶ τοῦτο δυνάμει τῆς συνδέσεως, ἣτις φυσικῶς συμβαίνει καὶ συνιστᾷ τὴν σχέσιν τῆς αἰτιότητος. Δυνάμει τῆς σχέσεως ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προκυπτούσης ἕξεως, ἐπαγόμεθα, πιστεύομεν καὶ συλλογιζόμεθα περὶ τοῦ μέλλοντος.

Καὶ ἐνταῦθα ἀποκαλύπτων σχεδὸν αὐτὸς οὗτος τὴν ἀσθενῆ βάσιν τῆς θεωρίας του, ἀλλὰ πῶς συμβαίνει, ὑπολαβάνει, ὅτι τὰ γινόμενα ἀναστοιχοῦσι πάντοτε εἰς ταύτην τὴν πίστιν; Ἡ ἀπάντησις εἶναι τῶντι περίεργος, καὶ ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ κατὰ γράμμα.

Ἐπάρχει εἶδος τι προδιατεταγμένης ἀρμονίας μεταξύ τῆς σειρᾶς τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδεῶν μας; ἐπειδὴ, μ' ὅλον ὅτι αἱ δυνάμεις, αἵτινες ποικίλλουσι τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου, μᾶς εἶναι πάντῃ ἄγνωστοι, εὐρίσκομεν οὐχ ἥτιον ὅτι τὰ διανοήματα καὶ ἐννοήματα ἡμῶν πιστῶς συνώδευσαν αὐτὰς μέχρι τοῦδε.

Καὶ ἡ ἀνταπόκρισις αὕτη τί ἄρα ἀποδεικνύει καὶ πόθεν προέρχεται ; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὑπὲρ πάντα λόγον ἀπίστευτος· ἡ ἀνταπόκρισις εἶναι καὶ αὕτη ἔργον τῆς ἕξεως.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω θεωρίας περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν, περὶ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν, περὶ τῆς ἰδέας τοῦ αἰτίου καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, δύνασθε εὐκολώτατα νὰ προμαντεύσητε ὅλας τὰς περαιτέρω συνεπειὰς τῆς διδασκαλίας του.

Ἐὰν δὲν ἔχωμεν εἰ μὴ τὸ μόνον αἰσθητὸν γεγονός, καὶ μόνην τὴν ἀνεξήγητον τῶν φαινομένων διαδοχὴν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη οὐδὲν ὑποκειμενικὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γῶσιν, ἐὰν δὲν δυνάμεθα νὰ προβῶμεν ἐπέκεινα τοῦ γεγονότος, ἐπέκεινα τῆς αἰσθήσεως, ἔπεται ἐξ ἀνάγκης ὅτι ἕξουσία, δύναμις, οὐσία, ὑπόστασις, αἴτιον, εἶναι λέξεις κεναί, ἢ, τουλάχιστον, ἔχουσι ἀυθαίρητον σημασίαν, ἐκφράζουσιν ἰδέας, ὧν τὸ ἀντίστοιχον ἀντικείμενον δὲν εὐρίσκομεν εἰς τὴν πείραν, διότι ἡ πείρα δὲν μᾶς δίδει εἰμὴ τὸ αἰσθητὸν γεγονός, τὸ φαινόμενον, τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ τυχαῖον, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον τὴν γεννητικὴν τοῦ γεγονότος αἰτίαν, τὴν οὐσίαν, τὸ νοούμενον, τὸ ἀναγκαῖον.

Ἐὰν λοιπὸν ἄλλην δὲν ἔχωμεν ἰδέαν ἀναγκαίου συνδέσμου ἢται ἀναγκαίως τάξεως, εἰμὴ ἐκείνην τὴν ὁποίαν διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἕξεως σχηματίζομεν ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν φαινομένων, φανερόν ὅτι δὲν ἔχομεν, κυρίως εἰπεῖν, οὐδεμίαν ἰδέαν νόμου. Καὶ ἐὰν μᾶς λείπη ἡ βᾶσις τῶν φυσικῶν νόμων, ἔτι μᾶλλον μᾶς λείπει κατὰ συνέπειαν καὶ ἐκείνη τῶν ἠθικῶν. Καὶ ἐὰν, ἀφ' ἑτέρου, δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν κόσμον εἰμὴ ἀπλῆν τινα διαδοχὴν φαινομένων, χωρὶς ποτε νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰδέαν δυνάμεως, ἐνεργείας, αὐθορμήτου δραστηριότητος, εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι τὸ αὐθαίρετον, τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ὄνειρον, καὶ ὅτι ἡ οὕτω λεγομένη ἠθικὴ ἐλευθερία δὲν διαφέρει τῆς φυσικῆς ἀνάγκης εἰ μὴ κατὰ τὸν διάφορον ἦχον τῶν λέξεων, ἀλλ' ὅτι οὐσιωδῶς ἀμφότεραι ἀνάγονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτό. Καὶ ἐπομένως, ἐξοριζομένων τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν καὶ τῶν ἀπολύτων καὶ καθολικῶν ἀρχῶν, αἴτινες συνιστῶσι τὸν λόγον, ἐξοριζομένης τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀναγομένου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν καθαρὰν αἴσθησιν καὶ εἰς ὅ,τι μόνον καὶ ἀπ' εὐθείας πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθήσεως, προκύπτει ἐναργέστατον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν αὐτὴν φύσιν τῶν ἄλλων ζώων, καὶ δὲν διαφέρει αὐτῶν εἰμὴ κατὰ τινα μεγαλύτερον βαθμὸν νοητικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Χιούμης δὲν διατάζει ποσῶς ἀπέναντι τῶν συνεπειῶν τούτων τοῦ συστήματός του.

Τεθείσης τῆς θεωρίας ταύτης, ποίαν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν

περὶ Θεοῦ, περὶ τῆς προνοίας του, καὶ περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς ; Οὐδεμίαν. Ἐὰν θέλητε γὰρ ἀποδείξῃτε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ (καὶ ἀναφέρω σχεδὸν κατὰ γράμμα) ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ παντός, ὁ Θεὸς λοιπὸν πρέπει γὰρ ἀντιστοιχῆ ἀκριβῶς εἰς αὐτήν. Ἄλλ' ἡ διάταξις αὕτη εἶναι πλήρης κακῶν καὶ ἀταξιῶν. Ποῦ λοιπὸν ἡ ὑπερτάτη ἀγαθότης καὶ ὁ ὑπέρτατος νοῦς ; Ὡς δὲ πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἢ ἡ δικαιοσύνη πραγματοποιεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ τότε ἡ μέλλουσα ζωὴ εἶνε ἀνωφελής, ἢ δὲν πραγματοποιεῖται, καὶ τότε ὁ Θεὸς εἶναι ἀδικός. Ἐὰν δε τις εἴπῃ ὅτι ἡ θεία δικαιοσύνη πραγματοποιεῖται εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ὁ Χιούμης ἐρωτᾷ· καὶ πῶς τὸ ἤξεύρεις ; Δὲν δύνασαι, οὔτε πρέπει γὰρ προχωρήσῃς ἐπέκεινα τῆς πείρας. Ἴδου καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν γυμνότητα αἱ τερατώδεις συνέπειαι τοῦ σκεπτισμοῦ καὶ τοῦ αἰσθητισμοῦ. Βέβαια ἡ τόλμη καὶ ἡ παρρησία δὲν ἔλειψαν εἰς τὸν ἡμέτερον φιλόσοφον. Ἐὰν δὲ τις ἤθελεν ἀκόμη τὸν ἐρωτήσῃ, μέχρι τίνος εἶναι συγχωρημένον εἰς τὸν ἀληθῆ φιλόσοφον γὰρ παρεκτείνῃ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀβεβαιότητα ταύτην, ἂν ἴσως ἐρωτᾶτο, ἐὰν ἡ αἴσθησις τουλάχιστον μᾶς δίδῃ τὴν περὶ τῆς ὑπαρξέως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου βεβαιότητα, ἀπαντᾷ ἀνευδοιάστως· ὄχι· διὰ τῶν αἰσθήσεων δὲν ἔχομεν εἰ μὴ εἶδη καὶ εἰκόνας· πῶς δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται, αἱ τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεις, παράγονται ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ; δὲν ἠδύνατο γὰρ ἦναι τὰ πάντα δ.η.γεκὲς ὄνειρον, καὶ ἀδιάλειπτος παρρηφροσύνη ; Καὶ ἰδού πῶς ὁ σκεπτισμὸς τοῦ Χιούμης συνταυτίζεται ἐπὶ τέλους μὲ τὸν ἰδανισμὸν τοῦ Βερκελείου καὶ τοῦ Καντίου. Καὶ ἐὰν τὸ σύστημα τοῦ τελευταίου τούτου διετύπωσεν, ὡς ἀρχόμενος ἔλαβον τὴν τιμὴν γὰρ εἶπω, ὁ Ῥεμυσατης διὰ μόνης τῆς φράσεως, ἡ ἰδέα δὲν ἐγγυᾶται εἰμὴ ἑαυτήν, ἡ αἴσθησις δὲν ἐγγυᾶται εἰμὴ ἑαυτήν, ἠδύνατο γὰρ ἦναι τὸ τελευταῖον συμπέρασμα καὶ ὁ ἀνώτατος τύπος τοῦ σκεπτισμοῦ τοῦ Χιούμης. Ἴδου λοιπὸν ἐφθάσαμεν (θέλω καὶ ἐγὼ ἐπαναλάβῃ τὴν περὶ Κονδιλλιᾶκου φράσιν τοῦ Ῥοϋεκολλάρδου) εἰς τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ὁ τε φυσικὸς καὶ ὁ νοητικὸς κόσμος ὁμοῦ καταρθέουσι, καὶ ἡ αἴσθησις βασιλεύει μόνη ἐπὶ τῶν ἀβύσσων τοῦ μηδενός. Ἴδου καὶ ἡ τελευταία καὶ ἀμετάκλητος καταδίκη, δι' ἧς ὁ Χιούμης ἀνηλεῶς μηδενίζει τὸν ἀνθρώπινον λόγον καὶ ὅλην ἐπισφραγίζει τὴν θεωρίαν του· τὸ ποσὸν καὶ οἱ ἀριθμοὶ φαίνονται μοι ἢ μόνη ὕλη τῆς ἀφηρημένης ἐπιστήμης, καὶ τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς ἀποδείξεως. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἔρευναι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος στρέφονται περὶ τὰ γινόμενα καὶ τὰ ὑπάρχοντα· ἄρα φανερόν ὅτι δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ἀποδείξεως.

Ἐξετάσθη ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ συστήματος

τούτου· ἀλλὰ καθὼς πολὺ ἐπεθύμουν νὰ διαφωτίσω τὰς μεταξὺ τοῦ σκεπτισμοῦ τοῦ Χιούμη καὶ τοῦ Καντισμοῦ σχέσεις ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν ἔποψιν καὶ τὸ ὀρμητήριον ἀμφοτέρων, οὕτως ἐπίσης μὲ ἐνδιέφερε νὰ σὰς ἀνακαλέσω ὅλας τὰς ἠθικὰς συνεπείας τοῦ σκεπτισμοῦ του, ὅπως ἐν καιρῷ παραβάλω αὐτὰς πρὸς τὰς ἠθικὰς συνεπείας τοῦ Καντισμοῦ καὶ καταστήσω τοιοῦτοτρόπως φανερόν, ὅτι, ἐὰν ὄχι ὀλίγα εἶναι αἱ ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου, μεγίστη ὅμως εἶναι μεταξὺ αὐτῶν ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς διδασκαλίας. Θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ πῶς τὸ θαυμαστὸν πνεῦμα τοῦ Καντίου ἐδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἀξιοθρηνήτους συνεπείας τοῦ σκεπτισμοῦ του, εὐρὸν ἐν τῷ πρακτικῷ λόγῳ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς ἠθικῆς καθαρῶτάτης, ὑψηλοτάτης καὶ γὰρ ὅλα συμφώνου πρὸ τὰς θείας ἐντολὰς τοῦ Εὐαγγελίου.

3.

Θέλω πρῶτον σὰς ὑποβάλλει συνοπτικῶς τὰ προλεγόμενα τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος φαίνεται καταδικασμένος νὰ κοπιᾷζῃ περὶ τινὰ προβλήματα, ἅτινα ὑπερβαίνουν τὰς δυνάμεις του. Ὅθεν ἀναγνωρίζων τὴν ἀδυναμίαν του, προστρέχει εἰς δόγματα, τὰ ὅποια ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια τῆς πείρας· ἀλλὰ τὰ δόγματα ταῦτα, μολονότι τὰ εὐρίσκει σύμφωνα πρὸς τὴν καθολικὴν συναίνεσιν, δὲν δύναται νὰ κρίνῃ· ἐντεῦθεν πηγάζουσιν ἀντιφάσεις καὶ ἀμφισβητήσεις ἀτελεύτητοι, καὶ τὸ πεδίου τῶν ἀπείρων τούτων φιλονεικιῶν καλεῖται Μεταφυσική. Ἡ Μεταφυσική, ἀνασσα ποτὲ τῶν ἐπιστημῶν, διεσχίσθη ἀπὸ ἐσωτερικὰς διχονοίας, ἐπολεμήθη καὶ σχεδὸν κατεστράφη ὑπὸ τοῦ σκεπτισμοῦ. Οἱ καλλιεργοῦντες ὅμως αὐτὴν ἐπανελάβον τὸ ἔργον, ἀλλ' ἡ διαφωνία των ἀνεγένεσε τὰς ἀρχαίας ἔριδας, καὶ ποῖον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα; Ἀφ' οὗ ἐδοκίμασαν, ὡς πιστεύουσιν, ὅλας τὰς ὁδοὺς, ἐπικρατεῖ σήμερον εἰς τοὺς θεράποντας τῆς φιλοσοφίας ἡ ἀηδία καὶ ἡ πλήρης ἐκείνη ἀδιαφορία, ἣτις εἰς τὰς ἐπιστήμας εἶναι μῆτηρ συγχύσεως καὶ σκότους. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη προμηνύει τὴν προσεχῆ μεταμόρφωσιν καὶ τακτοποίησιν τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τὴν ζήτησιν ταύτην. Αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἵτινες περιφρονοῦσι τὰς μεταφυσικὰς ιδέας, τὰς μεταχειρίζονται καὶ ὑποβάλλονται εἰς αὐτὰς χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῶσι. Καὶ τὸ παρά τισιν ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἀδιαφορίας δὲν προ-

έρχεται οὔτε ἀπὸ θρασύτητα, οὔτε ἀπὸ κουφότητα, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ὀριμότητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ὁ ὁποῖος δὲν θέλει πλέον νὰ ἀπατηθῆ καὶ ζητεῖ δικαστήριον ἀρμόδιον, τὸ ὁποῖον, καταστέλλον πᾶσαν κενόδοξον προπέτειαν, νὰ δικάσῃ τοιαῦτα ζητήματα ὄχι δι' αὐθαριέτων ἀποφάσεων, ἀλλὰ δυνάμει τῶν ἰδίων καὶ ἀναλλοιώτων νόμων. Τὸ ἀρμόδιον τοῦτο δικαστήριον ἄλλο δὲν δύναται νὰ ἦναι ὡς πρὸς τὸν ἀνθρώπον, εἰμὴ ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου.

Ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου δὲν εἶναι φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐπίκρισις, ἀλλ' ἐπίκρισις τῆς δυνάμεως τοῦ συλλογίζεσθαι περὶ ὄλων ἐκείνων τῶν γνώσεων, αἵτινες εἶναι πάσης πείρας ἀνεξάρτητοι.

Τείνει λοιπὸν νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ ἀδυνατοῦ τῆς μεταφυσικῆς ἐν γένει, καὶ νὰ προσδιορίσῃ δυνάμει τινῶν ἀρχῶν τὰς πηγὰς, τὴν ἔκτασιν, τὸ σύνολον καὶ τὰ ὅρια τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστήμης.

Εἰσελθὼν εἰς τὴν μόνην ἀπείρατον ἀπονέμουσαν ταύτην ὁδὸν, ἀπέδειξα πῶς δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὰς πλάνας, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ λόγος, ὅταν δὲν βοηθῆται ὑπὸ τῆς πείρας, διαφωνεῖ πρὸς ἑαυτόν. Δὲν ἀπέφυγα κανέν ζήτημα, ὅλα τὰ ἐξέθεσα, ἀνέλυσα τὸν λόγον καθ' ὅλα τὰ στοιχεῖα του, ἀπέδειξα τὰς ἀντιφάσεις του, καὶ ἐὰν δὲν ἔλυσα τὰ ζητήματα, τοῦτο συνέβη διότι δὲν ἠδυνάμην νὰ τὸ κάμω χωρὶς ἀγυρτεῖαν καὶ χωρὶς νὰ ἀποτύχω τοῦ σκοποῦ πάσης φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ν' ἀφαιρηθῆ πᾶσα ἀπάτη, πᾶσα παρενόησις καὶ μὲ αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν περιφημοτέρων καὶ προσφιλεστέρων δοξασιῶν. Καὶ ἡ πρόθεσις αὕτη εἶναι μετριωτέρα παρ' ὅτι ἠδύνατο νὰ φανῆ ἐκ πρώτης ὄψεως, διότι παρὰ νὰ κάμῃ τις ἐπίδειξιν ψευδοῦς ἐπιστήμης, κάλλιον νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀμάθειάν του.

Τοιαύτη εἶναι οὐσιωδῶς τῶν προλεγομένων τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἡ σύνοψις.

Τὰ τῆς δευτέρας (τοῦ 1787·) ἀρχίζουν καὶ αὐτὰ μὲ τὴν ἀπορίαν, ἐὰν ἡ μελέτη ἢ διδάκουσα ἡμᾶς τὴν τελειοποίησιν τῶν γνώσεων μας, δύναται νὰ ὀδεύσῃ ὁδὸν ἀσφαλῆ καὶ ὄντως ἐπιστημονικὴν. Εἶναι χρέος τοῦ λόγου νὰ προσπαθῆσῃ νὰ χαράξῃ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτην, καὶ ἂν ἔμελε νὰ παραιτηθῆ τοῦ σκοποῦ ἀναγνωρίζων αὐτὸν ὡς μάταιον καὶ κενόν.—Ἡ λογικὴ τείνουσα νὰ ἐκθέσῃ μὲ ὄλην τὴν ἀκρίβειαν τοὺς κανόνας παντὸς συλλογισμοῦ οἰαδήποτε ἄλλως ἦναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀξία τῆς ὕλης αὐτοῦ ἢ τῶν περὶ ὧν συλλογίζόμεθα ἰδεῶν, ἀπέφυγε πάντα ταῦτα τὰ ἄτοπα, καὶ ἀπόδειξις ὅτι εἶναι καὶ τὴν σήμερον οἷα ἦτο καὶ ἐπὶ Ἀριστοτέλους.

Τοῦτο δὲ τὸ πλεονέκτημα ὀφείλει εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὀρίων τῆς, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν δὲν στοχάζεται τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν τῶν ἰδεῶν, καὶ μόνον προσέχει αὐστηρῶς εἰς τοὺς ἰδίους τοῦ νοῦς τύπους.

Ἰνα δὲ ἡ ἀντικειμενικὴ αὕτη ἀλήθεια γίνῃ λογικὴ, ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνωνται ἐν αὐτῇ πράγματά τινα ἐν τῶν προτέρων, καὶ νὰ συγκρίνωνται ἔπειτα μὲ τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς αὐτὰ ἀντικείμενον εἴτε πρόκειται περὶ τῆς ἀληθείας τῶν γνώσεών μας καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τούτων ἀντικείμενα εἴτε πρόκειται περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἐννοιῶν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος συνιστᾷ τὸν θεωρητικὸν λόγον, τὸ δὲ δευτέρον τὸν πρακτικόν, ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρα πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ εἰλικρινές καὶ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον ἀπὸ τὸ ἔμπειρικόν.

Ἡ θεωρητικὴ γνῶσις περιλαμβάνει ὅλην τὴν μαθηματικὴν καὶ φυσικὴν. Αἱ δύο αὗται ἐπιστῆμαι θέτουσι κατὰ πρόληψιν τὰ ἀντικείμενά των· ἡ μὲν πρώτη ὅλως καθαρῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἡ δὲ δευτέρα μόνον ἐν μέρει. Ἡ μαθηματικὴ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀσφαλῆ τῆς ἐπιστήμης ὁδὸν παρὰ τῷ πλεον θαυμαστῷ τῶν λαῶν, τῷ Ἑλληνικῷ. Ἀγνοοῦμεν τὰς πρώτας αὐτῆς προσπαθείας καὶ ἀβεβαιότητας. — Ἡ δὲ φυσικὴ δὲν εἰσῆλθεν εἰμὴ διὰ τοῦ Βάκωνος. Ἐν ᾧ πρότερον περιεφέρετο πλανωμένη χωρὶς διενθυσιν καὶ σκοπόν, ἤρχισε νὰ συσταθῇ καθὸ ἐπιστήμη ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐκλονίσθη πείρα μὲ βεβαίαις ἀρχαίς.

Ἄλλ' ἡ Μεταφυσικὴ, καὶ τοὶ πασῶν ἡ ἀρχαιοτέρα, δὲν ὑπῆρξε τόσον εὐτυχής, καθότι δὲν εἶναι εἰσέτι κανονισμένη, καὶ ὁμοιάζει παλαιστραν, ἐν ᾗ δύνανται μὲν νὰ γυμνασθῶσιν οἱ ἀθληταὶ καὶ ν' ἀποκτήσωσι νέας δυνάμεις, ἀλλ' ἐνθα οὐδεὶς δύναται νὰ ἀξιωθῇ τοῦ βραβείου. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡμάρτομεν τῆς ὁδοῦ. Ἄς ὠφελθῶμεν λοιπόν, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν, ἐκ τῶν παραδειγμάτων τῆς Μαθηματικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς καὶ ἄς προσπαθήσωμεν νὰ κατορθώσωμεν καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην τὴν εὐτυχῆ ἐκείνην μεταβολὴν τῆς διευθύνσεως, ἥτις τόσον θαυμασίως ἐπετάχυνε τὰς προόδους τῶν ἄλλων δύο.

Ἐπέθεσαν ἄχρι τοῦδε ὅτι πᾶσα γνῶσις ἡμῶν ὀφείλει νὰ κανονισθῇ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καὶ ἐπομένως πᾶσα ζήτησις ἐννοιῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀπεκλείσθη καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ ἀτελεσφόρητον ὅλων τῶν προσπαθειῶν ὅσαι ἔγιναν πρὸς αὐξήσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄς δοκιμάσωμεν ὅλως ἐναντίον ὁδόν· ἄς κάμωμεν ὥστε τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα τρόπον τινὰ νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὰς ἡμετέρας ἐννοίας. Οὕτως ὁ Κοπέρνικος

ἀπελπισθεὶς νὰ ἐξηγήσῃ τὰ κινήματα τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐν ᾧσφ ἐπιστεύετο ὅτι οἱ ἀστέρες ἐστρέφοντο περὶ τὸν θεατὴν, ἐπροσπάθησε νὰ λάβῃ ὀρθότερον ἐξαγόμενον θέτων εἰς κίνησιν τοὺς θεατὰς καὶ εἰς ἀκίνησιν τοὺς ἀστέρας. Ὡσαύτως εἰς τὴν Μεταφυσικὴν, ἃς κάμωμεν κέντρον τὸ ἡμέτερον ἐγώ, καὶ ἃς προσπαθήσωμεν νὰ συναρμολογήσωμεν τὸ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς γνώσεως μὲ τὸ ἀντικειμενικόν· ἄλλως, οὐδὲν οὐδέποτε θέλομεν γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῶν περιστανομένων πραγμάτων, καὶ ἐπομένως ἢ ἐπιστήμη οὐδέποτε θέλει γίνεαι λογικὴ, μένουσα πάντοτε ἐμπειρικὴ.

Τιθεμένων λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν τοῦ λόγου, καὶ τῶν παραστάσεων τῶν ἐκτὸς ἀφ' ἑτέρου, θέλομεν φθάσει εἰς τι εὐάρεστον ἐξαγόμενον, ζητοῦντες διὰ παραβαλῶν καὶ πειραμάτων εἰάν αἱ ἐννοιαὶ ἀντιστοιχῶσιν εἰς τὰ ἀντικείμενα, καὶ τὰνάπαλιν. Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο ἴσως θέλει εἶναι σκεπτικόν, διὰ μόνου τοῦ θεωρητικοῦ λόγου ἴσως φθάσωμεν εἰς τὴν ἀντίφασιν περὶ παντὸς ὅ,τι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς πείρας καὶ τοῦ φαινομένου, ἀλλὰ θέλει μᾶς εἶναι πάντοτε συγχωρημένον νὰ ἐλέγξωμεν καὶ νὰ διορθώσωμεν τὰ πορίσματα τοῦ θεωρητικοῦ λόγου μὲ τὰ διδόμενα ὅσα δύναται νὰ μᾶς χορηγήσῃ ὁ πρακτικὸς.

Ὁ μόνος σκοπός, τὸ μόνον ἔργον τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ θεωρητικοῦ λόγου ὑφίσταται λοιπὸν εἰς τὴν ἀνωτέρω βάσανον καὶ δοκιμασίαν, ὅπως εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει μεταφυσικὴν μέθοδον ἀντικαταστήσωμεν ἄλλην ἱκανὴν νὰ ἐνεργήσῃ πλήρῃ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπανάστασιν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὑπὸ τῶν φυσικῶν καὶ γεωμετρῶν εἰς τὰς ἰδίαις αὐτῶν ἐπιστήμας ἐνεργηθείσης. Ἄρα ἡ κριτικὴ αὕτη εἶναι μᾶλλον πραγματεία περὶ μεθόδου ἢ σύστημα τῆς ἐπιστήμης, μολονότι περιέχει τὸ σχέδιον αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅριός της καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τῶν μερῶν της. Καὶ ἂν κατὰ πρώτην ὄψιν ἡ ὠφέλειά της φαίνεται μᾶλλον ἀρνητικὴ, καθ' ὅσον τείνει νὰ περιστείλῃ τὰ σύνορα τοῦ καθαροῦ λόγου, ὅμως ὅστις προχωρήσῃ ἐνδότερον, θέλει ἐννοήσῃ ὅτι εἶναι θετικὴ, καθ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμποδίζει νὰ καταντήσῃ τὸ πᾶν εἰς τὸν αἰσθητισμὸν, καὶ ἀφίνει ἀφ' ἑτέρου πᾶσαν ἐλευθερίαν εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον ἵνα ἐκτανθῇ καὶ ἐπέκεινα τῶν αἰσθήσεων.

Θέλοντες δὲ τώρα αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιτομὴν τῶν δύο προοιμίων νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων, βλέπομεν, Κύριοι, ὅτι δὲν προσέθετο ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος νὰ προσθήσῃ εἰς τὰ ἕως τότε δημοσιευθέντα τόσα καὶ τόσον ἀντιφατικὰ συστήματα τῆς μετα-

φυσικῆς νέον σύστημα, ἀλλὰ νὰ κάμῃ κριτικὴν ἐξέτασιν αὐτῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, αἵτινες τὰ παρήγαγον, ἵνα ἀποφασίσῃ ἐὰν μεταφυσικόν τι σύστημα ἦναι ἢ μὴ δυνατόν.

Καὶ ἵνα γίνῃ τοιαύτη ἐπίκρισις ἐνόησεν ὅτι πρέπει νὰ ἀπομονωθῇ ὁ θεωρητικὸς λόγος καὶ νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ πᾶν ἑτερογενὲς στοιχεῖον ὅπως προσδιορισθῇ ἡ ἀξία, ἡ ἔκτασις καὶ τὰ ὅριά του. Ἴνα γίνῃ ἡ κάθαρσις αὕτη, πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπερβῶμεν τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικῆς πρραστάσεως καὶ νὰ προχωρήσωμεν ἐνδότερον, ὅπως ἀνακαλύψωμεν ἐὰν ἦναι καὶ πόσα εἶναι τὰ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖα καὶ καθαρῶς ὑποκειμενικά, τὰ ὁποῖα ἀναμιγνύμενα μὲ τὰ αἰσθητὰ καὶ ἐμπειρικὰ συνχποτελοῦσι τὴν ἡμετέραν γνῶσιν. Ἴδου κατὰ ποίαν ἔννοιαν πρέπει νὰ ληφθῶσιν αἱ λέξεις ὑπερβαίνειν καὶ ὑπερβατικὴ (transcendental) φιλοσοφία, τῶν ὁποίων συνήθως τόση γίνεται κατάχρησις.

Καὶ ἐπειδὴ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις ἀνάγονται εἰς τρεῖς, δηλ. αἰσθησιν, νοῦν καὶ λόγον, ἡ ὑπερβατικὴ αὕτη ζήτησις θέλει διαίρεθῇ εἰς τρία μέρη, δηλ. ὑπερβατικὴν αἰσθητικὴν, ὑπερβατικὴν ἀναλυτικὴν καὶ ὑπερβατικὴν διαλεκτικὴν· αἱ δύο τελευταῖαι συνιστῶσι τὴν λογικὴν. Εἰς ταῦτα δὲ τὰ τρία πρῶτα μέρη τοῦ πονήματος τὰ συναπαρτίζοντα κυρίως τὴν κριτικὴν τοῦ καθαρῶ λόγου, προσθέσατε τὴν ὑπερβατικὴν μεθοδολογίαν, τὸ σύνολον δηλ. τῶν κανόνων πρὸς ὀρθὴν χρῆσιν καὶ ἐξάσκησιν τοῦ λόγου, καὶ θέλετε ἔχει πλήρη ιδέαν τοῦ θεμελιώδους τούτου μέρους τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας.

Ἄς ἐμβῶμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ὑπερβατικῆς αἰσθητικῆς.

Ταύτης προηγεῖται Εἰσαγωγὴ διηρημένη εἰς ἑπτὰ παραγράφους, τῶν ὁποίων ὀφείλω νὰ σᾶς δώσω συνοπτικὴν ιδέαν.

Τὸ πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ καθαρῶ καὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ λόγου διαφορᾶς.

Οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι πᾶσα γνῶσις ἡμῶν ἄρχεται μετὰ τῆς πείρας· ἀλλ' εἶναι βέβαιον ἐπίσης, ὅτι πᾶσα γνῶσις ἡμῶν πηγάζει ἐκ τῆς πείρας· Δυνατὸν καὶ αὕτη ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις νὰ ἦναι μίγμα τοῦ λαμβανομένου διὰ μέσου ἐντυπώσεων καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῆς καὶ ἀφ' ἑαυτῆς τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως χορηγομένου.

Ἄνάγκη λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν ὑπάρχῃ τοιαύτη γνῶσις ἀνεξάρτητος τῆς πείρας καὶ πάσης ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεως. Τὴν γνῶσιν δὲ ταύτην καλοῦμεν ἐν τοσοῦτῳ ἐκ τῶν προτέρων, ἵνα διακρίνωμεν αὐτὴν τῆς ἐκ τῶν ὑστέρων, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς πείρας.

Ἡ ἐκ τῶν προτέρων γνῶσις εἶναι ἀνεξάρτητος ὅχι μόνον πάσης

ἐνεστῶσης πείρας, ἀλλὰ καὶ παρελθούσης καὶ ἀπολύτως πάσης οἰα-
σδήποτε πείρας· καλεῖται δὲ καθαρὰ, ὅταν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐμπειρι-
κὸν εἰς αὐτὴν ἀναμιγνύεται.

Ἔχομεν λοιπὸν ἀνάγκην (§. 2) κριτηρίου τινός, διὰ τοῦ ὁποίου
νὰ δυνώμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν καθαρὰν ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν.

Πᾶν ὅ,τι παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ πείρα εἶναι ἐνδεχόμενον, δύναται
δηλαδὴ νὰ ὑπάρχῃ οὕτω πῶς ἢ ἄλλως. Ὅταν εὕρωμεν λοιπὸν ἰδέαν
τινὰ ἀναγκαίαν μὴ δυναμένην νὰ ἦναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, δυνάμεθα
ἀδιστακτικῶς νὰ ἀποφανθῶμεν, ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἔρχεται ἐκ τῆς
πείρας.

Ὡσαύτως, πᾶν ὅ,τι παρέχει ἡ πείρα εἶναι μερικόν. Δυνάμεθα
ἐκ τινος πλήθους γεγονότων ὁμοιομόρφων νὰ ἐξαγάγωμεν διὰ τῆς
ἐπαγωγῆς νόμον τινὰ μᾶλλον ἢ ἥττον γενικόν· ἀλλ' ὁ νόμος οὗτος
οὐδέποτε θέλει εἶναι καθολικός, διότι οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ βεβαι-
ωθῶμεν, ὅτι τὸ ὁμοιόμορφον τοῦτο θέλει πάντοτε ἐξακολουθήσῃ. Ἡ
καθολικότης εἶναι λοιπὸν ὁ δεύτερος χαρακτὴρ τῶν μὴ ἐκ τῆς πείρας
προερχομένων ἰδεῶν.

Ἐνθυμεῖσθε, Κύριοι, τίνι τρόπῳ ὁ Χιούμης ἐξηγεῖ τὴν σύλληψιν
τῶν νόμων, τίνι τρόπῳ δηλαδὴ ἀπαλλάττεται ἀπὸ τὴν ἐνόχλησιν
ταύτην, ἀρνούμενος τὸ ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν καὶ ἀρκούμενος εἰς
τὸ πιθανὸν καὶ γενικόν. Ὁ Κάντιος, ἐξ ἐναντίας, συμπεραίνει ὅτι,
ἀφ' οὗ ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ καθολικότης δὲν προέρχονται ἐκ τῆς
πείρας, ὑπάρχουσιν ἐκ τῶν προτέρων, καὶ συνίστῳσι τὸ ὑποκειμενι-
κὸν τῆς γνώσεως στοιχεῖον.

Ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ἀπόλυτος καθολικότης εἶναι λοιπὸν τὰ
ἀσφαλῆ τεκμήρια τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως, καὶ τόσον ἀδιασπά-
στως συνδέονται πρὸς ἀλλήλας, ὥστε δὲν δύναται ἡ μία νὰ χωρισθῇ
ἀπὸ τῆς ἄλλης.

Ὅτι δὲ ὑπάρχουσι τοιαῦται κρίσεις ἀναγκαῖαι καὶ καθολικαί,
εὐκόλον εἶναι νὰ βεβαιωθῶμεν, προσέχοντες λ. χ. εἰς τὰ ἀξιώματα
τῆς μαθηματικῆς καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν χρῆσιν τῆς διανοίας.
Ὅταν, π. χ. λέγωμεν πᾶσα μεταβολὴ ὑποθέτει ὑπόστασιν, ἐκφέρο-
μεν προφανῶς ἀναγκαίαν καὶ καθολικὰς κρίσεις.

Ἄλλ' ἐὰν ἦναι ἀναγκαῖον (§. 3) νὰ διακρίνωμεν εἰς τὰς ἐμπει-
ρικὰς γνώσεις τὸ καθαρὸν καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τοῦ ἐμπει-
ρικοῦ, ἔτι μᾶλλον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κάμωμεν τὴν διαστολὴν ταύ-
την εἰς ἐκείνας τὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι, ἐγκαταλείπουσαι τὸν αἰσθη-
τὸν κόσμον, ἀσχολοῦνται εἰς πράγματα ὑπερβαίνοντα τὰ ὅρια πάσης
πείρας, διὰ μέσου ἐννοιῶν, εἰς τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν
ἐν τῷ κόσμῳ τῶν αἰσθήσεων οὐδὲν ἀντιστοιχοῦν ἀντικείμενον. Τοι-

αὐτὰ εἶναι τὰ ζητήματα περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, περὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας, περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, τὰ ὅποια ἀκαταπαύστως πολιορκοῦσι τὸν ἀνθρώπινον λόγον καὶ τὰ ὅποια δογματικῶς ἠθέλησεν ἄχρι τοῦδε νὰ ἀποφασίσῃ ἢ μεταφυσική. Δὲν δύνανται δὲ ταῦτα νὰ λάβωσιν εὐάρεστον λύσιν εἰ μὴ διὰ μέσου τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, δηλαδή εἰ μὴ ἐξετάσωμεν πρῶτον καὶ βασανίσωμεν τὴν πρὸς τόσον μεγάλην ἐπιχείρησιν ἰκανότητα ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου· ἄλλως πίπτομεν εἰς τὸ χιμαίρικόν καὶ ψευδές. Οὕτως, ἐγκατέλιπεν ὁ Πλάτων (λέγει ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος) τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἔνθα παραπολὺ στενοχωρεῖται, καταθλίβεται καὶ δεσμεύεται ὁ νοῦς, καὶ ἐπροσπάθησε νὰ τὸν ὑπερπηδήσῃ καὶ μὲ τὰς πτέρυγας τῶν ἰδεῶν νὰ πετάξῃ εἰς τὸ κενὸν τῆς καθαρᾶς διανοίας. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθη ὁ ὑψιπέτης φιλόσοφος ὅτι, ὅσον καὶ ἂν διεπόνει τὰς πτέρυγας, διόλου δὲν ἐπροχώρει εἰς τὴν πορείαν του, καθ' ὅσον ἂν ὄχι ἀντίστασιν, οὐδὲ στήριγμα ὅμως εὑρισκόν καὶ ὅτι, ἔξασκῶν τὰς δυνάμεις του ἐπὶ τοῦ μηδενός, οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ τὴν πρόοδον τῆς διανοίας.

Ἄλλ' ἵνα εἴη μᾶλλον βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἐν τῇ ἡμέτερᾳ γνώσει ὑπάρξεως καθαροῦ καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείου, ὀφείλομεν νὰ διαστείλωμεν μετὰ τοῦ Καντίου (§. 4.) τὰς κρίσεις ἡμῶν εἰς συνθετικὰς καὶ ἀναλυτικὰς.

Πᾶσα κρίσις ἐκφράζει σχέσιν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου. Αὕτη δὲ ἡ σχέση ἐστὶν εἰς δύο εἰδῶν· ἢ τὸ κατηγορούμενον B ἀνήκει εἰς τὸ ὑποκείμενον A ὡς τι περιεχόμενον ἤδη ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ A, καίτοι σκοτεινῶς καὶ μὴ φανερῶς, ἢ τὸ κατηγορούμενον B, καίτοι ἠνωμένον καὶ συνδεδεμένον μὲ τὸ ὑποκείμενον A, εἶναι ὅμως ὅλως ἐκτὸς αὐτοῦ. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις εἶναι ἀναλυτικὴ, καθόσον δι' αὐτῆς ἀναλύεται τὸ ὑποκείμενον A καὶ ἐξάγεται ἐξ αὐτοῦ τὸ κατηγορούμενον B. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν εἶνε συνθετικὴ, ἐπειδὴ δὲν ἀναλύεται τὸ ὑποκείμενον, ἀλλὰ προστίθεται, οὕτως εἶπεῖν, ἔξωθεν κατηγορούμενον, τὸ ὅποῖον συνενοῦται καὶ συνδέεται μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐπομένως αἱ πρῶται δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι κρίσεις ταυτότητος, καὶ δευτέραι κρίσεις συνυπάρξεως. Καὶ διὰ μὲν τῶν πρώτων διαφωτίζεται ἡ ἰδέα τοῦ ὑποκειμένου χωρὶς τίποτε νὰ προστεθῇ εἰς αὐτήν· διὰ δὲ τῶν δευτέρων ἐκτείνεται ἡ ἰδέα αὕτη διὰ τῆς προσθήκης πράγματος τινός, τὸ ὅποῖον οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου. Οὕτως ὅταν λέγω· ὅλα τὰ σώματα εἶναι ἐκτεταμένα, ἐκφέρω κρίσιν ἀναλυτικὴν, διότι τὴν ἔκτασιν εὐρίσκω διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ σώματος· ἀλλ' ὅταν λέγω· ὅλα τὰ σώματα ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, ἐκφέρω κρίσιν συνθετικὴν,

διότι τὸν νόμον τοῦτον δὲν δύναμαι νὰ ἐκφέρω διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ σώματος.

Καὶ τὸ ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ ἐμπειρικαὶ κρίσεις, ὅσαι δηλαδὴ προέρχονται ἐκ τῆς πείρας, εἶναι ὅλαι συνθετικά. Τῶντι, διὰ τὴν ἀναλυτικὴν κρίσιν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην οὐδεμιᾶς πείρας. Δεδομένου οἰουδήποτε ὑποκειμένου, δύναμαι νὰ τὸ ἀναλύσω, καὶ νὰ ἐξαγάγω ὅσα περιέχει κατηγορούμενα, διὰ μόνου τοῦ νόμου τῆς ἀντιφάσεως, καὶ τοῦτο ποιῶν, ἔχω συνείδησιν τῆς ἀναγκαιότητος τῆς κρίσεώς μου; Ἄλλ' ὅταν κάμνω κρίσιν συνθετικὴν, ὅταν λέγω, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸ αὐτὸ παράδειγμα, ὅλα τὰ σώματα ὑποκείνται εἰς τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, πρέπει νὰ ἔμαθα τὸ τοιοῦτον ἐκ τινος πείρας μᾶλλον ἢ ἥττον μακρᾶς· καὶ καθὼς διὰ τῆς πείρας ἐπρόσθεσα εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος τὴν ἰδέαν τῆς βαρύτητος, οὕτω πολλὰ ἄλλα δύναμαι νὰ προσθέσω, τὰ ὁποῖα θέλει μοὶ χορηγήσῃ ἡ πείρα.

Ἐὰν λοιπὸν τὰς συνθετικάς κρίσεις μορφώνωμεν ἐκ τῆς πείρας μας, φανερὸν ὅτι δὲν δύναμαι νὰ γίνωσι κρίσεις συνθετικαὶ κατὰ πρόληψιν, καὶ ἐπομένως εἶναι ἐπίσης φανερόν, ὅτι ἐὰν μορφώνωμεν κρίσεις συνθετικάς κατὰ πρόληψιν, αἱ κρίσεις αὗται πρέπει νὰ ἦναι καθαρῶς ὑποκειμενικαὶ καὶ ἐκ τῶν προτέρων. Ὅταν λέγω· πᾶν ὅ,τι συμβαίνει ἔχει τὸ αἷτιόν του, ἐκφέρω κρίσιν συνθετικὴν, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐξήγαγον ἐκ τῆς πείρας, διότι ἡ πείρα δὲν μοὶ παρέχει τὴν ἰδέαν τοῦ αἰτίου, καθὼς μοὶ παρέχει τὴν ἰδέαν τῆς ἐκτάσεως. Ἡ κρίσις αὕτη εἶναι λοιπὸν συνθετικὴ, ἀλλ' ὄχι ἐμπειρικὴ καὶ ἐὰν δὲν ἦναι ἐμπειρικὴ, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων, καὶ μάλιστα καθὼς αὕτη εἶναι ἀναγκαία καὶ καθολικὴ.

Ὅλη ἡ κατὰ πρόληψιν γνῶσις ἀνάγεται εἰς κρίσεις συνθετικάς ἐκ τῶν προτέρων. Τοιαῦται κρίσεις ἐνυπάρχουσιν εἰς ὅλας τὰς θεωρητικάς ἐπιστήμας τοῦ λόγου.

Οὕτω π. χ. (§. 8.) αἱ μαθηματικαὶ κρίσεις εἶναι ὅλαι συνθετικά, ἐπειδὴ μολονότι κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν μεταχειρίζονται οἱ μαθηματικοὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιφάσεως, ὅμως καὶ αὕτη ἡ ἐξαγωγή των γίνεται πάντοτε ἐξ ἄλλης προγενεστέρως προτάσεως συνθετικῆς. Τοιαῦτα εἶναι τὰ γεωμετρικὰ ἀξιώματα. π.χ. ὅτι μεταξὺ δύο σημείων βραχυτέρα εἶναι ἡ εὐθεῖα, τὸ ὁποῖον, ἐὰν δὲν ἤξεύρωμεν ἐκ τῶν προτέρων, οὐδέποτε θέλομεν δυνηθῆ νὰ μάθωμεν διὰ τῆς πείρας.

Ὡσαύτως μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς ἀπαντῶνται κρίσεις συνθετικαὶ ἐκ τῶν προτέρων, ὡς λ. χ. ὅτι εἰς ὅλας τὰς μεταβολὰς τῆς ὕλης τὸ ποσὸν αὐτῆς διαμένει πάντοτε τὸ αὐτό· ὅτι εἰς τὴν μετάδοσιν τῆς κινήσεως ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἀντενέργεια εἶναι ἴσκι πρὸς

ἀλλήλας. Αἱ κρίσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ καθολικαί, δὲν δύνανται νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς πείρας.

Τελευταῖον ἢ μεταφυσικὴ, καθὼ ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς πείρας καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ σύγκειται ἐκ συνθετικῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν, οἷα εἶναι λ. χ. ἡ πρότασις, ὅτι ὁ κόσμος πρέπει νὰ ἔλαβε πρώτην τινὰ ἀρχήν.

Τούτου τεθέντος, ποῖον εἶναι (§. 6.) τὸ καθολικὸν πρόβλημα τοῦ καθαροῦ λόγου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνάγονται ὅλα τὰ ἄλλα; Φανερόν ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ὑπὸ τὸν ἐξῆς τύπον· πῶς δύνανται νὰ προϋποτεθῶσιν ἢ νὰ προσυλληφθῶσιν αἱ συνθετικαὶ ἀρχαί; Ἐκ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος τούτου ἐξαρτᾶται νὰ ἀποφασίσωμεν ἐὰν τις μεταφυσικὴ ἦναι δυνατὴ. Εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦτο περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἄλλα δύο, ἐπειδὴ, ἐὰν τις καθαρὰ μεταφυσικὴ δὲν ἦναι δυνατὴ, οὐδὲ καθαρὰ μαθηματικὴ καὶ καθαρὰ φυσικὴ θέλουσι εἶσθαι δυνατὰί.

Ἄλλ' εἶναι πραγματικὸν ὅτι μαθηματικὴ τις καὶ φυσικὴ ὑπάρχει, καθὼς εἶναι ἐπίσης πραγματικὸν, ὅτι εἶδος τι μεταφυσικῆς πάντοτε ὑπῆρξε, διότι τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἐν αὐτῇ συζητοῦνται, ἀκαταπαύστως πολιορκουσίν, ὡς εἶπομεν, τὸν ἀνθρώπινον λόγον, Ὅλον δὲ τὸ ζήτημα ἀνάγεται εἰς τὸ νὰ ἠξεύρωμεν, ἐὰν ὁ καθαρὸς λόγος δύναται ἢ ὄχι τὰ φθάσῃ μόνος εἰς τὴν λύσιν τούτων τῶν προβλημάτων, ἢ ἄλλως ἐὰν ἦναι δυνατὴ ἢ μεταφυσικὴ καθὼ ἐπιστήμη; Ἡ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου εἶναι λοιπὸν τὸ μόνον θεμέλιον τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ὁ δὲ δογματισμὸς, παράγων ἐξ ἀνάγκης συστήματα ἀντιφατικά, δὲν δύναται νὰ φέρῃ εἰμὴ εἰς τὸν σκεπτισμὸν.

Ἐκ πάντων ὅσα εἶπομεν ἄχρι τοῦδε (§. 7.) προκύπτει λοιπὸν ἡ ἰδέα ἰδιαιτέρως ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἐπονομάσωμεν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου. Καὶ ταύτην τὴν προπαιδευτικὴν τοῦ λόγου ἐπιστήμην, ἣτις χαράττει εἰς αὐτὸν τὰ φυσικά του ὅρια καὶ τὸν ἀπαλλάττει ἐπομένως ἀπὸ πάσας τὰς πλάνης εἰς ὅσας ὑπέπεσε μέχρι τοῦδε, καλῶς ὄχι Φιλοσοφίαν, ἀλλ' Ὑπερβατικὴν Κριτικὴν καθὼ ἀσχολουμένην ὄχι εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ εἰς τὸν ἰδικὸν μας τρόπον τοῦ γινώσκειν αὐτά, καθόσον ἢ γινῶσις αὕτη εἶναι δυνατὴ ἐκ τῶν προτέρων, κριτικὴν, ἧς τὸ ἐπανκλάθωμεν, ὄχι τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων (ἣτις δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη δυνάμει ἄλλου συστήματος οὐχ ἥττον τῶν ἐπικρινομένων ἀμφιβόλου καὶ ἀβεβαίου) ἀλλ' αὐτῆς τῆς τὰ πάντα τὰ συστήματα γεννώσης νοητικῆς δυνάμεως(1).

1) Ἐνταῦθα μᾶς εἶναι ἴσως συγχωρημένον νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν ἡμέτερον φιλόσοφον, ἐὰν ἢ ἐπὶ κρισίς τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων δὲν δύνανται νὰ γίνη εἰμὴ

ἀφ' ἑαυτῆς ἢ ἀνωτέρω τριμερῆς διαίρεσις τῆς ἐπιστήμης εἰς ὑπερβατικὴν, αἰσθητικὴν, ἀναλυτικὴν καὶ διαλεκτικὴν.

Ἡ λέξις Αἰσθητικὴ δὲν ἐλήφθη λοιπὸν ὑπὸ τοῦ Καντίου κατὰ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς θεωρίας τοῦ καλοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν πρῶτην καὶ κυρίαν αὐτῆς σημασίαν τῆς θεωρίας τῆς αἰσθητικότητος.

Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ὁ Κάντιος ἄρχεται ὑπὸ τινων ὀρισμῶν (§.1.)

Ἡ δεκτικότης, διὰ μέσου τῆς ὁποίας δεχόμεθα παραστάσεις τῶν προσβαλλόντων τὰς αἰσθήσεις ἀντικειμένων, ὀνομάζεται αἰσθητικότης. Ἡ αἰσθητικότης αὕτη εἶναι ἡ μόνη, ἥτις παρέχει εἰς ἡμᾶς τὰς ὁράσεις τῶν ἀντικειμένων· τὸ δὲ ἐπὶ τῆς παραστατικῆς δυνάμεως ὑπὸ τοῦ παριστανομένου παραγόμενον ἀποτέλεσμα ὀνομάζεται αἰσθησις, καὶ ἡ διὰ μέσου τῆς αἰσθήσεως εἰς τὸ ἀντικείμενον ἀναγομένη ὄρασις καλεῖται ἐμπειρικὴ· τὸ δὲ ἀπροσδιόριστον ἀντικείμενον ἐμπειρικῆς τινος ὄρασεως καλεῖται φαινόμενον, ἢ ἐμφάνισις.

Πάν ὅ,τι ἐν τῇ ἐμφάνισι ταύτῃ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν αἰσθησιν καλεῖται ὕλη τῆς ἐμφανίσεως, καὶ τὸ στοιχεῖον δι' οὗ πᾶν τὸ ἐν τῇ ἐμφάνισι διάφορον δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τινὰ τάξιν καὶ κατὰ τινὰς σχέσεις καλεῖται τύπος τῆς ἐμφανίσεως· καὶ ἐπειδὴ τὸ δευτερον τοῦτο στοιχεῖον δὲν δύναται νὰ ἦναι ἄλλη αἰσθησις, διότι τιτε ἤθελε συγγέσθαι μὲ ἐκείνην, φανερόν ὅτι, ἐν ᾧ ἡ ὕλη ὄλων τῶν παραστάσεων χορηγεῖται εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν ὑστέρων, ὁ τύπος αὐτῶν πρέπει νὰ ὑπάρχη προητοιμασμένος δι' αὐτὰς ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπομένως κεχωρισμένως πάσης αἰσθήσεως· τοῦτον δὲ τὸν τύπον ὁ Κάντιος ὀνομάζει καθαρὸν, καθότι δὲν ἔχει τίποτε αἰσθητόν, καὶ ἐπομένως ὁ τύπος οὗτος τῆς αἰσθητικότητος θέλει εἶ-

δι' ἄλλου συστήματος οὐχ ἦττον τῶν ἐπικρινομένων ἀμφιβόλου καὶ ἀβεβαίου, ἢ ἐπικρίσις τῆς γνωστικῆς δυνάμεως δύναται ἀρα νὰ γίνῃ χωρὶς ἄλλην δυνάμιν ἀνωτέραν; Ἡ ἄλλως τὸ πρόβλημα περὶ τῆς βεβαιότητος τῶν γνώσεών μας τίθεται ὀρθῶς ὅταν τίθεται διὰ τῆς ἐπικρίσεως αὐτῆς τῆς γνωστικῆς ἡμῶν δυνάμεως; Καὶ εἰάν δὲν παραδεχώμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐκτός τὴν ἄμεσον ἐνόρασιν, καὶ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ κύρους τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν τοῦ λόγου τὴν ἰδίαν καὶ ἀναπόδεικτον αὐτῶν ἐνάργειαν, καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἐπαλήθευσιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν διὰ τῆς ἐντελοῦς τῶν ἐκτός πρὸς τὰς ἐντός συμφωνίας καὶ ἀντιστοιχίας, ἥτις πρὸ ἀπάντων ἀναφέρεται εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς θεωρίας καὶ ὄχι τόσο ἐντελῶς ὅσον νομίζουσι τινες καὶ εἰς αὐτὰς τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς διὰ τινος ἄλλου μέσου, ἐρωτῶμεν, δυνάμεθα ν' ἀπαλλαχθῶμεν ἀπὸ τὸν σκεπτικισμόν, ὅστις ἄμα εἰσχωρήσῃ ἔπωςδήποτε εἰς τὸ πνεῦμα, κυριεύει καθ' ὅλοκληρίαν τὸν νοητικόν καὶ ἠθικόν ἄνθρωπον καὶ μετ' οὗ πολὺ τὸν μηδενώνει;

ναι καὶ καθαρὰ ὄρασις. Οὕτω, π. χ. ἐν τῇ παραστάσει σώματος τινος δύναμαι νὰ χωρίσω τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν αἰσθητικότητα, οἷον τὸ ἀδιαπέραστον αὐτοῦ, τὴν σκληρότητα, τὸ χρῶμα κλ. ἀπὸ τὸ περι αὐτοῦ νοούμενον ὑπὸ τῆς διανοίας, οἷον τὴν ὑπόστασιν, τὴν δύναμιν, κλ. αἴτινες ἀνήκουσιν εἰς τὴν καθαρὰν ὄρασιν. Καλεῖται δὲ ὑπερβατικὴ αἰσθητικὴ ἢ ἐπιστήμη ὅλων τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν τῆς αἰσθητικότητος, καθὼς καλεῖται ὑπερβατικὴ λογικὴ ἢ τῶν καθαρῶν ἀρχῶν τῆς νοήσεως. Ἐν τῇ ὑπερβατικῇ ταύτῃ αἰσθητικῇ θέλομεν πρὸ πάντων ἀποχωρίσει τὴν αἰσθητικότητα ἀπὸ πᾶν ὅ,τι προσθέτουσιν εἰς αὐτὴν ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος· καὶ περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν ἐμπειρικὴν ὄρασιν, θέλομεν ἀποχωρίσει ἐν αὐτῇ πᾶν τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν αἴσθησιν ἀπὸ τὰς ἐνοράσεις, ὅ ἐστιν ἀπὸ τοὺς τύπους τῶν ἐμφανίσεων. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐρεύνης θέλομεν γνωρίσει ὅτι ὑπάρχουσι δύο καθαρὸι τύποι αἰσθητικῆς ὁράσεως, δύο ἀρχαὶ προλαμβανόμενης γνώσεως, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος.

Τὴν θεωρίαν τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω τύπων, ἢ τοῦ τόπου, καλεῖ ὁ Κάντιος ἔκθεσιν μεταφυσικὴν τοῦ τόπου (§. 2.)

Διὰ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως παρίστανται τὰ ἀντικείμενα ὡς ἐκτὸς ἡμῶν καὶ συγχρόνως ὡς ὑπάρχοντα ἐν τῷ τόπῳ. Ἐν τούτῳ προσδιορίζονται ἢ δύνανται νὰ προσδιορισθῶσι τόσον ἢ ἰδίᾳ ἐκάστου μορφῆ καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀντικειμένων, ὅσον αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις αὐτῶν. Τὸν τύπον θεωροῦμεν ὡς τι ὑπάρχον ἐκτὸς ἡμῶν· ἀλλ' ἄρα οὕτως εἶναι πραγματικῶς, ἢ εἶναι τύπος τῆς ὁράσεως, τύπος ἐνυπάρχων εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν τῆς ψυχῆς μας δύναμιν; Ἄς ἐξετάσωμεν.

α'. Ὁ τόπος δὲν εἶναι ἐμπειρικὴ ἔννοια ἐξαγομένη ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς πείρας, διότι αὐτὴ ἢ ἐξωτερικὴ πείρα προϋποθέτει τοῦ τόπου τὴν παράστασιν, καὶ χωρὶς αὐτῆς εἶναι ἀδύνατος. Δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ὡς ὑπάρχοντα ἐκτὸς ἐμοῦ καὶ εἰς μέρη σχετικῶς διάφορα, δὲν δύναμαι νὰ φαντασθῶ τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις ἀποστάσεως, πλησιασμοῦ κ. λ. χωρὶς νὰ θέσω εἰς πάντα ταῦτα ὡς θεμέλιον τὴν ιδέαν τοῦ τόπου· ἄρα ἡ ιδέα αὕτη πρέπει νὰ προϋπάρχη ἐν τῇ ψυχῇ μου.

β'). Καὶ ὄχι μόνον εἶναι προϋπάρχουσα ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία, διότι νὰ μὲν δύναμαι νὰ ὑποθέσω τόπον κενὸν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα χωρὶς τόπον ἢ ἐκτὸς τοῦ τόπου.

γ'). Ὁ τόπος δὲν εἶναι γενικὴ ἢ καθολικὴ ιδέα ἐξαγομένη ἀπὸ τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι καθαρὰ ὄρασις. Καὶ τῷ

όντι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῆ ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, διότι ταῦτα τὴν προϋποθέτουσιν, οὔτε ἀπὸ τοὺς μερικοὺς τόπους, διότι ἄλλο οὔτοι δὲν εἶναι εἰμὴ μερίδια, διαιρέσεις καὶ περιορισμοὶ τοῦ τόπου. Ὁ τόπος, εἰς οὐσιωδῶς καὶ τοι εἰς ἄπειρα μέρη διαιρετός, εἶναι καθαρὰ ἐκ τῶν προτέρων ὄρασις· διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐξαγόμενα γεωμετρικὰ ἀξιώματα εἶναι καὶ αὐτὰ καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ ἐκ τούτου ἀναγκάτως καὶ καθολικῶς ἀληθῆ, καὶ ἔχοντα ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα.

δ'). Τελευταῖον ὁ τόπος, ἄπειρος ὢν, δύναται μὲν νὰ διαιρεθῆ εἰς ἄπειρα μέρη καὶ καθὼ τοιοῦτος εἶναι ὅρος ἀναγκαῖος ἀπείρων δυνατῶν παραστάσεων· ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ᾔηται ἰδέα ἐξαγομένη ἐκ διαφόρων παραστάσεων, διότι, καθὼ τοιαύτη, ἠδύνατο νὰ ᾔηται γενικὴ, ἀλλ' οὐδέποτε καθολικὴ, οὔτε ἀναγκαῖα, οὔτε ἄπειρος.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ νόμος (§. 3.) δὲν ᾔηται ἰδέα γενικὴ ἢ συλλεκτικὴ, δὲν ᾔηται ἔννοια ἐξαγομένη ἐκ τῆς πείρας, ἀλλ' εἶναι καθαρὰ ἐκ τῶν προτέρων ὄρασις προϋπάρχουσα ἐν τῇ ψυχῇ καθολικὴ, ἀναγκαῖα καὶ ἄπειρος, ἃς ἴδωμεν ποῖαι ἄλλαι ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι δύνανται ἐκ τῆς πρώτης ταύτης νὰ ἐξέλθωσι. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ βεβαιωθῶμεν α'. ἐὰν αἱ ἔννοιαι αὗται ἐξέρχωνται τῶν ἐξ αὐτῆς· β'. ὅτι δὲν εἶναι ἄλλως δυνατὰ εἰμὴ διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐξηγήσεως τῆς πρώτης ἐκείνης ἔννοιας. Ταύτην δὲ τὴν ἔρευναν ὁ Κάντιος ὀνομάζει ὑπερβατικὴν ἔκθεσιν τοῦ τόπου.

Περὶ τίνος ἀσχολεῖται ἡ Γεωμετρία;

Ὅριζει συνθετικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων τὰς ἰδιότητας τοῦ τόπου καὶ στηρίζει τὰς ἀποδείξεις τῆς ἐπὶ τινῶν ἀξιωμάτων ἀναγκαίων καὶ καθολικῶν. Ἐὰν λοιπὸν ἀσχολῆται περὶ τοῦ τόπου, αἱ ἔννοιαι αὐτῆς δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσιν εἰμὴ ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ τόπου· καὶ ἐὰν τὰ ἀξιώματά τῆς ᾔηται ἀναγκαῖα καὶ καθολικά, δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσιν εἰμὴ ἐξ ἔννοιῶν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὄχι ἐκ τῆς πείρας ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ἀπόλυτος καθολικότης εἶναι τὰ ἀσφαλῆ τεκμήρια τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως. Ἡ Γεωμετρία περιλαμβάνει λοιπὸν ἐκείνας τὰς ἔννοιαις τὰς ὁποίας ζητοῦμεν, αἵτινες τῶν ἐκείνων πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἔννοιας τοῦ τόπου, καὶ τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν εἰμὴ παραδεχόμενοι τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου ὡς καθαρὰν καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαν.

Ποῖα δὲ εἶναι τὰ πορίσματα ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῶν προηγουμένων θεωριῶν;

α'). Ὁ τόπος δὲν παριστάνει οὐδεμίαν ἰδιότητα οὔτε ἐλάχιστην

τῶν πραγμάτων, οἷα δὴ ποτε ἦναι, οὔτε καθ' ἑαυτά, οὔτε κατὰ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν, καθότι αἱ σχέσεις αὗται καὶ ἰδιότητες καὶ τροπολογήσεις καὶ αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἢ ὑπαρξίς προϋποθέτουσι τὴν ἰδέαν τοῦ τόπου, καὶ δὲν δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἐκ τῶν προτέρων.

β'). Ὁ τόπος λοιπὸν δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ὁ τύπος ὄλων τῶν ἐμφανίσεων τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, ἦτοι ὁ ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς αἰσθητικότητος, διὰ μόνου τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὄρασις ἐξωτερική. Ὁ τύπος οὗτος περιέχει καὶ πρέπει νὰ περιέχῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ πρὸ πάσης πείρας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς σχέσεις πάντων τῶν ἀντικειμένων ὅσα ἐμφανίζονται εἰς τὴν αἴσθησιν. Καὶ ἐὰν ἡ καθαρὰ αὕτη ὄρασις ἦναι ὑποκειμενικὸς τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὅλαι αἱ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσαι ἀλήθειαι δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰμὴ ὑποκειμενικὴν ἀνθρωπίνην καὶ σχετικὴν ἀξίαν. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὸν ἄνθρωπον, οἱ τύποι οὔτοι, αἱ καθαρὰ αὗται ὀράσεις δὲν σημαίνουνσι πλέον τίποτε ὄθεν, ἐὰν ἀφ' ἐνὸς ὁ τόπος ἔχῃ πρὸς ἡμᾶς ἀντικειμενικὴν ἀξίαν σχετικῶς πρὸς πᾶν ὃ, τι μᾶς χορηγοῦσι τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, δύναται κάλλιστα ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ ἀξίαν καθαρῶς ἰδανικὴν καὶ ὄχι πραγματικὴν ὡς πρὸς τὰ πράγματα θεωρούμενα καθ' ἑαυτά καὶ ὄχι σχετικῶς πρὸς τὴν ἡμετέραν αἰσθητικότητά· ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης αὐτοῦ συμβιβάζεται λοιπὸν μὲ τὴν ὑπερβατικὴν ἰδανικότητά του. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν τὰ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτά, ἀλλ' οἷα ἐμφανίζονται εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἄλλο δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ τόπου, εἰμὴ ὅτι εἶναι τύπος τῶν παραστάσεων αὐτῆς τῆς ἡμετέρας αἰσθητικότητος. Αἱ παραστάσεις καὶ ὁ τύπος αὐτῶν δὲν ἔχουσι λοιπὸν εἰμὴ τὴν αὐτὴν σχετικὴν ἀξίαν.

Ἄς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἐκθεσιν τοῦ χρόνου (§. 4).

Ἄς ἐφαρμόσωμεν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν τῆς ἐξαιρέσεως (élimination) μέθοδον.

α'. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι ἔννοια ἐμπειρική, διότι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὔτε τὴν διαδοχὴν, οὔτε τὴν ταυτοχρονίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ προϋποθέσωμεν τὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ ἡ διαδοχὴ ἢ ἡ ταυτοχρονία αὕτη πραγματοποιοῦνται.

β'. Ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου εἶναι ἰδέα ἀναγκαία, διότι καὶ μὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν χρόνον χωρὶς φαινόμενα, ἀλλ' ὄχι φαινόμενα χωρὶς χρόνον, διότι ἐν μόνῳ τῷ χρόνῳ εἶναι δυνατὰ.

γ'. Τὰ περὶ χρόνου ἀξιώματα, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ κα-

θολικά, δὲν ἤθελον εἶναι τοιαῦτα, οὔτε ἤθελον ἔχει ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα, ἐὰν δὲν ἐπήγαζον ἐκ τῆς καθαρᾶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων ιδέας τοῦ χρόνου· τοιαῦτα εἶναι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, τὰ ἐξῆς· ὁ χρόνος δὲν ἔχει εἰμὴ μίαν μόνην διάστασιν, τὰ διάφορα μέρη τοῦ χρόνου δὲν εἶναι σύγχρονα ἀλλὰ συνεχῆ.

δ'. Ἡ ιδέα τοῦ χρόνου δὲν δύναται νὰ ἦναι γενικὴ, ἐκ μερικῶν χρόνων ἐξαγομένη, διότι οἱ μερικοὶ οὗτοι χρόνοι προϋποθέτουσιν ὅλοι τὸν ἕνα, καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον χρόνον καὶ εἶναι μέρη αὐτοῦ.

ε'. Τελευταῖον ὁ χρόνος, ἄπειρος ὢν, δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῆ ἐκ μερικῶν χρόνων, διότι ἤθελεν εἶναι ἀπεριόριστος, ἀλλ' ὄχι ποτὲ ἄπειρος. Καὶ τῷ ὄντι, ἀφαιροῦντες τὰ περιορίζοντα τοὺς μερικοὺς χρόνους ὅρια, ἠδυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν ιδέαν τινὰ ἀπεριόριστου χρόνου, δηλαδὴ χρόνου τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν τὰ ὅρια, ἀλλ' ὄχι ποτὲ χρόνου, ὅστις ἠξεύρομεν ὅτι δὲν ἔχει οὔτε δύναται νὰ ἔχη ὅρια καὶ ἐπομένως εἶναι ἀληθῶς ἄπειρος.

Τούτου τεθέντος, ποία εἶναι ἡ ὑπερβατικὴ ἔκθεσις τοῦ χρόνου ; (§. 5) ποῖαι αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιαι, αἵτινες πηγάζουσιν ἐκ ταύτης τῆς πρώτης ; Αἱ ἔννοιαι αὗται εἶναι αἱ ιδέαι τῆς μεταβολῆς, ἡ ιδέα τῆς κινήσεως, ἣτις δὲν εἶναι εἰμὴ μεταβολὴ τόπου. Καὶ ἐπομένως ὅλη ἡ πλουσία καὶ ἐκτεταμένη περὶ κινήσεως ἐν γένει διδασκαλία, ἡ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς περιέχουσα, δὲν εἶναι εἰμὴ συνθετικὴ ἐκ τῶν προτέρων θεωρία ὅλη ἐπὶ τῆς ιδέας τοῦ χρόνου βασιζομένη.

Ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ χρόνου πηγάζουσι τὰ ἐξῆς πορίσματα·

α'. Ὁ χρόνος οὔτε ὑφίσταται εἰς ἑαυτὸν οὔτε ἐνυπάρχει εἰς τὰ πράγματα καθὼ ἀντικειμενικὸς προσδιορισμὸς, διότι ταῦτα τὸν προϋποθέτουσιν, ἀλλ' εἶναι ὑπακειμενικὸς ὅρος, τύπος ἐσωτερικῆς ἐκ τῶν προτέρων ὁράσεως.

β'. Ὁ χρόνος εἶναι τύπος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, εἶναι ὅρασις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν καταστάσεως, καὶ ὅλαι αἱ παραστάσεις τὰς ὁποίας δεχόμεθα, προσδιορίζονται κατὰ τὰς πρὸς ἡμᾶς σχέσεις αὐτῶν ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ χρόνου.

γ'. Προσέτι ὁ χρόνος εἶναι ὁ τυπικὸς ἐκ τῶν προτέρων ὅρος ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐμφανίσεων. Καὶ διαφέρει τοῦ τόπου καθ' ὅσον δὲν περιορίζεται εἰς ταύτας μόνας τὰς ἐξωτερικὰς ἐμφανίσεις, ἀλλὰ περιλαμβάνει προσέτι καὶ τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ μάλιστα δυνατὸν εἶπεῖν ὅτι ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας περιλαμβάνει τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ ἐμμέσως τὰ ἐξωτερικά, δηλαδὴ, καθ' ὅσον ἀνάγονται εἰς τὸ ἡμέτερον ἐγώ. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον ἐγώ καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς παραστάσεις, δὲν εἶναι

πλέον τίποτε, καὶ ἐφαρμόζεται καὶ ἐνταῦθα ἡ διαστολή, τὴν ὁποίαν ἐκάμαμεν περὶ τοῦ τόπου, τῆς ἐμπειρικῆς δηλ. πραγματικότητος καὶ τῆς ὑπερβατικῆς αὐτοῦ ἰδανικότητος. Κατ' ἐμπειρικὴν ἔννοιαν, ὁ χρόνος εἶναι πραγματικός, καθ' ὑπερβατικὴν καὶ ἀπόλυτον, εἶναι ἀπλῶς ἰδανικός.

Κατὰ τῆς διαστολῆς ταύτης ἔγινε πρὸς τὸν συγγραφέα ἔνστασις, τὴν ὁποίαν ἀνασκευάζει (§. 7.) διαφωτίζων ἔτι μᾶλλον τὴν θεωρίαν του.

Αἱ μεταβολαί, λέγουσι, δὲν εἶναι δυναταί εἰμὴ ἐν τῷ χρόνῳ, ἄρα ὁ χρόνος εἶναι τι θετικόν· καὶ ἂν ἠθέλομεν νὰ ἀμφιβάλωμεν περὶ τῶν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα γινομένων μεταβολῶν, δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλωμεν περὶ τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι. Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντᾷ, ὅτι ὁ χρόνος βεβαίως εἶναι τι θετικόν, εἶναι ὁ πραγματικὸς τύπος τῆς ἐσωτερικῆς ὁράσεως· ἔχει λοιπὸν ὑποκειμενικὴν πραγματικότητα ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πείραν, εἶναι λοιπὸν τρόπος τοῦ παριστάνειν εἰς ἡμᾶς τὸ ἡμέτερον ἐγὼ καθὸ ἀντικείμενον. Ἐὰν δὲ ἀφαιρέσωμεν τὸ ἐγὼ, τὸν ἄνθρωπον, δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε διαδοχή, οὔτε αἰσθητικότης, οὔτε ὑποκειμενικὸς τόπος, οὔτε χρόνος. Ἀποδίδοντες εἰς τὸν τόπον ἐμπειρικὴν ἀπλῶς πραγματικότητα τῷ ἀποδίδομεν τὴν αὐτὴν πραγματικότητα τὴν ὁποίαν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς αἱ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐμφανίσεις, δηλαδὴ αἱ ἡμέτεραι αἰσθήσεις. Δὲν δυνάμεθα ἄλλως πῶς νὰ συλλάβωμεν τὸν χρόνον χωρὶς νὰ καταστρέψωμεν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔννοιαν καὶ νὰ πλάσωμεν χίμαιραν ὅλως ἀκατάληπτον, ἀδικαιολόγητον καὶ ἀνεξήγητον.

Αἱ τελευταῖαι γενικαὶ παρατηρήσεις (§. 8.), αἵτινες κλείουσι τὴν αἰσθητικὴν, δὲν εἶναι εἰμὴ ἀνακεφαλαίωσις τῶν προηγουμένων θεωριῶν, δηλαδὴ α'. ἡ ἀπλῶς σχετικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ ἀξία τῶν ἐμφανίσεων τῶν φαινομένων τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῶν δύο αὐτῆς τύπων καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθαρῶν ὁράσεων τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου· β'. ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ προϋπάρχωσιν οἱ τύποι οὗτοι ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἵνα ἐξηγήσωμεν τὴν καθολικότητα, τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν ἀποδεικτικὴν βεβαιότητα τῶν ἐκ τούτων προερχομένων ἄλλων ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν, οἷαι εἶναι αἱ συνθετικαὶ τῆς γεωμετρίας κρίσεις, αἱ θεωρίαι τῆς κινήσεως καὶ τῶν κινητικῶν δυνάμεων· γ'. ἡ δυνατὴ συμβίβασις τῆς ἰδανικῆς καὶ κατὰ φαινόμενον σκεπτικῆς ταύτης διδασκαλίας μὲ τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα τῶν ἐξωτερικῶν ἐμφανίσεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ φαινομένων· δ'. τελευταῖον τὰ ἄτοπα, ἅτινα ἠθέλον πηγᾶσθαι, ἐὰν δὲν παρεδεχόμεθα

τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον ὡς ὑποκειμενικοὺς τύπους τῆς ἀνθρωπίνης αἰσθητικότητος.

Καὶ ἰδοὺ ἔχομεν (οὕτω συμπεραίνει) ἐν τῶν ἀναγκαίων προσόντων, πρὸς λύσιν τοῦ καθολικοῦ τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας προβλήματος· δηλαδή τίνι τρόπῳ εἶναι δυνατὰ αἱ ἐκ τῶν προτέρων συνθετικαὶ προτάσεις. Εἰς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἔχομεν δύο προκατειλημμένας καθαρὰς ὁράσεις. Θέλοντες νὰ ἐξέλθωμεν τῶν ιδεῶν καὶ νὰ ὑπερβῶμεν αὐτάς, κρίνοντες ἐκ τῶν προτέρων, εὐρίσκωμεν εἰς τὰς ὁράσεις ταύτας, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς ἰδέας, πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνακαλυφθῇ ἐκ τῶν προτέρων, καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται συνθετικῶς νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἔννοϊαν.

Τοιαύτη εἶναι ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Καντίου.

Ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον ἠσχόλησα ὑμᾶς, Κύριοι, εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τῆς Καντιανῆς διδασκαλίας· ἀλλὰ θέλετε μὲ συγχωρήσῃ, ἐλπίζω, ἕνεκα τῆς σημαντικότητος τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς ἐνδομύχου αὐτοῦ συνοχῆς μὲ τὰς περαιτέρω θεωρίας. Ἡ αἰσθητικὴ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ὁ πρόνακος τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας. Γνωρίζετε ἤδη τὴν μέθοδον τοῦ Καντίου, τὰς θεμελιώδεις αὐτοῦ ἀρχάς, τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ τὴν τάσιν, καὶ τὸ βλέμμα σας παρεισέδυσεν ἤδη, δὲν ἀμφιβάλλω, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου ναοῦ, τοῦ ὁποίου ἐπροσπάθησα ὀπωσοῦν νὰ διαγράψω τὴν εἴσοδον.

Apparet domus intus, et atria longa patescunt.

Ἡ δὲ ὠραιότης τοῦ κτιρίου θέλει ἴσως περιποιήσῃ εἰς ἐμὲ τὴν ἐπιείκειάν σας ἕνεκα τοῦ ἀτέλγους καὶ ἀτελοῦς τῆς σκιαγραφίας.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	Σελ.	3
ΚΕΦ. Α'. Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς	»	4
» Β'. Περὶ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ οὐκ ἐγώ.....	»	11
» Γ'. Περὶ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἀρχῶν.....	»	17
» Δ'. Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀπείρου.....	»	23
» Ε'. Περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων σχετικῶς πρὸς τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχάς.....	»	32
» ς'. Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος..	»	40
» Ζ'. Ἀνάλυσις τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους	»	48
» Η'. Περὶ Λεϊβνιτίου καὶ Μαλεβράγγου.....	»	55
» Θ'. Σύστημα τοῦ Καντίου.....	»	61
» Ι'. Ἐπίκρισις τοῦ Καντισμοῦ.....	»	76
» ΙΑ'. Σύστημα τοῦ Ῥεΐδου.....	»	91
» ΙΒ'. Ἐπίκρισις τοῦ συστήματος τοῦ Ῥεΐδου....	»	112
» ΙΓ'. Περὶ μαθηματικῶν ἀρχῶν.....	»	123
» ΙΔ'. Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν διαιρέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου	»	132
» ΙΕ'. Περὶ ἀληθοῦς, ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ.....	»	136
» Ις'. Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀληθοῦς.....	»	138
» ΙΖ'. Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀγαθοῦ.....	»	141
» ΙΗ'. Περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ.....	»	145
» ΙΘ'. Περὶ θεοσοφίας καὶ συμπέρασμα τοῦ ὅλου πονήματος.	»	160
Σημείωσις Α'.....	»	166
» Β'.....	»	169
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	»	171
ΠΕΡΙ ΚΑΝΤΙΣΜΟΥ. ΥΠΟΜΝΗΜΑ Α'.....	»	194

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Σελ.	Στίχ.	ἀντὶ	γράφῃ
6	2	περὶ αὐτῆς καθότι,	περὶ αὐτῆς, καθότι
14	21	πρώτης εὐθείας	πρώτης, εὐθείας
29	3	(σημειώσεως) intuition	intuito

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

005400031105

9